

Scientific Journal

VIRTUS

#8, October, 2016
published since 2014

ISSN 2410-4388 (Print)
ISSN 2415-3133 (Online)

Scientific Journal *Virtus*
Issue # 8, October, 2016 p.
Published since 2014

*Recommended for publication by the Academic council of the
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
(the proceedings No.3 September 30, 2016)*

*Recommended for publication by the Academic Council of Luhansk
Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (the
proceedings No. 4 September 21, 2016)*

Founder: Scientific public organization Sobornist

Publisher: Center of modern pedagogy «Learning without Frontiers» (Canada), Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Partners:

- + Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine);
- + Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine);
- + Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine);
- + SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);
- + Pomeranian Academy in Slupsk (Poland);
- + Donbas State Technical University (Ukraine);
- + Baku Islamic University (Azerbaijan);
- + University of the town of Nish (Serbia);
- + Zielonogorski University (Poland);
- + "Learning Without Borders" - Center of Modern Pedagogy (Canada).

Editor-in-Chief

Zhurba M.A., Ph.D., professor, head of the Department of education management of the Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief

Kuzmichenko I.O., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Humanities of SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine).

Talishinski E.B., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Public Disciplines of the Baku Islamic University (Azerbaijan).

Virtus: Scientific Journal / Editor-in-Chief M.A. Zhurba - October # 8, 2016. - 191p.

The authors of materials are responsible for plagiarism, accuracy of the represented facts, quotes, figures and surnames. Editorial staff reserves the right for insignificant editing and reduction and also literary revision of the articles (with preservation of the main conclusions and style of the author). The editorial board of the journal may not share world outlook of the authors.

Editorial Board:

Bohonkova J.A., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Chyzhova O.M., Ph.D., professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine).

De Serio B., Ph.D., professor, University of Foggia President of AIM (Italy);

Huzhva O.P., Ph.D., professor, Ukrainian State Academy of Railway Transport (Ukraine).

Jovanovic P., Ph.D., professor, University of the town of Nish (Serbia).

Kasyanova O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kasyanova V.A., Ph.D., associate professor, Institute of Chemical Technologies Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Komarevtseva I.A., Ph.D., professor, SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine).

Korotkova E.A. PhD associated professor of social and humanities science Department of Donbas State Technical University (Ukraine).

Mais N. Aliyev, Ph.D., professor, Baku State University (Azerbaijan).

Mennell S. Ph.D., professor, University College Dublin (Ireland).

Mihailovic S., Ph.D., professor, Institute of Serbian Culture Pristina-Leposavic (Serbia).

Pagava O.V. Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Polishchuk O.P., Ph.D., professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Potapenko E.V., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Ukraine).

Sapenko R., Ph.D., professor, Zielonogorski University (Poland).

Sevinj I. Aliyeva, Ph.D., professor, Institute of History National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan).

Shpak D.O., Ph.D. associate professor, Mykolajiv branch of Kiev National University Culture and Arts (Ukraine).

Radchenko O.V., Ph.D., professor, Pomeranian Academy in Slupsk (Poland).

Rudic G.A., Ph.D., professor, "Learning Without Borders" - Center of Modern Pedagogy (Canada).

Svintsitska O.L., Ph.D., associate professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Tsyurupa M.V. Ph.D., professor, National University of Defense of Ukraine (Ukraine).

Kalko I.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Ustymenko-Kosorich O.A., Ph.D., professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine).

Yeremenko A.M., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Zhurba A.M., Ph.D., assistant professor of Department of Social Disciplines and Humanities Donbas State Technical University (Ukraine)

Zavatskaya N.Yev., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Certificate of Mass Media Registration:

KB № 21060-10860P from 24.11.2014 p.

Journal Editorial Staff Contact Information.

e-mail: ftg-conference@mail.ru

сайт: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua>

© Authors of the Articles, 2016.

© Scientific Journal «Virtus», 2016

CONTENT

PHILOSOPHY

Batlina L.V.
HISTORY SCIENCE OF MAN: THE LIFE AND WORK
OF PYTHAGORAS – PROMINENT SCIENTISTS,
PHILOSOPHERS OF ANTIQUITY8

Bilych O.V.
FROM THE HISTORY OF MANUFACTURING
ORGANIZATIONS OF LEATHER PROCESSING IN
KHMELNYTSKY REGION.....13

Kondratska L.A.
OBJECT OF MUSICAL ANTHROPOLOGY : OF
EVOLUTION OF COMPOSER17

Platyka E.S.
VOLOSHIN'S MYTH ABOUT THE CAVE AND ITS
SOURCES.....22

Stebelskaya A.I.
POSRHUMAN VS SUPERMAN: FOR WHOM THE
FUTURE?26

PSYCHOLOGY

Gerasimenko L.V., Stelmakh V.S.
THE CONCEPT OF LIFE STRATEGY IN THE SCIENCE OF
PSYCHOLOGY33

Gry`n`ova N.V.
PSYCHOLOGICAL STUDIO "I AM A PROFESSIONAL" AS A
FORM OF IMPROVEMENT OF PROFESSIONAL TRAINING
OF THE FUTURE PRACTICAL PSYCHOLOGISTS36

Korniyenko I.O.
LIVING CIRCUMSTANCES OF A TWO- AND SINGLE-
PARENT FAMILIES AS A FACTOR THAT INFLUENCES
THE FORMATION OF PERSONAL TRAITS OF
CHARACTER OF THE UPPER-FORM PUPILS39

Litvinova O.V., Vytryshko I.S.
THEORETICAL PRECONDITIONS OF STUDYING GENDER
SPECIFICS OF LEADERSHIP44

Sevchuk O.S., Sevchuk S.P.
FORMING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF
STUDENTS - THE FUTURE PSYCHOLOGISTS
(EXPERIENTIAL APPROACH)48

PEDAGOGY

Abramova S.V.
EFFECTIVE SOCIAL-PEDAGOGICAL APPROACHES
TO FORM SOCIAL ACTIVITY OF ADOLESCENTS 53

Vemjan V.G.
THE MAIN TRENDS AND PROSPECTS OF VOCATIONAL
EDUCATION IN UKRAINE 58

Grigoreva V.A.
THEIR LANGUAGE AND COMMUNICATIVE COMPETENCE
IN STUDENTS OF ECONOMIC SPECIALTIES 62

Yehorova I.V.
THE PROBLEM OF EDUCATIONAL PROCESS DESIGNING
IN HIGHER EDUCATION 65

Ivaniy O.M.
EMERGENCE AND FORMATION OF UNIVERSITY
EDUCATION IN UKRAINE (XVI-XIX centuries)..... 68

Ivanova O.V.
TEACHING FOREIGN LANGUAGES AS MEANS OF
PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF STUDENTS OF
TECHNICAL UNIVERSITIES 73

Kovalenko D.A., Volkov S.V.
THE ORGANIZATION OF DISTANCE TEACHING
USING MOODLE PLATFORM 75

Kochyna V.V.
STRUCTURE AND REALIZATION OF THE PROFESSIONAL
COMMUNICATION STAGES OF TEACHER-ENGINEERS
OF A TRANSPORT INDUSTRY BY THE TYPES OF
PROFESSIONAL ACTIVITY 78

Kroshka S.A., Borisenko L.L.
SPORTS CLUBS LISICHANSKOGO TEACHERS COLLEGE -
INDEPENDENT SPORTS ORGANIZATION 82

Martynenko N.M.
FORMS OF KNOWLEDGE CONTROL FOR POSTGRADUATE
MEDICAL STUDENTS IN THE MIDDLE OF THE
20TH CENTURY..... 87

Myhaylova L.M.
GAME PRESCHOOLER VALUE AS A COMPONENT OF
HIS LIFE..... 90

Onishchenko S.S.
SOCIAL PARTNERSHIP OF AN EDUCATIONAL
INSTITUTION IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION
OF NATIONAL EDUCATION94

Ukhov A.S.
CRISIS HUMANISTIC PEDAGOGY AND ITS
ALTERNATIVES 100

Frolova I.Ye., Balatska O.L.
THE WAY OF AGONISM OBJECTIVATION IN RESEARCH
ARTICLE IN ENGLISH 105

Xortiva O.V.
THE USE OF METHODS OF ACTIVE STUDIES AND
MODERN INNOVATIVE TEACHING TECHNOLOGIES
FOR EDUCATING GIFTED CHILDREN AT THE LESSONS
OF ENGLISH AT THE SECONDARY SCHOOL 111

Tsigan N.V.
DEVELOPMENT PROCESS PROFESSIONAL COMPETENCE
TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS SOCIAL
INSTITUTIONS 116

Chupakhin S.A.
APPLICATION OF SYSTEM-SYNERGETIC AND
CONTEXTUAL APPROACHES FOR THE FORMATION
OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE ENGINEERS-
SIGNALMEN 121

Shulga L.N.
PRESCHOOL AGE CHARACTERISTICS AS SENSITIVE
FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES
OF THE CHILD 125

SOCIOLOGY. POLITOLOGY

Moskalenko O.P.
THE COMPROMISE AS A MEANS OF SOCIO - POLITICAL
ACTIVITY IN UKRAINE 130

Pan'kova O.V.
ENTREPRENEURIAL ACTIVITY INTERNALLY DISPLACED
PERSONS (IDPs) OF UKRAINE AS A RESOURCE FOR
THE DEVELOPMENT OF HOST COMMUNITIES: STATE,
PROBLEMS AND WAYS OF ATTRACTING 133

Pruhnytska O.V.
THE GOVERNMENT AND OPPOSITION IN THE SYSTEM
REPRESENTATIVE DEMOCRACY IN UKRAINE 138

Chizhova O.M.
MAIN DIRECTIONS OF PRAGMATIC ORIENTATION
UKRAINE AT THE PRESENT STAGE 142

HISTORY. PHILOLOGY

Guliyeva Ilaha Nuraddin
THE SOURCES OF ENGLISH-AZERBAIJANI LITERARY
RELATIONS 146

Maliutina O.K.
KHARKIV NEWSPAPER "UTRO" ON THE NEW ELECTORAL
LAW AND ELECTIONS TO THE 3RD STATE DUMA 149

Mammadova Nurlana Arif
COGNITIVE FEATURES OF ENGLISH DIMINUTIVES 154

Shvab L. P.
THE CONCEPT OF "NEW HUMAN" IN THE SYSTEM OF
SOCIAL AND POLITICAL TRANSFORMATIONS IN POLAND
1948 – 1956 159

ECONOMICS. STATE ADMINISTRATION AND LAW

Baumanis Janis
REVIEW OF PROBLEMS RELATED TO THE INTERPRETATION
OF NORMS OF THE CRIMINAL LAW IN THE REPUBLIC OF
LATVIA 166

Verstyak O.M.
CROSS-BORDER COOPERATION AND COMPETITIVENESS
OF THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE 173

Zhuk O.P.
ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC ASPECTS OF
SUSTAINABLE USE OF ARABLE LAND KYIV REGION 179

Sydorchuk A.A.
INDICATORS EVALUATION OF BALANCED FUNDS OF STATE
SOCIAL INSURANCE 183

Sydorchuk O.G.
PROBLEMS AND WAYS OF ENSURING SOCIAL SECURITY OF
UKRAINE IN THE FACE OF INCREASING EXTERNAL AND
INTERNAL THREATS 186

Shevchenko O.V.
WAYS OF OPTIMIZATION OF THE USE, RECREATION
AND PROTECTION LAND RESOURCES 189

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Батліна Л.В.
З ІСТОРІЇ ЛЮДИНОЗНАВСТВА: ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ
ПІФАГОРА – ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО,
ФІЛОСОФА ДАВНИНИ.....8

Білич О.В.
З ІСТОРІЇ ЦЕХОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ОБРОБКИ ШКИРИ
НА ТЕРИТОРІЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ.....13

Кондрацька Л.А.
ПРЕДМЕТ МУЗИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ: ДИСКУРС
ЕВОЛЮЦІЇ КОМПОЗИТОРА.....17

Платика Е.С.
МИФ М. ВОЛОШИНА О ПЕЩЕРЕ И ЕГО ИСТОЧНИКИ.....22

Стебельская А.И.
ПОСТЧЕЛОВЕК VS СВЕРХЧЕЛОВЕК: ЗА КЕМ БУДУЩЕЕ? ...26

ПСИХОЛОГІЯ

Герасименко Л.В., Стельмах В.С.
ПОНЯТТЯ ЖИТТЕВОЇ СТРАТЕГІЇ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ
НАУЦІ.....33

Гриньова Н.В.
ПСИХОЛОГІЧНА СТУДІЯ «Я-ПРОФЕСІОНАЛ»
ЯК ФОРМА УДОСКОНАЛЕННЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ.....36

Корнієнко І.О.
ЖИТТЕВА СИТУАЦІЯ ПОВНОЇ І НЕПОВНОЇ СІМ'Ї
ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТІСНО-
ХАРАКТЕРОЛОГІЧНИХ РИС СТАР ШОКЛАСНИКІВ39

Літвінова О.В., Витришко І.С.
ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНИХ
ОСОБЛИВОСТЕЙ ЛІДЕРСТВА.....44

Шевчук О.С., Шевчук С.П.
ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ (ЕКСПЕРІЄНЦІАЛЬНИЙ
ПІДХІД)48

ПЕДАГОГІКА

Абрамова С.В.
ЭФФЕКТИВНЫЕ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ
ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ У СТАРШИХ
ПОДРОСТКОВ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ.....53

Вем'ян В.Г.
ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....58

Григор'єва В.А.
ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ, МОВЛЕННЕВОЇ І
КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЙ У СТУДЕНТІВ
ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ 62

Єгорова І.В.
ПРОБЛЕМА ПРОЕКТУВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ 65

Іваній О.М.
ВИНИКНЕННЯ Й СТАНОВЛЕННЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ
ОСВІТИ В УКРАЇНІ (XVI-XIX СТ.)..... 68

Іванова О.В.
ІНОЗЕМНА МОВА ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ
СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ..... 73

Коваленко Д.А., Волков С.В.
ОРГАНІЗАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ
З ВИКОРИСТАННЯМ ПЛАТФОРМИ MOODLE 75

Кочина В.В.
СТРУКТУРА ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ЕТАПІВ ПРОФЕСІЙНОГО
СПІЛКУВАННЯ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ ТРАНСПОРТНОЇ
ГАЛУЗІ ЗА ВИДАМИ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ 78

Крошка С.А., Борисенко Л.Л.
СПОРТИВНИЙ КЛУБ ЛИСИЧАНСЬКОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ - САМОСТІЙНА
ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ 82

Мартиненко Н.М.
ФОРМИ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ У ЗАКЛАДАХ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В СЕРЕДИНІ
20 СТОЛІТТЯ 87

Михайлова Л.М.
ГРА ДОШКІЛЬНИКА ЯК ЦІННІСНИЙ КОМПОНЕНТ
ЙОГО ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ 90

Онiщенко С.С.
СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО НАВЧАЛЬНОГО
ЗАКЛАДУ В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ОСВІТИ 94

Ухов О.С.
КРИЗИС ГУМАНИСТИЧЕСКОЙ ПЕДАГОГИКИ И
ЕЁ АЛЬТЕРНАТИВЫ 100

Фролова І.Є., Балацька О.Л.
СПОСОБИ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ АГОНІЗМУ В АНГЛОМОВНІЙ
НАУКОВІЙ СТАТТІ 105

Хортіва О.В.
ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ АКТИВНОГО НАВЧАННЯ
ТА СУЧАСНИХ ІННОВАЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ В РОБОТІ З РОЗВИТКУ Й ОСВІТИ
ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ
МОВИ..... 111

Циган Н.В.
РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У
ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
СОЦІАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ 116

Чупахін С.А.
ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМНО-СИНЕРГЕТИЧНОГО ТА
КОНТЕКСТНОГО ПІДХОДІВ ПРИ ФОРМУВАННІ
ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ
ІНЖЕНЕРІВ-ЗВ'ЯЗКІВЦІВ 121

Шульга Л.М.
ОСОБЛИВОСТІ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК
СЕНСИТИВНОГО ДЛЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ
ЗДІБНОСТЕЙ ДИТИНИ..... 125

СОЦІОЛОГІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

Москаленко О.П.
КОМПРОМІС ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СОЦІАЛЬНО – ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ 130

Панькова О.В.
ПІДПРИЄМНИЦЬКА АКТИВНІСТЬ ВНУТРІШНЬО
ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (ВПО) УКРАЇНИ ЯК РЕСУРС
РОЗВИТКУ ПРИЙМАЮЧИХ ГРОМАД: СТАН,
ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЗАЛУЧЕННЯ 133

Прухницька О.В.
ВЛАДА І ОПОЗИЦІЯ В СИСТЕМІ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ
ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ 138

Чижова О.М.
ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПРАГМАТИЧНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ 142

ІСТОРІЯ. ФІЛОЛОГІЯ

Илаха Гулиева Нуратдин
ИСТОЧНИКИ АНГЛО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ
ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ 146

Малютин О.К.
ХАРЬКОВСКАЯ ГАЗЕТА «УТРО» О НОВОМ
ИЗБИРАТЕЛЬНОМ ЗАКОНЕ И ВЫБОРАХ
В III ГОСУДАРСТВЕННУЮ ДУМУ 149

Мамедова Нурлана Ариф гызы
КОГНИТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДИМИНУТИВОВ
АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА..... 154

Шваб Л.П.
УЯВЛЕННЯ ПРО «НОВУ ЛЮДИНУ» В УМОВАХ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
У ПОЛЬЩІ 1948 – 1956 РОКІВ..... 159

ЕКОНОМІКА. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВО

Бауманис Янис
ОБЩИЙ ОБЗОР ПРОБЛЕМАТИКИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ
УГОЛОВНО ПРАВОВЫХ НОРМ В ЛАТВИЙСКОЙ
РЕСПУБЛИКЕ 166

Верстяк О.М.
ПРИКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО
І КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ 173

Жук О.П.
ЕКОЛОГІЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО
ВИКОРИСТАННЯ ОРНИХ ЗЕМЕЛЬ КИЇВСЬКОЇ
ОБЛАСТІ 179

Сидорчук А.А.
ПОКАЗНИКИ ОЦІНКИ ЗБАЛАНСОВАНOSTI
ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО
СТРАХУВАННЯ 183

Сидорчук О.Г.
ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ПОСИЛЕННЯ ЗОВНІШНІХ ТА ВНУТРІШНІХ ЗАГРОЗ..... 186

Шевченко О.В.
НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ,
ВІДТВОРЕННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ 189

Preface

We address with the words of sincere gratitude to all who responded to our projects in this hard time who supported them by submitting materials, readiness for collaboration. Thank you for your help, useful advices, a wide response, interest in the declared range of problems! We hope that this experience will have continuation for more years and our new project – journal Virtus will be also productive.

Dear colleagues! We pay your attention that the edition of the journal is carried out on democratic principles and consequently each scientist has the right to express his opinion on various questions, sometimes sharp enough and debatable. Pay attention that sometimes the editorial board may not share the position on various questions expressed stated by the authors.

The editorial staff of the journal Virtus is ready for expansion of collaboration with Ukrainian and foreign partners and invite heads of higher educational establishments and their structural divisions, chairs, faculties for the common continuation of the started work.

**Best regards,
Ph.D., professor, Editor-in-Chief
Scientific Journal «Virtus»**

M. Zhurba

Philosophy

УДК 141

Батліна Л.В.,

*к.пед.н., доцент кафедри дошкільної освіти Запорізького обласного інституту
підлядипломної педагогічної освіти, lbatlina@yandex.ru**Україна, м. Запоріжжя***З ІСТОРІЇ ЛЮДИНОЗНАВСТВА: ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ
ПІФАГОРА – ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО, ФІЛОСОФА ДАВНИНИ**

Для вироблення системи духовних і життєвих цінностей, розуміння свого призначення і усвідомлення відповідальності за власне життя і професійну діяльність важливим є вивчення державними лідерами, вченими, педагогами, політиками та іншими спадщини видатних філософів. Багато чому може навчити життя і діяльність великого грека, мудреця давнини Піфагора, зокрема його знання, набуті під час подорожі по різних континентах Землі, цінні висловлювання, які наводяться в тексті цієї статті.

Ключові слова: людина, релігія, філософ, секретна мудрість, калокагатія, піфагорійські ідеали.

Постановка проблеми. Пізнання історії, зокрема історії наук про природу Homo sapiens, має допомогти кожній людині, особливо це важливо для державних лідерів, вчених, політиків та педагогів, осмислити й усвідомити цінність людського життя, роль людства і своє призначення на Землі; зрозуміти силу впливу, який чинить одна особистість на іншу, групу людей, цілі народи; виробити систему духовних та життєвих цінностей, зрозуміти особисту відповідальність за власне життя, думки, слова, вчинки, професійні дії.

Питання сутності природи людини, її взаємодії зі світом, сенсу життя цікавили філософів, учених, представників світових релігій та інших упродовж усієї історії існування свідомого людства на нашій планеті. Однак сам термін «людиназнавство» як синтез наук про людину з'явився в словниках лише в останні десятиліття.

Сьогодні іноді можна відчувати зневагу сучасників до історії людства, рідної країни, до ідей, які були висловлені у свій час, і можуть багато чого навчити вдумливу людину, застерегти від помилок, підказати вірний шлях вирішення важливої проблеми. Наразі доцільно згадати слова сучасника І. Ньютона Еттербері: «Скромність вчить нас говорити з повагою про древніх, особливо, коли ми не знаємо досконало їхніх робіт. Ньютон, який знав їх майже напам'ять, надзвичайно поважав древніх мислителів і вважав їх людьми великого генія і вищого розуму, які простягали свої відкриття в усіх галузях набагато далі, ніж нам видається на підставі рукописів, що дійшли до нас. Набагато більше втрачених стародавніх праць, ніж збережених, і, може бути, наші нові відкриття не варті того, що втрачено» [1]. А ще надзвичайно мудрі слова Екклізіаста вказують на колообіг усього, що відбувається: «Що було, те й буде; і що робилося, те й буде робитися, і немає нічого нового під Сонцем. Буває щось, про що говорять: «Дивись, ось це нове», але це вже було у віках, які були раніше до нас» [2]. І про це важливо пам'ятати кожному, особливо людині, під впливом якої відбуваються події в державі, в

житті народу, в особистому житті підлеглих, учнів та вихованців.

Багато чого може навчити філософів, науковців, педагогів життя, філософська, наукова та просвітницька спадщина видатної ЛЮДИНИ досить глибокої давнини – Піфагора (слово «Піфагор» означає «той, хто переконує мовою»).

Мета статті – розглянути життя та діяльність Піфагора – видатного вченого, філософа давнини з позиції його внеску в розуміння природи людини, її взаємодії зі світом та його пізнання.

Виклад основного матеріалу. Піфагор (580-500 рр. до Р.Х.) – великий філософ, учений, мудрець і просвітець. Як зазначає М.П. Холл, багато легенд пов'язано з іменем Піфагора. Деякі з них стверджують, що він не був звичайною смертною людиною, а був одним із богів, що прийняв людську подобу для того, щоб увійти до матеріального світу й навчати людську расу.

Піфагор був одним із багатьох мудреців, за ким затвердилася репутація бездоганного в усьому. У своєму «Апокаліпсисі» Годфрі Хіггінс відзначає дивовижну схожість обставин життя Піфагора і Ісуса: обидва були уродженцями майже однієї і тієї ж місцевості в Сирії (Піфагор народився в Сидоні, а Ісус у Віфлеємі) і народилися поза домом (Йосип з дружиною подорожували до Віфлеєму, а батько і мати Піфагора прямували у справах до Сидону); батько Піфагора і батько Ісуса, через пророцтво були повідомлені про те, що у них народяться сини, які стануть благодійниками для усього людства; і Піфагор, і Ісус були зачаті не звичайним шляхом, а за допомогою Духа (Піфагор – духом бога Аполлона, або Бога Сонця, а Ісус – Святим Духом), який пізніше з'явився до чоловіків, заборонивши їм лежати зі своєю дружиною під час її вагітності. «За цих обставин Піфагор був відомий під тим же ім'ям, що і Ісус, а саме син Бога, і люди вірили, що Він був Божественно натхненний» [3, с.219].

Існує думка, що Піфагор був першою людиною, яка назвала себе філософом. До нього розумні люди називали

себе мудрецами, що означало людина, яка знає. Піфагор був набагато скромнішим. Він увів в обіг термін «філософ» (любомудрий), що означає той, хто намагається знайти, з'ясувати. При цьому він зазначав, що любов до мудрості має охопити не тільки розум, але й все ество філософа, підкоряючи його собі й роблячи його аристократом духу й добродійності.

За згадками учнів, Піфагор не одягав нічого, що було зроблено із мертвих тварин, не доторкався до того, що колись було живим, і не закликав до того, щоб будь-що живе приносили в жертву. Він не забруднював алтарі кров'ю, а за жертву приносив медові коржики та ладан. За легендою, він спілкувався з богами, знав, коли вони були задоволені людьми, а коли – ні; до нього сходили Аполлон, Афіна, Муза та інші боги, імена яких невідомі. Учні Піфагора сприймали його як надихнуте створіння, тому правила, які він проголошував, ними приймалися як закони. Як згадував Аполлоній Тіанський, особливо суворим було правило дотримання мовчання стосовно божественного знання [4, с.166-168].

Коли Піфагору виповнилося 60 років, він одружився на своїй надзвичайно здібній учениці і став батьком семерих дітей. Дружина не тільки надихала великого філософа на творчий подвиг, але й після вбивства чоловіка продовжувала поширювати його вчення.

Як це нерідко відбувається з геніями, своєю щирістю Піфагор викликав і політичну, і особисту заздрість, що призвела до ворожечі з боку частини громадян Кротона. Особливо трагічною за наслідками, як для самого Піфагора, так і для його однодумців, які були наставниками учнів в школі, була подія, пов'язана з відмовою у посвяченні одному із мешканців міста, який присягся знищити і філософа як людину, і його вчення. Через брехливі плітки цей чоловік викликав у простих людях почуття невдоволеності філософом. Без будь-якого попередження банда вбивць увірвалася на територію, де мешкали великий учитель та його учні, підпалили їхні будинки та вбили Піфагора.

Відносно того, як помер Піфагор, немає єдиної думки. В деяких легендах йдеться про те, що він був убитий власними учнями; в інших, – що йому і невеличкій групі його послідовників вдалося врятуватися, але вони попали в засідку і загинули в підпаленому домі. Ще одна версія говорить про те, що в палаючому будинку учні створили міст із тїл, живими увійшовши до вогню, для того, щоб їхній учитель пройшов по ньому й врятувався, і тільки згодом Піфагор помер від розриву серця у скорботі з приводу марності своїх зусиль щодо просвітництва та служіння людству.

Учні, які вижили, намагалися поширювати вчення Піфагора, але вони завжди піддавалися гонінням, й до сьогодні мало свідчень залишилося про його велич. Існує думка, що замість імені «Піфагор» вони використовували слова «Майстер» або «Ця Людина». Зазначене пояснюється тим, що ім'я «Піфагор» складалося з спеціальним чином упорядкованих літер і було священним. Так, у журналі «Word» у свій час була надрукована стаття Т.Пратера, де зазначалося, що посвячення учнів-кандидатів відбувалося завдяки формулі, яка була прихована в літерах його імені. Це

може бути одним із пояснень шанування ім'я Піфагора впродовж багатьох століть.

Після смерті Піфагора його школа поступово розпалася, але ті, хто були облагодіяні його вченням, зберігали пам'ять про великого філософа. Минуло багато часу, і Піфагор став уважатися вже не людиною, а богом, і його розпорошені по світу учні, були об'єднані загальним захопленням генієм свого вчителя. Едуард Шюре у книзі «Великие Посвященные» наводить епізод, що показує єдність братерства членів піфагорійської школи: «Один із них став бідним, захворів і був підібраний господарем заїжджого двору. Перед смертю він намалював тасмнічі знаки (без сумніву, пентаграму) на дверях заїжджого двору і сказав хазяїну: «Не хвилюйся, за мене сплатить мої борги один із моїх братів». Через рік одна людина, проходячи повз цього двору, побачила знаки і сказав господарю: «Я – піфагорієць; один із моїх братів помер тут і наказав мені сплатити за нього борг» [3, с.221-222].

Піфагор-мандрівник. До того, як сказати своє слово людству, Піфагор дуже багато подорожував. Основні ідеї, які він проголошував, свідчать про те, що він знав сутність східних та західних філософських шкіл. Хоча відомості про його мандрування не збігаються між собою, історики погоджуються з тим, що він був у багатьох країнах і навчався у багатьох учителів. Так, живучи серед євреїв, Піфагор пізнавав від раввинів приховані традиції Моїсея – фундатора законів, за якими ще й досі живе Ізраїль. Пізніше, як зазначає М.П.Холл, школа Євсеїв здебільшого займалася інтерпретацією піфагорейських символів. Крім того, Піфагор був ініційований у єгипетські, вавилонські та халдейські Містерії. «Після ознайомлення з усім, що міг отримати від грецьких філософів, будучи, ймовірно, посвяченим до Елевсинських Містерій, він поїхав до Єгипета, де, нарешті, досяг успіхів в ініціації до Містерій Ісиди, здійсненої жерцями Фів. Потім, не знаючий страху, він попрямував до Фінікії та Сирії, де був посвячений до Містерій Адоніса, й, спромогши подолати долину Єфрата, він надовго оселився в халдеїв, щоб досягти їхню секретну мудрість. В решті-решт, він здійснив найбільш важливі в історичному сенсі мандри через Мідію й Персію до Індостану, де кілька років був учнем, а потім став ініційованим у браміні Елефанта та Еллора» [3, с.220]. В одній зі своїх праць Г.Хіггінс зазначає, що ім'я Піфагора зберігається в літописах брамінів, де він фігурує як Яванчарія, тобто Іонійський Учитель [3, с.220].

Напружене життя Піфагора М.П. Холл порівнює, з одного боку, зі станом корабля серед хвиль грозного бурливого моря: на розгорнутих вітрилах рухається він безупинно до мети свого призначення, чудовий приклад спокою та сили серед бурхливих хвиль; а з іншого, ототожнює, сформульоване ним учення, із нічною прохолодою, яка змінює пекучу спеку кривавого дня. Вчення Піфагора «викликає думку про красу зоряного неба, що поступово розгортає свої яскраві візерунки та свою ефірну гармонію над головою спостерігача» (М.Холл).

Піфагор-Просвітитель. Справжня просвітницька діяльність Піфагора здійснювалася шляхом усної

передачі знання учням у школі, що ним була створена в Кротоні.

Після повернення зі своїх мандр Піфагор став засновником школи (університету) в Кротоні, дорійській колонії у Південній Італії. Як зазначає М.П. Холл, спочатку мешканці Кротону дивилися на нього скосу, однак через певний час особи, які мали владу в місті, при вирішенні важливих проблем почали радитися з ним. Піфагор зібрав навколо себе невеличку групу відданих учнів, яких знайомив із глибинами сутності Позачасової Мудрості, зокрема з тайнами математики, музики, астрономії. Ці три науки він розглядав як трикутне підґрунтя для всіх мистецтв та наук.

Піфагорійці вели своєрідний спосіб життя, мали свій особливий розпорядок дня. Так, розпочинати свій день вони повинні були з віршів:

«До того, як прокинутися від солодких снів, що нав'яні ніччю,

Думай, розкинь, які справи тобі день приготував».

Прокинувшись, вони робили мнемонічні вправи, що допомагали запам'ятовувати необхідні відомості, а потім йшли до моря зустрічати схід сонця, обмірковували справи нового дня, після чого робили гімнастику та снідали. Увечері всі разом вони купалися в морі, здійснювали прогулянку, вечеряли, після чого молилися богам та читали. Перед сном кожний перед самим собою звітувався про прожитий день. Завершення дня супроводжували вірші: «Не допускай лінивого сну на втомлені очі, не відповівши на три запитання про справи прожитого дня: «Що я зробив?», «Чого не зробив?», «Що мені залишилося зробити?».

У способі життя піфагорійців знаходило своєрідну реалізацію вчення про різноманітні варіанти взаємодії з людьми в залежності від їхнього статусу в суспільстві. Сенс такого способу життя полягав у підкоренні людини авторитету. У піфагорійському ідеалі не важко помітити гнучку, пристосовану до виконання правлячими групами суспільства соціально-політичну концепцію. Побудована на авторитеті суспільства й закону, вона вимагала дотримуватись батьківських звичаїв та законів, навіть тоді, коли вони є гіршими, ніж у інших.

Піфагорійці мали величезну кількість символічних висловів. Їх зібрання називалося «акусмами» і замінювало собою статут суспільства. Ось деякі з піфагорійських акусм та їх тлумачення:

– Сердце не їж (не підточуй душу пристрастями або горем).

– Вогню ножем не воружи (не зачіпай гнівливих людей).

– Уходячи, не озирайся (перед смертю не чипляйся за життя).

– Не сідай на хлібну міру (не живи по-гультайськи).

Сутність учення Піфагора збереглася в працях деяких філософів, зокрема в «Золотих Віршах» Лізія, в коментарях Геракліта, в уривках Філолаїса та Архіта, у «Тімеї» Платона, а також у чудовій праці майже нашого сучасника Е. Шюре «Великие Посвященные». Багато античних письменників, які були сповнені ідеями Піфагора, відмічали його розум, красу, чарівний вплив на людей. Тривалий час він залишався авторитетом для неоплатоників Олександрії, гностиків і навіть перших

Отців Церкви. «Це є дорогоцінні свідчення, і в них усе ще звучить могутня хвиля ентузіазму, який велика особистість Піфагора зуміла передати Греції, останні відголоси якої все ще відчуваються через вісім століть після його смерті», – писав Е.Шюре в 1895 році [5, с.212].

Учення Піфагора відрізняється надзвичайною цілісністю, стрункістю та міцністю, окремі його частини внутрішньо поєднані основним висновком, до якого великий філософ прийшов ще в юнацькі роки. Намагаючись розпізнати загадку життя людини на Землі, її призначення, що саме керує людьми, він довгими годинами вдивлявся в життя Землі, Неба та людини, чув, як Земля говорила: «Сліпий Рок!»; Небо промовляло: «Провидіння»; а людство кричало: «Страждання! Божевілля! Рабство!»; водночас нездоланий внутрішній голос його душі кричав: «Свобода». Хто ж був правий? По суті кожний із голосів проголошував свою правду, кожний у своїй сфері, але жодний із них не розкрив Піфагору сенсу його існування. Врешті, Піфагор зрозумів, що в синтезі трьох світів криється величезна таємниця Космосу. Прийшовши до такого висновку, він звернув увагу на обриси дельфійського храму, побачивши в них ідеальний образ світу та спосіб для розгадування загадки, яку він шукав. «Бо фундамент колони, та трикутний фронтон постали перед ним раптово, як потрійна природа людини і Всесвіту, мікрокосму й макрокосму, вінчаних божественною єдністю, що зі свого боку є трійним початком» [5, с.217]. Космос, керований й просякнутий Богом, створює «Священну Тетраду, неосяжний і чистий символ, Джерело Природи і взірець Богів!» – так писав Піфагор у своїх Золотих віршах [5, с.219].

Взаємно підтримуючи та визначаючи одне одного, три світи – природний, людський і божественний – подвійним спадним та здіймаючим рухом виконують всевітню драму. Сутність таємниці Космосу й таємниці людської еволюції Піфагор упродовж двадцяти двох років, проходячи важкі випробування, пізнавав у храмах Єгипту. «Як усі великі люди, він вірив у свою зірку. Його ніщо не страшило, коли мова йшла про набуття знань, й сама смерть не зупинила б його...» [5, с.219]. У жерців Єгипту він глибоко вивчив священну математику, науку чисел або всевітніх принципів. Числа в подальшому стали центром його вчення із зовсім новим формулюванням. Повчаючи своїх учнів, він говорив: «Число є як формою, так і суттю творіння». В школі Піфагора пояснювали: всесвіт побудований за принципом суворого геометрії, що підкорена математичній закономірності; ніщо не покоїться в світі, все рухається, вібує; в основу Всесвіту покладено число; будь-яке коливання можна виразити мовою числа або геометрії; все є Єдине Число, що виникло з великого Не-числа; символом Не-числа є нуль, кільце, коло, тобто Нескінченне Невимовне Єдине і Неподільне, те, що прийнято називати словом «Бог». Таємна книга Піфагора мала назву «Святе Слово» [6, с.29].

Суворість дисципліни в храмах Єгипту затвердила його в думці про могутність сили, прихованої у волі людини. Під її впливом людина свідомо тренується й розвивається, вдосконалюючи своє тіло й душу.

Важкий життєвий досвід, набутий упродовж дванадцяти років у храмах Вавилону, дав Піфагору можливість ґрунтовно вивчити три релігії (халдеїв, персів та іудеїв), порівняти переваги й недоліки єврейського єдиногобожжя, політеїзму греків, потрійності індусів та дуалізму персів, й привести все це до розуміння їх *внутрішньої прихованої єдності*. Він чітко усвідомив: *усі ці релігії, що змінюються у відповідності до різного ступеня свідомості й для різних суспільних умов, є ключами до єдиної істини*. Внутрішнє бачення Піфагора дозволило йому зрозуміти, що людству загрожують три надзвичайні бічі: невігластво священиків, матеріалізм учених й відсутність дисципліни в демократії.

Повернувшись до Греції після тридцятичотирьохрічної відсутності, Піфагор мріяв створити свою школу науки та життя, з якої виходили б не політики й софісти, а посвячені чоловіки та жінки, дійсні матері та дійсні герої. Крім того, він мав намір донести до людей засади *наукової релігії*.

На думку Е. Шюре, у вченні великого грека втілено тасмничої доктрини Індії та Єгипту, що дозволило зберегти для народів Заходу сутність східної Мудрості [5, с.242].

Красою своєї зовнішності, благородством статури, чарівною виразністю свого обличчя й голосу Піфагор здійснював на слухачів надзвичайний вплив. «Жінки порівнювали його з Юпітером, а молоді люди з Аполлоном Гіперборійським. Він покоряв та захоплював натовп, який дивуючись, слухаючи його, супроти власної волі починав любити правду й добродійність» [5, с.242].

У Кротоні, користуючись підтримкою більшості сенату й заможних громадян, на околицях міста за планом Піфагора для його школи було збудовано будівлю, оточену чудовими садибами. Так під керівництвом великого Піфагора виник інститут піфагорійців, який водночас був колегією етичного виховання, академією наук, храмом Муз та взірцевою общиною. «Шляхом теорії й практики, поєднанням наук і мистецтв підходили учні Піфагора до цієї науки всіх наук, до цієї гармонії душі та інтелекту зі Всесвітом, яку піфагорійці вважали за приховане підґрунтя філософії та релігії» [5, с.243].

Школа Піфагора стала живим прикладом синтезу еллінізму й християнства, реалізовувала мету прищепити науку до «дерева життя»; володіла технікою пізнання істини в глибинах людської душі. Школа жила й працювала за основними принципами братерства вчителів: живучи єдиним життям у будинку, прилаштованому для цієї мети, не можна було ухилитися від громадського життя; молоді люди, залишаючись під контролем глави ордену, у відповідності з рівнем свого розвитку та сформованої волі допускалися до опанування різними рівнями знань; проводячи весь день у школі під наглядом педагогів, учні повинні були розпочати процес самовдосконалення, в першу чергу, із власного підкорення правилам суспільного життя; жінки навчалися за особливими програмами, які були прилаштовані до обов'язків їхньої статі; кандидати на навчання мали демонструвати аскетизм, що був зведений до обітниць мовчання. «Перша вправа мудреця, за свідченням Апулея, полягала в тому, щоб до кінця

змирити свого язика й слова, ті самі слова, що поети називають летючими, замкнуті, вищипавши пір'я, за білою стіною зубів. Іншими словами, ось до чого було зведено початки мудрості: навчитися мислити, розучитися базікати».

Велику увагу піфагорійці надавали медицині, психотерапії. Вони розробляли прийоми розвитку розумових здібностей, уміння слухати та спостерігати, розвивали пам'ять, як механічну, так і змістовну (останнє стає можливим лише у випадку, коли в системі знань знайдено основне підґрунтя).

Піфагорійці з однаковою старанністю турбувалися як про фізичний, так і про духовний розвиток. Саме в них народився термін «калокагатія», що означало грецький ідеал людини, в якій поєднуються естетичне (прекрасне) та етичне (добро) начала, гармонія фізичних та духовних якостей. Протягом усієї історії Древньої Еллади (Греції) калокатія залишалася своєрідним культом для давніх греків і від них перейшла до давніх римлян.

У власному житті Піфагор ніколи не впадав у крайнощі. Він учив віддавати перевагу помірності в усіх речах, оскільки вважав, що надлишковість, навіть у добродішності, – вже є вадою. Одним із його улюблених висловлювань було: «Ми повинні всіма силами прямувати до викорінення в усіх речах надмірностей і вогнем та мечем виганяти з тіла хвороби, з душі – невігластво, з живота – обжерливість, з міст – заклики до бунту, з сім'ї – чвари» [3, с.223].

Головним завданням людини, як уважав Піфагор, повинна бути турбота про гармонію тіла й душі. Тільки такий індивідуум спроможний включитися до космічного ритму, до симфонії Вселенської єдності. Він був першим, хто звернув увагу на те, що мозок людини є органом локалізації людського інтелекту та психічних захворювань (Ф.Александр, Ш.Селесник) [7, с.56]. Його послідовники експериментували в багатьох галузях, зокрема учні анатомували й вивчали мозок тварин; вони також були першими у використанні музикотерапії для хворих з емоційними розладами.

Крім зазначеного, великий майстер стверджував, що всі ситуації в житті людини, суспільства та Космосу є запрограмованими й розрахованими, а хід історії є суворою закономірністю. Основною заповіддю Піфагора стало: «Боги дали людям дві благодаті: говорити правду й робити добро».

Піфагора називають визнаним управителем Греції, посвяченим вищого порядку, людиною з величезним творчим розумом. Для більшості людства Піфагор залишається напівміфічною особистістю. Причина цього полягає в надзвичайно жорстокому переслідуванні, жертвою якого у Сицилії став він та його учні, значна кількість яких загинули (частина з них – під уламками палаючої будівлі піфагорійської школи, а решта – від голодної смерті в храмі). На сьогодні вже є загальновідомими висловлювання Піфагора: «Пізнай себе, і ти пізнаєш Всесвіт і Богів»; «Еволюція є законом Життя. Число є законом Всесвіту. Єдність є законом Бога» [5, с.207].

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Життя видатного грека свідчить про могутність його особистості. На сьогодні великої

значущості набуває його діяльність: щодо формулювання головного завдання людини, яке полягає в її турботі про гармонію власного тіла й душі; з вивчення, аналізу та узагальнення глибин релігійних учень Сходу та Заходу й висновок, до якого він приходять, про їх приховану єдність; визначення ролі та місця людини в суспільстві, яка має враховувати в своєму житті правила взаємодії його членів, що існують у суспільстві, та підкорятися його законам.

Подальше вивчення спадку Піфагора спрямовується на визначення основних положень його вчення про природу світу й людини, про принципи та зміст організації процесу навчання дітей та молоді.

Література

1. Берже Ж., Повель Л. Утро магов. – К., 1992. – С.55-56.
2. Таранов. П.С. 500 шагов к мудрости. – Т.1. – Донецк: Сталкер, 1996. – С.93.
3. Холл М.П. Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической и розенкрейцеровской символической философии. – 2-е изд., испр. – Новосибирск: ВО «Наука», Сибир. издат. фирма, 1993. – 794 с.
4. Мид Дж. Р. Аполлоний Тианский. – М.: Сфера, 2001. – 224 с.

5. Шюре Э. Великие Посвященные. – 2-е испр. изд. – Б.м. : СП «Книга-Триumph», 1990. – 419 с.

6. Мориа Э., Крайон. Сборник посланий / Л.В.Семенова. – М.: Амрита-Русь, 2009. – 288 с.

7. Александр Ф., Селесник Ш. Человек и его душа: познание и врачевание от древности до наших дней. – М.: Прогресс-Культура; Изд-во Агентства «Яхтсмен», 1995. – 608 с.

Reference

1. Berzhye Zh., Povel L. Utro magov. – K., 1992. – S.55-56.
2. Taranov P.S. 500 chagov k mudrosti. – T.1. – Donetsk, 1996. – S. 93.
3. Holl M.P. Entsiclopedicheskoe izlozhenie masonскоy, germeticheskoy, kabbalisticheskoy i rozenkrejtsеровskoy simvolicheskoy filozofii. – 2-e izd., isprav. – Novosibirsk, 1993. – 794 s.
4. Mid Dzj. R. Apolloniy Tianskiy. – M., 2001. – 224 s.
5. Shyure E. Velicie Posvyashchyennyye. 2-e izd., isprav. – B.m., 1990. – 419 s.
6. Moriya E., Krayon. Sbornik poslaniy / L.Semyonova. – M., 2009. – 288 s.
7. Aleksander F., Selesnik Sh. Chelovec i ego dusha: poznanie i vrachevanie ot drevnosti do nashiyh dnei. – M., 1995. – 608 s.

Batlina L.V.,

k.ped.s., Associate Professor, Department of Elementary Education Zaporizhzhya Regional Institute of Postgraduate Education, lbatlina@yandex.ru

Ukraine, Zaporozhye

HISTORY SCIENCE OF MAN: THE LIFE AND WORK OF PYTHAGORAS – PROMINENT SCIENTISTS, PHILOSOPHERS OF ANTIQUITY

To develop a system of spiritual and life values, understanding its purpose and sense of responsibility for their own lives and professional activities important to study government leaders, scientists, educators, politicians and other prominent philosophers heritage. Much can teach life and work of the great Greek, ancient sage Pythagoras, including his knowledge acquired during travel to different continents, valuable statements that appear in the text of this article.

Keywords: *man, religion, philosopher, secret wisdom, Kalos kagathos, Pythagorean ideals.*

УДК 745.53:675(477.43/44)(09)

Білич О.В.,

*магістр педагогічної освіти, викладач кафедри образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва та трудового навчання Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, olgagu.la@mail.ru**Україна, м. Хмельницький*

З ІСТОРІЇ ЦЕХОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ОБРОБКИ ШКІРИ НА ТЕРИТОРІЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

У статті висвітлено цехове ремесло подільських майстрів з художньої обробки шкіри (кушнірське, чоботарське, кожум'яцьке) на Хмельниччині. Розглядається діяльність ремісничих управ Подільської губернії та ремісниче життя подільських ремісників XIX – початку XX ст. З'ясовується, що масовою ремісничою школою залишалися цехи. На основі розглянутих архівних справ подаються факти про чисельність майстрів та виробничу діяльність подільських ремісничих цехів. Підтверджується існування цехового устрою на Поділлі, зокрема на його західній території.

Ключові слова: ремісник, цехова організація, реміснича управа, цех.

Постановка проблеми. Збереження та розвиток художніх промислів і ремесел – одне з актуальних питань у галузі культури України. У мистецькому та економічному житті подільського краю XIX – початку XX ст. чималу роль відіграла виробнича діяльність цехових ремісників. Проблема ремісничих цехів з обробки шкіри на землях Західного Поділля, зокрема Хмельницької області, не знайшла належного висвітлення в історіографії, хоча деякі аспекти з визначеної теми досліджували в наукових роботах В. Гавриленко [1], у нарисах В. Січинського відображено історію української промисловості. Ґрунтовною працею з історії Поділля, зокрема цехового виробництва, вважають дослідження Ю. Січинського «Матеріали для історії цехів в Подолии» [2]. Ю. Січинський на прикладі подільських цехів довів, що вони були професійними школами, де ремісники отримували хороші вміння та належну виправу [3, с.170–171].

Відомий історик, архівознавець, джерелознавець, організатор архівної справи в Україні П.В. Клименко [4] у 20-30-х рр. XX ст. досліджував історію цехів в Україні та історію українських міст, у понад 60 ґрунтовних працях вивчав соціально-економічну історію України XVII-XIX ст., як-от «Цехи на Україні» [5]. Серед сучасних наукових розвідок, дослідників, які торкалися цієї теми, можна виділити праці та наукові статті істориків А.Б. Задорожнюка [6], І.В. Рибачака [7], мистецтвознавця Н.О. Урсу [3], С. Щербини [8] та ін. Проте майже поза увагою залишили шкіряне виробництво досліджуваного регіону, яке потребує більш детального вивчення та аналізу.

Мета роботи – проаналізувати джерела та досягнення історіографії, дослідити історію розвитку ремісничих цехів та стан ремесла в галузі шкіряного виробництва на території Хмельниччини XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. У XIV ст. в Україні з'являються перші цехові організації, що об'єднували групи ремісників з фаховою ознакою. Слово «цех» походить від німецького слова Das Zeichen – знак. Перші цехи виникли в Києві, Львові, Білій Церкві, Полтаві, Чернігові, Житомирі, Стародубі. Кожний цех мав статут, який визначав права й обов'язки його членів. Після встановлення польського панування в Україні

ремісників-українців не допускали в цехи, вони зазнавали всіляких утисків [9, с.118]. Цехова документація та дослідження істориків свідчать, що цехові організації об'єднували три категорії ремісників: майстрів, підмайстрів та учнів [3, с.171–172]. Після Польського повстання 1831 р. в подільських містах на початку XIX ст. набирають чинності російські закони [10]. Правила функціонування ремісничих організацій були сформульовані в законах Російської імперії, серед яких «Ремісниче положення 1785 р.» та «Статут цехів 1799 р.» [3, с.172]. Із введенням російської законодавчої бази у цеховому виробництві, змінюється понятійне навантаження терміну «ремісник» (з'являється термін «цеховик»). Із члена корпоративного об'єднання ремісник перетворюється у представника певного виробничого соціального стану [10].

Ю.Й. Січинський вказував, що в Кам'янці-Подільському, колишній столиці Подільського воєводства, цехи з'явилися дуже рано як результат отриманого магдебурзького права ще в кінці XIV ст. при Подільських князях Коріатовичах [3, с.178]. Про існування кушнірів вказує історична пам'ятка міста Кам'янець-Подільського – семиярусна башта Стефана Баторія. Оборонна вежа отримала назву – Кушнірська – після ремонту в XVII ст. за гроші ремісничого цеху кушнірів. Башту Стефана Баторія малювали багато художників. Серед композицій, присвячених Кам'янцю-Подільському, відома ведута кам'ячанина Ю. Химича, що носить назву «Кушнірська башта (XV-XVII ст.)» (1965, гуаш).

В архівних справах зберіглися документи з фондів державного архіву Хмельницької області, які містять матеріали про цехові організації досліджуваного регіону. Надзвичайно інформативним щодо організації ремісничих цехів на землях Поділля є фонд Подільського губернського правління (Ф. 227). У розпорядженні 1852 року щодо всього магістрату, за дорученням уповноваженого чиновника, наказано скласти відомості «подробные списки лицам занимающимся ремеслами как самостоятелно как въ качествахъ наёмныхъ работниковъ, съ показаніями проживу каждого кто изъ нихъ мѣстный а кто иногородный, мѣстныхъ обывателей, производящихъ иниѣ ремесла самостоятелно, зачислить

на неограниченное время ремесленниками а занимающихся ремеслами в качества наёмных работников ремесленными работниками так же на неограниченное время. Иногородних же подобно тому сь раздѣленіемъ ремесленников и работниковъ временными на срокъ ихъ паспортовъ» (тут і далі збережено тодішній правопис та пунктуацію) [11, с.223–223 зв.]. Так, у справі Подільського губернського правління «О ремесленных сословіяхъ и управленіяхъ» у Проскурівському повіті за 1852 р. знаходяться іменні списки місцевих міщан християн і євреїв м. Проскурова (тепер – Хмельницький), зокрема майстрів, підмайстрів, учнів чоботарського (106 чол.) та кушнірського ремесла (53 чол.); у м. Ярмолинці – чоботарів (11 чол.), кушнірів (4 чол.); у м. Черноострів (тепер – Чорний Острів) – чоботарів (16 чол.), кушнірів (9 чол.) [11]. Всіх, хто був у списках, скликали на «ремесленный сходъ для выбора ремесленного Старшины и двухъ его товарищей, на точномъ основаніи § 13 по выборѣ и утверженіи каковыхъ распорядится открытіемъ ремесленной управы» [11, с.224].

Кам'янецький ремісничий голова Михайло Якович Мамроцький зазначав, «Въ здѣшнемъ городѣ Каменцѣ сь 500-годовъ существуетъ цеховое учреждение и Общая Ремесленная Управа» [12, с.11]. Для всіх «сословныхъ цеховъ» були видані та затвержені правила. На основі цих правил той, хто займався певним ремеслом, повинен бути записаний до цеху, а майстер – мати ремісничє свідцтво, без якого забороняється «производить мастерство» [12, с.11]. У 1883-1884 рр. управні ремісничі свідцтва на право майстра кушнірського цеху були видані кам'янецькому міщанину Федору Михайлову Белінському, Маламуду, Берну Лейбовичу Фейшеру та ін.; на право майстра чоботарського цеху – кам'янецькому міщанину Вікентію Матвієву Комарніцькому, міщанину м. Ярмолинці Проскурівського повіту Лейбі Гольману, міщанину м. Кам'янця Казиміру Казиміровичу Соколовському, міщанину м. Хотина Беркузонтелло Гіперовичу Сістеру, міщанину м. Теофіполя Шліоме Гарберу та ін. [13].

Щорічно необхідно було спланувати розкладки для збору коштів на підтримку управи, зібрання яких було покладено на старшин та їхніх товаришів [12, с.11]. Так, у 1883 р. з єврея Шмуля Штейнберга, який був неповнолітнім, стягнули штраф 10 руб. та відібрали робочі інструменти за виробництво ремесла без управного свідцтва на право майстра і утримання при цьому підмайстрів та учнів [12, с.10–10 зв.].

Ремісничий голова обирався усіма цеховими старшинами і двома виборцями від кожного цеху та затверджується губернатором [14, с.2]. Так, у 1882 р. в іменному списку осіб, які брали участь у виборах ремісничого голови, зазначались: старшина чоботарського цеху – Іван Текель, кушнірного – Іван Полянський; помічники старшин відповідно – Лейб Гольман та Хаім Маламуд [14, с.8–9]. «Избранные Старшинами Управы Гласными»: по чоботарському цеху – Петро Лісовський, Абрашко Нульман; по кушнірському – Федір Корчаневич і Кива Горман [14, с.9–9 зв.].

У 1882 р. в Кам'янець-Подільському існувало 14 цехів. 27 жовтня 1882 р. Подільське губернське Правління видало указ про те, що вибори ремісничого

голови Кам'янецької ремісничої управи відбулися неправильно. «По ст. 57 и 58 ремесл. Устава, каждый цехъ долженъ имѣть Старшину и двухъ Старшинскихъ Товарищей, въ тѣхъ же мѣстностяхъ где имѣются Христиане и Евреи, Старшина и одинъ изъ товарищей должны бать изъ христіанъ, а второй товарищъ можетъ быть и изъ евреевъ» [14, с.20]. Цього правила не дотримався жоден цех, таким чином, цехове правління переважно складалося з євреїв, хоча могла бути тільки одна третя. У зв'язку з малою кількістю майстрів у цехах, можна вибирати одного ремісничого старшину цеха (ст. 59 рем. уст.) або створити «сложный» цех з різних родів ремесел (ст. 15 рем. уст.). Тому, необхідно було змінити склад цехів «для достіжения лучшаго порядка и длагаустройства въ ремеслахъ» [14, с.20]. 18 листопада 1882 р. згідно з постановою Кам'янецької ремісничої управи відбулося укрупнення та об'єднання цехів. Бляхарський цех об'єднувався з тютюновим, ковальський з мідним, шорницьким та обійницьким, ювелірний з годинникарями і палітурниками, кушнірський з перукарським. Решта цехів (столярний, чоботарський, кравецький, пекарський та різницький) залишалися «самостоятельными въ настоящемъ ихъ составѣ» [15, с.14].

У Кам'янці-Подільському найбільшим за чисельністю був цех чоботарів. На прикладі цього цеху добре простежується система цехового учнівства. За 1861-1886 рр. цех вивільняв щорічно біля десяти підмайстрів, підготувавши за вказаний період близько 180 ремісників [10]. За період навчання, яке тривало 2,5 – 5 років, на підставі письмової угоди, майстер зобов'язувався видати учневі свідцтво підмайстра. У кам'янецькому чоботарському цеху навчалися вихідці із Хотина, Збрижа, Кривчика, Дунаєвця, Кузьмина та інших місць [3, с.174].

У 1883 р. 26 травня старшина кушнірського цеху Костянтин Пенковський визнав, що кам'янецький міщанин Антон Анджеєвський «хорошо знаетъ кушнирское ремесло и въ чѣмъ достоенъ званія мастера», про що укладено акт для пред'явлення в ремісничу управу та отримання ремісничого свідцтва [16, с.16]. 17 червня 1883 р. Кам'янецькою ремісничою управою Анджеєвському було видано свідцтво на право майстра кушнірського цеху [13, с.1]. На цеховому сході 29 квітня 1884 р. жителі м. Кам'янець-Подільського, майстри кушнірського цеху, з'ясовували, чи знає міщанин, Нута Мордкович Фельман, «кушнирское мастерство и можете ли быть принятъ въ существующий въ г. Каменцѣ цехъ мастеровъ кушнирнаго-кожемякского дѣла» [16, с.90]. Фельман ніколи ні в чому негідному поміченні не був, мав добру поведінку, тому його визнали та прийняли до числа кам'янецьких майстрів кушнірського цеху.

Матеріали з архівних джерел, зокрема фонд Кам'янець-Подільської ремісничої управи (Ф. 307), знайомлять нас із свідцтвами громадян на право ремісництва. Свідцтво оформлено на спеціальному типографському бланку, по контуру якого розміщено орнаментальну стрічку. Зверху в центрі між стрічками розташовано герб з двоголовим орлом та короною, скіпетром у правій та державою в лівій лапі. Свідцтво завірено підписами ремісничого старшини, товариша старшини, «письмоводителя» та печаткою Кам'янецької

ремісничої управи. Наведемо приклад змісту свідцтва [17, с.237]:

«КАМЕНЕЦКАГО РЕМЕСЛЕННАГО
УПРАВЛЕНІЯ
СВІДѢТЕЛЬСТВО

НА ПРАВО РЕМЕСЛЕННАГО РАБОТНИКА

1896 года *января 8* дня. Житель г. Каменца-Подольска, записанный мастеръ *сапожного* ремесла, *Юхимъ Яворский* дает настоящее свидѣтельство *Каменцу мѣщанину Мошкѣ Фарберу* о томъ, что..... последний находился у меня въ обученіи и во время обученія, был послушенъ къ наукѣ былъ прилеженъ... получаема ему работы выполнялъ своевременно и аккуратно; во всемъ былъ вѣренъ... можетъ поступить къ которому либо изъ мастеровъ этого ремесла въ *ремесленные работники*... настоящее свидѣтельство выдано... въ Присутствіи ремесленного Управленія мастеръ *сапожного* ремесла *Яворский* находившемся у него въ обученіи *Фарберу* на право *ремесленного*... работника..... по означенному ремеслу...».

Отож, масовою ремісничою школою залишалися цехи. Лише майстер був повноправним членом цеху, а підмайстри та учні залежали від цеху і майстра. Однак, учні зазнавали всіляких утисків, оскільки були в повній залежності від майстра. З «Объяснения» від 12 вересня 1896 р. відставного солдата Михайла Важинського до старшини Кам'янецької ремісничої управи дізнаємося, що його рідний син Леонтій Михайлович Важинський вступив по «условію» від 13 лютого 1894 р. в науку до чоботарського майстра Антона Шиманського і навчався 2,5 роки. Однак, як зазначав Михайло Важинський, майстер знаходився в хворобливому стані «чахотки ... оказывалъ противъ моего сына несоответственныя поступки сопровождавшіеся почти наравнѣ сї истязаніям и ... заставлялъ ... какъ прислугу вытирать ... если когда либо случалось кикое либо нарушение поработе или можетъ ослушаніе то мастері Шиманскій бросалъ сыну моему въ лицо клестеромъ» [17, с.171]. Хвилюючись, що син в молодих роках захворіє, батько забрав його до себе вже в поганому стані від «напряжѣнной» роботи, за що на батька був накладений штраф. Але при вище зазначених умовах, як вказував Важинський, «договоръ теряетъ свою силу въ наложеніи штрафа 25 р.» [17, с.171].

У 1902 р. цехові організації ремісників були ліквідовані на землях Подільської губернії. Проте розподіл на цехи та виробництво певних ремесел продовжували існувати в багатьох містах та містечках Хмельниччини.

На початку ХХ ст. в Проскурівському повіті значилося 1017 кустарів, які займалися чоботарським промислом; 3663 кустарів – ткацьким промислом; 1084 – деревообробницьким; 834 – кушнірським і ін. У Кам'янці-Подільському чоботарським промислом займалося 255 чол., у Проскурові – 377 чол., у Городку – 7 чол., у Жванці – 150 чол., у Ярмолинцях – 60 чол., у Зіньківцях – 18 чол. Кількість людей, що займаються промислом, пов'язаним з художньою обробкою шкіри, вказує, що шкіряне виробництво було одним із найпоширеніших на землях Поділля. У Подільській губернії на початку ХХ ст. третє місце за розвитком ремесел займало чоботарське, а четверте – кушнірське [18].

Висновки. Підводячи підсумки, можемо зробити висновки, що наведені приклади з архівних документів доводять існування на території Хмельницької області цехових організацій майстрів з художньої обробки шкіри. Ремісничі цехи зберігали та продовжували традиції подільських майстрів. Отож, галузь шкіряного виробництва на території Хмельниччини займала не останнє місце серед тодішніх художніх промислів, вона розвивалась, наповнюючи свої ряди новими представниками, фахівцями чоботарської, кушнірської та кожум'яцької справи.

Література

1. Тавриленко В. Печатки ремісничих цехів Кам'янця-Подільського / В. Тавриленко // Архіви України. – 1976. – №1. – С. 79-80.
2. Сецинский Е. Материалы для истории цехов в Подольи / Е. Сецинский // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – Каменец-Подольский, 1904. – Вып. X. – С. 417-494.
3. Урсу Н. Нариси з історії образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва Хмельниччини: навчальний посібник для студентів художніх спеціальностей / Н. Урсу. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – 224 с.: іл.
4. Юркова О.В. Клименко Тилип Васильович / О.В. Юркова // Энциклопедия истории Украины. III. 4: Ка-Ком / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Институт истории Украины. – К.: Наукова думка, 2007. – 528 с.: іл. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://history.org.ua/?encyclp&termin=Klumenko_T – Назва з екрана.
5. Клименко Т. Цехи на Україні: Суспільно-правні елементи цехової організації. – П. 1. – К., 1929. – 199 с.
6. Задорожнюк А.Б. Подільські Цехи – школи ремісничого навчання у ХІХ – на початку ХХ ст. / А.Б. Задорожнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2007. – П.9: Матеріали п'ятого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». – (512 с.). – С. 393-402.
7. Рибак І.В. Зіньків в історії Поділля / І.В. Рибак. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zinkivtown.at.ua/index/tit1e2p2/0-22> – Назва з екрана.
8. Щербина С. Побут та звичаї цехових ремісників Північного Лівобережжя у другій половині ХVІІ – ХVІІІ ст. / С. Щербина. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/1863/57/> – Назва з екрана.
9. Новий довідник: Історія України. – К.: ПЛОВ «Казка», 2005. – 736 с.
10. Задорожнюк А.Б. Виробнича діяльність кам'янецьких ремісників наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ ст. / А.Б. Задорожнюк. – Режим доступу : http://www.tovtry.km.ua/ru/history/stati/vyrobnycha_dijalnist_remisnykiv.html. – Назва з екрана.
11. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Ф. 227. – Оп. 1. – Спр. 6564. – 450 арк.
12. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 2. – Спр. 6. – 26 арк.
13. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 1. – Спр. 13. – 14 арк.
14. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 1. – Спр. 7. – 147 арк.
15. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 2. – Спр. 2. – 15 арк.
16. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 1. – Спр. 11. – 115 арк.
17. ДАХМО. – Ф. 307. – Оп. 2. – Спр. 18. – 240 арк.
18. Кустарные промыслы Подольской губернии. – К.: Типо-Литография «С.В. Кульженко», 1916. – 645 с.

References

1. Gavrylenko V. Pechatky` remisny`chy`x cexiv` Kam`yancya-Podil`s`kogo / V. Gavrylenko // Arxiv` Ukrayiny`. – 1976. – #1. – S.79-80.
2. Setsynskiy Ye. Materialy dlya istorii tsekhov v Podolii / Ye. Setsynskiy // Trudy Podolskogo tserkovnogo istoriko-arkheologicheskogo obschestva. – Kamenets-Podolskiy, 1904. – Vyp. Kfi. – S. 417-494.
3. Ursu N. Nary`sy` z istoriyi obrazotvorchoho i dekoraty`vno-pry`kladnogo my`stecztva Xmel`ny`chichy`ny`: navchal`nyj` posibny`k` dlya studentiv` xudozhnix` special`nostej` / N. Ursu. – Kam`yanecz`-Podil`s`kyj`: Akxioma, 2012. – 224 s.: il.
4. Yurkova O.V. Kfy`menko Pylyp Vasylovych / O.V. Yurkova // Encyklopediya istoriyi Ukrayiny`: T. 4: Ka-Kom / Redkol.: V.A. Smolij (golova) ta in. NAN Ukrayiny`. Instytut istoriyi Ukrayiny`. – K.: Naukova dumka, 2007. – 528 s.: il. – [Elektronnyj` resurs] – Rezhy`m` dostupu : http://history.org.ua/encyclope&termin=Kfymenko_P – Nazva z ekrana.
5. Kfy`menko P. Cexy` na Ukrayini: Suspil`no-pravni` elementy` cexovoyi organizaciyi. – T. 1. – K., 1929. – 199 s.
6. Zadorozhnyuk A.B. Podil`s`ki` Cexy` – shko`ly` remisny`chogo navchannya u XIX – na pochatku XX st.. / A.B. Zadorozhnyuk // Osvita, nauka i kultura na Podilli. Zbirny`k` naukovy`x prac`. – Kam`yanecz`-Podil`s`kyj`: Oiyum, 2007. – T.9: Materialy` p`yatogo kruglogo stolu` «Kultura, osvita i prosvitny`cz`kyj` rux na Podilli». – (512 s.). – S. 393–402.
7. Rybak I.V. Zin`kiv v istoriyi Podillya / I.V. Rybak. – [Elektronnyj` resurs] – Rezhy`m` dostupu : <http://zin`kivtown.at.ua/index/tit2p2/0-22> – Nazva z ekrana.
8. Shherby`na S. Pobut ta zvy`chayi cexovy`x remisny`kiv Pivnichnogo Livoberezhzhya u drugij` polovy`ni` XVII – XVIII st. / S. Shherby`na. – [Elektronnyj` resurs] – Rezhy`m` dostupu : <http://vuzlib.com/content/view/1863/57/> – Nazva z ekrana.
9. Novyj` dovidny`k`: Istoriya Ukrayiny`. – K.: TOV «Kazka», 2005. – 736 s.
10. Zadorozhnyuk A.B. Vy`robnycha diyal`nist` kam`yanecz`ky`x remisny`kiv napry`kinci` XVIII – na pochatku XX st. / A.B. Zadorozhnyuk. – Rezhy`m` dostupu : http://www.tovtry.km.ua/ru/history/statti/vyrobnycha_dijalnist_remisnykiv.html. – Nazva z ekrana.
11. Derzhavnyj` arxiv` Xmel`ny`cz`koyi oblasti (dal`she – DAXmO). – F. 227. – Op. 1. – Spr. 6564. – 450 ark.
12. DAXmO. – F. 307. – Op. 2. – Spr. 6. – 26 ark.
13. DAXmO. – F. 307. – Op. 1. – Spr. 13. – 14 ark.
14. DAXmO. – F. 307. – Op. 1. – Spr. 7. – 147 ark.
15. DAXmO. – F. 307. – Op. 2. – Spr. 2. – 15 ark.
16. DAXmO. – F. 307. – Op. 1. – Spr. 11. – 115 ark.
17. DAXmO. – F. 307 – Op. 2. – Spr. 18. – 240 ark.
18. Kustarnye promysly` Podolskoy gubernii. – K. : Tipo-Litografiya «S.V. Kulzhenko», 1916. – 645 s.

Bilych O.V.,

Magister of Pedagogical Education, the Lecturer of the Chair of the Pictorial and Applied Arts and Crafts of Khmelnytsky Humanitarian Pedagogical Academy, olgagu.la@mail.ru

Ukraine, Khmelnytsky

FROM THE HISTORY OF MANUFACTURING ORGANIZATIONS OF LEATHER PROCESSING IN KHMELNYTSKY REGION

It is highlighted in the article the manufacturing craft of Podillia masters of Art Leather Processing (fur sewing, boots making, and leather crumpling) on the territory of Khmelnytsky Region. It is considered activity of manufacturing board of Podillia province and craft life of Podillia's craftsmen of XIX – beginning of XX centuries. It is turned out that massive craft schools still were workshops. On basis of the considered archival files the facts about quantity of masters and manufacturing activity of Podillia manufacturing workshops are given. It is confirmed the existence of the workshop's system of the Territory of Podillia, in particular on its western part.

Key words: craftsman, manufacturing organization, craft board, workshop.

УДК 1:781.1

Кондрацька Л.А.,

д.пед.н., професор; професор кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва
Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка, luda.kondratska@gmail.com
Україна, м. Тернопіль

ПРЕДМЕТ МУЗИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ: ДИСКУРС ЕВОЛЮЦІЇ КОМПОЗИТОРА

В статті представлено методологічну схему авторської концепції предмету музичної антропології; здійснено феноменологічний аналіз еволюції інтонуючої свідомості *homo musicus* на основі розкриття сутності трьох образів молитви (за преп. Симеоном Новим Богословом) як ключа до розуміння історичного механізму регуляції принципів композиції; відстежено каузальні передумови витіснення канонічного звукового простору авторським в ході трансформації ставлення композитора до сакрального простору: співбуття— діалогу— аналогії— симпатії.

Ключові слова: людина музикуюча, інтонуюча свідомість, пізнавальна стратегія, світоглядна установка, принцип композиції, музичний стиль.

Постановка проблеми. Антропологічний підхід до осмислення феномену музики, постаючи осердям різномисливих мистецтвознавчих, культурологічних, філософських і теологічних досліджень, дозволяє розглядати музику в контексті процесів, що відбуваються у сфері духовного буття людини. Перспективність такого підходу очевидна. Зміни, що відбуваються в системі музичної творчості — стилістики, формо- і жанроутворення, музичної мови, інструментарію, змісту — дозволяють «діагностувати» істотні зміни в природі та іпостасі *homo musicus*. Її сутність як людини музикуючої, людини звучачої («немов кімвал»), людини інтонуючої по-різному висвічується через призму музичної діяльності в різних культурних контекстах Сходу і Заходу. Яким чином позначені смисли узгоджуються з музичною свідомістю людини природної, людини молячої, людини граючої і людини компілюючої? Оздоровлення екзистенційної ситуації в добу кризи ідентифікації суб'єкта культури передбачає живодавче звернення дослідника до предметного поля музичної антропології.

Поняття «музична антропологія» з'явилося в науковій літературі лише в ХХ сторіччі. Перші кроки до розуміння і наукового обґрунтування музичної антропології були здійснені американськими ученими Аланом Мерріамом, Бруно Неттлом, Стівфом Фелдом, Ентоні Сігером, Отто Ласке, Джоном Блекінгом, Чарльзом Смерлом та ін.¹ Розкриваючи сутність музичної антропології, вони зазначають, що її предмет зумовлений духовно-творчим переображенням людини музикуючої як носія певного світогляду, цінностей і традицій.

Аналіз досліджень в галузі музичної антропології (М. Мід, М. Херсковіц, М. Арановський, В. Медушевський, В. Мартинов, М. Бонфельд, Т. Разбегалова, В. Суханцева та ін.) дозволяє виокремити коло визначальних проблем, зокрема:

- зумовленості основних елементів музики сутнісними антропологічними властивостями;

- репрезентації образу людини за допомогою музичних форм, жанрів;
- обґрунтування парадигмального характеру антропологічного смислу і можливостей вираження його засобами музики;
- зв'язку парадигмальних трансформацій антропологічного смислу зі зміною музичних стилів і принципів формоутворення.

Звідси завданнями навчального курсу музичної антропології визначено:

- методологічне обґрунтування музично-антропологічного дискурсу;
- відстеження стратегій реалізації різних моделей «людини музикуючої» впродовж магічного – містичного – етичного – естетичного етапів розвитку світової музичної культури;
- розкриття музичного тексту як іконо- чи інформосфери «проростання людської сутності»;
- освоєння механізму смислової побудови музичного змісту як «ритуалу» сутнісного вияву людської особистості на основі герменевтичного закону «відкриття – перетворення».

Розкриття методологічної схеми авторської концепції змісту курсу постало метою пропонованої статті.

Виклад основного матеріалу. Сотеріологічний погляд на історію музики виявляє, що суть еволюції композиторської практики визначає зміна характеру спілкування композитора з Творцем, тобто зміна структур його релігійної свідомості. Для опису цих структур, зокрема дисципліни «розсудливого тверезіння», найбільш адекватною виявляється мова феноменології. Адже досвід аналогічного сходження можна охарактеризувати як дуже своєрідне узагальнення інтенціонального акту, в якому інтенція енергійного екстазу-ентазу здійснюється не одним інтелектом, а усім людським єством. А оскільки означений процес здійснюється у формі молитви (співаної молитви), то

¹ Так, Алан Мерріам у монографії «*The Anthropology of Music*» розглядає означене предметне поле на основі парадигми опозиції «музика – культура», напрямки якої, у свою чергу, обґрунтував Бруно Неттл в роботі «*Paradigms in the History of Ethnomusicology*». Стів Фелд і Антоні Сігер висунули власне поняття «музична антропологія»,

переакцентувавши увагу з чисто музикологічного ракурсу на соціально-культурологічний, і тим самим підкресливши людський, особистісний фактор.

йдеться про перехід від одного образу молитви до іншого. Сіме вчення преп. Симеона Нового Богослова (†1022) про три образи молитви може стати ключем до розуміння історичного механізму, який регулює принципи композиції.

Як відомо, у своїй праці «Про три образи уваги і молитви» [4] чернець дав опис трьом видам молитви як трьом типам руху душі. *Перший вид* – це молитва, що активно супроводжується візуальними уявленнями образів і картин метафізичного світу. Тобто під час молитви включається уява, фантазія. Ці власні мрії людина приймає за реалії і, таким чином, матеріалізує, а точніше профанує духовний світ. При такому візіонерстві збуджуються лише емоції, пов'язані з пристрастями (тобто афекти); серце ж, навпаки, замикається в собі і поступово глухне й сліпне. Святі отці стверджують, що сильні емоції візіонера можуть навіть спонукати його на самовідданий подвиг і героїзм, але постаючи периферією сліпого і глухого серця, втрачають благодать Христову: Його образ замінений псевдообразом. Характерно, що систему візіонерських молитв і медитацій особливо ретельно розробив Ігнатій Лойола, засновник ордена єзуїтів.

Другий вид молитви — це «розумна» молитва. Вона здійснюється в голові, а не в серці людини, а тому має «неживий», раціоналістичний характер, постійно витісняючись сторонніми помислами і чуттєвими образами. Вони виходять з її власної пам'яті і демонічних навіювань. Не в силах боротися з ними, людина постає схожою на мореплавця, який стоячи на палубі під час бурі, постійно втрачає рівновагу і міняє курс: затьмарений гріхом розум не контролює серце (звідси тип «сліпого поводиря»). Утім, така молитва, на переконання преподобного, «все одно є кращою від візіонерської, подібно до того, як зоряна ніч краща від непроглядної темряви» [4, с.58].

Третій вид молитви — результат тривалої духовної боротьби, чотирьох стадій занурення в Ісусову молитву і перенесення розуму в серце — потребує майже аскетичного усамітнення. Це молитва чистого серця, яка стає можливою за умови цілковитого відмежування від земних помислів і переживань у повному самозреченні й самовіддачі Творцю, а відтак максимальній зосередженості уваги на проживанні Слова тут і тепер.

Зі зміною інтенсивності молитовного рівня, домінуючого в суспільній свідомості упродовж того або іншого історичного періоду, відбуваються особливі енергетичні перепади, що зумовлюють найбільш значущі і фундаментальні композиторські новації. Так, структурною одиницею принципу розспіву, що імітує небесний спів, є не конкретний фізичний звук, а характер ставлення аскета-монаха до заданого звуковисотного рівня (незмінне або тривале утримання його чи швидкоплинний перехід). Послідовність тонів, не пов'язана жодною системою тяжінь, викликає відчуття не стільки руху, скільки чистої тривалості, переживання зупинки часу. Ось чому колоподібна структура Октоїху, що лежить в основі усієї системи богослужбного співу східної і західної Церкви, втілює колоподібний рух музикуючої душі, зануреної в *сокровенну сердечну молитву*.

Перехід від сердечної молитви до *молитви розумної*, або, за визначенням преподобного Симеона, *другого образу молитви*, постав результатом втрати чуття повноти достовірності Спасіння і розпаду цілісності акту Богопізнання на знання і віру. Однією з ключових постатей, яка виявила ці зміни у людській свідомості, був теолог-схоласт і філософ, св. Ансельм Кентерберійський (†1109). Запропонований ним онтологічний доказ буття Божого («Вірую, щоб розуміти») свідчить про те, що сокровенна сердечна молитва перестала бути реальною силою у цьому світі. Не випадково сіме в цей час у школах Вінчестера і Сен-Марсьяля з'являються манускрипти, що своїми логічними висновками і раціональним міркуванням фактично прагнули «компенсувати послаблення достовірності» Богооткровенної Істини. Не випадково на час відкриття схоластами методу онтологічного доказу Божого буття, припадає і становлення розвинутих зразків вільного і мелізматичного органуму. У ньому відтворення григоріанського наспіву заповнюється введенням контрапункту, що не лише мелодично розцвічує і коментує основний голос, але й додатково аргументує його «достовірність».

Зауважимо, що контрапункт, на відміну від поліфонії, як диференціації звуко-сислової єдності, передбачає наявність протистояння або суперечності різнорідних звукових просторів, яку можна виявити вже в мелізматичних органумах епохи Сен-Марсьяля. У них звукові лінії мають різне походження і різну природу: послідовність звуків у *vox principalis* зумовлена і обґрунтована авторитетом канону, а послідовність звуків у *vox organalis* повністю зумовлюється вільним індивідуально-авторським вибором. Враження від «перебування» голосів у різних сферах буття доповнюється відчуттям їх паралельного існування у різних часових вимірах: за одну одиницю фізичного часу в кожному з голосів відбувається різна кількість подій. Причина такої інтеграції різних акустичних просторів — індивідуально-авторського і канонічного криється у первинній антиномічності молитви другого образу, або розумної молитви. Вона характеризує інтонуючу свідомість молящого, в душі якого відбувається неустанна боротьба з образами зовнішнього світу, які проникаючи у серце, примушують його стати рабом земного.

Впродовж доби *арс-нова* і *ренесансного гуманізму* взаємовідношення різнорідних звукових просторів зазнають значних ускладнень. Функцію звукового простору, що представляє область канонічного, починає виконувати *cantus firmus*, тобто фрагмент григоріанського наспіву як основа контрапункту (наприклад, тема на *cantus firmus* в месі «*La mort de Saint Gothard*» Гійома Дюфаї). Більше того, якщо в ранніх органумах теми *vox principalis* і *vox organalis* зберігали жорстку фіксацію і прив'язаність один до одного, внаслідок чого співвідношення канонічного і авторського у загальному просторі твору носило статичний характер, то в творах, ґрунтованих на *cantus firmus*'і, це співвідношення набуло помітної динаміки. *Cantus firmus* міг не лише переміщатися і багаторазово повторюватися у просторі контрапунктичної композиції, але й піддаватися різноманітним структурним перетворенням,

(як-от: обернення, ракохідний рух, сегментація тощо), що вносило новий вимір і відкривало нові рівні у співвідношеннях канонічного і авторського. Гра цих співвідношень досягла фантастичного і неперевершеного рівня в творчості нідерландських композиторів XV століття – Йоганнеса Окегема, Якоба Обрехта, Жоскена де Пре.

Приблизно у цей же час (XV ст.) разом з канонічними григоріанськими співами в якості *cantus firmus*'у почали вживатися і мелодії світських (зокрема, народних) пісень, що користувалися широкою популярністю у різних соціальних колах. Так, у сферу дії принципу контрапункту поряд з канонічною потрапила фольклорна традиція і авторський винахід. Йдеться про музичні теми типу: «La-mi-la-sol» у Генріка Ізаака (1450-1517), «La-sol-fa-re-mi» у Жоскен де Пре (†1521) або «Ut-re-mi-fa-sol-la» у Палестрини (1525-1594). Особливу категорію *cantus firmus*'у утворюють мелодії, в назвах звуків яких зашифровані окремі слова і навіть цілі фрази, як-от: «Hercules dux Fergariae» і «Vive le roi» у Жоскена де Пре або «Ut heremita solus» у Окегема.

Невдовзі (XVI ст.) і авторська мелодія, отримавши статус «канону», починає використовуватися у вигляді окремих фрагментів, які, у свою чергу, також піддаються серйозним структурним перетворенням. Тобто мелодія *cantus firmus*'у розчиняється в потоці наскрізної імітації, залишаючи після себе лише багатократне ехо, що доносить до нас неясне уявлення про його інтонаційний вигляд. Ця деканонізація і десакралізація принципу *cantus firmus*'у, що супроводжується зниженням рівня реальної присутності першоджерела у творі, є не що інше, як наслідок початку руху інтонуючої душі від канону до його авторської руйнації. Ознаки цієї деградації можна спостерігати і у Палестрини, і у Орландо Лассо, і у Філіпа де Монте, але з особливою яскравістю вони виступають у творчості майстрів венеціанської школи.

Перехід до *першого образу молитви* знаменує собою духовно-енергетичний злам на межі XVI - XVII сторіч, тобто на порозі Нової доби. Визначальна константа Нового часу влучно охарактеризована Мартіном Гайдеггером (1889-1976) в його «Європейському нігілізмі»: «Новий світ Нового часу ґрунтується на метафізиці якогось нового визначення «істинної сутності» світового суцього» [5, с. 97]. Такою метафізикою стало вчення Рене Декарта (1596-1650) про одвічне призначення людини для нової свободи як раціонально обґрунтованого самозакондавства — аж до *вивільнення себе з-під першочергової обов'язковості істини Одкровення для самозасвідчення власної сутності*. З точки зору живого релігійного або внутрішнього молитовного досвіду, сказане означає, що поступово сила молитовного подвигу композитора, як єдиного чинника і підстави його непохитної впевненості у достовірності Спасіння, починає слабшати і втрачає свою актуальність. Отож, перехід від онтологічної молитви до молитви як суб'єктивного переживання сутності буття неминуче тягне за собою фундаментальну зміну парадигм композиторської музики: завершується епоха *cantus firmus*'у і розпочинається епоха *тематизму*. Тема, складена композитором і покладена ним в основу розвитку свого твору, є звуковою квінтесенцією людини

як *вільного самозакондавця*. Її сутність можна висловити, перефразувавши Рене Декарта: «Я творю — отже, існую» [1].

Звуковий простір нової свободи виявляється у єднанні принципів *basso continuo* і самодостатньої солуючої мелодії як інтонованого смислу поетичного слова. У Передмові до видання «Нова музика», опублікованій Джуліо Каччіні в 1602 р., в якості композиторського маніфесту усієї Нової доби було задекларовано ідею про доцільність повернення композиторів до музики, «яка є нічим іншим, як словом, а вже потім – ритмом і, нарешті, звуком, а зовсім не навпаки» [3, с.78]. Ця порада мислителів-гуманістів флорентійської камерати спиралася на платонівську теорію *musika humana* і спростовувала концепцію *musika mundana* (музику космосу). Довільне «переселення» музики з квад्रीму, як епістемології числового означення, у трівіум (граматика, риторика, діалектика), як мистецтво вираження, свідчить про кардинальну зміну музичної парадигми і фундаментальну зміну її субстанції. Констатація того, що у становленні барочного тематизму важливу роль відіграють риторичні фігури, а згодом між темами сонатного Allegro проглядаються діалектичні зв'язки риторичної диспозиції, дає підстави для парадоксального припущення, що ми маємо справу з «різними музичними мистецтвами». Потрібно вміти читати між рядків, щоб за словами Каччіні побачити головне: перетворення людини інтонуючої з езотеричного мага і екзотеричного містика у технолога вираження суб'єктивних спогадів втраченого досвіду. Таким чином, сутністю композиторської практики стало мистецтво роз'яснення і коментування не самого сакрального першоджерела, а його уявлюваного конкретно-чуттєвого образу. І парадокс означеної переорієнтації полягав у тому, що з втратою здатності до духовного споглядання *несказанності* «саява досконалої радості» homo musicus активізував пошук способів «висловитись» про нього (а може про його симулякр?) музичною символікою земного буття. Так музика перестала мислитися як подія, являюча архетипну структуру, і перетворилася на структуру, яка моделює уявний образ цієї події. А це означає, що *суцце перестало сприйматися як обожений космос і стало мислитися як людська історія*.

Наблизитися до розуміння переосмисленої природи музики здатна допомогти картезіанська концепція *людини*, яка задає суцшому міру, сама від себе і для себе визначаючи, що взагалі можна вважати суцшим і достовірним, істинним. Ось чому бароковий афект уявлення сутності, як раціонально-«темперований», типологічно структурований канон зображення почуттів, на той час ще сприймався як суб'єктивне співбуття з сутнісним смислом [2]. Додатково зауважимо: якщо барокова гомілія поставала послідовністю коротких поясень смислу тексту Св. Писання, то класицистична євангельська проповідь — самостійною промовою з приводу цих поясень. Для музичного варіанту це означало переорієнтацію: з інтонування смислу (тлумачення) предметно-подійної емблематики (афектованих риторичних інкрустацій) тексту — на структурування контроверсійних висловлювань-промов з приводу цього тлумачення, тобто зі з'ясування «що?» —

на з'ясування «як?» Остаточна кристалізація уявлення про музичну промову як прямий аналог природного мовленнєвого продукування, з дотриманням відповідних синтаксичних норм, відбулася у трактаті «Клавесинні принципи» Мішеля Сен-Ламбера (1610– 1696).

Невдози, з позиції «кантіанської людини» (М. Мамардашвілі), композитор почав стверджувати протилежне: в непорушному устрої буття є особливі («інтелігібельні») об'єкти («речі в собі»), які досягаються не афективно, а лише за допомогою інтелектуального споглядання і не можуть бути доведені експериментальним шляхом. Це означало, що обмежена простором і часом претензія на принципову пізнаваність світу і моральнісне оцінювання суспільних явищ — навіть за реалізації відповідних умов («Закон в мені і зорі над головою») — виявляла усю свою невідповідність. Аналіз ситуації недосяжності сутнісної повноти буття для людської думки зумовив «доцільність» корегування поставленого завдання або пошуку інших способів його виконання.

Нова пізнавальна стратегія постала результатом зміни світоглядних установок — декларування особливої цінності свободи «природної людини», «самобутнього генія» з «титанічним» почуттям власної гідності, що прагне зберегти себе всупереч руйнівній силі універсуму — і зумовила появу нових поглядів на функції музичної формотворчості й мови. Насамперед йдеться про таке відкриття класицизму, як тематичний **розвиток**. Він прийшов на зміну некавалному **розгортанню** послідовного інтонування смислу коротких проведень єдиної теми — емблеми одвічної Істини і Царства Небесного, які не обмежені часом і простором. Отож, антропологія сонатності як принципу формотворення класицистської музичної форми — це антропологія духовного сходження. Причому, експонується і розвивається не тема, а сам тематичний процес, «шлях», зокрема шлях не протистоянь (конфлікт — це прерогатива гріховної драми), а динамічних енергетичних взаємодій даного і заданого, динамічної співдружності, співбуття благого і блаженного, в якому розкривається душа єдиного соборного суб'єкта музики для споглядання вічності. Жест піднесення душі людини музикуючої, як основовірний духовний принцип експозиції і всієї сонатної форми, — це парадоксальний стан схвильованого спокою, коли у вічне світло вноситься спокуса і дається можливість блаженної перемоги над смутою серця. Причому, персонажна характеристичність партій не перешкоджає тематичній єдності композиції (експозиції, всієї сонатної форми і навіть усього циклу, як от у Моцарта), оскільки виявляє єдиносущність людської природи і розуміння особистісної субстанціальності.

Результатом цієї зміни виявилось кардинальне переосмислення композитором своєї місії: якщо вводячи слухача у стан афекту він спонукав його (часто мимовільно) цілковито вживатися («катапультуватися») у небесну височінь і її критеріями вимірювати земну реальність, то запрошуюючи його до переживання поступового сходження у небесний смисл буття, він фактично залучав його до уявлення небесного за критеріями земного. Тобто барокове просвітлююче миттєве єднання земного і небесного у вертикальній,

парадигматичній проекції абсолютної єдності і самототожності (що склало сутність афекту) було переорієнтовано композитором-класицистом на горизонтальну, синтагматичну проекцію єдності множин. Завдяки цьому єдина, беззаперечна Істина розпадалася на безліч відносних істин, критерії достовірності яких набували винятково суб'єктивного і ситуативного смислу. Композитор, як проголошувач такої істини, вступав у діалог не з «заслуженим співбесідником», а зі своїм недосконалим «двійником» («двійниками»), за О. Ухтомським. Ось чому на зміну попереднього панування *моноафектності* приходив *поліафектність*, причому за умов безпрецедентного розширення доступних для диференційованого музичного відображення афектів (у Ф. Марпурга їх число зростає до 27-ми, у Х. Краузе - до 33-х). Така зосередженість тематизму не на сам афект, а на розвиток його переживання (на рівні душевному) вказувало на демонстративне «випадання» музики в земні почуття і давала підстави проголосити: «Справжня музика — це мова серця» (Й. Маттезон).

Інтонуючий романтик — постать вкрай суперечлива. З одного боку, її піднесена краса виростає з прагнення подолати свою ж гріховну пошкодженість. З іншого — це озвучення горезвісної «мрійливості», і в пекельній темряві цієї уявної «реальності» носяться їдкі клубки невгамованого невдоволення, нарікання та злоби, що втратили без Бога людську і ангельську подобу. Мабуть, тому інтонування композитора постає свobodно-елегійним внутрішнім рефлексуванням, не обтяженим законами необхідності і не пов'язаним з пластичним втіленням і конкретним звучанням. Воно то перетворюється на мову німих літерних позначень, то спрямовується до нового слова, щоб зв'язати застарілу форму, зруйновану у вогні останніх звершень. Утім, не довіра першому-ліпшому духу, а *розрізнення духів* (1 Ін. 4: 1) спрямовувало зусилля інтонуючого «Франкенштейна з блакитною трояндою», «деміурга естетичних «тіней» на виокремлення в музиці її світлоносної основи — ангельського співу, щоб випадково бува не заспівати з голосу крижаного, диявольського.

Постнекласична природнича наука, спираючись на методологію синергетики, поспішила «розрадити» композитора-грішника, висунувши теорію нелінійних систем, згідно з якою поняття «хаос» у контамінації «детермінований хаос» стало тотожним поняттю «закон». Феномен нелінійного мислення передбачав відмову від схеми послідовної і поступової кумуляції в розвитку; готовність до будь-яких проявів нового та несподіваного розростання незначних флуктуацій у макроструктуру. У музиці таке мислення композитора виявилося, насамперед, у подоланні інерції композиції загалом.. Утім, зауважимо: якщо впродовж першого авангарду (до початку 30-х рр.) *інтонуючий крайній колективіст* відчайдушно заперечував здоровий глузд, то під час другого, післявоєнного (1945-1968) *інтонуючий радикальний індивідуаліст* тихо і неустанно на ньому наполягав. Звісно, у такому тотально-організованому і контрольованому просторі не залишалося місця для принципу тематизму, що вважалося рівносильним «смерті» творчого суб'єкта, його «образу-я». Це те, що мав на увазі Мартін Гайдеггер, коли писав, що *свобода*

суб'єктивності, притаманна Новітній добі, без залишку розчиняється у відповідній їй об'єктивності творчих акцій. Поступово музика набувала власного «его», одягаючи «маски» найрізноманітніших напрямків і технік.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз завуальованих у своїх обрисах, миттєво народжених в індивідуальній інтерпретації музичних ескізів показує: те, що раніше було об'єктивним виразом духу, стає мовою душі, що уникає стихійності космічних переживань і потужного устремління до універсальності. Отже, відстеження каузальних умов функціонування людини музикуючої у сакральному просторі — просторі сакрального мистецтва — просторі мистецтва дає підстави виявити поступову і невинну її саморуйнівну трансформацію. Ця ідея потребує свого ретельного осмислення у змісті фахового навчання майбутніх музикантів.

Література

1. Асмус, В.Ф. Декарт. / В.Ф. Асмус. — М.: Высшая школа, 2006. — 335 с.
2. Делёз, Жиль. Спиноза и проблема выражения / Пер. с фр., ред. и заключ. стат. Я. И. Свирского. / Жиль Делёз. — М.: Институт общегуманитарных исследований, 2014. — 320 с.
3. Михайлов, А. В. Поэтика барокко: завершение риторической эпохи // Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания. — М.: Искусство, 1994. — С. 59-83.

4. Преп. Симеон Новый Богослов. О трех образах внимания и молитвы // Добротолюбие. 2-е изд. III. 5. — К.: ПС҃ЛІВ, 2005. — С. 462-472 (Слово 68).

5. Хайдеггер, Мартин. Основные понятия метафизики. Мир — конечность — одиночество / Пер. А. П. Шурбелева. / Мартин Хайдеггер. — СПб.: «Владимир Даль», 2013. — 592 с.

References

1. Asmus, V.F. DeCart [DeCart]/V.F. Asmus. — M.: Vyshaya shkola, 2006. — 335 s.
2. Deleuze, Gilles. Spinoza i problema vyrazheniya [Spinoza and the problem of expression] / Per. s fr., red. i zaklyuch. stat. Ya. I/ Svirskogo. / Gilles Deleuze. — M.: Institut obshchegumanitarnykh issledovaniy, 2014. — 320 s.
3. Mihaylov, A.V. Poetika barocco: zaversheniye ritoricheskoy epohi // Istoricheskaya poetika. Literaturhiye epohi I tipy hudozhestvennogo soznaniya [Baroque Poetics: the completion of rhetorical era // Historical Poetics. Literary epochs and styles of artistic consciousness]. — M.: Iskusstvo, 1994. — S.59 -83.
4. Prep. Simeon Novy Bogoslov. O tryoh obrazah vnimaniya i molitvy [About of the three images of attention and prayer] // Dobrotolyubiye. 2-e izd. T. 5. — K.: ПС҃ЛІВ, 2005. — S. 462-472 (Word 68).
5. Heidegger, Martin. Osnovniye ponyatiya metafiziki. Mir — konechnost — odinochestvo [Basic concepts of metaphysics. World — finiteness — loneliness] / Per. A/P/ Shurbeleva./Martin Haydegger. — Spb.: «Vladimir Dal», 2013.—592 s.

Kondratska L.A.,

doctor of pedagogical sciences, professor; Volodymyr Hnatiuk Ternopol National Pedagogical University,
luda.kondratska@gmail.com

Ukraine, Ternopol

OBJECT OF MUSICAL ANTHROPOLOGY : OF EVOLUTION OF COMPOSER

The methodological chart of authorial conception of the article of musical anthropology is presented in the article ; the phenomenological analysis of evolution of intoning consciousness of homo musicus is carried out on the basis of opening of essence of three characters of prayer, after prep. Simeonom of the New Theologian, as a key to understanding of historical mechanism of adjusting of principles of composition; the causal background of displacement the canonical sound space authorial in the transformation of the attitude of the composer to the sacred space: co-existence— dialog — analogy— sympathy, is tracked.

Key words: homo musicus, intoning consciousness, cognitive strategy, world view setting, principle of composition, musical style.

УДК 130.2

Платика Е.С.,

аспирант философского факультета ОНУ имени И.И. Мечникова, *elenaplatika@gmail.com*

Украина, г. Одесса

МИФ М. ВОЛОШИНА О ПЕЩЕРЕ И ЕГО ИСТОЧНИКИ

Цель статьи – выявить опорные источники и особенности реализации мифа о пещере в творчестве Волошина. Исследование осуществляется с помощью историко-биографического и герменевтического методов. Большое внимание уделяется древнегреческим текстам, письмам Волошина и событиям его жизни. Автор приходит к выводу, что в ходе интерпретации мифических сюжетов Волошин показывает особую роль искусства в преобразении нашего земного существования и бытия в целом. Миф Волошина о пещере соединяет различные религиозно-философские и культурно-исторические ассоциации и служит основанием для последующих заключений о сущности искусства и его назначении.

Ключевые слова: миф о пещере, мифотворчество, символ, сущность искусства, преобразование жизни.

Постановка проблемы. Поиск гармонии с миром, философские и религиозно-мистические попытки выхода за пределы чувственного мира, стремление преобразить жизнь и даже саму действительность – вот те направления, в русле которых осуществлялась духовная деятельность мыслителей и художников Серебряного века. Эти мировоззренческие устремления и связанные с ними открытия обрели художественное выражение и в творчестве Максимилиана Волошина. Пещера, как один из основополагающих символических образов религии, философии и литературы, появлялся в произведениях поэта неоднократно. Волошин был символистом и мифотворцем от рождения, да и сама киммерийская действительность с её пещерами, гротами, заливами способствовала преобразованию этого образа в подлинный поэтический миф. Волошинский миф о пещере укрепляет и соединяет различные религиозно-философские и культурно-исторические ассоциации и, кроме того, служит основанием для последующих заключений о сущности искусства и его роли в преобразовании нашей действительной жизни. Однако в научной среде данный миф подробно не рассматривался. Образ пещеры лишь упоминается в работах нескольких авторов [9, 5, 7, 8]. Это обуславливает актуальность предлагаемого исследования и, соответственно, его цель.

Цель работы – наметить контекст литературных и внелитературных источников и выявить особенности реализации мифа о пещере в творчестве Волошина.

Изложение основного материала. Еще в античные и затем последующие времена за образом пещеры закреплялись важнейшие смыслы и переживания. С одной стороны, пещера представляется святилищем, храмом, с другой, – неизведанным пространством, связанным с тёмными силами. Образ пещеры соединяет жизнь и смерть, рождение и погребение, начало и конец. Эти представления характерны и для творчества М. Волошина. Однако Волошин не только воспроизводил известные представления и символы, но по-своему интерпретировал и дополнял их. Обратимся к ранним источникам, связанным с описанием знаменитой пещеры на Итаке, и затем к стихотворениям Волошина «Грот нимф» и «Пещера».

Прежде всего, описание пещеры на Итаке мы встречаем в XIII песне «Одиссеи» Гомера. Именно в эту

пещеру был высажен феаками сонный Одиссей. Далее иносказательный образ все той же пещеры и происходящих там событий мы находим в специальном трактате Порфирия Гирского «О пещере нимф», который, как видно из текста, учитывал к тому же и Платоновский миф о пещере, изложенный в «Государстве». И вот уже в XX веке упомянутые тексты анализирует Алексей Лосев и относительно текста Порфирия утверждает, что эта интереснейшая философская экзегеза является одной из первых неоплатонических конструкций космоса и что запечатленная философом символическая картина строго продумана, каждый образ ее строгайше дифференцирован и вычленен [6].

Видение в образе пещеры не просто исторически и географически заданного пространства, но и древней мудрости, истока познания чудесных преобразений жизни – эта та основа, которая объединяет произведения Порфирия и Волошина. Обратим внимание и на то, что творчество Порфирия пропитано орфическими идеями с явной эзотерической направленностью на самопознание и духовное преобразование личности. В процессе самопознания и особого образа жизни преобразается внутренний мир человека, меняется его отношение к действительности, в результате чего становится возможным и преобразование самой действительности. Волошин, как мы помним, также был связан с эзотерическими учениями и практиками, и в частности – с антропософией. Так, его первая жена М. Сабашникова, которая и сама была убежденной сторонницей этого учения, писала: «От антропософии Макс брал то, что ему было близко само по себе. Упражнения, составляющие антропософскую практику, он выполнял в практике самой жизни» [11, с.153]. Антропософия, в свою очередь, вновь понуждает нас вспомнить об античности и, прежде всего, о Платоне и мистериальной атмосфере его произведений, на что обращал внимание и сам основатель антропософии Рудольф Штейнер. «...От Платона, – писал он, – его ученикам передавалось нечто большее, чем буквальный смысл его слов. Там, где он учил, их оведала атмосфера мистерий» [12, с.18]. Теснейшей связи Волошина с антропософией и особенно его вовлеченности в творческий мир Платона благоприятствовала также и духовная обстановка Серебряного века. Осмыслением и интерпретацией

жизнедеятельности Платона тогда занималась практически вся мыслящая интеллигенция (Вл. Соловьёв, Вяч. Иванов, П. Флоренский, Вл. Эрн, С. Булгаков, Е. Трубецкой, А. Лосев и многие другие). Не будем забывать здесь и об Ивановских средах с их мистериальной платоновской атмосферой, и о докладе Волошина «Пути Эроса», состоявшемся на одном из этих собраний в ночь с 14 на 15 февраля 1907 года. Известно, что и Платоновскому мифу о пещере в культуре Серебряного века отводилась особая роль как в связи с уяснением этапов познания человеком мира и самого себя, так и в перспективе евангельских представлений о рождении, земной жизни и воскресении Иисуса Христа.

Семь лет разделяют два стихотворения Волошина: «Грот нимф» был написан весной 1907 года, «Пещера» датирована летом 1915 года. Произведения объединены общей идеей перевоплощения душ, которая развивалась и в диалогах Платона, и в вышеупомянутом трактате Порфирия, и в антропософских учениях. В 1907 году по поводу первого стихотворения Волошин писал известной представительнице теософского общества Анне Минцловой следующие строки: «Вот единственное стихотворение, написанное в эти смутные дни ожиданий. Оно навеяно «Гротом нимф» Порфирия». [5, с.154] Пояснения Волошина ко второму произведению мы находим в письме к Марии Цетлиной от 15 (2) сентября 1915 года: «Мне кажется, что в мировой гармонии у чувственности – явления по самому существу противоположному любви – нет иного объяснения, кроме того, что так в нашем мире проявляется чье-то желание воплощения» [2, с.486]. Здесь также не следует упускать из виду время написания «Пещеры» – август месяц. Как раз в этом временном промежутке отмечается праздник Преображения Господня. И хотя Волошин не был истовым христианином, укоренившиеся православные традиции сыграли в его творчестве не последнюю роль. «Я язычник по плоти, – признавался он в автобиографии, – и верю в реальное существование всех языческих богов и демонов, – и в то же время не могу его мыслить вне Христа» [4, с.257]. Еще одним подтверждением совмещения языческих (а в данном случае Платоновских) и христианских представлений является венок сонетов «*Corona astralis*», где, в частности, мы находим такие строки: «Скрыт в яслях Бог. Пещера заточенья / Превращена в Рождественский Вертеп».

Синтез различных вероучений является одной из наиболее фундаментальных характеристик культуры Серебряного века. Здесь практически на равных правах уживались язычество, христианство, иудаизм, буддизм, теософия, антропософия и т.д. И Волошин не абсолютизировал тот или иной путь, он шел многими путями, но неустанно стремился к одному – духовному очищению и преобразению себя и окружающей действительности. Следует также обратить внимание на то, что и само понятие «преображения» многозначно и используется в различных областях знания. Его можно

найти в религиозных, философских, различного рода художественных и эзотерических практиках. Но во всех случаях речь идет о выходе за границы обыденного, чувственного мировосприятия, об освобождении души от земных оков. В такие моменты есть возможность взглянуть на мир другими глазами и увидеть в эмпирической действительности символы действительности высшего порядка. Однако в произведениях Волошина говорится не только о преобразении духовном во время пребывания на земле или же о возможном преобразении души после смерти тела, но и о факте рождения, воплощения души в мир как чудесном преобразении материи.

Обратимся к основным символам повествования. Первый символ, который предвещает осуществляющееся в пещере таинство преобразования, это растущая у входа в подземелье олива: «Отмечен вход людей оливою ветвистой» (Волошин). В греко-римской традиции образ оливы олицетворяет плодородие, жизненную силу, очищение, возрождение. По утверждению А. Лосева, олива была символом «мудрого замысла божества, которое все упорядочивает и целеустремляет» [6, с.125]². Далее, примем во внимание, что в текстах зафиксированы два входа. Так, в трактате Порфирия сказано: «...пещера, о которой мы говорим, имеет не один, а два входа, совершенно таким же образом различающиеся по своей роли. Причем один из них приличествует божествам и благим существам, а другой – смертным душам и более низким» [10, с.589]. Волошин также пишет о двух входах, о двух дорогах, но одну из них связывает с Любовью, тогда как другую – с горем: «Но смертным и богам отверст различный вход: / Любовь — тропа одним, другим дорога — горе» [1, с.80]. Согласно Порфирию, люди могут войти в пещеру только через северный вход, южные врата предназначены для богов. Здесь необходимо добавить, что душа, отягощенная телом, может пройти только через одни двери, а освободившись от его оков, покидает пещеру через другие. Таким образом, мы видим, что в пространстве пещеры одновременно осуществляются два процесса: нисхождение души в земной мир (или воплощение) и восхождение её в мир небесный (или развоплощение). Также немаловажен факт, что в пещере находятся два источника: «...Устами льнём к устам и припадаем к устью / Из вечности текущих рек?» [1, с.80]. Как известно, в мифологической традиции вода, с одной стороны, является символом вечной памяти, или же бессмертия (река Мнемозина), а с другой – символом забвения (река Лета). Душе, направляемой на землю, необходимо испытать воды из Леты, чтобы не помнить о своих истоках. Память души затуманивается, она забывает прежние знания. Пребывая в неведении на земле, душа находится в постоянном поиске истины. Покидая земную жизнь, душа вновь попадает в пещеру, но на этот раз ей необходимо испытать воды из Мнемозины,

² Здесь нельзя не вспомнить ещё один символически значимый факт. Коктебельские экскурсоводы часто рассказывают легенду, что однажды над могилой Волошина пролетала птица и уронила зернышко, из которого впоследствии выросла олива, хотя сам Волошин якобы просил не высаживать на его могиле никаких деревьев. Но и сейчас, если мы

поднимемся на Волошинскую гору (гора Кучук-Енишар), у самой надгробной плиты мы увидим куст дикой оливы. Многие почитатели творчества поэта считают, что в этой оливе возродилась душа поэта.

чтобы вспомнить свои истоки и накопленные ранее вернуть знания.

В реализации цветовой символики Волошин следует за Гомером и Порфирием: влажное, мглистое пространство и пурпурные тона («Наяды вечно ткнут на каменных станках /Одежды жертвенной пурпуровые ткани» [1, с.80]). В пурпурный цвет облачено и пространство пещеры во втором стихотворении («Сперва мы спим в пурпуровой Пещере, / Наш прежний лик глубоко затая...» [1, с.80]). Порфирий толкует гомеровский текст следующим образом: «...нимфы ткнут на каменных станках пурпурную ткань, дивную видом, потому что тело образуется на костях и вокруг костей, а они в живом организме и есть камни или подобны камням. Поэтому и станки сделаны не из какого-либо другого материала, а из камня. Пурпурные же ткани прямо означают сотканную из крови плоть, так как кровью и соком животных окрашивается в пурпур шерсть и благодаря крови и из крови образуется плоть» [10, с.583]. В то же время Волошинская пурпуровая пещера (второе стихотворение) ассоциируется не только с гротом, с недрами земли или же с пространством чувственного мира, где пребывают так называемые узники, но прежде всего – с материнской утробой, которая служит одновременно и лоном зачатия (рождения) новой жизни, и лоном смерти. Зачатие человека и рождение в мир означает тем самым и его становление в смерть. В целом же если принимать во внимание и античные источники и Волошинские тексты, то пещера является местом осуществления своеобразного круговорота душ: одни души воплощаются в материю, обретают телесную оболочку, другие освобождаются от плоти и рождаются в мир небесный.

Волошин также не без оснований утверждает, что, попадая в мир, человек отвергает райское существование (вкушает плод познания и одновременно – смерти) и через неизбежную плотскую любовь идет путем страданий и земных горестей. Ему уготован именно этот путь:

... Минуя райский сад,

Спешим познать всю безысходность плоти;

В замок влагая ключ, слепые, в смертном поте,

С тоской стучимся мы назад... [1, с.80].

Ещё при жизни Волошина упрекали за совершенно неприкрытый эротический смысл, который лежит на поверхности стихотворения «Пещера». Здесь нужно учитывать, что Волошин говорит все же иносказательно, но это не меняет сути дела. Вышеприведенные и последующие строки действительно подтверждают присутствие явного эротического смысла: «О, для чего с такую жадной грустью / Мы в спазмах тел палящих ищем нег <...> Сквозь плоть нет выхода — есть только вход. / А кто-то, за стеной, волнуется и ждёт... / Ему мы открываем двери...» [1, с.80]. Однако где же возможны такого рода признания, как не в поэтическом произведении, которое также стучится в мир через поэта и также в муках рождается...? По-видимому, для Волошина был важен непременно факт запечатления его собственного экзистенциального опыта, факт своеобразной исповеди перед современниками и будущими читателями. Необходимо было во всей

полноте осознать, что плотская любовь с её последующим деторождением не имеет выхода, не приводит человека к спасению и подлинной свободе. К такой свободе, тем не менее, может привести творчество.

Выводы. На примере своей собственной жизни Волошин показал, что родить (сотворить) можно не только человека, но и произведение искусства, можно сотворить дом, пристанище, своеобразный грот, пещеру, где находили приют «и красный вождь, и белый офицер», и где этот приют находит сейчас каждый из нас. Из обычной пустынной местности он создал центр мировой культуры – Коктебель. Дом Поэта стал своего рода лоном воссоединения всех времен, пространств и культур. Сюда по сей день съезжается творческая интеллигенция, дабы открыть для себя извечные ценности мироздания.

Волошинский миф о пещере содержит немало тайн, раскрыть которые можно лишь при детальном исследовании не только жизни и творчества автора, но и древнегреческой мифологии. Однако и сейчас очевидно, что, интерпретируя известные мифические сюжеты, Волошин следует одной заветной цели – показать особую, ничем не заменимую роль искусства в преображении нашего существования и бытия в целом. Подобно мукам рождения человека, истинные творцы переживают муки творчества, муки рождения слова, картины, музыкального произведения. Искусство, как говорил Волошин, является подлинным лишь тогда, когда оно воплощает идею преобразования жизни: «...дух воплощен на земле для того, чтобы спасти вещь, для того, чтобы весь внешний мир прошел сквозь наш внутренний и в нем преобразился, им освятился» [3, с.697].

Литература

1. Волошин М. Собрание сочинений. В 12т. - Т. 1. Стихотворения и поэмы 1899 - 1926. - М.: Эллис Лак 2000, 2003. - 608с.
2. Волошин М. Собрание сочинений. В 12т. - Т. 2. Стихотворения и поэмы 1891 - 1931. - М.: Эллис Лак 2000, 2004. - 768с.
3. Волошин М. Собрание сочинений. В 12т. - Т. 6, кн 2. Проза 1900-1927. Очерки, статьи, лекции, рецензии, наброски, планы - М.: Эллис Лак 2000, 2008. - 1088 с.
4. Волошин М. Собрание сочинений. В 12т. - Т. 7, кн. 2: Дневники 1891- 1932. Автобиографии. Анкеты. - М.: Эллис Лак 2000, 2008. - 768 с.
5. Левичев И. Концепт «Amori et Dolore» в сонете М. Волошина «Грот нимф» [Электронный ресурс]. - Режим доступа к изданию http://sites.utoronto.ca/tsq/45/tsq45_levichev.pdf
6. Лосев А. История античной эстетики. Последние века. Кн. 1. - Харьков: Фолио; М.: АСПИ, 2000. - 512с.
7. Шемная О. Поэтика символа в творчестве М. Волошина -Днепропетровск, 2006. [Электронный ресурс]. - Режим доступа к изданию: http://web.znu.edu.ua/symbolari/um/utoref_ot.html
8. Шемная О. Земля как «Первоэлемент» символической картины мира М. Волошина // Литературознавчі обрії. Праці молодих учених - 2005. - Вып 7. - С. 147-151.
9. Пинаев С. «Максимилиан Волошин, или Себя забывший бог». - М.: Молодая гвардия, 2005. - 661 с.

10. Порфирий. О Пещере нимф.// Шах-Годи А., Лосев А. Греческая культура: в мифах, символах и терминах – Спб: Алетейя, 1999. – С. 577-592.

11. Сабашникова М. Зеленая Змея. – М.: Энигма, 1993 г. – 284с.

12. Штейнер Р. Христианство как мистический факт и мистерии древности. – М.: Духовное знание, 1917. – 128с.

References

1. Voloshin M. *Sobranie sochineniy. V 12t. – T. 1. Stihotvoreniya i poemy 1899 - 1926.* – М.: Ellis Lак 2000, 2003. – 608s.

2. Voloshin M. *Sobranie sochineniy. V 12t. – T. 2. Stihotvoreniya i poemy 1891- 1931.* – М.: Ellis Lак 2000, 2004. – 768s.

3. Voloshin M. *Sobranie sochineniy. V 12t. – T. 6, kn 2. Proza 1900-1927. Ocherki, stati, lektsii, retsenzii, nabroski, plani* – М.: Ellis Lак 2000, 2008. - 1088 s.

4. Voloshin M. *Sobranie sochineniy. V 12t. – T.7, kn. 2: Dnevnik 1891- 1932. Avtobiografii. Ankety.* – М.: Ellis Lак 2000, 2008. – 768 s.

5. Levichev I. *Kontsept «Amori et Dolori» v sonete M. Voloshina «Grot nimf»* [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa k izdaniyu http://sites.utoronto.ca/tsq/45/tsq45_levichev.pdf

6. Losev A. *Istoriya antichnoy estetiki. Poslednie veka. Kn. 1.* – Harkov: Folio; M.: AST, 2000. – 512s.

7. Temnaya O. *Poetika simvola v tvorchestve M. Voloshina.* – Dnepropetrovsk, 2006. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa k izdaniyu: http://web.znu.edu.ua/symbolarium/autoref_ot.html

8. Temnaya O. *Zemlya kak «Pervoelement» simvolicheskoy kartiny mira M. Voloshina // LIteraturoznachI obrIyi. PratsI molodih uchenih.* – 2005. – Vyip 7. – S. 147-151.

9. Pinaev S. *«Maksimilian Voloshin, ili Sebya zabyvshiy bog».* – М.: Molodaya gvardiya, 2005. – 661 s.

10. Porfiriy. О Пещере нимф.// Шах-Годи А., Лосев А. Греческая культура: в мифах, символах и терминах. – Спб: Алетейя, 1999. – С. 577-592.

11. Сабашникова М. Зеленая Змея. – М.: Энигма, 1993 г. – 284с.

12. Shteyner R. *Hristianstvo kak misticheskiy fakt i misterii drevnosti.* – М.: Duhovnoe znanie, 1917. – 128s.

Platyka E.S.,

post graduate student of culturology department the Faculty of Philosophy of Odessa I.I. Mechnikov National University,
elenaplatika@gmail.com

Ukraine, Odessa

VOLOSHIN'S MYTH ABOUT THE CAVE AND ITS SOURCES

The purpose of the article is to reveal the basic sources and features of implementation of the myth about the cave in Voloshin's works. The research is carried out by means of historical-biographical and hermeneutic methods. Much attention is given to ancient Greek texts, Voloshin's letters and events of his life. The author comes to a conclusion that during the interpretation of the mythical plots Voloshin shows the special role of art in the transformation of our earthly existence and being in general. Voloshin's myth about the cave connects the various religious-philosophical, cultural and historical associations and serves as a basis for further conclusions about the essence of art and its purpose.

Key words: myth about the cave, mythmaking, symbol, the essence of art, transformation of the life.

УДК 008: 316.422.44: 004.5+004.8

Стебельская А.И.,

к.филос.н., ассистент кафедры философии Института гуманитарных и социальных наук НУ «Львовская политехника», cleanwave4@gmail.com

Украина, г. Львов

ПОСТЧЕЛОВЕК VS СВЕРХЧЕЛОВЕК: ЗА КЕМ БУДУЩЕЕ?

Данная статья посвящена проблеме перехода человечества к следующей стадии своего развития - постчеловечеству. Эта идея получила развитие у представителей трансгуманизма, которые акцентируют внимание на усилении способностей человеческого интеллекта и в будущем прогнозируют слияние биологической и искусственной реальности в рамках создания человеко-машинного общества. В статье автор уточняет понятия постчеловек и сверхчеловек, отрицая их тождественность. В результате анализа обосновывается необходимость осознания последствий разнообразных трансформаций для нашей «человеческой природы» и максимальной ответственности человечества за свое будущее.

Ключевые слова: постчеловек, технoчеловек, трансгуманизм, сверхчеловек, сознание, гeнная инженерия, биотехнологии, загрузка сознания.

*Обратья мои, если что я могу любить в человеке,
так это только то, что он есть переход и гибель.*

*И даже в вас есть многое, что пробуждает во мне любовь и надежду.
Ф. Ницше*

Постановка проблемы. Проблема развития человека очень давно волновала умы ученых, исследователей и философов. Эволюция человека происходила с самого момента его возникновения. И тут не важно, как возник человек: является ли он эпифеноменом эволюционных процессов или же его происхождение имеет религиозные корни. Важно то, что на протяжении всей истории человечество претерпевало изменения. Сейчас мы стоим на пороге очередных изменений, затрагивающих глубинные аспекты нашего бытия. В научных работах принято называть этот новый этап этапом постчеловечества. Он связан с глобальной технологизацией нашей среды, расширением сферы Интернета, коммуникации, с значительными достижениями в сфере физики, химии, генетики, медицины, биологии, нанотехнологий, искусственного интеллекта (ИИ). Потому актуальными становятся онтологические, антропологические, этические вопросы, затрагивающие те существенные трансформации, которые происходят и будут происходить с человеком. Как никогда остро стоит проблема ответственности человека за свое будущее.

Разработка темы в научных источниках. В научной литературе данная проблема представлена исследованиями трансгуманистов, таких как Р. Курцвейль, В. Виндж, Н. Бостром, работами Ф. Фукуямы и Э. Тоффлера, которые акцентировали внимание на тех социокультурных изменениях, которые затрагивают наше сознание. Трансгуманисты согласны с мыслью о том, что нас ждет будущее, в котором мы сможем создать искусственный интеллект такой мощности, которая будет превышать мощность нашего мозга. Более того, сам человек претерпит ряд изменений, перейдя на следующий этап эволюционного развития – этап постчеловечества. Идея постчеловека нашла воплощение в работах представителей постмодернист-

ской философии, в частности в работах М.Фуко, Ж.Бодрийяра. Страницы своих произведений этой проблематике посвятили русский мыслитель В.Соловьев и современные российские философы С.Хоружий и А.Дугин. Данная тема также представлена в произведениях фантастов Р.Бредбери, С.Лема, братьев Стругацких, О.Хаксли и Дж.Оруэлла.

Целью данной работы является осмысление неотвратимости глубинных преобразований человеческой природы, ожидающих нас в будущем, анализ понятия «постчеловек», фиксация как позитивных, так и негативных аспектов влияния научно-технических достижений на развитие человека, экспликация понятий «постчеловек» и «сверхчеловек», как определяющих различные смысловые аспекты развития человечества.

Изложение основного материала. Человек никогда не был статическим существом, сформированным раз и навсегда. Об этом ясно свидетельствует современная эволюционная теория, которая описывает основные этапы становления человека: homo habilis, homo erectus, homo neanderthalensis, homo sapiens. Важно понимать, что когда мы говорим об эволюции человека, мы не ограничиваем ее рамками биологической. Человек – это единственное существо, которое, используя свой умственный и творческий потенциал, запускает процессы культурной эволюции. Культура явилась для человека формой выражения всех его глубинных возможностей и потенций. Только человек поставил вопрос о собственном существовании. Известный биолог А. Марков говорит: «Мы – первый вид на этой планете, достаточно сообразительный для того, чтобы задаться вопросом: «Откуда я появился и почему другие животные не стали такими же, как я?» [1]. Неудивительно, что ставя вопрос о том, кем мы являемся, мы ставим вопрос о том, кем мы можем стать. Начиная с самых давних времен, перед нами стояли вопросы преобразования нас самих и нашего сознания. По мнению С. Хоружего, «самого ранней, зачаточной формой представлений о кардинальном изменении Человека следует считать

представления о загробной жизни...После физической смерти человека ждет некоторая радикально иная форма существования; причем сам он ни в коей мере не создает ее, наличие ее и характер не зависят от человека» [2, с.2]. Постепенно возникали разнообразные трансформативные духовные практики, наиболее четко представленные в религиозных движениях. Даже боевые искусства можно отнести к сфере, направленной на внутреннее перерождение человека [2, с.3]. Такие духовные практики явились способом самосовершенствования человека, переходом его на другой уровень развития и показателем того, что человек является существом незавершенным, постоянно стремящимся к преодолению себя [3].

На первый взгляд может показаться, что на данном этапе существования человечества эволюция приостановилась и никаких кардинальных изменений с человеком уже произойти не может. Это ошибочное восприятие: мир вокруг нас меняется, и хотим мы этого или нет, но мы продолжаем меняться вместе с ним. Потому ученые и исследователи начали говорить о том, что человечество стоит на пороге нового этапа в своем развитии, который именуется постчеловечеством. Этот этап характеризуется значительными достижениями в сфере науки и техники, направленными на усовершенствование, усиление природных способностей человека. В будущем человечество сможет избавляться от болезней, замедлять процессы старения, усиливать индивидуальные когнитивные и ментальные способности, стимулировать творческий потенциал, загружать сознание на другие носители, создавать искусственный интеллект не слабее человеческого, автоматизировать основные сферы труда, предоставив человеку достаточно времени для творческой самореализации. Постчеловек – это, по сути, человек с максимально развитыми способностями. В частности, современное прогрессивное направление – трансгуманизм, или Humanit+, предлагает полностью изменить облик современного человека, используя достижения медицины, биологии, нанотехнологий, геномной инженерии и биотехнологии [4;5;6;7;8;9;10;11]. Известный футурист Р.Курцвейль выдвинул идею экспоненциального развития науки и пришел к выводу, что при перманентном росте темпов научно-технического прогресса к 2020-30-м годам человечество выйдет на новый качественный уровень развития [5; 11].

Эпоха постчеловечества непосредственно связана с исследованиями в сфере искусственного интеллекта (ИИ). Ученые, среди которых Н.Бостром, Р.Курцвейль, В.Виндж, предполагают, что в будущем реально создание искусственного интеллекта, который будет превышать способности и возможности человеческого. В книге «Эпоха духовных машин» Р.Курцвейль говорит о том, что до 2029 года 1000-долларовый компьютер будет в 1000 раз превышать вычислительную мощность человеческого мозга. Человечество будет двигаться в направлении максимальной компьютеризации своей жизни, компьютеры станут незаменимой частью нашей повседневности, более того, они будут признаны сознательными [11]. До 2045 года мы достигнем точки сингулярности, признаками которой являются:

экспоненциальный рост скорости технического прогресса; сканирование человеческого мозга; слияние человеческого интеллекта с компьютерным; способность компьютеров обучаться; доминирование машинного интеллекта; воспроизведение человеческих способностей осознавать, понимать, а также чувствовать, с помощью машин; внедрение виртуальной реальности в нервную систему и т.д. [6]. По мнению В.Винджа, сингулярность – это точка, в которой наши старые модели придется отбросить, где воцарится новая реальность [12].

Нас еще нельзя назвать постлюдьми, поскольку мы еще не достигли тех высот научно-технического прогресса, о которых говорится выше. Тем не менее, уже сейчас мы можем наблюдать ряд достижений, влияющих на нашу жизнь. В Португалии прошел Samsung CIS Forum 2016, на котором были представлены новинки современных технологий. Кроме разнообразных биопроцессоров, способных следить за нашим здоровьем, домашних электроприборов с новейшими функциями, устройств для людей с ограниченными возможностями, планшетов и телефонов, была представлена современная экосистема, отвечающая за управление всеми устройствами дома. По сути, это новое слово в области «умных домов» [13]. Также успешно развивается геномная инженерия. В 2013 г. компания Google основала независимую фирму Calico (от англ. California Life Company), генеральным директором которой назначен А.Левинсон. Главным направлением исследований данной компании является область старения, продления жизни и долголетие [14]. Геномная инженерия развивается в связке с исследованиями в сфере искусственного интеллекта. В связи с этим весьма полезными являются исследования в области обучения нейронных сетей, квантового компьютеринга [15; 16]. В последнее время особой популярностью пользуются 3D принтеры, которые могут быть полезны не только в быту или производстве, но и в медицине, в частности они способны «печатать» необходимые пациенту имплантаты [17]. И как когда-то первые животные выходили с моря на сушу и должны были адаптироваться к новым условиям, так и человек уже должен адаптироваться к зарождающимся изменениям в этом Новом дивном мире, который активно формируется и развивается [7]. Период является переломным, поскольку радикальных изменений еще не произошло (и, возможно, еще долго не произойдет), но мы уже знаем, что людям придется активизировать все заложенные в них потенциалы для вхождения в новую эру – эру постчеловека.

Некоторые споры возникают вокруг термина «постчеловек». Ученые дискутируют по поводу того, стоит ли говорить о будущем человеке, как о постчеловеке. По мнению Алексеевой И., Аршинова В., Чеклцова В., термин носит пугающий и негативный характер, поскольку на смену человеку придет неизвестный нам не-человек, не-людь. Более того, само название «постчеловек» фиксирует кардинально другой уровень развития, что само по себе не совсем корректно: любой последующий этап развития человека – это всего лишь очередной виток эволюции, логически взаимосвязанный с предыдущими этапами становления человека. Таким образом, по их мнению, стоит

употреблять вместо термина «постчеловек» термин «техночеловек». «Техночеловек не приходит на смену человеку разумному, но является ступенью его развития - технологизированным человеком разумным» [18]. С одной стороны, мыслители правы, что техночеловек является определенным этапом эволюции человека разумного и нарочно придумывать новый термин, вызывающий неоднозначную реакцию, нет смысла. Но с другой стороны, те трансформации, которые грядут для человечества, могут привести к тому, что *homo sapiens* изменится до неузнаваемости и будет лишь слабым подобием нас теперешних. Количественные изменения могут перейти в качественные, навсегда изменив наш облик и облик нашей планеты.

Идеи трансгуманистов вызывают неоднозначное к себе отношение. Они настраивают нас достаточно оптимистично, поскольку физически мы будем более совершенны, сможем решить множество насущных социальных, экологических, политических, финансовых, научных проблем. Но такие изменения (наблюдать которые мы можем уже сейчас), вызывают у некоторых исследователей опасения. В частности, А. Дугин исследователя называет дивидуумом [19, с. 158-160]. Этот неологизм А. Дугин специально вводит для пояснения нового положения человека. Индивидуум теряет свою самодостаточность и цельность, распадается на части, теряет четкие ориентиры. Его существование раздроблено теми массивными информационными потоками, которые наполняют его жизнь. В такой ситуации наука начала рассматривать человека как некий механизм, который можно разломать, собрать, дополнить, усовершенствовать либо, наоборот, свести его деятельность к нулю. Появился целый вал возможностей манипулирования человеком. Неудивительно, что вслед за смертью субъекта у М.Фуко, постструктуралисты говорят о смерти автора (Р. Барт), о конце социального (Ж. Бодрийяр), лишняя раз демонстрируя диффузность нашего социально-культурного пространства. Дробление и размытие границ затрагивает не только человека, но и все сферы его деятельности. По словам Ж.Бодрийяра, политика перестает быть политикой, экономика - экономикой, секс - сексом, искусство - искусством [20].

Такое отношение к человеку не может не сказаться на коммуникативных практиках. Человек теряет свою ценность, он больше не самоцель, а очередное средство. Общение теряет свою интимность и духовную основу, превращаясь в достаточно механический процесс. Потому Ж.Липовецки и называет наше время «эрой пустоты».

Как результат, мыслители задаются вопросами, не обернутся ли благие намерения (желание усовершенствовать человека) для нас злом? Не уничтожим ли мы самого человека как некое явление в процессе самих изменений? Не превратим ли мы его в высококачественный продукт, который только отдаленно будет напоминать нам о *homo sapiens*? Кого именно мы можем назвать человеком и что такое «человечность»? Что станет с нашей творческой и когнитивной энергией? И какие сдвиги будут происходить в социальной и экономической сферах жизнедеятельности человека? А

как же на счет предупреждений С.Хокинга о тех опасностях, которые может в себе таить искусственный интеллект? Ф.Фукуяма в своей книге «Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции» открыто выступает против идей трансгуманизма, поскольку они могут привести:

- к потере нашей сущности, которая состоит в способности чувствовать, осознать, понимать. «Во многих случаях медицинская техника предлагает нам сделку с дьяволом; продление жизни – но со снижением умственных способностей; избавление от депрессии – но и от творческой силы духа; медикаментозная терапия, стирающая грань между тем, чего мы достигаем сами – и чего достигаем с помощью воздействующих на мозг химикатов» [8, с. 20]. По сути, Ф.Фукуяма поддерживает таких современных исследователей, как Дж.Серл, Д.Чалмерс, отставивая значимость субъективного опыта. Субъективный опыт – это та сфера человеческой деятельности, которая и отличает нас от животных и запрограммированных машин. Современные же достижения могут невилировать его, заменив микрочипами и нанороботами. Более того, проводя эксперименты в сфере генной инженерии, мы вмешиваемся в природные процессы, тасуем гены, что может привести к необратимым результатам. «Мы перемешаем гены человека с генами стольких видов, что уже не будем ясно понимать, что же такое человек» [8, с.351];

- к манипулированию нашим сознанием. Научно-технический прогресс значительно опережает духовный, и последующие прорывы в сфере науки и возможность изменения природы человека чреватые катастрофическими последствиями в политической, социальной, культурной сферах жизнедеятельности. Все достижения человечества могут оказаться опасным оружием в руках «взрослых детей», психологически к ним неготовым. Не окажется ли реальностью сценарий, описанный в книге О.Хаксли «О Новом дивном мире»? Поэтому как никогда остро стоит проблема ответственности человека за свои действия. Сами футуристы осознают те проблемы, которые могут возникнуть с появлением супертехнологий. В частности, Н.Бостром заявляет, что «он (Авт. - Ф.Фукуяма) прав в необходимости привлечения внимания к социальным и политическим последствиям, связанным с более широким использованием технологий преобразования человеческих возможностей. Мы должны быть действительно обеспокоены возможностью стигматизации и дискриминации, как против так и от имени технологически усовершенствованных индивидуумов. Социальная справедливость также поставлена на карту и мы должны удостовериться, что возможности улучшения должны быть доступны всем так широко, и недорого, как это только возможно. Это основная причина возникновения трансгуманизма... Трансгуманизм имеет положительное и всеобъемлющее видение того, как мы можем этически охватить новые технологические возможности для того, чтобы вести человечество по пути совершенствования» [21]. Более того, в своей последней

книге «Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии» философ открыто оглашает те опасности, с которыми может столкнуться человечество.

Важным является тот факт, что в работах футуристов зачастую речь идет о внешней стимуляции человеческого организма и его способностей с помощью микрочипов, нанороботов, таблеток, генетических экспериментов, что непосредственно будет влиять на наше мировосприятие. Создается впечатление, что трансгуманисты воспринимают человека в качестве поломанной игрушки, требующей ремонта. Используя современные технологии, они (трансгуманисты) хотят облегчить человеку путь развития. Зачем самосовершенствоваться, прилагать усилия по достижению какой-либо цели, если можно просто выпить таблетку, сделать операцию или сразу при зачатии ребенка определить набор способностей и задатков? Но проблема в том, что личность нельзя создать, она может лишь самосоздаться путем глубочайшей внутренней работы над собой. Любые внешние манипуляции могут выступать лишь в качестве вспомогательного фактора. В противном случае это будет лишь симуляцией настоящего творческого процесса, которая станет причиной нашей духовной деградации. «Личность – такой феномен, который не существует сам по себе, не рождается натуральным образом (от родителей, например), который есть нечто, что может возникнуть ненатуральным путем, а может и не возникнуть...это некоторая особая структура в человеке, которая создается особыми актами и особыми переживаниями» [22, с.16]. Поэтому если мы и должны быть на что-то нацелены, так это на внутреннее совершенствование, а не на «подчинку» нашего организма. В связи с этим наше постчеловеческое будущее достаточно туманно: неизвестно сможет ли человечество преодолеть существующий духовный кризис и те негативные последствия научно-технического прогресса, которые могут нас ожидать завтра. Приоритетными должны быть вопросы кибернизации личности, влияния научно-технических достижений на сознание, на эмоциональную, коммуникативную сферы, на социальную жизнь человека, ведь от ответов на них зависит наше социально-культурное развитие и даже выживание.

Наряду с идеей постчеловека, присутствует идея сверхчеловека. Иногда эти термины употребляют как синонимы, что не соответствует, по мнению автора, реальному положению вещей. Постчеловек – это существо, которое возникает «после» человека, и кем оно будет еще неизвестно, нам неизвестны последствия наших вмешательств и внедрений в наш организм. В то время как сверхчеловек – это существо, которое преодолело человеческое, стало над ним, стало сильнее, умнее, могущественнее.

Впервые мы встречаемся со сверхлюдьми в мифах и легендах, потом это понятие применяют по отношению к гениям и личностям, сильных духом, владеющих какими-то неординарными способностями и талантами. В некотором роде понятие «сверхчеловек» можно применить и к святым. В современной философии идея сверхчеловека детально разработана в философии Ф.Ницше. Ф.Ницше часто обвиняют в том, что его учение

не владеет цельностью, законченностью, что послужило причиной его разной интерпретации. Разнородное толкование получает и его идея сверхчеловека. Одни видят в ней проявление высшего напряжения и силы, а другие – воплощение чистого зла. Ф.Ницше как-будто предвидел такую реакцию на его идеи. В «Так говорил Заратустра» он пишет: «...Я угадываю, вы бы назвали моего сверхчеловека – дьяволом!» [23, с.104]. Прежде, чем критиковать Ф.Ницше за его непоследовательность, хаотичность и несистематичность, следует указать, что когда мыслитель подходит вплотную к чему-то глубинному и значимому, выразить свои идеи непротиворечиво чрезвычайно сложно. Свет истины ослепляет, будоражит, не давая возможности высказать связно то, что не укладывается в рамки логики. Потому рискну предположить, что такая несистемность учения может быть признаком не поверхностного подхода, а, наоборот, свидетельством сложности предмета исследования. «Я не доверяю всем систематикам и сторонюсь их. Воля к системе есть недостаток честности» [24, с.560]. И действительно, многие мыслители могли бы задаться вопросом, как часто они жертвуют истиной ради упорядоченности, логичности и последовательности собственных воззрений. Потому прежде, чем критиковать учение Ф.Ницше о сверхчеловеке, следует вычленил то зерно истины, которое так старался взрастить этот великий человек. «Я учу вас о сверхчеловеке. Человек есть нечто, что должно превзойти. Что сделали вы, чтобы превзойти его? Все существа до сих пор создавали что-нибудь выше себя... Что такое обезьяна в отношении человека? Посмешище или мучительный позор. И тем же самым должен быть человек для сверхчеловека: посмешищем или мучительным позором... Сверхчеловек – смысл земли. Пусть же ваша воля говорит: да будет сверхчеловек смыслом земли!» [23, с.8]. По сути, Ф.Ницше говорит о том, что человек – это постоянное движение вперед. Современные люди являются лишь переходным этапом в эволюционном процессе. И для Ф.Ницше дело далеко не в биологической эволюции, поскольку он считает, что человек – это существо окончательно сложившееся [25, с.634]. Дело касается духовной эволюции, направленной на внутреннее самосовершенствование. «Смотрите, я учу вас о сверхчеловеке: он – это молния, он – это безумие!» [23, с.9]. Сверхчеловек с позиции современника – безумец! Но не все ли научные прорывы казались когда-то безумием и воспринимались как нечто нереальное. Человек ценен лишь тем, кем он может быть, человек реализуется лишь тогда, когда способен каждый день «умирать», представляя миру себя обновленного. Он есть постоянный «переход и гибель», «мост», который он сам же и преодолевает [23, с.9]. Для Ф.Ницше нет ничего хуже статичности и неизменности, потому как именно это и будет гибелью. Человеческое прорастает только в преодолении собственно человеческого.

В свете сказанного логичными являются слова Ф.Ницше о том, что мы должны любить дальнего. «Будущее и самое дальнее пусть будет причиной твоего сегодня: в своем друге ты должен любить сверхчеловека как свою причину. Братья мои, не любовь к ближнему советую я вам – я советую вам любовь к дальнему» [23,

с.44]. Мы должны любить не тех, кто наличен вокруг нас, а тех, кем мы и другие можем стать. Чтобы реализовать себя, нужна сумасшедшая воля, внутренняя мощь, терпение и сила. Именно воля является тем источником, который питает нас, наши мысли, наши поступки, наш мир. Эта воля является волей к жизни, которая реализует себя, как воля к власти. Двигаясь вперед, развиваясь, совершенствуясь, мы хотим продемонстрировать себе и всем вокруг, что мы лучше, сильнее, совершеннее, продемонстрировать свое духовное господство не только над другими, но в первую очередь над самим собой. Воля к жизни и к власти пронизывает собой все наше существование, лежит в основе всех процессов, происходящих в мире. Она является необходимым условием нашего продвижения вперед. «...Философия сама есть этот тиранический инстинкт, духовная воля к власти, к «сотворению мира», к «causa prima» [26, с.247].

В сверхчеловеке, по мнению многих исследователей, поднимается наружу злое начало, превращая его (сверхчеловека) в дикое животное, удовлетворяющее прихоти своей воли. Но злом в данном случае можно считать все иное и чуждое современным взглядам, все то, что разрушает привычный миропорядок. Ф.Ницше, анализируя ту социально-культурную атмосферу, в которой он жил и формировался, понимает, что нужны кардинальные изменения в мировосприятии, которое прогнило насквозь (поражает насколько современными являются взгляды мыслителя). Его надо не просто менять, его надо ломать и крушить, сверхчеловек должен быть молнией, разрывающей умы людей. Потому он зол, зол для тех, кем он не понят.

Сверхчеловек – это определенный максимум всех наших потенциалов, но это не значит, что он идеален. Он тоже может ошибаться, но при этом трезво оценивает себя, свои поступки и мысли. Сверхчеловек требователен не только к другим, но в первую очередь к себе. Потому его существование не является безоблачным, оно полно самоанализа и самокритики. Недаром же Ф.Ницше отдает такое важное значение страданию. Человек рождается в страдании и формируется страданием. Страдание подобно очищающему огню. «Воспитание страдания, великого страдания, – разве вы не знаете, что только это воспитание возвышало до сих пор человека?» [26, с. 346].

Идея свехчеловечества нашла свое оправдание и поддержку у русского философа В.Соловьева. Он прекрасно понимал, что идеи Ф.Ницше радикальны, а фразы насквозь провокационны. Тем не менее, он считает, что «человеку естественно хотеть быть лучше и больше, чем он есть в действительности, ему естественно тяготеть к идеалу сверхчеловека. Если он взаправду хочет, то и может, а если может, то и должен» [27, с. 300]. Сверхчеловек – это высший этап развития человека, которого мы достигаем не просто изменением физических характеристик нашего тела, а кропотливой работой над собой. В.Соловьев, в частности, говорит о том, что для человека характерно задумываться над собственной смертностью. Животное не ставит вопрос о собственной смертности, оно просто проживает отведенную ему жизнь, без мыслей о том, что ждет его дальше. Людям же характерно желание преодолеть смерть, стать ее победителем [27, с.304]. Такие мысли

перекликаются с современными исследованиями, направленными на преодоление этой биологической предопределенности. Достаточно вспомнить исследования в сфере загрузки сознания или крионики.

С учетом вышесказанного, можно сделать вывод, что понятия «постчеловек» и «сверхчеловек» вполне могут дополнять друг друга, но отождествлять их не имеет смысла. Когда мы употребляем понятие «постчеловек», мы имеем ввиду существо, которое в результате значительных научно-технических достижений смогло изменить свой облик, усовершенствовать свой ум, усилить память и стать практически бессмертным. Но изменения, постигшие человека, имеют внешний характер, а потому могут привести к катастрофическим последствиям. Как результат, разговоры о постчеловечестве пугают людей неизвестностью и непредсказуемостью событий завтрашнего дня. Понятие «сверхчеловек» определяет высокий духовный уровень развития человечества, его самореализацию и максимальный накал творческой энергии. «Постоянное развертывание внутренней мощи, усложнение и углубление содержания духовной жизни поднимает личность все выше и выше к идеалу сверхчеловека. Высокое развитие «я» необыкновенно усиливает внутреннюю, творческую силу души» [28, с.945-946]. Взаимосвязь упомянутых двух понятий можно было бы описать не только через соотношение «внешнее-внутреннее», но и с помощью следующей схемы: каждый сверхчеловек будет постчеловеком, но не каждый постчеловек будет сверхчеловеком.

Выводы. Человек эволюционировал на протяжении многих тысячелетий, став результатом продолжительного взаимодействия биологической и культурной эволюций. Сейчас, когда мы стоим на пороге новых изменений, мы понимаем, что переступив его, больше никогда не станем прежними. В связи с грядущими трансформациями, ученые ведут разговоры о «новом человеке» – постчеловеке. Кто он? Постчеловек – это существо, которое с помощью достижений научно-технического прогресса максимально себя усовершенствовало, усилило и подкорректировало свои способности и возможности; это существо, преодолевшее смерть. Но постчеловек возникает в результате внешних трансформаций человеческой природы, что может привести к неожиданным последствиям. Параллельно существуют представления о сверхчеловеке, который является результатом серьезной внутренней работы над собой и направлен более на духовное самосовершенствование, чем на внешние изменения.

Сейчас тяжело судить о том, что будет в будущем, кем мы станем или кем мы так и не сможем стать. Понятно одно: мы живем в эпоху перемен, которые в первую очередь касаются нас самих. «Шок будущего» не за горами, нам придется адаптироваться и принимать новые правила игры, игры с самими собой. Шекспировский вопрос «Быть или не быть?» становится как никогда актуальным. Скачок изменений произойдет, вся история эволюции свидетельствует об этом. Мы станем другими, мы уже ими становимся. Другое дело, что результаты этого скачка для нас неведомы. Ситуация поистине трагикомична: думая о будущих изменениях, мы до сих

пор не поняли, кем мы являемся сейчас. Мы до сих пор задаем вопросы относительного того, что такое «человек», «человеческая природа» и т.д. И возможно, когда мы полноправно вступим в эру постчеловечества, мы не просто будем, но и осознаем, кем мы на самом деле были.

Литература

1. Марков А. Эволюция человека: обезьяны, кости, гены [Электронный ресурс] / А. Марков // Режим доступа к библиотеке: http://www.e-reading.club/chapter.php/1024501/3/Markov_Evoluciya_cheloveka_tom_1_Obezjany_kosti_i_geny_2011.html
2. Хоружий С. Проблема постчеловека, или трансформативная антропология глазами синергично и антропологии / С. Хоружий // Философские науки. - 2008. - №2. - С. 10-31.
3. Ясперс К. Истоки истории и ее цель / К. Ясперс; [пер. М. И. Левиной]. - М., 1978. - Выпуск 1. - 210 с.
4. Курцевейл Р. Эволюция разума / Р. Курцевейл; [пер. с англ. П. П. Мосоловой]. - М.: Издательство: «Э», 2015. - 352 с.
5. Курцевейл Р. Слияние человека с машиной: движемся ли мы к матрице / Р. Курцевейл; [пер. с англ. П. П. Давыдова] // Прими красную таблетку: Наука, философия и религия в «Матрице». - М.: Ультра.Культура, 2003. - С. 219-234.
6. Ромул Марк. Сингулярность действительно близко. Адаптация и интерпретация труда Raymond Kurzweil «Singularity is near» [Электронный ресурс] / М. Ромул. - Режим доступа : <http://novadeus.com/wp-content/uploads/Singularity.pdf>
7. Шофблер Э. Шоки будущего / Э. Шофблер; [пер. с англ. Е. Руднева и др.]. - М.: ООО «Издательство АСП», 2002. - 557 с.
8. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / Ф. Фукуяма; [пер. с англ. М.Б. Левина]. - М.: ООО «Издательство АСП»: ОАО «АЭОКС», 2004. - 349 с.
9. Юдин Б.Т. Сотворение трансчеловека / Б.Т. Юдин // Вестник Российской академии наук. - 2007. - №6, Том 77. - С.520-527.
10. Bostrom N. History of transhumanist thought [Electronic resource] / N. Bostrom // Journal of Evolution and Technology. Vol. 14 (1), April 2005. - Access mode: <http://jetpress.org/volume14/freitas.pdf>
11. Kurzweil R. The age of spiritual machines. When computers exceed human intelligence [Electronic resource] / R. Kurzweil // Access mode: https://docs.google.com/file/d/0BwjX_d6OIw6SNjlkYmZkNjEtYjU0NS00NWYwLWEeZmEtZmI4ODQ2ZjQ1MDhl/e/dit
12. Вундж В. Технологическая сингулярность [Электронный ресурс] / В. Вундж // Режим доступа к библиотеке: <http://www.alt-future.narod.ru/Future/vinge.htm>
13. Какими новинками Samsung удивит потребителей в 2016 [Электронный ресурс] / Режим доступа к библиотеке: http://forbes.kz/process/technologies/kakimi_novinkami_samsung_udivit_potrebiteley_v_2016
14. Bergen M. What's he building in there? The stralith attempt to defeat aging at Google's Calico [Electronic resource] / M. Bergen // Access mode: <http://www.recode.net/2015/12/28/11621734/the-stralith-attempt-to-defeat-aging-at-googles-calico>
15. Бақлицқая-Қаменева О. От обучения нейронных сетей к умным роботам / О. Бақлицқая-Қаменева // Наука и жизнь. - 2016. - №3. - С. 56-58.
16. Львовский А. На языке запутанностей света. "Квантовая магия" стала ресурсом новых технологий (беседу ведут Е.

Вешняковская и Е. Лозовская) / А. Львовский // Наука и жизнь. - 2016. - №2. - С. 44-53.

17. Зимина П. 3D-блоки защищают кость / П. Зимина // Наука и жизнь. - 2016. - №3. - С. 26-27.

18. Алексеева И.Ю., Аршинов В.И., Чекецов В.В. «Технолюди» против «постлюдей»: ИИ/ИКС-революция и будущее человека [Электронный ресурс] / И.Ю. Алексеева, В.И. Аршинов, В.В. Чекецов // Режим доступа к библиотеке: http://vrhil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=717

19. Дугин А. Постфилософия. При парадигмы в истории мысли / А. Дугин. - М.: «Евразийское движение», 2009. - 744 с.

20. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр; [пер. с франц. А. Любарской и Е. Маркловской]. - М.: Добросвет, 2000. - 258 с.

21. Bostrom Responds to Fukuyama's Assertion that Transhumanism is World's Most Dangerous Idea [Electronic resource] / N. Bostrom // World Transhumanist Association, 10.09.2004. - Access mode: <http://www.transhumanism.org/index.php/WTA/more/bostrom-responds-to-fukuyama/>

22. Мамардашвили М. Очерк современной европейской философии / М. Мамардашвили. - М.: Прогресс-Традиция, Фонд Мераба Мамардашвили, 2010. - 584 с.

23. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Ф. Ницше; [пер. с нем. Ю. А. Антоновского] // Сочинения в 2 тт. III.2. - М.: «Мысль», 1990. - С. 3-149.

24. Ницше Ф. Сумерки идолов / Ф. Ницше; [пер. с нем. Н. Полипова] // Сочинения в 2 тт. III.2. - М.: «Мысль», 1990. - С. 556-631.

25. Ницше Ф. Антихрист / Ф. Ницше; [пер. с нем. В. А. Флэровой] // Сочинения в 2 тт. III.2. - М.: «Мысль», 1990. - С. 631-693.

26. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла / Ф. Ницше; [пер. с нем. Н. Полипова] // Сочинения в 2 тт. III.2. - М.: «Мысль», 1990. - С. 238-407.

27. Соловьев В. Идея сверхчеловека / В. Соловьев // Ницше: Pro et contra. - С. - Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 2001. - С. 297-305.

28. Знаменский С. «Сверхчеловек» Ницше / С. Знаменский // Ницше: Pro et contra. - С. - Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 2001. - С.924-965.

References

1. Markov A. Jevoljucija cheloveka: obezjany, kosti, geny [Elektronnyj resurs] / A. Markov // Rezhim dostupa k bibliotek: http://www.e-reading.club/chapter.php/1024501/3/Markov_Evoluciya_cheloveka_tom_1_Obezjany_kosti_i_geny_2011.html
2. Horuzhij S. Problema postcheloveka, ili transformativnaja antropologija glazami sinergijnoj antropologii / S. Horuzhij // Filosofskie nauki. - 2008. - #2. - S. 10-31.
3. Jaspers K. Istoki istorii i ee cel' / K. Jaspers; [per. M. I. Levinoj]. - M., 1978. - Vypusk 1. - 210 s.
4. Kurcvejl R. Jevoljucija razuma / R. Kurcvejl; [per. s angl. T. P. Mosolovoj]. - M.: Izdatel'stvo: «Je», 2015. - 352 s.
5. Kurcvejl R. Slijanie cheloveka s mashinoj: dvizhemsja li my k matrice / R. Kurcvejl; [per. s angl. T. Davydova] // Primi krasnuju tabletku: Nauka, filozofija i religija v «Matrice». - M.: Ultra.Kultura, 2003. - S. 219-234.
6. Romul Mark. Singuljarnost' dejstvitel'no blizko. Adaptacija i interpretacija truda Raymond Kurzweil «Singularity is near» [Elektronnyj resurs] / M. Romul. - Rezhim dostupu : <http://novadeus.com/wp-content/uploads/Singularity.pdf>
7. Toffler Je. Shoik budushhego / Je. Toffler; [per. s angl. E. Rudneva i dr.]. - M.: ООО «Izdatel'stvo AST», 2002. - 557 s.

8. Fukujama F. Nashe postchelovecheskoe budushhee: Posledstviya biotekhnologicheskoy revolyucii / F. Fukujama; [per. s angl. M.B. Levina]. - M.: OOO «Izdatel'stvo AST»: OAO «LJuKS», 2004. - 349 s.
9. Judin B.G. Sotvorenie transcheloveka / B.G. Judin // Vestnik Rossijskoj akademii nauk. - 2007. - #6, Tom 77. - S. 520-527.
10. Bostrom N. History of transhumanist thought [Electronic resource] / N. Bostrom // Journal of Evolution and Technology. Vol. 14 (1), April 2005. - Access mode: <http://jetpress.org/volume14/freitas.pdf>
11. Kurzweil R. The age of spiritual machines. When computers exceed human intelligence [Electronic resource] / R. Kurzweil // Access mode: <https://docs.google.com/file/d/0BwjXd6OIw6SNjfkYmZkNjEtYfU0NS00NWYwLWZmEtZmI4ODQ2ZjQ1MDhl/edit>
12. Vindzh V. Tehnologicheskaja singuljarnost' [Elektronnyj resurs] / V. Vindzh // Rezhim dostupa k biblioteka: <http://www.alt-future.narod.ru/Future/vinge.htm>
13. Kakimi novinkami Samsung udivit potrebitelej v 2016 [Elektronnyj resurs] / Rezhim dostupa k biblioteka: http://forbes.kz/process/technologies/kakimi_novinkami_samsung_udivit_potrebiteley_v_2016
14. Bergen M. What's he building in there? The stealth attempt to defeat aging at Google's Calico [Electronic resource] / M. Bergen // Access mode: <http://www.recode.net/2015/12/28/11621734/the-stealth-attempt-to-defeat-aging-at-googles-calico>
15. Baklickaja-Kameneva O. Ot obucheniya nejronnyh setej k umnym robotam / O. Baklickaja-Kameneva // Nauka i zhizn'. - 2016. - #3. - S. 56-58.
16. L'vovskij A. Na jazyke zaputannostej sveta. "Kvantovaja majija" stala resursom novyh tehnologij (besedu vedut E. Veshnjakovskaja i E. Lozovskaja) / A. L'vovskij // Nauka i zhizn'. - 2016. - #2. - S. 44-53.
17. Zimina T. 3D-bloki zashhishhajut kost' / T. Zimina // Nauka i zhizn'. - 2016. - #3. - S. 26-27.
18. Alekseeva I.Ju., Arshinov V.I., Cheksecov V.V. «Tehnoljudi» protiv «postjudej»: NBIKS-revoljucija i budushhee cheloveka [Elektronnyj resurs] / I.Ju. Alekseeva, V.I. Arshinov, V.V. Cheksecov // Rezhim dostupa k biblioteka: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=717
19. Dugin A. Postfilosofija. Tri paradigmy v istorii mysli / A. Dugin. - M.: «Evrazijskoe dvizhenie», 2009. - 744 s.
20. Bodrijar Zh. Prosrachnost' zla / Zh. Bodrijar; [per. s franc. L. Ljubarskoj i E. Markolovskoj]. - M.: Dobrosvet, 2000. - 258 s.
21. Bostrom Responds to Fukujama's Assertion that Transhumanism is World's Most Dangerous Idea [Electronic resource] / N. Bostrom // World Transhumanist Association, 10.09.2004. - Access mode: <http://www.transhumanism.org/index.php/WTA/more/bostrom-responds-to-fukujama/>
22. Mamardashvili M. Ocherk sovremennoj evropejskoj filosofii / M. Mamardashvili. - M.: Progress-Tradicija, Fond Meraba Mamardashvili, 2010. - 584 s.
23. Nische F. Tak govorit Zaratustra / F. Nische; [per. s nem. Ju. A. Antonovskogo] // Sochinenija v 2 tt. T.2. - M.: «Mysl», 1990. - S. 3-149.
24. Nische F. Sumerki idolov / F. Nische; [per. s nem. N. Polipova] // Sochinenija v 2 tt. T.2. - M.: «Mysl», 1990. - S. 556-631.
25. Nische F. Antihrist / F. Nische; [per. s nem. V. A. Fjorovoj] // Sochinenija v 2 tt. T.2. - M.: «Mysl», 1990. - S. 631-693.
26. Nische F. Po tu storonu dobra i zla / F. Nische; [per. s nem. N. Polipova] // Sochinenija v 2 tt. T.2. - M.: «Mysl», 1990. - S. 238-407.
27. Solov'ev V. Ideja sverhcheloveka / V. Solov'ev // Nische: Pro et contra. - S. - Peterburg: Izdatel'stvo Russkogo Hristianskogo gumanitarnogo instituta, 2001. - S. 297-305.
28. Znamenskij S. «Sverhchelovek» Nische / S. Znamenskij // Nische: Pro et contra. - S. - Peterburg: Izdatel'stvo Russkogo Hristianskogo gumanitarnogo instituta, 2001. - S. 924-965.

Stebelskaya A.I.,

candidate of Philosophical Sciences, assistant of the department of philosophy of the Institute of the Humanities and Social Sciences of Lvov Polytechnic National University, cleanwave4@gmail.com

Ukraine, Lvov

POSTHUMAN VS SUPERMAN: FOR WHOM THE FUTURE?

This article deals with the problem of mankind's transition to the next stage of its development – posthumanity. This idea was developed by the representatives of transhumanism, who focused on enhancement of the capacities of the human intellect and predicted a merger of biological and artificial reality within man-machine society. The author clarifies the concepts posthuman and superman, denying their identity. The analysis proves the necessity of understanding the effects of a variety of transformations for our «human nature» and the responsibility of mankind for its future.

Key words: postman, technoman, transhumanism, superman, consciousness, genetic engineering, biotechnology, mind uploading.

Psychology

УДК: 316.477 «313»

Герасименко Л.В.,

*д.пед.н., доцент, професор кафедри психології, педагогіки та філософії
Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського*

Стельмах В.С.,

*студентка напрямку «Психологія» Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського,
viktoriastelmah980@gmail.com*

Україна, м. Кременчук

ПОНЯТТЯ ЖИТТЄВОЇ СТРАТЕГІЇ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

У статті представлено теоретичний аналіз різних підходів до дефініції поняття життєвої стратегії у психологічній науці, яке розглянуто як спосіб конструювання особистістю власного життя, структура життєвих цілей у часовій перспективі, система уявлень людини про власне майбутнє та спосіб організації людиною власного життя. Визначено актуальність дослідження життєвої стратегії на рівні окремої особистості й на рівні суспільного буття, що пов'язано з нестабільністю економічної ситуації в країні та зі зміною соціальних цінностей. Проаналізовано основні підходи до характеристики та класифікації стратегій життя, виокремлено адаптаційні стратегії, стратегії творчої активності та стратегії самореалізації особистості. З'ясовано, що показником ефективності життєвої стратегії є високий рівень задоволеності людиною власним життям.

Ключові слова: *життєвий шлях, життєва стратегія, соціальний агент, адаптаційні стратегії, стратегії самореалізації особистості, стратегії творчої активності.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства в ситуації економічної нестабільності та зміни соціальних цінностей надзвичайно важливим постає питання самореалізації особистості, проектування нею власного життєвого шляху. Однією з головних умов ефективною реалізації людиною власного потенціалу є побудова нею життєвої стратегії, яка значною мірою впливає на ефективність постановки і досягнення цілей, формування особистісних цінностей, загальний рівень задоволеності особистістю власним життям. Детально продумана стратегія життя, відповідальне ставлення до власного майбутнього та здатність пристосовуватися до навколишніх змін – головні умови, що забезпечують можливість людини реалізувати себе у сучасному динамічному соціумі.

Дослідження питання життєвої стратегії є актуальним не лише на індивідуальному рівні буття, а й на соціальному, адже в сучасних умовах існування наша країна відчуває гостру потребу в досвідчених та висококваліфікованих фахівцях різних галузей суспільних відносин. Тому важливо, щоб кожна людина відчувала себе «автором» власного життя і усвідомлювала, що лише від неї залежить ефективність реалізації свого життєвого потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На початку ХХ століття поняття життєвої стратегії розглядалося у контексті проблеми життєвого шляху. Однією з перших робіт, в якій було закладено основи аналізу поняття життєвого шляху, вважають працю У. Томаса та Ф. Знанецького «Польський селянин в Європі та Америці» (1918 1921 pp.). Учені за допомогою

біографічного методу емпірично дослідили життєвий шлях польських емігрантів, які прибули з Європи в Америку. Результатом даного дослідження стало встановлення залежності поведінки людини від нового соціального середовища, нових суспільних норм та цінностей. Отже, дана робота зацентувала важливість соціального чинника у визначенні життєвого шляху [3].

Серед вітчизняних вчених одним із перших до розгляду питання життєвого шляху звернувся С.Л. Рубінштейн, визначаючи його як рух людини до досягнення особистісної досконалості. Великого значення вчений надавав активності та творчості особистості які, на його думку, виконують функцію організації, регуляції та забезпечення цілісності людського життя. У другій половині ХХ століття дослідженням життєвого шляху займався Б. Г. Ананьєв, зазначаючи, що життєвий шлях – це історія розвитку особистості в певному суспільстві.

Власне термін «стратегія життя» був введений в науковий обіг К. А. Альбухановою Славською, яка розглядала його як спосіб побудови людиною власного життя на основі своїх індивідуальних можливостей та ціннісних орієнтацій [1]. О.С. Васильєва та Є.А. Демченко визначають життєву стратегію як певний спосіб буття, систему цінностей та цілей, реалізація яких, згідно з уявленнями людини, дозволить зробити її життя найбільш ефективним. В. Б. Большов стратегію життя розуміє як складне динамічне утворення, в якому реалізуються життєві домагання, формується оцінка та проектування майбутнього, виокремлюються основні шляхи і способи досягнення бажаного результату [2].

Дослідженню питання життєвої стратегії були присвячені роботи українських учених: С. С. Бабенко («Неформальне суспільство»: життєві стратегії та соціальні практики в інституційному просторі, що трансформується), М. П. Кухти («Взаємозв'язок життєвих шансів та активнісного компоненту життєвих стратегій»), Є.І. Головахи («Життєва перспектива і професійне самовизначення молоді»), І.П. Шепеленко («Життєві стратегії студентської молоді в умовах сучасного українського суспільства»), І.Г. Єрмакова («Життєвий проект особистості: від теорії до практик»), О.Г. Злобіної («Суспільна криза і життєві стратегії особистості») та інших.

Мета статті – проаналізувати різні підходи до визначення поняття життєвої стратегії, охарактеризувати її структурні компоненти та розглянути основні підходи до класифікації життєвих стратегій.

Виклад основного матеріалу. Аналіз праць сучасних учених [2, 5, 6, 8] дає можливість зазначити, що життєва стратегія розглядається ними як:

- певний спосіб конструювання людиною власного життя у відповідності з властивою їй системою цінностей (А. С. Созонтов, М. А. Белугіна та О. О. Вороніна);
- структура життєвих цілей у часовій перспективі (М. О. Мдівані та П. Б. Кодесс);
- система уявлень особистості про своє майбутнє, яка орієнтує й спрямовує повсякденну поведінку людини (Л.Г. Бузунова, М.Р. Плотницька та М.Л. Шапошников);
- стійкі форми та способи організації людиною власного життя, спрямовані на досягнення цілей та задоволення потреб (Є.П. Варламова, С.Ю. Степанов та О.В. Рудакова) тощо.

На основі узагальнення наукових підходів можна виокремити низку компонентів життєвої стратегії:

- 1) цілепокладання та способи досягнення поставлених цілей
- 2) ціннісні орієнтації особистості;
- 3) спрямованість особистості;
- 4) життєва позиція особистості;
- 5) образ майбутнього;
- 6) часова перспектива;
- 7) рівень домагань;
- 8) самопізнання, рефлексія.

Знання структури життєвої стратегії дозволяє усвідомити власний потенціал щодо її побудови та подальшої реалізації. М.А. Белугіна наголошує, що успішне досягнення життєвих цілей та самореалізації залежить від свідомого визначення етапів побудови життєвої стратегії:

- прийняття установки щодо формування власного майбутнього;
- вибір людиною власних ціннісних орієнтацій;
- процес постановки цілей та формування бажаного образу майбутнього;
- вибір способів досягнення поставлених цілей;
- проектування структурного та послідовного плану майбутнього життя [8].

Аналіз психологічних праць дозволяє констатувати відсутність єдиного погляду на визначення видів життєвої стратегії. Н.Ф. Наумова виокремила три види

стратегій, в залежності від типу соціальної адаптації людини:

- 1) стратегія успішної зовнішньої адаптації орієнтована на теперішнє та близьке майбутнє, спрямована на первинні та професійні соціальні групи;
- 2) стратегія ефективної внутрішньої адаптації орієнтована на минуле та віддалене майбутнє, спрямована на великі соціальні групи;
- 3) стратегія виживання полягає в ідентифікації індивідом себе з групами людей зі схожою долею [4].

С.Т. Посохова хоча й поділяє адаптаційний підхід до визначення видів життєвої стратегії, проте акцентує свою увагу саме на процесі внутрішньої адаптації, виділяючи:

- 1) стратегію саморозкриття – перетворення людиною самої себе, умов існування чи способу життя з метою подолання труднощів чи пристосування до нових умов навколишньої дійсності;

- 2) стратегію самозбереження – використання такого способу взаємодії з навколишньою реальністю, який забезпечує особистості збереження себе, тобто людина відмовляється від активних пошуків виходу із проблемних ситуацій, очікуючи допомоги від інших [2].

Класифікацію життєвих стратегій на основі творчої активності особистості здійснили Є.П. Варламова та С.Ю. Степанов. Учені виокремили такі стратегії життя:

- 1) творча унікальність – творче відношення людини до власного життя;
- 2) пасивна індивідуальність – стихійний характер формування людини, яке визначається зовнішніми обставинами;
- 3) активна типічність – намагання людини бути як всі, тобто відповідати загальноприйнятим нормам;
- 4) пасивна типічність – слідування людини соціальним стереотипам, підкорення суспільним нормам [5].

Побудова людиною життєвої стратегії тісно пов'язана з її потребою до реалізації власного потенціалу. Тому, М. Р. Плотницька виокремлює основні стратегії самореалізації особистості: прогресивну (характеризується широким діапазоном самореалізації, гармонічним сприйняття людиною навколишнього світу, високим ступенем самоаналізу) та рецептивну (вужкий діапазон реалізації власного потенціалу, відсутність цілісної концепції себе в оточуючому світі, переважання соціальних смислів самореалізації) [2].

В основі класифікації життєвих стратегій А. С. Созонтова лежить позиція людини по відношенню до власного життя, її активність та спрямованість:

- 1) «мати» – спрямованість особистості на досягнення соціального успіху;
- 2) «не мати і не бути» – спрямованість особистості на пристосування до існуючих умов існування;
- 3) «бути» – спрямованість особистості на творчу самореалізацію;
- 4) «мати проти бути» – спрямованість особистості на досягнення соціального успіху та на розвиток власної індивідуальності;
- 5) «мати щоб бути» – спрямованість особистості на досягнення успіху та творчу самореалізацію [6].

Російські соціологи Т.Є. Резник та Ю.М. Резник [7] виокремлюють три типи життєвих стратегій, в залежності від активності та мотивації соціального агента:

1) стратегія благополуччя – характеризується рецептивною активністю людини, мотивацією до матеріального благополуччя та комфорту;

2) стратегія успіху – полягає в досягальній активності особистості, мотивації до соціального визнання та професіоналізму;

3) стратегія самореалізації – базується на творчій активності особистості, мотивації до самовдосконалення та самовираження.

Висновки. Поняття життєвої стратегії має велику кількість різноманітних дефініцій, але в загальному розумінні являє собою певний спосіб конструювання людиною власного життєвого шляху, визначеного на основі властивих їй ціннісних орієнтацій та переконань, у довготривалій часовій перспективі. Таким чином, життєва стратегія включає в себе ціннісні орієнтації особистості, процеси постановки цілей та способи їх досягнення, здатність до саморефлексії, життєву позицію, спрямованість особистості тощо. Від ефективності побудови життєвої стратегії певною мірою залежить рівень задоволеності особистістю власним життям.

Література

1. Альбуханова-Славская К. А. Стратегия жизни : книга. / К. А. Альбуханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Ляхова М. А. Психологические составляющие жизненной стратегии личности / М. А. Ляхова // Вестник КемГУ. – 2010. – №3. – С. 83-90.
3. Макеев С. О. Социология : навч. посіб. / С. О. Макеев. – 3-тє вид., стер. – К. : Знання, 2005. – 455 с.
4. Наумова Н. Ф. Жизненная стратегия человека в переходом обществе / Н. Ф. Наумова // Социоло. Журн. – 1995. – №2. – С. 5-22
5. Варламова Е. П. Психология творческой уникальности человека (рефлексивно-гуманистический подход) : книга. / Е. П. Варламова, С. Ю. Степанов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Институт психологии РАН, 2002. – 253 с.

6. Созонтов А. Е. Основные жизненные стратегии российских студентов / А. Е. Созонтов // Вестник МГУ, серия 14 Психология. – 2003. – № 3. – С. 15-23

7. Резник Т. Е. Жизненные стратегии личности [Электронный ресурс] / Т. Е. Резник, Ю. М. Резник // Социология. – 1995. – № 4. – С. 100-105. – Режим доступа: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:VstXWEwrXBOJ:ecsocman.hse.ru/data/381/829/1219/001_Reznik_100-105.pdf+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua

8. Белугина М. А. Структура и динамика формирования жизненной стратегии в юношеском возрасте / М. А. Белугина // Психология. – 2008. – №4. – С. 109-111.

References

1. Al'buhanova-Slavskaja K. A. Strategija zhizni : kniga. / K. A. Al'buhanova Slavskaja. – M. : Mysl', 1991. – 299 s.
2. Ljahova M. A. Psihologicheskie sostavljajushhie zhiznennoj strategii lichnosti / M. A. Ljahova // Vestnik KemGU. – 2010. – №3. – S. 83-90.
3. Makejev S. O. Sociologhija : navch. posib. / S. O. Makejev. – 3-tje vyd., ster. – K. : Znannja, 2005. – 455 s.
4. Naumova N. F. Zhiznennaja strategija cheloveka v perehodom obshhestve / N. F. Naumova // Sociolo. Zhurn. – 1995. – №2. – S. 5-22
5. Varlamova E. P. Psihologija tvorcheskoj unikalnosti cheloveka (refleksivno-gumanisticheskij podhod) : kniga. / E. P. Varlamova, S. Ju. Stepanov. – 2-e izd., pererab. i dop. – M. : Institut psihologii RAN, 2002. – 253 s.
6. Sozontov A. E. Osnovnye zhiznennye strategii rossijskijh studentov / A. E. Sozontov // Vestnik MGU, serija 14 Psihologija. – 2003. – № 3. – S. 15-23
7. Reznik T. E. Zhiznennye strategii lichnosti [Elektronnyj resurs] / T. E. Reznik, Ju. M. Reznik // Sociologija. – 1995. – № 4. – S. 100-105. – Режим доступа: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:VstXWEwrXBOJ:ecsocman.hse.ru/data/381/829/1219/001_Reznik_100-105.pdf+&cd=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua
8. Belugina M. A. Struktura i dinamika formirovanija zhiznennoj strategii v junosheskom vozraste / M. A. Belugina // Psihologija. – 2008. – №4. – S. 109-111.

Gerasimenko L.V.,

doctor of pedagogical sciences, associate professor of psychology, pedagogy and philosophy of the Mikhail Ostrogradskiy Kremenchug National University

Stelmakh V.S.,

student of Psychology of the Mikhail Ostrogradskiy Kremenchug National University, viktoriastelmah980@gmail.com

Ukraine, Kremenchug

THE CONCEPT OF LIFE STRATEGY IN THE SCIENCE OF PSYCHOLOGY

The article contains theoretical analysis of different ways of entity's definition and assuming of meaning of life strategy in the science of psychology – as a way to construct the public life of entity, structure of the life points in temporal perspectives, system of a human's representations about his own future and the way of organizing his own life. Identified the relevance of life strategy research, as for a separate entity's level, so for a social life, that is connected with instability of an economical condition in country. Considered the basic ways of classification and specification the strategies of life, distinguished the adaptive strategies, the strategies of constructive activity and the strategies of self-realization of personality. Concluded that the index of efficiency of constructing the life strategy is a high level of person's life self-satisfying.

Key words: life style, life strategy, social agent, adaptive strategy, strategies of person's self-realization, strategies of constructing activity.

УДК 159.9-051

Гриньова Н.В.,

*к.психол.н., доцент кафедри психології**Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, grineva-n@ukr.net**Україна, м. Умань*

ПСИХОЛОГІЧНА СТУДІЯ «Я-ПРОФЕСІОНАЛ» ЯК ФОРМА УДОСКОНАЛЕННЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

У статті представлена діяльність психологічної студії «Я-професіонал» як однієї із форм організації наукової і практичної діяльності студентів, які навчаються за фахом «Практична психологія». Наведено доцільність організації роботи у психологічній студії, яка сприятиме вдосконаленню знань і вмінь студента-психолога, розвитку його творчого потенціалу. Показані мета, основні завдання, форми роботи, методи, керівництво психологічною студією. Наголошується на необхідності розвитку у майбутніх практичних психологів професійної ідентичності, формування професійних можливостей, розумінні власного професійного «Я». Виділено важливі особистісні характеристики та уміння практичного психолога.

Ключові слова: практичний психолог, професійний розвиток, фахова підготовка, психологічна студія.

Постановка проблеми. Психологічна студія «Я-професіонал» є однією із форм наукової та практичної діяльності студентів, які навчаються за напрямом підготовки «Практична психологія», що спрямована на розширення їх професійного потенціалу й формування навичок практичної діяльності у вільний від навчання час.

Метою діяльності студії є професійний й творчий розвиток особистості, вдосконалення знань і вмінь студента-психолога в науково-дослідницькій роботі в галузі практичної психології. Основні завдання психологічної студії «Я-професіонал»:

- формування у студентів образу професіонала в обраній спеціальності та визначення можливих шляхів досягнення професіоналізму під час навчання в університеті;
- сприяння підвищенню рівня наукової та практичної підготовки студентів;
- формування інтересу й мотивації до професійної діяльності та наукової творчості;
- розвиток професійного мислення, наукової самостійності, підвищення внутрішньої організованості, свідомого відношення до навчання, поглиблення й закріплення отриманих у процесі навчання знань;
- оптимізація процесу професійного розвитку та становлення особистості як професіонала;
- забезпечення активної участі студентів у проведенні наукових конференцій та семінарів, конкурсів на кращу наукову працю;
- допомога студентам в оволодінні методикою й навичками проведення самостійних наукових досліджень і розробки наукових проблем;
- сприяння поглибленому вивчання навчального матеріалу;
- виявлення найбільш обдарованих і талановитих студентів, використання їх творчого й інтелектуального потенціалу для рішення актуальних завдань підвищення ефективності освітнього процесу.

Поняття «професійний розвиток» пов'язують із поняттям «професійного становлення», яке є більш

ширшим і включає різні компоненти становлення особистості в процесі професійної діяльності. О.М. Кокун зазначає, що професійне становлення – це «процес формування професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих та професійно важливих якостей і їх інтеграція, готовність до постійного професійного зростання, пошук оптимальних прийомів якісного і творчого виконання діяльності у відповідності до індивідуально-психологічних особливостей людини» [1, с. 31].

Метою статті є представлення та розкриття діяльності психологічної студії «Я-професіонал».

Виклад основного матеріалу. Робота психологічної студії спрямована на розвиток професійної ідентичності майбутніх практичних психологів, створення умов для усвідомлення й розкриття студентами власних професійних можливостей та визначення шляхів професійного зростання, розвитку професійно важливих характеристик та умінь, сприяння розуміння учасниками власного професійного «Я», прийняття себе в професії [2, с.426].

До професійно важливих особистісних характеристик та умінь практичного психолога вчені відносять: здатність до професійної рефлексії, творчості (М. Бадалова, Л. Терлецька); уміння глибоко проникати в сутність психологічних явищ, проблем, прагнення до самопізнання, самовдосконалення (Н. Наумова); розвиток та самореалізація особистості (В. Панок, Л. Уманець); формування професійної самосвідомості, особистісної зрілості (Н. Кучеровська); психологічна культура (Н. Чепелева); індивідуалізм, самостійність у виробленні рішень (М. Амінов, М. Молоканов); розвинені комунікативні здібності (О. Бондаренко, Л. Петровська, Т. Яценко); особистісна та професійна ідентичність (О. Бондаренко); психологічна сміливість, сила волі, відкритість до набуття нового досвіду, творча самореалізація (Т. Яценко).

Основна форма роботи психологічної студії – групова (тематичні засідання для обговорення підсумків наукових робіт з психології, реферативних повідомлень,

індивідуальних та групових досліджень, експериментів, проведення тренінгів). Студенти, які займаються у психологічній студії «Я-професіонал» проводять теоретичні (поглиблене вивчення обраної наукової проблеми) або експериментальні дослідження згідно з планом науково-дослідної роботи студії.

Керівництво роботою студією здійснює науковий керівник, який призначається з числа викладачів кафедри психології до початку навчального року і відповідає за організацію роботи та проведення засідань, здійснює наукове консультування членів студії, забезпечує участь студентів в наукових заходах різного рівня, звітує про роботу на засіданні кафедри в кінці кожного семестру.

Для розвитку професійно значущих характеристик майбутніх психологів застосовуються психологічні засоби, технології і самостійна робота студентів. До психологічних засобів професійного розвитку відносяться:

- тренінг адаптації «Основи професіогенезу психолога»;
- тренінги особистісного зростання «Самопізнання і саморозвиток психолога», «Готовність психолога до професійної діяльності», «Професійна ідентичність психолога», «Професійний розвиток психолога»;
- психологічне консультування з питань особистісного зростання;
- арт-терапія (бібліотерапія, музикотерапія, малюнокова терапія, ігротерапія та ін.);
- супервізія;
- АСПП (активне соціально-психологічне пізнання).

Тренінги особистісного зростання спрямовані на оптимізацію розвитку комунікабельності, емпатійності, Его-ідентичності, самоприйняття. Арт-терапія допомагає розвивати креативність, що є важливою складовою психолога-професіонала; прагнення до самоактуалізації, моральності, самостійності, відповідальності, що є професійно значущими характеристиками особистісної зрілості майбутніх психологів [3, с.25].

Важливим для розвитку професійно значущих якостей майбутніх психологів є психологічне консультування з питань особистісного зростання, що проводить психолог, та супервізія, яка дозволяє одержувати практичні навички роботи з клієнтом під контролем досвідченого психолога та опрацьовувати власні помилки і комплекси. Супервізія виступає засобом особистісно-професійної корекції, прийомом психокорекційної підготовки майбутнього психолога, що сприяє професійному вдосконаленню психолога за рахунок самоаналізу власних захисних механізмів, внутрішньо особистісних і міжособистісних конфліктів [4, с.75].

Ефективним для особистісної психокорекції є метод активного соціально-психологічного пізнання (АСПП), розроблений академіком НАПН України Т. С. Яценко, який сприяє гармонізації особистості, зростанню почуття необхідності власного вдосконалення й відповідальності за свій розвиток, за реалізацію своїх потенційних можливостей. В процесі АСПП відбувається формування якостей важливих для професійної діяльності, розвиток професійних навичок (слухання і розуміння партнера, поведінки), саморефлексії, соціально-перцептивного

інтелекту, психологічної культури, творчого потенціалу, та особистісна психокорекція, яка «передбачає гармонізацію особистості, яка охоплює нівелювання внутрішніх затисків і перешкод щодо оволодіння фахом практичного психолога» [3, с.68].

Прийомами АСПП є: спонтанна дискусія, психогімнастичні вправи, рольова гра, психодрама, психоаналіз комплексу тематичних малюнків, робота з використання предметної моделі, неавторського малюнку, іграшок, камінців [4, с.127].

Необхідною складовою професійного становлення майбутніх практичних психологів є самостійна робота, яка передбачає створення індивідуальної програми професійного розвитку, ведення щоденників зростання, проходження психологічної практики, індивідуальні звіти «досягнень» особистісного зростання, активна самоосвіта, самовиховання і саморозвиток. Результати самостійної роботи студенти представляють у щосеместрових і щорічних самозвітах про власні досягнення в особистісно-професійному зростанні.

Ефективними для професійного розвитку майбутніх практичних психологів є активні методи навчання: групові дискусії, аналіз проблемних ситуацій, рольові ігри, вправи на самопізнання і самооцінювання, мозковий штурм, невербальні прийоми, метод аналізу конкретних ситуацій, моделювання майбутнього професійного процесу, метод «круглого столу», ділові ігри, метод самостійного формулювання психологічних понять та ін. В результаті застосування активних методів навчання розвивається самостійність, інтелектуальність, креативність, що є професійно значущими характеристиками особистісної зрілості майбутніх психологів [3, с.38].

Висновки. Отже, під час роботи у психологічній студії студенти мають змогу замислитись над цінностями обраної професії, узгодити професійну Я-концепцію (Я-образ та самооцінку), проаналізувати та розвинути професійно важливі якості, сформулювати позитивне ставлення до обраного фаху, професійно удосконалитися.

Література

1. Кожун О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця : монографія / О. М. Кожун. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2012. – 200 с.
2. Дружиніна І. Професійне становлення майбутніх психологів: теоретико - методологічний аналіз проблеми / І. Дружиніна // Освіта регіону, 2001. – № 2. – С. 425 – 430.
3. Яценко Т.С. Ігрові технології в роботі психолога / Т. С. Яценко, І. В. Қалашиқ, І. О. Чернуха. – К. : Марич, 2009. – 68 с.
4. Яценко Т.С. Основи глибинної психокорекції : феноменологія, теорія і практика : [навч. посіб.] / Т.С. Яценко. – К. : Вища шк., 2006. – 382 с.

References

1. Kozun O.M. Psychology of professional formation of a modern specialist : monograph / O. M. Kozun. – K. : DP «Inform.-analit. agentstvo», 2012. – 200 s.
2. Druzhynina I. Professional formation of future psychologists: theoretical - methodological analysis of the problem / I. Druzhynina // Osbita regionu, 2001. – # 2. – S. 425 – 430.

3. Yacenko T.S. *Igrovi tehnologiyi v roboti psy'xologa* / T.S. Yacenko, I. V. Kalashny'k, I. O. Chernuxa. – K. : Mary'ch, 2009. – 68 s.

4. Yacenko T.S. *Osnovy' gby'by'nnoyi psy'xokorekciyi : fenomenologiya, teoriya i prakty'ka : [navch. posib.]* / T. Yacenko. – K. : Vy'shha shk., 2006. – 382 s.

Gry'n'ova Nataliya,

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor Chair of Psychology,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, grineva-n@ukr.net*

Ukraine, Uman

**PSYCHOLOGICAL STUDIO "I AM A PROFESSIONAL" AS A FORM OF IMPROVEMENT OF
PROFESSIONAL TRAINING OF THE FUTURE PRACTICAL PSYCHOLOGISTS**

The article presents the activities of a psychological studio "I am a professional" as one of the forms of scientific and practical activities of the students that study majoring in "Practical Psychology". The reason to organize the work in the psychological studio which will improve knowledge and skills of the students-psychologists and develop their creative potential has been offered. Objectives, main tasks, forms of work, methods and guidance of the psychological studio have been described. The necessity to develop professional identity in the future practical psychologists, to form their professional possibilities and to understand own professional "I" has been emphasized.

Key words: *practical psychologist, professional development, professional training, psychological studio.*

УДК 159.9.072.5

Корнієнко І.О.,

к.психол.н., завідувач кафедри практичної психології Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, ikorniyenko@ukr.net

Україна, м. Львів

ЖИТТЄВА СИТУАЦІЯ ПОВНОЇ І НЕПОВНОЇ СІМ'Ї ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТІСНО-ХАРАКТЕРОЛОГІЧНИХ РИС СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті аналізується ситуація повної та неповної сім'ї та становлення особистісно-характерологічних рис старшокласників. Висвітлюються загальні проблеми неповних сімей, які виникають протягом життєвого циклу сім'ї, описується вплив розлучення на поведінку неповнолітніх, кількість та якість взаємостосунків з іншими людьми, рівень засвоєння мускулінних та фемінних рис, виділено основні реакції на розлучення батьків.

Описана залежність від матері в поведінці, засвоєння соціальних ролей та статево-рольове самовизначення, усвідомлення власного «Я». Представлені результати порівняльного аналізу середньоарифметичних показників психодіагностичного обстеження двох груп неповнолітніх: перші виховувались у повних сім'ях, другі – у неповних (сім'ях) за методиками «Багатофакторний особистісний опитувальник» Р. Кеттєлла, «Модифікований патохарактерологічний діагностичний опитувальник» (МПДО) С. Подмазіна, тест визначення Рівня суб'єктивного контролю (РСК), методика «Шкала тривожності» Дж. Тейлора.

Ключові слова: повна сім'я, неповна сім'я, риси особистості, поведінка, старшокласники.

Постановка проблеми. Сучасна економічна ситуація створила передумови для розвитку соціальних стресових розладів, які характеризуються комплексом психотравмуючих чинників, пролонгованих у часі. На рівні сім'ї руйнуються усталені упродовж кількох поколінь стереотипи, норми і цінності, що змушує сім'ю віднайти інноваційні засоби подолання кризової ситуації та в кінцевому результаті призводить до зміни старих або формування нових якостей особистості [14, с.10-11]. У літературі аналізується, в основному, життєвий цикл і виховний потенціал сім'ї, ієрархічна структура подружжя, особливості стосунків між батьками і дітьми, роль сім'ї у процесі відтворення народонаселення. Майже не враховується процес формування психофізіологічної, особистої, соціальної ідентичності дитини [4, с.61-65; 24, с.244; 4]. Недостатньо уваги приділяється формуванню особистісних рис дитини, мало вивчений вплив ситуації повної та неповної сім'ї на подальший життєвий шлях особистості [16, с.112-113]. На наш погляд, життєва ситуація, в якій знаходиться дитина, впливає на формування особистісно-характерологічних рис особистості. Їх вивчення залежно від життєвої ситуації дасть можливість передбачити та коректувати поведінку як окремої особистості, так і відповідної соціальної групи.

Мета роботи. На основі теоретичного аналізу та емпіричного дослідження виявити особистісно-характерологічні риси старшокласників в залежності від життєвої ситуації повної і неповної сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Сім'ю, класично, відносять до первинної групи, яка дає індивіду найбільш ранній і повний досвід соціальної єдності. Первинна група є відносно невеличкою за кількістю членів групою, у якій підтримуються стійкі безпосередні особистісні

емоційно забарвлені контакти, є спільні цінності та зразки поведінки. Вона є порівняно незалежною від широкого соціуму, хоча повною мірою відображає його дух [18, с.95]. У психології існує достатньо багато визначень поняття «сім'я». Найчастіше застосовується дефініція, в якій сім'я визначається як форма спілкування поєднаних шлюбом чоловіка та жінки, їх дітей (власних чи усиновлених), а також у деяких випадках інших людей, пов'язаних із переліченими вище особами родинними зв'язками [11, с.117]. Таке визначення містить найбільш суттєві характеристики сім'ї на різних етапах її розвитку, включаючи стадії формування або розпаду.

Сім'ю слід розглядати як найважливіший компонент індивідуального середовища дитини, де відбувається формування особистості дитини та її соціально-емоційний розвиток під дією інтраіндивідуальних (особливості темпераменту, в основі якого лежать вроджені фізіологічні процеси), інтеріндивідуальних (досвід спілкування дитини з батьками, який інтерпретується в термінах «надійних» і «ненадійних» взаємовідносин) і макросистемних сил (економічне становище генетичної сім'ї, освіту батьків, характер взаємовідносин у сім'ї) [7, с.291-314; 9, с.101]. Впродовж життєвого циклу сім'я зустрічається з рядом проблем, серед яких найбільшою гостротою вирізняються ті, які виникають за відсутності в сім'ї одного з її членів. У таких неповних сім'ях серйозної деформації зазнають процеси виховання та соціалізації дитини.

В Україні найбільш поширеним типом неповної сім'ї є материнські сім'ї, тобто такі, де відсутній батько. Виділяють дві категорії неповних сімей: батьки офіційно розлучені, а їх приблизно 55%, а також ті, в яких діти народилися поза шлюбом або їх матері не взяли шлюбу,

– 19% [22, с.36]. Такі сім'ї мають ряд спільних порушень. По-перше, не виконується одна з ролей, необхідних для успішного функціонування сім'ї, на її місці утворюється порожнеча. По-друге, дитина не адаптується до факту тієї події, яка спричинила несприятливий розвиток і атмосферу сім'ї [2, с.135; 20, с.18]. У неповних сім'ях, як показують дослідження, дитина сильно залежить від матері, що часто поєднується з почуттям ворожості до неї, а відсутність батька спричиняє його ідеалізацію [3, с.45]. Діти з неповних сімей часто мають занижений рівень домагань, у них вищий рівень тривожності, частіше зустрічаються невротичні симптоми, а це негативно позначається на їхньому майбутньому, навчальній успішності, самоповазі [13, с.22; 23, с.92]. Вони мають обмежені можливості розвивати свої здібності, більш схильні до вживання алкоголю, правопорушень. Поведінка матері при появі батька змінюється, дитина губиться і не знає, як вона сама повинна себе поводити, оскільки ситуація повної сім'ї здається нереальною [8, с.79-80]. Для хлопців характерним є засвоєння «жіночих» рис поведінки – пасивності, нерішучості, невпевненості тощо. Констатовано відхилення у сфері статевого формування, статево-рольового визначення і самовизначення. Протилежним є намагання засвоїти спотворений вульгаризований образ «чоловічої» поведінки. Хворобливо загострене прагнення утвердитись у чоловічій ролі призводить до посилення протестних форм поведінки, виявів агресивності та конфліктності щодо оточення. Статево-рольове самовизначення хлопчиків із неповної сім'ї відбувається з певним запізненням, що згодом проявляється у дорослому житті.

У значної частини дітей, які виховуються в умовах відсутності або обмеження батьківської опіки, розвиваються специфічні типи поведінки, які характеризуються суперечливими рисами: апатією, пасивністю, контрастними емоційними реакціями, легкістю входження в контакт, різко вираженими тенденціями демонстративної поведінки, яскраво вираженим інтересом до оточуючих, ранньою мастурбацією, захопленням їжею, сексуальними зв'язками, аутичними тенденціями, нарцисизмом тощо [21, с. 6-7]. Розлучення батьків позбавляє дитину почуття безпеки, утруднює усвідомлення своєї власної значущості, власного "Я". У дитини з неповної сім'ї зникають упевненість, врівноваженість, що позначається на взаємовідносинах з іншими людьми поза домом.

Слід мати на увазі, що в ситуації неповної сім'ї змінюється не лише кількість, але й якість взаємовідносин. У дитини, яка живе з одним із батьків, менше можливості знайомитись із різними варіантами соціального досвіду. Обмежене коло основних соціальних ролей, які пізнає дитина в неповній сім'ї, може позначитися на її розвитку, оскільки знайома лише одна роль – одного з батьків. Вважають, що обмежені можливості знайомства з різними суспільними ролями в неповній сім'ї більше стосуються дівчат, оскільки хлопчики завдяки спортивним, технічним та іншим інтересам знаходять достатню кількість чоловічих

прикладів, а дівчата, які виховуються однією матір'ю, можуть створити неправильне враження про чоловіків, що може призвести до деформованого уявлення про сімейно-шлюбні відносини, в тому числі про еротичку та секс [5, с.1-14], хоча за більшістю особистісних якостей батьки схильні оцінювати дівчат вище, ніж хлопчиків.

Існує три основні реакції дітей на розлучення: 1) ворожість, якою супроводжується розлучення, оскільки у дітей знижується почуття власного благополуччя, розвиваються страхи, дратівливість; 2) переживання, викликане змінами в способі життя дитини; 3) втрата відчуття впевненості та емоційної підтримки [5, с.303-312; 10, с.31; 17, с.519-520].

Оскільки особистість – якісно нове утворення, яке формується у процесі взаємодії людини з умовами соціального середовища [25, с.111], уклад сім'ї суттєво впливає на формування рис особистості неповнолітніх. Процес формування особистісно-характерологічних рис великою мірою зумовлений впливом умов сімейного виховання. З метою їх вивчення нами був використаний «Багатофакторний особистісний опитувальник» Р. Кеттелла, призначений для дітей різного віку. Дана методика широко використовується у шкільній психодіагностичній практиці з 1949 року. Опитувальник Р. Кеттелла має високий ступінь надійності та валідності, адаптований до різних вікових груп і може використовуватися під час моніторингових досліджень. Використаний варіант методики для підлітків дозволяє визначити міру прояву рис характеру особистості, функціонально незалежна природа яких встановлена низкою факторно-аналітичних досліджень [18, с.240; 26, с.409]. Діагностика акцентуацій характеру старшокласників проводилася нами на основі «Модифікованого патохарактерологічного діагностичного опитувальника» (МПДО), запропонованого С. Подмазіним, який є модифікацією «Патохарактерологічного діагностичного опитувальника» (ПДО), розробленого А. Личко [1, с.59; 12,с.4]. Також використовувався тест визначення рівня суб'єктивного контролю (РСК) [19, с.49-53], що дозволяє оцінити, наскільки в особистості сформований рівень суб'єктивного контролю над різноманітними життєвими ситуаціями. З метою визначення рівня тривожності нами була використана методика «Шкала тривожності» Дж. Тейлора [13, с.175]. У дослідженні взяли участь учні 10-11 класів загальноосвітніх шкіл м. Львова: 129 юнаків і 133 дівчини, разом 262 особи.

Аналіз результатів порівняльного аналізу середніх арифметичних показників психодіагностичного обстеження двох груп дітей (перші – виховувалися у повних сім'ях; другі – у неповних (без батька)) свідчить про те, що у показниках методики Р. Кеттелла значущих відмінностей між середніми арифметичними значеннями у цих групах не виявлено, проте близькими до значущих можна вважати відмінності за показниками G (Підвладність почуттям – Висока нормативність поведінки) – t-критерій Стьюдента дорівнює 1,966; рівень ймовірності $p=0,0506$ та A (Замкнутість – Комунікабельність) – t-критерій Стьюдента дорівнює

1,891; рівень ймовірності $p=0,0599$. На основі цього можна говорити про такі тенденції:

1. G (Підвладність почуттям – Висока нормативність поведінки). Діти з повних сімей більшою мірою засвоюють суспільні норми поведінки та застосовують їх для самоконтролю над почуттями порівняно з дітьми з неповних сімей, яким більше властиві вільний прояв емоцій, менший контроль над виявленням почуттів. Відносно високі середньогрупові оцінки за цією шкалою в дітей із повних сімей (6,5 балів) свідчать про високу нормативність, сильний характер, врівноваженість, відповідальність, наполегливість, стійкість, рішучість, емоційну дисциплінованість, зібраність, розвинуте почуття обов'язку, дотримання моральних стандартів і правил, точність, наполегливість у досягненні мети, спрямованість на справу. Діти з неповних сімей частіше виявляють незгоду з загальноприйнятими моральними нормами, стандартами. Вони мінливі, гнучкі, можуть викликати недовіру, можуть нехтувати обов'язками, бувають лінькуватими, безпринципними, неорганізованими, безвідповідальними; можлива антисоціальна поведінка.

2. A (Замкнутість – Комунікабельність). Діти з неповних сімей брак спілкування в сім'ї схильні компенсувати збільшенням комунікативних контактів з іншими людьми (середньогрупові оцінки за цією шкалою наближаються до високих – 6,8 балів). Вони більш відкриті, природні, довірливі, готові до єднання, легко пристосовуються, конформні. Діти з повних сімей комунікабельні, але не витрачають надмірних зусиль у пошуках додаткового спілкування (середньогрупові оцінки – 5,7 балів – у межах середньої норми), що може свідчити про їх самодостатність.

За результатами порівняння показників методики МПДО у групі дітей із неповних сімей спостерігається переважання середніх оцінок за всіма шкалами методики порівняно з групою дітей із повних сімей. Це може бути наслідком того, що в неповних сім'ях діти не мають достатніх умов для гармонійного розвитку. Значущу

відмінність між порівнюваними групами виявлено у шкалі тривожно-педантичного типу: діти з неповних сімей, порівняно з дітьми з повних сімей, більш несміливі, невпевнені в собі, сором'язливі; почуття власної неповноцінності намагаються маскувати у самоствердженні через такі види діяльності, де краще можуть розкрити свої здібності. У поєднанні зі значно нижчими оцінками за шкалою нормативності поведінки, вищі оцінки за шкалою тривожності та педантичності можуть бути ознакою внутрішнього конфлікту особистості: така дитина потребує уваги та схвалення оточення й одночасно не сприймає соціальні норми та відкидає авторитети, тим самим поглиблює внутрішній конфлікт. Самоствердження дітей із неповних сімей може відбуватися в антисоціальній діяльності. Властиві їм із дитинства образливість, чутливість, сором'язливість заважають зближенню зі значущими людьми. Особливо хворобливо реагують на ставлення до них оточуючих: не переносять глузування, не вміють постояти за себе, відстояти правду при несправедливих звинуваченнях. Часткове незнання і неприйняття соціальних норм призводять до неадекватних агресивних реакцій (на оточення та/або на себе), що викликає, у свою чергу, негативну реакцію оточуючих. Також звертає на себе увагу тенденція зростання оцінок у контрольній шкалі у групі дітей із неповних сімей, хоча критерій Стюдента при порівнянні середніх арифметичних груп дітей із повних і неповних сімей не досягає рівня значущості, але наближається до нього ($t = -1,908$; $p = 0,0578$). Подібна тенденція спостерігається у шкалах неправди інших методик: методики РСК, методики для визначення особистісної тривожності Дж. Тейлора. Це свідчить про прагнення дітей із неповних сімей (навіть за рахунок подання неправдивої інформації) виставити себе у кращому світлі, бажання відповідати очікуванням оточуючих. Вплив укладу сім'ї на формування характерологічних рис особистості в узагальненому вигляді представлений у таблиці 1.

Таблиця 1 - Характерологічні особливості старшокласників в залежності від укладу сім'ї

Уклад сім'ї	Характерологічні особливості старшокласників
Повна сім'я	Адекватний рівень домагань в залежності від соціально-економічного статусу сім'ї; ситуативне підвищення рівня тривожності; позитивна самоконцепція та адекватна самооцінка; відносно широкі можливості в розвитку здібностей; адекватне статево-рольове визначення та самовизначення; відповідність агресивності та конфліктності віковим нормам; почуття безпеки; активність, в тому числі і соціальна; впевненість стосовно власного майбутнього; правильні уявлення про сімейно-шлюбні відносини, еротику, секс; дратівливість адекватно і відповідно ситуації; ситуативна ворожість.
Неповна сім'я	Занижений рівень домагань; підвищений рівень тривожності; наявність невротичних симптомів; занижена самоповага; схильність до вживання алкоголю, правопорушень; обмеження в розвитку здібностей; відхилення в сфері статевого формування, статево-рольового визначення і самовизначення; протестні форми поведінки: агресивність, конфліктність; пасивність та апатія; контрастні емоційні реакції; відсутність почуття безпеки; невпевненість, неврайованість; деформовані уявлення про сімейно-шлюбні відносини, в тому числі про еротику і секс; ворожість; дратівливість.

Висновки. Сім'я є одним із найголовніших факторів впливу на формування рис особистості.

Специфічність прояву характерологічних рис особистості представлена характеристиками життєвої ситуації повної та неповної сім'ї.

Старшокласники з повних сімей краще засвоюють суспільні норми, а їх поведінка характеризується більшою нормативністю. Натомість, неповнолітні, які виховуються в неповних сім'ях, у силу сімейної структури характеризуються наявністю внутрішнього конфлікту, який впливає на їх життєдіяльність.

Батьківська сім'я впливає на амбіційні тенденції – у старшокласників із повних сімей вони виражені сильніше, вони мають адекватний рівень домагань залежно від соціально-економічного статусу сім'ї; сформовану систему потреб і бажань. Неповна сім'я не дає чіткої системи потреб і прагнень саморозвитку, може сприяти розвитку невротичної особистості.

Література

1. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. -Л.: Медицина, 1983. -256с.
2. Раппопорт С.С. Послебраводная ситуация в восприятии разведённых // Человек после развода. – Вильнюс, 1985. – 272 с.
3. Крон И. С. Ребёнок и общество. – М., 1988. – 238 с.
4. Erikson E.H. Identity, Psychological // International Encyclopedia of the Social Sciences. - Vol. 7. -N. Y., 1988. -P. 61-65.
5. Hetherington E.M. Marital transitions : A child's perspective /E. M. Hetherington, M. StanleyHagan, E. R. Anderson // American Psychologist. –1989. –№ 44. – P. 303-312.
6. Hetherington E.M. Coping with marital transitions: A family systems perspective // Monographs of the Society for Research in Child Development. 1992. - 57(2-3). - Serial No. 227. -P. 1-14.
7. Social with drawal, inhibition ad shyness in childhood /Rubin K.H., Asendorpf J.B. (eds.). - Hillsdate : N.J. Lawrence Erlbaum Ass, 1993. – P. 291-314. References (translated and translated).
8. Васютинський В.О. З досвіду психологічного вивчення особливостей статево-рольового самовизначення хлопчиків-підлітків з неповної сім'ї // Проблеми сімейного та статевого виховання дітей і учнівської молоді. - К., 1995. -С. 79-81.
9. Галигузова Л.Н. Проблемы социальной изоляции детей // Вопросы психологии. - 1996. -№ 3. - С. 101.
10. Думитрашкү Т.А. Структура семьи и когнитивное развитие детей // Вопросы психологии. – 1996. – № 2. – С. 31.
11. Пича В.М. Соціологія : Курс лекцій / В.М.Пича, О.М.Семашко. -К.: Заповіт, 1996. -344 с.
12. Подмазін С.І. Тести для діагностики акцентуації характеру у підлітків / За ред. Ю. З. Гільбуха. - К.: НЛПД Перспектива, 1996. -52 с.
13. Пухова Т.И. Развитие представлений о семейных отношениях у детей // Вопросы психологии. - 1996. - № 2. - С.22.
14. Кісарчук З.Т. Психологічна допомога сім'ї. - Київ, 1998. - 121 с.
15. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : Учебное пособие. – М. : Издательский дом "БАХРАХ", 1998. -570 с.
16. Основи практичної психології /Панок В., Пітаренко П., Чепелева Н., Рыбалка В. – К.: Либідь, 1999. -534 с.
17. Крайг Рейс. Психология развития. - С.-Пб.: "Питер", 2000. - 615 с.
18. Андреева Т.М. Социальная психология. -М.: Аспект Пресс., 2004. - 365 с.
19. Самоцінка учня / Упоряд.: С.Мақсименко, Н.Шевченко, О. Главник, – К.: Главник, 2004. - 110 с.
20. Бевз Т. Прийомні сім'ї. - К.: ГЛАВНИК, 2006. - 111 с.
21. Діти вулиці: хто вони і як їм допомогти / Упоряд.: О. Главник, Н. Комарова. - К.: ГЛАВНИК, 2006. - 111 с.
22. Кісарчук З. Т. Психологічна допомога сім'ї. Кн. 1.: Навчальний посібник (у 3 книгах) /З.Т. Кісарчук, О.І. Єрмушевич. - К.: ГЛАВНИК, 2006. - 112 с.
23. Панок В.Т., Фудь Т.В. Психологія життєвого шляху особистості. - К.: Ніка-Центр., 2006. - 277с.
24. Москаленко В.В. Соціальна психологія: підручник, –К.: Центр навч. літератури, 2008. -668с.
25. Соціологія і психологія : Навч. посібн. / За ред. Ю.Ф. Пачковського. -К.: Каравела, 2009. - 760 с.
26. Лемак М. В. Психологу для роботи /М. В. Лемак, В. Ю. Петрище. - Ужгород : В-во Олександрю Таркуші, 2012. -616 с.

References

1. Lichko A. Psihopatii i akcentuacii haraktera u podrostkov (Psychopathies and character accentuations for teenagers). Leningrad, 1983. 256 p.
2. Rappoport S. Poslerazvodnaya situatsiya v vospriyatii razvedennykh (Afterdivors situation in perception of divorcee). Vilnius, 1985. 272 p.
3. Kron I. Rebenok i obzcestvo (Child and a society). Moscow, 1988. 238 p.
4. Erikson E. H. Identity, Psychological // International Encyclopedia of the Social Sciences. - Vol. 7. -N. Y., 1988. - P. 61-65.
5. Hetherington E. M. Coping with marital transitions: A family systems perspective // Monographs of the Society for Research in Child Development. 1992. – 57(2-3). – Serial No. 227. – P. 1-14.
6. Hetherington E. M. Coping with marital transitions: A family systems perspective // Monographs of the Society for Research in Child Development. 1992. – 57(2-3). – Serial No. 227. – P. 1-14.
7. Social with drawal, inhibition ad shyness in childhood /Rubin K. H., Asendorpf J. B. (eds.). – Hillsdate : N.J. Lawrence Erlbaum Ass, 1993. – P. 291-314.
8. Vasjutinskij V.Z. dosvidu psihologichnogo vyvchennja osoblyvosti statevo-roliovogo samovyznachennja hilopchjkiv (On the experience of psychological study of features of sexual self-determination of boys). Kyiv, 1995. P. 79-81.
9. Galiguzova L. Problemy socialnoi izolyatsii detei (Problems of social isolation of children). Moscow, 1996. P. 101.
10. Dumitrashku T. Struktura semii i kognitivnoe razvitie detei (Family pattern and cognitive development of children). Moscow, 1996. P. 31.
11. Picha V., Semashko O. Sociologiya: Kurs lekciy (Sociology: course oflectures). Kiev, 1996. 344 p.
12. Podmazin S. Testy dlya diagnostiki akcentuaciy kharakteru u pidlitkiv (Tests for diagnostics of accentuations in teenagers). Kyiv, 1996. 52 p.
13. Pukhova T. Razvitie predstavleniy o semeynykh otnosheniyah u detey (Development of ideas about domestic relations for children). Moscow, 1996. P. 22.
14. Kisarchuk Z. Psihologichna dopomoga simyi (Psychological help to a family). Kyiv, 1998. 121 p.
15. Prakticheskaya psikhodiagnostika. Metodiki i testy. Uchebnoe posobie (Practical psychoactivator. Methodologies and tests. Textbook). Moscow, 1998. 570 p.
16. Panok V., Titarenko T., Chepeleva N., Rybalka V. Osnovy praktichnoi psihologii (Bases of practical psychology). Kyiv, 1999. 534 p.

17. Kraig G. *Psihologia razvitiya (Psychology of the development)*. St. Petersburg, 2000. 615 p.

18. Andreeva G. *Socialnaya psyhologia (Social psychology)*. Moscow, 2004, 365 p.

19. Makshimenko S., Shevchenko N., Glavnik O. *Samootsinka uchnia (Self-appraisal of a student)*. Kyiv, 2004. 110 p.

20. Bezz G. *Priyomnye semyi (Receiving families)*. Kyiv, 2006. 111 p.

21. Glavnik O., Komarova N. *Dity vulytsi: hto vony i yak im dopomohly (Children of street: who are they and how to help them)*. Kyiv, 2006. 111 p.

22. Kisarchuk Z., Ermusevich O. *Psyhologichna dopomoga simyi (Psychological help to a family)*. Kyiv, 2006. 112 p.

23. Panoč V., Rud G. *Psyhologia zhyttevogo shlyahu osobystosti (Psychology of course of life of a personality)*. Kyiv, 2006. 277 p.

24. Moskalenko V. *Socialna psyhologia: pidruchnik (Social psychology: textbook)*. Kyiv, 2008, 668 p.

25. Pachkovskyi U. *Sociologiya i psyhologiya (Sociology and psychology)*. Kyiv, 2009, 760 p.

26. Lemak M., Petrizce V. *Psyhologu dlia roboty (To the psychologist for work)*. Uzhgorod, 2012. 616 p.

Korniyenko I.O.,

*Ph.D. in Psychology, Head of Department Practical Psychology of Lviv Regional
In-service Teacher Training Institute, ikorniyenko@ukr.net*

Ukraine, Lviv

LIVING CIRCUMSTANCES OF A TWO- AND SINGLE-PARENT FAMILIES AS A FACTOR THAT INFLUENCES THE FORMATION OF PERSONAL TRAITS OF CHARACTER OF THE UPPER-FORM PUPILS

The article analyzes the situation of traditional and single parent families and formation of personality features of students. The author analyzes general problems of single-parent families that occur throughout their life cycle, describes the effects of the divorce on the behavior of juveniles, number and quality of relationships with other people, level of achievement of masculine and feminine features; highlights the main children's reactions to their parents' divorce.

The paper describes the dependence on the mother's behavior, learning social roles and sex-role self-determination of a child, the awareness of his/her own "Ego". The author presents the results of comparative analysis of middle arithmetic indexes of psychodiagnostic examination of two groups of children: first of them were raised in two parent families, the second ones were brought up in single parent family (without a father) according to techniques: "Modified patocharacterological diagnostic questionnaire" proposed by S. Podmazin, "Multiple-factor personality questionnaire" by R. Cattell, and the method of determining the level of subjective control by J. Taylor anxiety scale.

Key words: *traditional family, single parent family, personality features, behavior, students.*

УДК 316.46

Літвінова О.В.,*к.психол.н., доцент, доцент кафедри психології, педагогіки та філософії
Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського, litvinova1992@gmail.com***Витришко І.С.,***студентка 4 курсу спеціальності «Психологія»
Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського, vitrishko96@mail.ru**Україна, м. Кременчук*

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЛІДЕРСТВА

В статті представлено теоретичне обґрунтування актуальності проблеми вивчення гендерних особливостей лідерства, що пов'язано із наявним стереотипним ставленням до представників різних статей і особливо яскраво проявляється під час відбору кандидатів на певні посади, в тому числі й керівні. Проаналізовано основні підходи до проблеми вивчення гендерних особливостей лідерства в рамках гуманістичної психології, психоаналізу, соціальної психології, ситуаційно-статусного підходу. Зроблено акцент на основному чиннику недостатньої представленості жінок на вищих рівнях прийняття управлінських рішень, а саме, на ролі гендерних стереотипів в цьому питанні. Доведено, що гендерні особливості лідерства проявляються на рівні мотивації, стилю управлінської діяльності, ставленні до підлеглих тощо. Зроблено висновок щодо необхідності експериментального вивчення відмінностей в прояві лідерських здібностей у чоловіків і жінок. Дж. – 8.

Ключові слова: гендер, гендерний менеджмент, лідерство, управління, гендерні стереотипи, гендерні ролі.

Постановка проблеми. У багатьох країнах світу останні десятиріччя ХХ століття ознаменувалися істотними зрушеннями в розумінні рівності потенційних можливостей чоловіків і жінок та правового забезпечення цієї рівності в постіндустріальному суспільстві. Особливо це стосується доступу до економічних, політичних та освітніх ресурсів. Формування особистості жінки й чоловіка, статева збалансованість у суспільстві проголошені однією із стратегій розвитку європейських держав у ХХІ столітті. В сучасному суспільстві можна спостерігати гендерний дисбаланс стосовно представлення чоловіків і жінок на керівних посадах, особливо на вищому рівні прийняття управлінських рішень. Президенти, прем'єр-міністри, міністри – це в основному, чоловіки, і не тому, що у жінки відсутні лідерські здібності, а тому, що велика роль гендерних стереотипів стосовно соціальних ролей двох статей. Прояв гендерних стереотипів проявляється вже навіть під час відбору кандидатів на певні посади, в тому числі й керівні, при вирішенні питання про підвищення кваліфікації, стажування тощо. У різних сферах управлінської, політичної діяльності та бізнесу за останні роки значно зросла частка жінок, які займають керівні посади. Жінки активно беруть участь у роботі органів виконавчої та законодавчої влади, у процесі прийняття управлінських та політичних рішень. Кількісна перевага жінок помітна у таких сферах, як медицина та охорона здоров'я, освіта, соціальна робота, гуманітарні науки, культура, сфера послуг та інформації. Однак, як і раніше, жінки складають меншість на середній і вищій ланках управління. У США це 16% і 5% відповідно, у Європі жінки складають 30% середньої ланки управління і лише 3% – вищої. В Україні ж тільки починає формуватися

ланка жінок-управлінців, і для нашого сьогодення жінка-керівник все ще є новим явищем.

Проблема лідерства в психології досліджується ще з давніх часів, однак можливість наукового вивчення цього поняття з'явилась лише у ХХ ст. у зв'язку з розвитком суспільних наук. Можна констатувати, що на даному етапі розвитку зарубіжної і вітчизняної науки проблема лідерства відносно добре вивчена, але у зв'язку із суспільними трансформаціями вона набула нового значення. Традиційно лідерство як соціально-психологічний феномен вивчалось без урахування гендерних відмінностей, оскільки лідерська роль вважалась маскуліною. Поява яскравих жінок-лідерів, зміна соціальних стандартів поведінки сприяла виникненню інтересу до проблем ефективності виконання лідерської ролі чоловіками та жінками за різних умов і обставин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку психологічної науки виокремлюють п'ять напрямків вивчення гендерних особливостей лідерства, які, у свою чергу, можна згрупувати за ознакою домінування – рівнозначності лідерського або гендерного фактору. Теорії, що визнають за домінуючим гендерний фактор, акцентують увагу на тому, що жінці важко стати лідером у групі, передусім у зв'язку з тим, що це не властиво її статі й суперечить принципу жіночності, а успіху досягають лише ті жінки, котрі користуються «менеджментом, що справляє враження» (концепція гендерного потоку Б. Гутек [1], теорія гендерного відбору лідерів Дж. Боумен [1-3], концепція токенизму Р. Кентер [2]; концепція андрогінії Дж. Спенс, М. Гейлор, Дж. Холл [4], та ін.).

Інші теорії відстоюють домінування лідерської позиції та рівноцінну ефективність лідерів обох статей

(ситуаційно-посадовий підхід Р. Хауз, Дж. Хант [5], статусна теорія Дж. Бергера). Однак у певних ситуаціях позиція лідера – представника тієї чи іншої статі може суттєво програвати, тому вчені відмічають необхідність передбачення таких ситуацій.

Представники психоаналізу (К. Хорні) вивчають невротичні бар'єри до прояву лідерства у жінок. У гуманістичній психології (А. Маслоу, К. Роджерс) лідерство розглядається як якість, властива потенційно кожній людині. В акмеології (В. Зазикін, М. Сікач) вивчаються умови і фактори розкриття лідерського потенціалу особистості. У соціальній психології та соціології аналізуються передумови і фактична поява у сферах політики і бізнесу жінок-лідерів (О. Здравомислова, А. Тьомкіна, І. Кльоцина). Науковці все частіше зазначають, що вивчення лідерства без урахування всієї сукупності факторів обмежує обсяг знань у цій галузі. Найчастіше дослідники вказують на необхідність дослідження впливу гендерного та культурного фактору на прояв лідерства [6].

Умовно можна виділити чотири підходи до вивчення лідерства та гендеру. Перший підхід ґрунтується на тому, що лідерство біологічно детерміноване, тобто, вроджене, і може спостерігатися тільки у чоловіків. Другий підхід визнає роль соціалізації в цьому процесі та досліджує поняття «гендерної ролі», як одного з визначальних чинників лідерства. Третій підхід включає цілу низку факторів, серед яких – ідентифікація, що формує гендерну роль та впливає на ефективність керівництва. Четвертий підхід визначає відмінності у способах досягнення чоловіками і жінками позицій лідера [7].

Перші дослідження в галузі гендерних аспектів лідерства були проведені в США. Активно гендерна психологія лідерства, як науковий напрям, почала розвиватися з 70-х років ХХ ст. Її розвиток відбувався під впливом феміністичної психології на перехресті соціальної психології, психології статевих відмінностей, психології жінки, соціальної психології взаємовідносин між статями. Головні представники цього напрямку – Дж. Роузнер, Е. Іглі, Ш. Бьорн, Я. Джорстед. У сучасних російських та українських соціально-психологічних дослідженнях ці питання досліджують Т. Бендас, О. Бондарчук, О. Здравомислова, О. Кікнежді, О. Кочарян, А. Чірікова, та ін. [8]

Мета статті полягає у теоретичному дослідженні, систематизації та узагальненні основних підходів у сучасній психологічній літературі щодо гендерних аспектів лідерства.

Виклад основного матеріалу. Напрямки досліджень в області гендерних аспектів лідерства можна розділити на три блоки:

- 1) гендерний фактор вважається головним;
- 2) перевага надається лідерським якостям;
- 3) обидва аспекти розглядаються як рівноправні [2].

До першого блоку відносять наступні концепції. Концепція гендерного потоку (Б. Гутек) вважає фактор статі домінуючим. Відповідно до цієї концепції, сприйняття лідера підлеглими залежить, насамперед, від статі. Теорія гендерного відбору лідерів (Дж. Боумено, С. Суттон) припускає, що люди і в організаціях, і в приватному житті висувають різні вимоги до лідерів

різної статі. По відношенню до жінок ці вимоги наступні: для отримання керівної посади жінкою їй необхідно продемонструвати набагато більшу компетентність.

Р. Кентер, у концепції токенизму, припускає, що на групову динаміку значний вплив здійснює пропорція представників різних категорій. Члени групи, що є більшістю, були названі домінантами, а меншість – «токенами» (символами). Токени помітніші через свою нечисельність, їх характеристики перебільшуються, вони сприймаються стереотипніше [1]. С. Бем представляє теорію андрогінності, як баланс між маскуліністю та фемінністю. Однак, дані теорії мають значні обмеження. Так, у суспільстві маскуліність має більшу перевагу, ніж фемінність, тому багато жінок прагнуть демонструвати саме маскуліну поведінку, а наявність і маскуліних і фемінних рис може провокувати внутрішній конфлікт.

Фрейдизм пов'язує жіноче лідерство з ненатуральною маскуліною гендерною роллю. Він розглядає жіноче прагнення до лідерства, як прояв неповноцінності жінки, як заздрість чоловіка. Останнім часом погляди дещо змінилися. Так, Я. Джорстед виявив тенденцію до нарцисизму як у чоловіків, так і у жінок лідерів. За даними його досліджень, значна частина лідерів організацій демонстрували ознаки нарцисичної тривоги.

Другий блок у гендерному аспекті лідерства представлено такими підходами. Ситуаційно-посадовий підхід (Р. Хауз, Дж. Хант) на перше місце ставить не стать, а посаду, яку займає людина в організації. Чоловіки і жінки, які займають подібні посади та успішно виконують подібні лідерські ролі не повинні значно відрізнятися один від одного ні за поведінкою, ні за факторами ефективності. Статусна теорія, розроблена Дж. Бергером, ототожнює сприйняття людини групою зі статусом цієї людини у суспільстві. Так, якщо статус чоловіків у суспільстві в цілому вищий, ніж жінок, то і первинне сприйняття жінки групою нижче, а чоловіка – вище. Тому жінці доводиться витратити набагато більше зусиль для кар'єрного зросту у досягненні рівних з чоловіком успіхів. Імовірнісна модель лідерства, запропонована Ф. Фідлером та К. Шнейером передбачає, що жінки і чоловіки будуть відрізнятися лідерською ефективністю лише у тому випадку, коли будуть демонструвати різний лідерський стиль. Однак, за результатами досліджень К. Шнейер, у лідерів не виявилось стильових гендерних відмінностей. Ці дослідження виявили тільки більшу орієнтованість керівників (як жінок, так і чоловіків) на виконання завдань у порівнянні з пересічними членами групи [2].

У межах третього блоку велика кількість досліджень присвячена вивченню впливу стереотипів у сприйнятті ролі лідерів як чоловічої, так і жіночої статі. Е. Іглі та Б. Джонсон провели ряд важливих досліджень з гендерних питань, виявивши наявність негативних установок у суспільстві щодо жінок-керівників. У результаті цього, Е. Іглі розробила соціально-рольову теорію гендерних відмінностей лідерів – щоб досягти успіху у суспільстві, чоловіки і жінки-лідери мають відповідати гендерному стереотипові. З іншого боку, роль лідера також висуває свої вимоги до індивіда. Оскільки, згідно зі стереотипом, ця роль є маскуліною, то жінки-лідери відчуватимуть конфлікт між гендерною і

лідерською ролями. Такий рольовий конфлікт знижує самооцінку у жінок-лідерів, породжує невпевненість у собі, внаслідок чого може мати місце зниження продуктивності праці. Отже, чоловіки в ролі лідера, порівняно з жінками, мають істотні переваги [6]. Концепція «гендерного менеджменту» розглядає захисні стратегії і техніки, пов'язані з нестачею влади та дефіциту лідерства, які використовують жінки у процесі здійснення лідерства.

Незважаючи на те, що зі зміною економічних і соціальних умов в промислово розвинених країнах спостерігаються тенденції до позитивного сприйняття жінок у ролі лідерів, подібності в чоловічому та жіночому стилях управління, їхньої готовності до різкої зміни ролей, окремі дослідження не заперечують наявності певних стереотипних переконань, що стосуються ролі жінок на керівних посадах, які зумовлені культурними традиціями. Незаперечним є той факт, що у деяких країнах для жінок на шляху кар'єрного зростання стають серйозні бар'єри. Серед об'єктивних чинників, що перешкоджають успіху жінок-лідерів, називають такі, як позбавлення їх доступу до інформації, а також менша, порівняно з чоловіками, можливість повчитися у менеджерів своєї статі, що займають більш високі посади, – вважається, що процес наставництва протікає успішніше при подібності його учасників. Але головна перешкода полягає у відношенні оточуючих. Незважаючи на те, що за своїми якостями жінки-лідери не відрізняються від своїх колег-чоловіків, уявлення про їх непридатність для лідерської ролі є стійким [5].

Окремі дослідження були зосереджені на вивченні індивідуальних відмінностей, що сприяють появі потенційних і реальних жінок-лідерів. Виявилось, що жінки-лідери для свого розвитку витрачають більше часу та енергії, порівняно з їх однолітками чоловічої статі [1]. Інші дослідження, присвячені питанням гендерного менеджменту свідчать про те, що кардинальних відмінностей між чоловіками і жінками з точки зору ефективності керівництва немає, проте в одних ситуаціях і ролях ефективніші чоловіки, в інших – жінки [3]. В управлінні жінкам притаманний переважно демократичний і ліберальний стиль, в той час як чоловікам – демократичний і авторитарний. Для реалізації прийнятих рішень жінкам характерний чіткий розподіл функцій виконання, вміння надавати допомогу. В управлінні персоналом жінка-керівник більше уваги приділяє відносинам між членами колективу, її більше хвилює сфера міжособистісних відносин, ніж керівника-чоловіка. Жінка більш тонко реагує на морально-психологічний клімат у колективі. У взаєминах із зовнішнім середовищем жіночий стиль управління відрізняється гнучкістю, ситуативністю, умінням адаптуватися до обставин.

Діяльність жінки-менеджера спрямована на послідовні, поступові перетворення без орієнтації на миттєвий результат. Фахівці в галузі психології менеджменту (Дж. Віткін, С. Картер) вивчали причини, що перешкоджають жінці досягати успіхів у лідерстві: жінки в середньому набагато пізніше, ніж чоловіки, починають піклуватися про особисту кар'єру, втрачають ініціативність, незалежність, рішучість і самостійність;

вони емоційніші і гірше вміють керувати собою; жінки менш схильні до ризику [8]. Окремої уваги заслуговують сучасні дослідження «емоційного інтелекту» у сфері лідерства. На думку дослідників, ефективне лідерство передбачає вміння здійснювати емоційний вплив у різних ситуаціях взаємодії з підлеглими – надихати та зміцнювати командний дух, врегульовувати конфлікти, ініціювати зміни, підтримувати особистісні взаєностосунки, допомагати іншим удосконалюватися.

Висновки. Таким чином, гендерна нерівність в лідерстві пояснюється в основному наявністю гендерних та культурних стереотипів, тому від жінки-лідера вимагають більшої компетентності, у порівнянні з лідером-чоловіком; у групах, де домінують жінки, перевага надається чоловікам (іноді тільки за статевою ознакою); у «маскулінному» суспільстві жінка з маскулінними рисами може стати приреченою на внутрішній конфлікт, що робить її діяльність менш ефективною; прагнення до лідерства у жінки може розцінюватись як додання власної «неповноцінності», оскільки статус чоловіків загалом вищий у суспільстві і первинне сприйняття чоловіка-лідера буде вищим.

Таким чином, невивченими залишаються актуальні питання формування особистості жінки-лідера, мотиви поведінки жінки-лідера, її ставлення до себе, проблеми і труднощі, що виникають на шляху до керівних посад та після їх досягнення. Подальше вивчення гендерних аспектів лідерства варто спрямовувати на виявлення існуючих моделей лідерської поведінки жінок, на розвиток тих індивідуально-психологічних якостей, які дозволили б жінки проявити свої лідерські здібності і сприяти продуктивності її діяльності.

Література

1. Бендас П. В. Гендерная психология / П. В. Бендас. – СПб.: Питер, 2005. – 431 с.
2. Бендас П. В. Психология лидерства : учебное пособие / П. В. Бендас. – СПб.: Питер, 2009. – 448 с.
3. Берн Ш. М. Гендерная психология / Ш. М. Берн. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 304 с.
4. Вержибок Т. В. Лидерство в социальном и образовательном пространстве : учеб.-метод. пособие / Т. В. Вержибок, В. И. Шупляк. – Минск.: РИВШ, 2012. – 362 с.
5. Подберезная В. В. Самопрезентационные стили эффективного руководства / В. В. Подберезная // Социально-психологические основания оптимизации управления персоналом: материалы. III Респ. науч.-практ. конф., 17 янв. 2011г. / Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь. – [Элек. тронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pac.by/ru/ge-neralinformation/structure/institut_gos_sluzhbi/fakultet_perepodgotovki/kaf_psih_upr/materiali_3_conferencii/
6. Літвінова О. В. Гендерна психологія : початковий посібник / О. В. Літвінова. – Луганськ : Видавництво СХУ ім. В. Даля, 2010. – 236 с.
7. Ильин Е. П. Дифференциальная психология мужчины и женщины / Е. П. Ильин – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.
8. Евтихов О. В. Стратегии и приемы лидерства: теория и практика / О. В. Евтихов – СПб.: Речь, 2007. – 238 с.

References

1. Bendas T. V. *Gendernaya psikhologiya* / T. V. Bendas. – SPb.: Piter, 2005. – 431 s.
2. Bendas T. V. *Psikhologiya liderstva : Uchebnoe posobie* / T. V. Bendas. – SPb.: Piter, 2009. – 448 s.

3. Bern Sh. M. *Gendernaya psikhologiya / Sh. M. Bern. – SPb. : Praym-EUROZNAK, 2004. – 304 s.*

4. Verzhibok G. V. *Liderstvo v sotsial'nom i obrazovatel'nom prostranstve: ucheb.-metod. posobie / G. V. Verzhibok, V. I. Shuplyak, – Minsk : RIVSh, 2012. – 362 s.*

5. Podberez'naya V. V. *Samoprezentatsionnye stili effektivnogo rukovodstva / V. V. Podberez'naya // Sotsial'no-psikhologicheskie osnovaniya optimizatsii upravleniya personalom: materialy. III Resp. nauch.-prakt. konf., 17 yanv. 2011g. / Akad. upr. pri Prezidente Resp. Belarus'. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : http://www.pac.by/ru/generalinformation/structure/institut_gos_s*

luzhbi/fakultet_perepodgotovki/kaf_psih_upr/materiali_3_conferencii/

6. Litvinova O. V. *Genderna psikhologiya: Nachal'nyy posibnik / O. V. Litvinova. – Lugansk : Vidavnistvo SNU im. V. Dabya, 2010. – 236 s.*

7. Il'in E. P. *Differentsial'naya psikhologiya muzhchiny i zhenshchiny / E. P. Il'in – SPb. : Piter, 2002. – 544 s.*

8. Evtikhov O. V. *Strategii i priemy liderstva: teoriya i praktika / O. V. Evtikhov. – SPb. : Rech', 2007. – 238 s.*

Litvinova O.V.,

candidate of psychological sciences, associate professor, Kremenchug National University Mykhailo Ostrohradskyi, litvinova1992@gmail.com

Vytryshko I.S.,

*4th year student, specialty «Psychology» Kremenchug National University Mykhailo Ostrohradskyi, vitrishko96@mail.ru
Ukraine, Kremenchug*

THEORETICAL PRECONDITIONS OF STUDYING GENDER SPECIFICS OF LEADERSHIP

The article presents a theoretical justification the relevance of the problem of studying gender specifics of leadership, which is associated with a stereotypical attitude to the representatives of different sexes, and that is particularly evident in the selection of candidates for certain positions, including managerial. The main approaches to the study of gender specifics leadership in the framework of humanistic psychology, psychoanalysis, social psychology, situation -status approach are analyzed. Emphasis is placed on the main factor in the lack of representation of women at the highest levels of management decision-making, namely, the role of gender stereotypes in this regard.

Based on the theoretical analysis of the basic concepts of leadership, it was concluded that gender-sensitive leadership manifested in the level of motivation, style of management, relationship with subordinates, etc. Sources – 8.

Key words: *gender, gender management, leadership, management, gender stereotypes, gender roles.*

УДК 378.03

Шевчук О.С.,*к.пед.н., доцент кафедри психології Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського, e_shevchuk56@mail.ru***Шевчук С.П.,***к.пед.н., професор Київського славистичного університету, ssp27101949@gmail.com**Україна, м. Миколаїв*

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ (ЕКСПЕРІЄНЦІАЛЬНИЙ ПІДХІД)

У статті досліджуються особливості експерієнціального підходу щодо формування комунікативної компетентності у студентів – майбутніх психологів. Обґрунтовано застосування моделі Девіда Колба у викладанні дисципліни «Культура міжособистісних стосунків». Описано експерієнціальну методику виконання практичних вправ, індивідуальних і групових завдань, проблемно-рольових ігор, дискусій, аналізу конкретних ситуацій, відтворення рольової поведінки з наступним рефлексивним аналізом та корегуванням. Ефективність занять досягалася завдяки відвертості обговорення особистих проблем, усвідомлення почуттів і переживань, що сприяло розвитку емоційного інтелекту як важливої складової комунікативної компетенції та умови ефективного спілкування психолога.

Ключові слова: експерієнціальне навчання, модель Д. Колба, комунікативні компетентності психолога, досвід, рефлексія, проблемно-рольові ігри, дискусії, аналіз конкретних ситуацій, дебрифінг, емпатія, атракція, невербальні засоби комунікації.

Постановка проблеми. Успішність професійної діяльності психолога значною мірою залежить від рівня комунікативної компетентності як здатності особистості, що забезпечує успішне виконання професійної діяльності, сприяє налагодженню контактів з клієнтами, колегами, іншими людьми, та є важливою суб'єктивною передумовою вирішення психологічних проблем у досягненні професійних та особистих цілей.

Психологічні проблеми спілкування ґрунтовно досліджені у працях таких відомих психологів, як К.О.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, Г.М. Андрєєва, О.О.Бодальов, Л.І. Божович, Б.Ф. Ломов, О.М. Леонтьєв, В.М. М'ясищев, М.М. Обозов, Б.Д. Паригін та ін. Поведінкові аспекти комунікацій у зарубіжній психологічній науці досліджували: Р. Адлер, М. Аргайл, Р. Вердербер, Ф. Зімбардо, Дж. Тернер, Р. Чалдіні та ін. Окремі аспекти формування комунікативної компетентності як складової професійної підготовки майбутніх психологів висвітлені у наукових публікаціях сучасних вітчизняних учених: Л. В. Долинської, М. В. Шевченко, Л. Г. Терлецької, Н. В. Чепелевої, Т. І. Федотюк, Л. І. Уманець та ін.

Беручи до уваги значну кількість зазначених вище наукових праць, слід, однак зауважити, що експерієнціальний підхід до формування у майбутніх психологів комунікативних компетентностей залишається недостатньо дослідженим і потребує подальшої наукової розробки.

Мета роботи – дослідити особливості експерієнціального підходу щодо формування комунікативної компетентності у процесі викладання навчальної дисципліни «Культура міжособистісних стосунків» для студентів спеціальності «Психологія» Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. Вибір експерієнціального підходу до формування

комунікативної компетентності у майбутніх психологів обумовлюється двома аспектами. По-перше, специфікою професійної комунікації психолога, що є проявом особистісної рефлексії, інтеріорізованим досвідом взаємодії з людьми у найрізноманітніших обставинах і складних випадках. А по-друге, – особливостями експерієнціального (від англ. experience – життєвий досвід) підходу, який відрізняється від традиційного навчання тим, що передбачає безпосереднє «проживання» й усвідомлення досвіду міжособистісної взаємодії студента з іншими людьми. Суть експерієнціального навчання полягає в опануванні комунікативного досвіду, рефлексії цього досвіду з подальшою роботою над розвитком умінь і якостей, що забезпечують успішність професійного спілкування психолога.

Для досягнення бажаної ефективності в експерієнціальному навчанні доцільно застосувати модель засвоєння нової інформації, запропоновану Девідом А. Колбом. Дана модель ґрунтується на припущенні, що люди по-різному засвоюють, усвідомлюють і реагують на інформацію. Стиль пізнання можна уявити у двох вимірах: перший становить спосіб збору інформації, другий – реакцію на інформацію.

Збір інформації може здійснюватися двома взаємовиключними способами: за допомогою конкретного досвіду, з одного боку, і абстрактної концептуалізації, – з іншого. Аналогічним чином може бути представлена реакція на інформацію. На одному полюсі рефлексивне спостереження, а на іншому – активне експериментування. Комбінація представлених вище змінних складає чотири стадії процесу навчання: 1) придбання досвіду; 2) спостереження і рефлексія; 3) абстрагування і теоретичне узагальнення; 4) експериментальна перевірка і застосування на практиці отриманих знань. Процес навчання можна починати з будь-якого етапу і продовжувати циклічно

доти, поки необхідні компетенції не будуть сформовані [1].

Згідно моделі Д. Колба можна виділити чотири стилі пізнання: дивергентний, асимілятивний, конвергентний та акомодативний. Дивергентний стиль пізнання (від лат. *Divergere* – розходитися) полягає у вивченні конкретного досвіду за допомогою рефлексивного спостереження, генерації та розгляду різних ідей і точок зору, вироблення альтернативних перспектив. Асимілятивний стиль (від лат. *Assimilatio* – уподібнення) характеризується поєднанням рефлексивного спостереження і абстрактної концептуалізації. Цей стиль передбачає роботу з абстрактними ідеями і концепціями, пошук, аналіз і представлення інформації в компактній і логічній формі. Конвергентний стиль (від лат. *Convergere* – сходиться) є комбінацією абстрактної концептуалізації і практичного експериментування. Даний стиль полягає у вирішенні конкретних завдань і практичному застосуванні теоретичних ідей на основі точного використання заданих алгоритмів і інструкцій, впровадження результатів досліджень у практичну діяльність. Акомодативний стиль (від лат. *Accommodatio* – пристосування) передбачає активне експериментування, досліду перевірку різних підходів до вирішення практичної проблеми, оволодіння практичного життєвого досвіду [2, с. 13-15].

Розвиваючи ідеї Д. Колба, П. Хані й А. Мамфорд виокремили чотири типи учнів (студентів): «Активісти», «Глядачі», «Теоретики», «Прагматики», для кожного з яких обирається відповідний стиль і методи навчання. Для «Активістів», які орієнтуються на придбання досвіду, краще підходить навчання у процесі діяльності, мозкового штурму, тренінгу, ділових і рольових ігор тощо «Глядачі» значною мірою схильні до рефлексії та аналізу досвіду, тому для них навчання повинно будуватися на основі спостереження, зіставлення різних точок зору, дослідження фактів і їх аналізу. У «Теоретиків», краще, ніж у представників інших типів, виходить побудова раціональних схем, концепцій і теорій на основі обробки даних, отриманих в ході досліджень і спостережень. «Прагматики» відрізняються схильністю перевіряти і реалізовувати на практиці теорії та ідеї, тому в їх навчанні повинні бути передбачені можливості експериментувати, вирішувати практичні проблеми, застосовувати і перевіряти на практиці методи і отримані навички. Автори стверджують, що навчання має спиратися на розвиток здатності до кожного стилю навчання для успішного проходження всіх стадій даного циклу [3].

Незважаючи на критику за недостатнє експериментальне обґрунтування [4; 5], представлені Д. Колбом стилі навчання можуть бути вельми продуктивно використані на різних етапах експериментального навчання, а також у поєднанні різних видів активності (практичної, рефлексивної, теоретичної, візуалізованої) [6].

На основі моделі Д. Колба було побудовано зміст і методика викладання дисципліни «Культура міжособистісних стосунків» для студентів-психологів. Експериментальний підхід у даному разі ґрунтувався на припущенні, що основу комунікативної компетентності складає досвід людського спілкування на рівні

мікрогрупи. Стосунки в соціальному оточенні вимагають від людини використання різних форм спілкування залежно від особливостей соціального середовища та ситуації. Існує думка, що для успішності професійної діяльності психолог має бути зрілою особистістю та добре розбиратися в людях. Головним тут є отримання великого досвіду взаємодії з людьми у найрізноманітніших обставинах і складних випадках.

Враховуючи наведене вже на перших практичних заняттях студенти виконували вправу «Я та інші», мета якої полягала у рефлексивному аналізі власного комунікативного досвіду у найближчому соціальному оточенні: спілкування з однокурсниками, друзями, батьками або близькими, викладачами та іншими людьми. Вправа допомагала студентам структурувати свій досвід згідно складових комунікативної компетентності: уміння слухати, розуміти іншу людину; щирість, відвертість у стосунках; тактовність; мовленнєвий етикет; уміння під час спілкування зняти напруження, почуття гумору; уміння орієнтуватися в ситуації, адекватність поведінки обставинам у відповідності з правилами взаємовідносин у соціальному оточенні. Студентам було запропоновано поділитись своїми думками щодо власної поведінки та особливостей характеру, що заважають спілкуванню з однокурсниками і викладачами; щодо поведінки та особливостей характеру інших людей найближчого соціального оточення, що спричиняють бар'єри у спілкуванні з ними. Ці думки були обговорені й узагальнені в групі.

Зокрема, було з'ясовано, що оцінюючи власні психологічні проблеми у спілкуванні з іншими, студенти відзначали, що їм заважають, з одного боку: надмірна сором'язливість, страх бути незрозумілим, невпевненість, брак відкритості, невимушеності, занижена самооцінка, довірливість, високий рівень сензитивності, м'якість, а з іншого, – агресивність, невірноваженість, імпульсивність, нездатність стримувати емоції.

Аналізуючи поведінку інших людей студенти відзначали, що часто відчувають з боку однокурсників самовпевненість, нахабність, неповагу, відсутність культури спілкування, небажання почути думку іншої людини, невихованість, безтактовність, байдужість, недовіру. Спілкуючись з викладачами вони часто стикаються з неповагою, зверхністю, упередженістю, несправедливістю, неспроможністю поставити себе на місце студента.

Ще одне практичне заняття стосувалося підготовки есе «Події, що змінили моє спілкування», в якому студенти мали згадати й усвідомити події свого життя, які тим чи іншим чином вплинули на їх спілкування у найближчому соціальному оточенні. Аналіз есе засвідчив дві групи відповідей. Перша група стосувалась випадків, що поліпшили ставлення респондентів до людей у спілкуванні з ними, друга – включала ситуації, що погіршили спілкування студентів з людьми. Так, до першої групи належали розповіді про ситуації, коли у спілкуванні з рідними, однокурсниками, друзями і навіть з незнайомими людьми студенти відчули довіру і підтримку. Ось фрагменти деяких типових висловлювань: «Після смерті батьків однокурсники висловлювали мені співчуття, підтримали мене і я

повірила в добрих людей, мені стало легше спілкуватися з людьми»; «Мене зрадив мій хлопець. Я була в розпачі. Одна бабуся підійшла до мене, співчутливо заговорила, пожаліла мене і розрадила у важкій ситуації». «Одного разу у мене не вистачало грошей на квиток, я розказала це касиру на залізничному вокзалі, вона повірила мені і продала квиток не за повну вартість. Через деякий час я повернула борг і подякувала їй. Приємно, що є такі люди». «Спілкуючись зі мною мої батьки завжди вчили мене поважати людей, бути працьовитою і щедрою. В скрутних ситуаціях я йду за порадою до мами. Вона завжди мені допомагає. Мама для мене – святе».

Друга група есе стосувалася ситуацій, що негативно вплинула на студентів у їх спілкуванні і стосунках з людьми: «У спілкуванні я завжди була щирою і допомагала однокласникам, а вони поза очі говорили про мене погано. Ото ж, скільки не роби добро, а будеш наражатися на зло», «Я завжди довіряла найпотаємніші секрети моїй подрузі, а потім я дізналася, що вона все розказує іншим. Вона зрадила мене і я зрозуміла, що нікому вірити не можна», «Мама мого чоловіка була проти одруження його зі мною. Мене дуже вразило те, що у спілкуванні зі мною вона говорить одне, а говорячи з ним налаштовує його проти мене. Це сильно ображає» [7, с.330].

Для обговорення матеріалів есе, була використана рольова гра «Акваріум», під час якої група була поділена на чотири підгрупи. Перша підгрупа грала роль «Акваріуму». Учасники цієї підгрупи були розташовані в центрі аудиторії (в «акваріумі»), їх завдання полягало у тому, щоб узагальнити матеріали есе і представити їх у стислому викладі.

Дві інші підгрупи були розташовані одна проти одної по різні боки аудиторії. Підгрупа з умовною назвою «Рожеві окуляри» повинна була відстоювати оптимістичну позицію яка полягала у тому, що у спілкуванні з людьми треба завжди бути відвертим і щирим, вірити людям, допомагати їм, якщо вони навіть не просять того, але потребують допомоги. Бо, як ти до людей ставишся, так і вони будуть відноситись до тебе. Добрих людей на світі набагато більше, ніж поганих. Третя підгрупа («Чорна труба») мала відстоювати протилежну, так би мовити, песимістичну позицію: «Спілкуючись ніколи нікому не довіряй, оскільки твою довірливість можуть використати проти тебе. Не відкривай душу іншим, бо тобою можуть маніпулювати. Май на увазі, що друзі – це потенційні зрадники, тому завжди будь напоготові, щоб тебе не застигли зненацька». Підгрупи «Рожеві окуляри» і «Чорна труба» повинні були підібрати аргументи щодо правильності своєї позиції, а також ставити гострі питання своїм опонентам.

Назва четвертої підгрупи «Терези» також обумовлювала її позицію: рівноважувати крайнощі «Рожевих окулярів» і «Чорної труби», згладжувати гострі кути, знаходити компроміси у спілкуванні, звертати увагу на те, що у кожній людини можуть бути, як добрі, так і не дуже добрі риси характеру, які неодмінно виявляються у спілкуванні. У стосунках і спілкуванні слід брати відповідальність за свої висловлювання і вчинки, а не звинувачувати у всьому інших. Слід сприймати навколишніх такими, які вони є, а не намагатися змінити їх на свій лад.

На початку гри студенти відчували певні труднощі, але згодом, входячи в роль, вони почали досить емоційно висловлювати власні позиції, критикуючи опонентів, іноді навіть виходячи за межі відведених етичних правил. Тому викладач, виконуючи роль арбітра, зупиняв дискусію і звертав увагу на правила гри. Наприкінці заняття було проведено дебрифінг, завдання якого полягали у знятті напруги та рефлексії отриманого досвіду.

Важливим елементом в опануванні комунікативної компетентності є діагностика якостей, необхідних для ефективного спілкування. З цією метою на одному з перших практичних занять була проведена фасилітація «Якості ефективного спілкування». На першому етапі кожен студент протягом п'яти хвилин на окремому аркуші мав скласти список якостей, важливих для спілкування. Усі списки вивішувалися на дошці. На другому етапі проводилося групове обговорення і узагальнення схожих якостей, у результаті чого було вироблено узгоджений загальний список із десяти найважливіших для ефективного спілкування особистісних якостей. Наступний етап полягав у ранжируванні кожним студентом якостей з точки зору їх важливості. Отримані оцінки були оброблені шляхом усереднення балів по кожному пункту ранжирування. В результаті було вироблено ранжирований перелік важливих комунікативних якостей, що відповідав уявленням студентської групи. Цей перелік використовувався для самооцінки рівня комунікативних якостей.

За підсумками самодіагностики студенти розробляли індивідуальні програми розвитку особистих якостей та навичок ефективного спілкування, важливих для їх майбутньої професійної діяльності. Передбачалось виконання різноманітних індивідуальних і групових завдань щодо формування низки умінь: налагоджувати стосунки з клієнтами, колегами, підлеглими і керівниками; активно співпрацювати в команді професіоналів; ефективно спілкуватись, впливати на соціально-психологічний клімат у колективі; вирішувати конфлікти, дотримуватись правил ділової етики та етикету тощо.

Одне із таких занять проводилося у формі проблемно-рольової гри «Консультація у психолога». Студенти розподілялись попарно. У кожній парі учасники по чергово виконували ролі «психолога» і «клієнта», при цьому «клієнт» розповідав про свою проблему спілкування з іншими, а «психолог» намагався з'ясувати причини цієї проблеми і надати рекомендації щодо її вирішення. У процесі гри ставилися завдання розвитку вміння налагоджувати контакт з клієнтом, рефлексивного та не рефлексивного слухання, ідентифікувати проблему клієнта та сформулювати консультативну гіпотезу, визначити особистісний ресурс клієнта та окреслити стратегії вирішення його проблеми. Після гри було проведено дебрифінг, під час якого студенти здійснювали рефлексію своєї комунікативної поведінки та емоційних проявів. Слід зазначити, що даній проблемно-рольовій грі передували лекційні заняття та самостійна робота, які забезпечили теоретичну підготовку студентів до виконання ролей психолога-консультанта і клієнта.

На наступних практичних заняттях відпрацьовувались окремі складові комунікативної компетентності психолога: емпатія, антиципація, уміння ставити і відповідати на запитання, прийоми переконання та формування атракції, володіння невербальними засобами комунікацій (кінетика, вокаліка, такесика, ольфакторика, проксеміка) тощо.

Значна увага приділялась формуванню навичок ненасильницької парадигми у спілкуванні з людьми в професійній діяльності психолога. Для цього студенти були залучені до дискусій, аналізу конкретних ситуацій, ситуаційно-рольових ігор та вправ, моделювання реальних способів професійної та життєвої взаємодії, відтворення рольової поведінки з наступним аналізом та корегуванням. Теоретичним підґрунтям методики занять була гуманістична концепція К. Роджерса, зокрема його ідея, що всі люди прагнуть самоактуалізації, тобто вдосконалення можливостей свого організму в цілому [8], а також концепції Маршалла Розенберга, згідно якої основною перешкодою на шляху до дружніх відносин є мова «вовків», що характеризує насильницьку парадигму у стосунках. Люди, які звикли говорити «вовчою» мовою, намагаються впливати на поведінку інших людей, маніпулювати ними, викликаючи в них почуття страху, сорому чи провини, оцінюючи і критикуючи їх. Звичайно, керування іншими людьми за допомогою мови «вовка» в певних ситуаціях може бути досить ефективним. Однак будь-який примус і агресія викликає прагнення людини захиститися від нападника, порушує взаєморозуміння і блокує співпрацю. Натомість, крім «вовків» є люди, які розмовляють іншою мовою, яку М. Розенберг назвав мовою «жирфа». Мова «жирфа» – це мова серця, адже у жирафа найбільше серце з усіх тварин на Землі. «Жирфа» знає і розуміє, що він хоче, він відокремлює своє бажання від своїх думок про партнера [9].

Для реалізації цього прагнення автори намагались забезпечити принаймні три умови: емпатія, тобто вміння викладача поставити себе на місце студента, щирість викладача і безумовне прийняття студента таким, яким він є. В результаті формувалось дружнє навчальне середовище, стосунки у групі ставали більш відвертими і сприяли саморозкриттю студентів. У такий спосіб моделювались умови майбутньої професійної діяльності студентів, які мали змогу на практиці побачити позитивні моделі спілкування в процесі роботи з людьми.

Для досягнення належної ефективності щодо формування у студентів комунікативної компетенції у процесі навчання налагоджувався зворотній зв'язок. Студентам було запропоновано здійснювати самомоніторинг власної поведінки та емоцій, подій і ситуацій, які виникали у взаємодії з однокурсниками, викладачами та іншими людьми. Така психологічна інтроспекція сприяла формуванню навичок самоусвідомлення і самоконтролю. Моніторинг навчання полягав у відстеженні змін діяльності групи та поведінки студентів на заняттях з подальшим обговоренням результатів, змін у знаннях, думках і поведінці студентів як у процесі, так і у кінці навчального курсу. Узагальнення даних моніторингу наведено у таблиці. Дані, наведені у таблиці свідчать, що частка студентів з високим рівнем комунікативної компетентності збільшилась на 7,4%. Натомість частка студентів, що мали низький рівень скоротилася на 20,8%. Студенти відзначали, що їм стало легше налагоджувати контакти з людьми, вони стали більш толерантними, гнучкими у спілкуванні, чутливими до психологічного стану інших, навчилися контролювати власні емоції та уникати небажаних конфліктів. Переважна більшість з них висловили думку, що знання та досвід, отриманий в процесі вивчення курсу «Культура міжособистісних стосунків», будуть вельми корисними в їх майбутній професійній діяльності.

Таблиця 1. – Результати формування у студентів комунікативної компетентності

№ п.	Рівень комунікативної компетентності	До початку вивчення курсу		Після вивчення курсу		Зміни	
		абс.	%	абс.	%	абс.	%
1.	Високий	14	11,7	23	19,1	+9	+7,4
2.	Середній	52	43,3	68	56,7	+16	+13,4
3.	Низький	54	45	29	24,2	-25	-20,8
	Усього:	120	100	120	100	-	-

Висновки. Суть експерієнціального навчання у формуванні комунікативної компетентності майбутніх психологів полягає в опануванні досвіду спілкування, рефлексії цього досвіду з подальшою роботою над розвитком умінь і якостей, що забезпечують успішність професійного спілкування.

Формування комунікативної компетентності у майбутніх психологів здійснювалось у процесі викладання дисципліни «Культура міжособистісних стосунків». Методологічною основою навчального процесу було покладено експерієнціальну модель Д. Колба, яка передбачає чотири стадії процесу навчання: 1) придбання досвіду; 2) спостереження і рефлексія;

3) абстрагування і теоретичне узагальнення; 4) експериментальна перевірка і застосування на практиці отриманих знань. Вирішення завдань здійснювалось шляхом виконання практичних вправ, індивідуальних і групових завдань, проблемно-рольових ігор, дискусій, аналізу конкретних ситуацій, відтворення рольової поведінки з наступним рефлексивним аналізом та корегуванням. Ефективність занять досягалася завдяки відвертості обговорення особистих проблем, усвідомлення почуттів і переживань, що сприяло розвитку емоційного інтелекту як важливої складової комунікативної компетентності та умови ефективного спілкування психолога. На заняттях відпрацьовувались

такі складові комунікативної компетентності психолога, як емпатія, вміння ставити і відповідати на запитання, прийом переконання та формування атракції, володіння невербальними засобами комунікації (кінетика, вокаліка, такесика, ольфакторика, проксеміка) тощо.

Перспективним напрямом подальшого дослідження даної проблеми є розробка комплексної програми формування комунікативної компетентності майбутніх психологів, реалізація якої передбачає взаємодію викладачів, кураторів і студентів у навчально-виховному процесі.

Література

1. Kolb D. *Experiential learning : Experience as the source of learning and development* / D. Kolb. – Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1984. – 248 p.
2. Шорн К., Маккей Д. *Полное руководство по тренингу* / К. Шорн, Д. Маккей. М.: «ИНФРА-М», 2002. – 243 с.
3. Honey P., Mumford A. *The learning styles helper's guide*. – Maidenhead: Peter Honey Publications Ltd., 2000.
4. Джанет К. *Разные стили обучения: двухминутное развенчание мифов* / К. Джанет. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://newtonew.com / discussions/dvuhmini-nutnoe-razvenchaniye-mifa-o-raznyh-stiljah-obucheniya>.
5. Модестов С.Ю. *Цикл Дэвида Колба и теория поэтапного формирования умственных действий* / С.Ю. Модестов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.treko.ru/show_article_927.
6. Базарова Г. *Особенности обучения взрослых. Определение своего стиля познания* / Г. Базарова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=874>.
7. Шевчук О.С. *Міжособистісні взаємини студентів у найближчому соціальному оточенні* / О.С. Шевчук, С.П. Шевчук // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць / за ред. С.Д. Махсименка, Н.О. Євдокимової. – Вип.11 (99). – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2013. – С. 327-331.

8. Роджерс К.Р. *Взгляд на психотерапию. Становление человека* / К.Р. Роджерс. – М.: «Прогресс», «Универс», 1994. – 480 с.

9. Розенберг М. *Языки жизни. Ненасильственное общение* / М. Розенберг. – София, 2009. – 170 с.

References

1. Kolb D. *Experiential learning : Experience as the source of learning and development* / D. Kolb. – Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1984. – 248 p.
2. Torn K., Makkey D. *Polnoe rukovodstvo po treningu* / K. Torn, D. Makkey. M.: «INFRA-M», 2002. – 243 s.
3. Honey P., Mumford A. *The learning styles helper's guide*. – Maidenhead: Peter Honey Publications Ltd., 2000.
4. Dzhanet K. *Raznyie stili obucheniya: dvuhminutnoe razvenchaniye mifov* / K. Dzhanet. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://newtonew.com / discussions/dvuhminutnoe-razvenchaniye-mifa-o-raznyh-stiljah-obucheniya>.
5. Modestov S.Yu. *Tsikl Devida Kolba i teoriya poetapnogo formirovaniya umstvennyih deystviy* / S.Yu. Modestov. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.treko.ru/show_article_927.
6. Bazarova G. *Osobennosti obucheniya vzroslyih: Opredeleniye svoego stilya poznaniya* / G. Bazarova. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=874>.
7. Shevchuk O.S. *Mizh osobystisni vzayemny studentiv u nayblyzchomu sotsial'nomu otocenni* / O.S. Shevchuk, S.P. Shevchuk // *Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho derzhavnogo universytetu imeni V.O. Sukhomlyns'koho: zbirnyk naukovykh prats'* / za red. S.D. Maksymenka, N.O. Yevdokymovoyi. – Vyp.11 (99). – Mykolayiv: MNU imeni V.O. Sukhomlyns'koho, 2013. – S. 327-331.
8. Rodzhers K.R. *Vzglyad na psihoterapiyu. Stanovlenie cheloveka* / K.R. Rodzhers. – M.: «Progress», «Univers», 1994. – 480s.
9. Rozenberg M. *Yazyiki zhizni. Nenasilstvennoe obscheniye* / M. Rozenberg. – Sofiya, 2009. – 170 s.

Sevchuk O.S.,

candidate of pedagogical sciences, associate professor, of the Mikolayiv National University named Vasyl Sukhomlinskiy, e_shevchuk56@mail.ru

Sevchuk S.P.,

candidate of pedagogical sciences, professor, of the Kyiv Slavistik University, ssp27101949@gmail.com

Ukraine, Mykolayiv

FORMING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS – THE FUTURE PSYCHOLOGISTS (EXPERIENTIAL APPROACH)

This article features experiential approach to formation of communicative competence of students – the future psychologists. Application of David Kolb model of teaching discipline «Culture of interpersonal relationships». Methods of practical exercises, individual and group tasks, problem-role-plays, discussions, analysis of specific situations, role playing behavior followed reflexive analysis and correction are described. Efficacy studies achieved through frank discussion of personal problems, awareness of feelings and experiences that contributed to the development of emotional intelligence as an important component of communicative competence and effective communication conditions psychologist.

Key words: *D. Kolb experiential learning model, psychologist communicative competence, experience, reflection, problem-role-playing, discussions, analysis of specific situations, debriefing, empathy, attraction, nonverbal communication.*

Pedagogy

УДК 37.017

Abramova S.V.,

*postgraduate student of the Laboratory of Social Pedagogy of Institute of Problems of Education of The National Academy of pedagogical sciences of Ukraine, Abramova.72@list.ru**Ukraine, Kiev***EFFECTIVE SOCIAL-PEDAGOGICAL APPROACHES TO FORM SOCIAL ACTIVITY OF ADOLESCENTS**

The article states that modern domestic pedagogical science and practice search for innovative approaches to education of socially active individual, where technological approach is defined as one of the most productive ones, which allows to develop and implement effective educational and socio-pedagogical technologies in educational institutions activities. On this basis, the author presented the content of social and pedagogical technology that forms social activity of adolescents in interaction of school and community which is developed and approved by her.

Keywords: *social activity of individual, formation of social activity of individual, social and pedagogical conditions, community*

Problem definition. Social activity is the basic human quality that ensures its self-expression and self-realization in social groups and society as a whole. When this quality is formed, the individual can effect social relations in positive way, successfully implementing his/her view of life in various kinds of social activities.

According to the scientists opinion (V. Andrushchenko, L. Bayborodova, J. Dewey, A. Makarenko, T. Malkovskaya, V. Sukhomlinsky, S. Shatsky, N. Schurkova and others) social activity of individual, is not an inherited quality, but it is formed by the efforts of parents, teachers and the local community.

Educators, sociologists and psychologists (E. Vasilevskaya, V. Kuteeva, L. Liferov, V. Lisovskiy, A. Makarenko T. Malkovskaya, A. Mudrik, E. Harlanova, I. Yaremenko and others) state that this process is controlled and treated as a "multi-faceted process of humanization of man" [1, p. 122] that includes a direct entry of the individual into the social environment and the expected social cognition and social interaction, mastering the skills of practical activities, including both the objective world of things and the complex of functions, roles, rules, rights and responsibilities and reorganization of the world.

According to the opinion of scientists (B. Ananiev, L. Bozhovich, L. Vygotsky, A. Leontiev, I. Miloslavova, A. Mudrik, N. Ponomarchuk, A. Rean, S. Kharchenko and others) social activity of individual is formed under the influence of society and it is the result of a variety of social impacts; in the process of social interaction during the development and reproduction of life and social experience in communication and activities (J. Dewey, A. Maslow, A. Petrovsky, S. Rubinstein, D. Feldstein, E. Erickson and others.); in active community service, when performing different social roles (G. Cometov, S. Kerkis, N. Narkevitch, A. Mudrik, L. Friedman, D. Feldstein, S. Shatsky and others).

Thus in the system of diverse social institutions that influence the development of personality, along with the school, community is an important, integral and highly

effective institution that creates social space, which is the field of socially useful activities and social relations, where each person is directly involved in the process of social life, forms and develops social skills necessary for life.

Mass and advanced pedagogical experience in the formation of socially active individual was analyzed in the works of I. Bekh, B. Vulfov, S. Kerkis, N. Narkevitch, S. Kharchenko, S. Shatsky, T. Malkovskaya, A. Mudrik, N. Ponomarchuk, M. Rozhkov, M. Yaschenko and others.

Peculiarities of social activity formation and development were thoroughly studied at different ages by psychologists P. Blonsky, L. Bozhovich, L. Vygotsky, A. Leontiev, S. Rubinstein, A. Petrovsky, D. Elkonin, S. Hall, D. Feldstein and others.

According to the scientists' opinion the age of adolescent is the most sensitive period for the formation and development of social activity of the individual, as motivational-need sphere is developed and human activity standards are already internalized at this age (D. Elkonin); there exist needs to self-education and self-esteem, a need for self-determination evolves (L. Bozhovich); a new range of interests is established (L. Vygotsky); an integrated system of personality - "I-concept", that has a complex of goal sets, values that determine the choice of the way to meet the needs is created (R. Burns); socially useful activity becomes the leading activity of the adolescent (D. Feldstein).

The purpose of the article: to reveal effective ways to solve the problem of formation of social activity in the interaction of the school and community.

Objectives of the article:

- to present the content of technology to form social activity of adolescent in conditions of school and community interaction;

- to outline the socio-pedagogical conditions, necessary for the technology to form social activity of adolescent;

- to reveal the substantive aspects of social teachers professional activity for the formation of social activity of adolescent in conditions of school and community interaction.

Presentation of the main material. In the context of our study **social activity of the individual** is seen as an **integrative quality, which includes social knowledge and experience, the need for self-realization and achievement of socially significant objectives, characterized as aimed at different types of socially useful activity, willingness of the individual to take responsibility for his/her decisions and actions and is manifested in specific socially useful activities** [2; 3].

In our opinion, the process of adolescents social activity formation in secondary schools will be effective on the following conditions:

- implementation of the technology of adolescents social activity formation in conditions of school and community interaction into activities of secondary schools;
- creation of the necessary social and educational conditions to ensure the effectiveness of the technology of adolescents social activity formation;
- improvement of the socio-pedagogical competence of secondary schools social teachers for the formation of adolescents social activity in the process of interaction of schools and communities.

In our study, **the technology of adolescents social activity formation in conditions of school and community interaction** is considered as *a systemic joint educational activities of all the participants of educational process (students, teachers, parents and representatives of local community) to design, organize and conduct the process of adolescents social activity, which effectiveness is provided by the creation of the necessary social and educational conditions.*

The methodological basis of our technology is defined by the following pedagogical approaches: environmental approach (I. Bech, E. Borovskaya, R. Kassina, Y. Manuilov, G. Shek and others), the socio-pedagogical approach (L. Bayborodova, V. Bodalev, V. Karakovskiy, Z. Malkova, L. Novikova, N. Selivanova, V. Torokhtiy, D. Feldstein and others), student-oriented approach (D. Bech, E. Bondarevskaya, I. Kotlyarov, N. Nechayev, V. Serikov, I. Yakimanskaya and others), activity approach (L. Vygotsky, B. Kraevskiy, A. Leontiev, S. Rubinstein and others), cultural approach (V. Bibler, E. Bondarevskaya, B. Gershunsky, T. Kiselyova, L. Kogan, N. Schurkova and others).

Environmental approach in our technology is used as a way of cognition and transformation of teaching reality, which is a system of subject activities for the management of the environment, aimed to its transformation into a diagnostic tool as well as to design and produce pedagogical results.

Socio-pedagogical approach is associated with the organization of interaction between school and community, thereby creating a social-pedagogical educational environment that contributes to the creation of self-development atmosphere, students self-realization, formation of their own life perspective, development of a specific (positive or negative) attitude towards various aspects of reality.

Student-oriented approach in the technology in question is realized through the humanization of social and educational environment and the formation of subject-subject relations through dialogue of "equal" partners, which allows to create a favorable comfortable atmosphere and, given the personal

interests, individual capabilities and abilities of students, promote their subjective experience as the experience of their own life.

In our view, the use of the *activity approach* in educational process provides the involvement of students in socially useful activities, which enables them to master the complex of knowledge, skills, to develop their abilities, talents and personal qualities in the most complete way.

Cultural approach in the proposed technology is embodied in the maximum use of national culture potential in the educational process, to form common culture of adolescents, fostering the sense of belonging to the local community (Ukrainian people), the formation of national and personal self-respect.

The basis for the technology of adolescents social activity formation is a conceptual idea, to organize social and educational environment through the interaction of school and community.

Social and educational environment is a field for the exchange of experience between all the subjects of educational activity, where all the means, opportunities and resources that belong to school and local community are fully used in educational process, adolescents are involved in community life, socially useful activities and a variety of situations of social communication in organized way, which helps to optimize the process of formation of social activity of adolescents.

The purpose of the technology is a socially active individual, who is characterized by mastering the system of knowledge about socially significant qualities of personality, social standards and rules of behavior, about a community as a social unity, and high willingness for their active use. Socially active teenager is independent in his/her own value judgments, is capable of a high degree of self-realization in a socially useful activity, is focused on success in achieving goals. This teenager already knows how to "see" community problems and shows constant willingness to act in its interests, directing his/her efforts to help people and to the search for effective solutions of social problems, while demonstrating the ability to interact with the representatives of the local community independently, to establish new connections in free and easy manner, join new interpersonal relationships, establishes rapport.

In accordance with the purpose, the following tasks are solved within the scope of the technology:

- diagnostics of reference levels of students social activity;
- the study of community resources, identification of the local community problems;
- planning of joint activities of school and community on the formation of social activity of students;
- the involvement of students in a various socially useful activities and social relations to gain social experience;
- improving pedagogical skills of teachers for the formation of social activity in the interaction of school and community in schoolchildren.

We have identified the following principles as fundamental ones to ensure the effectiveness of the technology of formation of adolescents social activity in interaction of school and community: the principle of educational environment, child-centrism, conformity to natural laws, cooperation, feedback, cultural conformity.

In order to implement these principles in our technology, we specify the following aspects of educational work: *ecological, cultural and labor*.

The essence of *ecological aspect* is a joint activity of students and representatives of the community aimed to study and improve the relations between man and nature, to preserve the environment.

Cultural aspect is developed in activities aimed at preservation of national identity and historical values of the people, development of language, culture, maintaining the stability of inter-ethnic relations, peace and harmony.

The peculiarity of the labor aspect is, on the one hand, the implementation of socially useful activities aimed at solving social problems, on the other hand – the formation of industriousness, responsibility for the results of work, collectivism, conscientious attitude to work and, last but not least, awareness of adolescents' role in solving community problems.

The principle of systemacity, as the basis of the technology is implemented in three interconnected stages: *preparatory and diagnostic, basic and final*.

Preparatory and diagnostic stage includes establishing partnership relations with the local community and creation of social and educational environment where cooperation between students, teachers, parents, representatives of community takes place; the improvement of pedagogical skills of teachers as for the formation of social activity of students in the interaction of school and community. At this stage, diagnosis of the level of adolescents social activity formation, identification of their interests are carried out to manage good planning of educational work, choosing the most appropriate forms and methods of activity

At the *main stage*, the students are included in a variety of socially useful activities, where young people perform different social roles, expand and systematize their knowledge about socially significant qualities of personality, social norms and rules of behavior, they have the idea of community as a social unity formed, improve their skills, knowledge and experience of interpersonal communication. At this stage, attention is focused on the formation of students willingness to serve the interests of society, to achieve success in socially useful activities, skillfully interact with different people. The main role is devoted to the development in adolescents the ability for reflection and objective self-assessment and formation of the need for self-realization in socially important activities.

At the *final stage*, which includes control and evaluation actions, the level of formation of social activity of students is identified and in accordance with the diagnostic results the correction of educational work is performed, joint activities of school and community are summed up, the work of the most active students is honored.

The predominant teaching tools of the technology are interactive forms and methods of work, which significantly enrich the educational process, providing transition from a traditional to a new type of education, enhancing its developing nature.

We have determined the following forms of education to be the most effective in technology of formation of social activity in adolescents: social and pedagogical trainings, social and educational projects, projects on the basis of

cooperation programs between school and organizations (institutions, centers), business games, which facilitate methods of consciousness formation, methods of organization and formation of social behavior of the individual, incentives and motivation methods, methods of control, self-control and self-esteem.

The nature and characteristics of these education forms, as effective means to form social activity of students, was covered in our textbook "Formation of students social activity in cooperation of school and community" [4] and in our articles [5; 6; 7].

The technology, developed by us, takes into consideration the age and individual characteristics of adolescents, educational opportunities of school community organizations, all aspects, levels, components of social and educational environment, enabling the whole range of intellectual, moral and communicative qualities of the individual. The technology allows to perform more "free pedagogical variation on the basis of internal psychological laws of personality development", which enriches the content and form of educational work significantly [8, p.175].

One of the factors that ensures effectiveness of the technology for adolescents social activity formation in interaction of school and community, is identification and substantiation of the relevant socio-pedagogical conditions that we see as a complex of measures, content, organizational forms, methods (techniques) for formation of social activity of teenagers, affecting personal and procedural aspects of the technology and ensuring its effective functioning and development.

To ensure the effectiveness of the technology that forms social activity of adolescents in interaction of school and community, in our opinion, the following socio-educational conditions, providing of which is connected with active professional work of social teachers are necessary:

- organization of social and educational environment created by the interaction of school and community in the form of social partnership;
- motivation of adolescents for socially significant activities;
- improvement of socio-pedagogical competence of the social teacher.

We characterize organization of social and educational environment as a complex of actions that leads to the establishment of social partnership between school and community, which is defined by scientists (J. Dewey, N. Iordanskiy, Y. Manuilov, S. Shatskiy and others) as a kind of interaction between social subjects, that is voluntary, based on agreement and dialogical relations, provides the development of strategy for united actions taken jointly and unanimously.

School and community, as partners, share common ideological positions: education of the younger generation, its socialization in the local community, construction of civil society, development of school and community, based on democratic principles – this consolidation promotes greater harmonization of goals, values, attitudes, actions of subjects and the achievement of the result of their joint activity.

To generate the content of purposes of collaborative work, school carries out a special form of cognitive activity, which is to study the needs and interests of the local community. It enables to realize the existing social problems and the

community specifics more clearly, highlight the grounds that can become the basis for the search of shared items in purposes, value orientations, attitudes, practical actions. So shared items become the value, that gives the basis of a consensus reached in the joint activity.

Establishing social partnership of schools and community, the involvement of adolescents in joint activities aimed to solve common social problems, enables each student to expand his/her social ties, participate in various situations of communication, be involved in various types of community service, thus to acquire life experience, to develop as an individual, successfully socializing in the local community.

Participating in socially useful activity, getting involved in social relations, a teenager simulates the actual practice of social relationships, which ensures the development of a new structure of motives and needs, creates the best opportunities for the formation of the adolescent community programs, the development of his/her social activity focused on the perception and assimilation of standards, values and behavior which are characteristic for the society.

In this context V. Leontyev said: "neither the need nor emotion, nor the motive do not stimulate directly, do not regulate the activities ... implementation of these boosters takes place through motivation, which arises from them by relating external and internal" [9, p. 59].

Sharing the views of scientists on the thesis that "motivation has motive effects on human behavior, both at the beginning and at all levels of activity," we believe that motivation of the adolescent for socially important activities is an essential condition to ensure the effectiveness of technology to form social activity of adolescents in cooperation of schools and community. The technology stipulates the use of methods to stimulate active interest in social activities (gathering of volunteer groups, conference, volunteers competition, social projects fair, etc.).

For example, annual meetings of volunteer groups was held for the students of experimental schools and socially active schools of Lugansk region, where the participants presented the content of their activity, told about the achievements and results of their work, took part in trainings, business games, workshops, creative activities and social projects fair.

Volunteering of adolescents and their active life position received high praise of teachers, representatives of parents and community. The participants of the gathering were expressed gratitude for their work for general welfare, given grants for the implementation of social initiatives, which enabled young people to feel the importance of their work for the local community, to gain confidence in their abilities, to be filled with the desire to implement new social projects, to provide volunteer assistance and solve existing community problems together.

Thus, we consider motivation as a process of stimulus, control, activation of socially useful activities of a teenager, which means actual admission of students to the local community affairs, their self-realization, self-development, approval of civic position, the formation of social activity of students.

Social teacher, who has a high level of social and pedagogical competence, can implement activities to solve complex problems of teenager's social development in the

conditions of school and other social institutions interaction, taking into account the whole complex of possible impacts, such an activity includes in our opinion:

- socio-pedagogical knowledge, skills, enabling social teachers to design their activities and to assess its effectiveness;

- professional and humanistic value orientations, which are defined as the orientation of the social teacher to humanistic ideals, principles and standards of society.

Based on the functional responsibilities of a social teacher, as well as the objectives of our study, the activity of a social teacher should include: study of the features of social environment and living conditions of the local population, social problems in the community; the formation of new social ties that contribute to attracting organizations, public associations, government agencies, local government bodies to the development of common interests and needs of local people to joint activities to meet those needs, the development of school and community.

Social teacher uses educational potential of the community in work with students. He/she involves students in socially useful activities, exciting activities that meet the needs and interests of students, in interaction with other people when mastering the relevant social and life experience, and the formation of students' social activity takes place.

In the process of his/her work, social teacher creates favorable conditions for the "social situation of development of personality" taking into consideration the analysis of social and biological factors that helps a teenager to learn the role of "active reorganizer of social and educational environment, self-educator", stimulates socially valuable changes in teenagers needs and motivational sphere, consciousness and self-consciousness.

Interaction of school and community, creation of social and educational environment for the formation of social activity of students includes the activities of all the teaching staff of the school and the task of the social teacher is to provide psychological and pedagogical support for the work of subject teachers and class teachers.

Mechanisms of socio-pedagogical competence development of social teachers for the formation of social activity of adolescents in the process of interaction between school and community were described by us in the articles [10; 11].

Experimental work was organized and carried out for verification of the hypothesis offered in the study. The content and results of the ascertaining stage of the experiment were presented by us in the article "Psycho-pedagogical diagnostics of social activity formation in adolescents" [12].

The results obtained in the process of experimental studies on the problem of adolescents social activity formation in interaction of school and community, led to the following conclusions: the introduction of technology for adolescents social activity formation in interaction of school and community into secondary schools practice, creation of the necessary social and educational conditions to ensure the effectiveness of this technology, determined considerable growth in the number of pupils with initiative (high) level of development of social activity by 13,2% and performer's (sufficient) by 11,5%, whilst the number of students with

social inert (average) level decreased by 13,9 %, socially avoidant – by 10,8%.

Conclusions. Our experimental and theoretical research has confirmed the hypothesis, introduced by us and enabled us to state that the adolescents' social activity formation is most effective if the technology of adolescents social activity formation in interaction of school and community is implemented in the activities of educational institutions; the necessary socio-pedagogical conditions to maintain the efficiency of the technology of adolescents' social activity formation are created; social and pedagogical competence of social teachers of secondary schools for the formation of social activity of adolescents in the process of interaction between school and community is improved.

References

1. Mudrik A.V. *Socialis pedagogia* / A.V. Mudrik. – Moscow: Academia, 2003 – 198c.
2. Abramova S.V. *Pedagogicheskie usloviya formirovaniya social'noj aktivnosti lichnosti* / S. V. Abramova. // *Almanah sovremennoj nauki i obrazovaniya*. – Tambov: Gramota, 2013. – №1 (68). – S. 10-14.
3. Abramova S.V. *Suchasni naukovi pidhodi do viznachennja ponjattja «social'na aktivnist' osobistosti»* / S. V. Abramova // *Osvita na Luganshchini. Naukovo-metodichnij zhurnal*. – 2011. – № 2 – S.128 - 133.
4. Abramova S.V. *Formuvannja v uchniv social'noї aktivnosti u vzaemodii shkolı ta gromadi. Navchalnij posibnik dlja samostijnoї roboti sluhachiv kursiv pidvishhennja kvalifikacii* / S. V. Abramova. – Lugans'k: SPD Reznikov V. S., 2013. – 80 s.
5. Abramova S.V. *Tehnologija formirovaniya social'noj aktivnosti uchashhivhsja vo vzaemodijstvij shkolı i gromady* / S. V. Abramova. // *II Miznarodna konferencija «Strategija jakosti u promislivosti a osviti»* (6-13 chervnja 2014r., Varna, Bolgarija): *Materiali. [Uporjadnikij: Hohlova T. S., Hohlova V. O., Stupak JU. JU.]* – Dnepropetrovs'k – Varna, 2014. – S. 10 – 12
6. Abramova S.V. *Proektna tehnologija jak zasib formuvannja social'noї aktivnosti uchniv u vzaemodii shkolı ta gromadi* / S.V. Abramova. // *Suchasnij vihovnij proces: sutnist' ta innovacijnij potencial: materiali zvit. Nauk.-prakt. konf. In-tu problem vihovannja NAFN Ukraїni za 2012 r. [Za red. O. V. Suhomlins'koї, I. D. Beha, G. P. Pustovita, O. V. Mel'nik; lit. Red. I.P. Bilocerkivec']* - Ivano-Frankivs'k: NAIR, 2013. -Vip.3. -S.190 - 193.
7. Abramova S.V. *Programma sotrudnichestva kak forma vzaimodijstviya shkolı i gromady* / S.V. Abramova // *Aktualnye voprosy obrazovaniya i nauki: sbornik nauchnyh trudov po materialam Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii 30 dekabrya 2013g.* - Tambov: Izd-vo TROO «Biznes-Nauka-Obshhestvo», 2013. - S.9-10.
8. Beh I.D. *Vihovannja osobistosti: u 2-h kn.: navch.-metod. posibnik* / I. D. Beh. – K. : Libid', 2003. – Kn. 2: *Osobistisno orientovaniy pidhid: naukovo-praktichni zasady*. – 344 s.
9. Leont'ev V.G. *Psihologicheskie mehanizmy motivacii uchebnoj dejatel'nosti : dis. ... doktora psihologicheskijh nauk* : 19.00.01 / Leont'ev Vladimir Grigor'evich - Novosibirsk, 1989. - 358s. : il.
10. Abramova S. V. *Naukovo-metodichna pidgotovka social'nih pedagogiv do formuvannja social'noї aktivnosti uchniv u sistemi PPO* / S. V. Abramova. // *Visnik Zaporiz'kogo nacional'nogo universitetu: zbirnik naukovih prac'. Pedagogichni nauki*. – Zaporizhzhja: Zaporiz'kij nacional'nij universitet, 2014. — S. 91 – 98.
11. Abramova S.V. *Pidgotovka pedagogiv u sistemi pishjadiplojnoї pedagogichnoї osviti do formuvannja social'no aktivnoї osobistosti v dijalnosti GASH* / S. V. Abramova. // *«Modernizacija zagal'noї ta profesijnoї osviti v umovah global'nogo svitu» Vseukrajns'ka naukovo-praktichna konferencija – 22-23 bereznja 2013r.* – Zaporizhzhja: Klasichnij privatnij universitet – S.99 – 102.
12. Abramova S.V. *Psihologo-pedagogichna diagnostika sformovanosti social'noї aktivnosti u starshih pidlitkiv* / S.V. Abramova. // *Psihologija: realnist' i perspektivi: Zbirnik naukovih prac' Rivnens'kogo derzhavnogo humanitarnogo universitetu*. – Vipusk 4. – Rivne: RDGU, 2015. – S. 17 – 22.

Абрамова С.В.,

аспирант лаборатории социальной педагогики Института проблем воспитания НАПН Украины,
Abramova.72@list.ru

Украина, г. Киев

ЭФФЕКТИВНЫЕ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ У СТАРШИХ ПОДРОСТКОВ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ

В статье указывается, что в современной отечественной педагогической науке и практике ведутся поиски инновационных подходов к воспитанию социально активной личности, среди которых одним из продуктивных определен технологический, позволяющий разрабатывать и внедрять эффективные воспитательные и социально-педагогические технологии в деятельность образовательных учреждений. Исходя из этого, автор в статье представил содержание разработанной и апробированной им социально-педагогической технологии формирования социальной активности старших подростков во взаимодействии школы и громады.

Ключевые слова: социальная активность личности, формирование социальной активности личности, социально-педагогические условия, громада

УДК 001(063):378,4 (Укр)

Вем'ян В.Г.,

*асистент кафедри іноземних мов Української інженерно-педагогічної академії
terovanesov@mail.ru,**Україна, м. Харків*

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються основні тенденції та перспективи розвитку професійної освіти в Україні. Проаналізовано суть і значення дуальної системи професійної освіти та впроваджено освітні заходи для використання зарубіжного досвіду організації навчального процесу.

Ключові слова: професійна освіта; професійне навчання; професійно-технічна освіта, дуальна система навчання.

Постановка проблеми. Перехід економіки від екстенсивного до інтенсивного шляху розвитку, від адміністративних методів управління до економічних, а також структурна перебудова приводить до вивільнення, перерозподілу та перепідготовки трудового потенціалу. Передусім йдеться про глибинні якісні зміни, об'єктивний аналіз яких дає змогу здійснювати прагматичне обґрунтування розвитку різних систем на основі їхніх органічних взаємозв'язків і взаємовпливів. У зв'язку з цим постає необхідність змінити вектори розвитку професійної освіти та відбудувати певні переорієнтації її суті, призначення та функції. У сучасних умовах професійну освіту розглядають не просто як засіб відтворення «робочої сили», а як джерело активного відродження та росту соціально-економічно активних груп населення, які можуть працювати у всіх сферах суспільного виробництва [1, с. 8-9]. Професійно-технічна освіта є комплексом педагогічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння студентами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури.

Професійна освіта базується на загальній освіті та забезпечує підготовку робітників вищої і середньої кваліфікації, робітничих кадрів; здійснюється у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах, професійно-технічних училищах, на професійних курсах, шляхом навчання на виробництві [7, с. 126-128]. Виникає необхідність розробки перспективних моделей підготовки конкурентоспроможних фахівців, здатних забезпечувати прогресивний розвиток сучасного суспільства. Метою даної статті є аналіз особливостей сучасної системи професійної освіти і навчання в Україні.

Найголовнішою складовою вищої освіти є вища освіта. Тому саме у змісті професійної освіти парадигма знайшла прояви у збагаченні та розширенні свого контексту. У межах цієї парадигми вища освіта почала концентруватися та розширювати не тільки спектр наукових знань, але й кращі зразки соціокультурної і професійної діяльності людини. З того часу в університетах стали отримувати вищу медичну, юридичну, економічну, педагогічну, інженерно-технічну та іншу вищу професійну освіту як відповідь на соціальний запит суспільства.

Аналіз останніх досліджень. У науковому просторі поняття «професійна освіта» ототожнювалось із поняттям «професійно-технічна освіта». Так, В. П. Андрущенко акцентує увагу на тому, що професійна освіта у цьому контексті потребує радикального оновлення та поповнення змісту навчального процесу підготовки фахівців новими стандартами, сучасними технологіями, новітніми уявленнями про світ і місце людини в ньому [1, с. 8-9]. Проблему функціонування системи професійно-технічної освіти розглядали такі вчені, як Р. С. Гуревич, І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало, Г. Є. Гребенюк, І. М. Козловська та ін.; а професійну підготовку фахівців в Україні – А. О. Лігоцький, П. М. Олійник, М. Піндера, О. О. Гаврилюк, В. О. Зайчук, О. О. та інші. Так, Г. Гребенюк під професійною освітою розуміє забезпечення набуття громадянами робітничої професії згідно з їх бажаннями, інтересами, здібностями, підвищення їх виробничої кваліфікації, перепідготовку. [2, с. 68-70].

Професійна освіта, вважає М. Захаров, передбачає озброєння студентів (учнів) певною сукупністю знань про соціально-економічні та психологічні особливості різних професій та про умови правильного вибору однієї із них. Вона передбачає також виховання в особі позитивного ставлення до різних видів професійної й суспільної діяльності, формування мотивованих професійних намірів, в основі яких лежить усвідомлення нею соціально-економічних потреб суспільства і своїх психофізіологічних можливостей [5, с.17-26]. Суспільству потрібен власний шлях розвитку для закладів професійної освіти. І це шлях не тільки практичного виживання і пристосування до швидко змінної ситуації в соціумі і освіті, збереження раніше накопиченого досвіду і самозбереження, але і розкриття більш широких можливостей, вихід за межі традиційних використовуваних схем руху. Розвитку управлінського і педагогічного професійного досвіду співробітників сприяє реалізація нових можливостей. Тобто, можна зробити висновок, що ресурси розвитку закладів професійної освіти мають внутрішню природу і зовнішнє застосування. Одна з основоположних цілей підготовки кваліфікованих фахівців – формування їх професійної компетентності, яка включає систему знань, умінь, навичок і здібностей, що дозволяють фахівцям кваліфіковано орієнтуватися у сфері професійної діяльності, а також якості осіб, що надають їм можливості

успішно вирішувати певний клас професійних завдань. В умовах ринкової економіки окрім перерахованих вимог до особи сучасного фахівця затребуваними є такі якості, як: здатність ухвалювати правильні рішення; персональна відповідальність; здатність до спільної роботи заради досягнення мети; здатність спонукати інших людей працювати спільно заради досягнення поставленої мети; прагнення до суб'єктивної оцінки особового потенціалу співробітників; готовність надавати іншим людям можливість самостійно ухвалювати рішення; здатність вирішувати конфлікти; здатність ефективно працювати. Базовим елементом освітнього процесу є окремі частки його змісту. При компетентнісному підході в основу змісту навчання потрібно навести серію проблемних завдань, в процесі вирішення яких студенти оволодівають компетентністю, тобто досвідом вирішення таких завдань. Саме такий підхід використовується в умовах дистанційного навчання. Слід також зазначити, що ресурсними векторами розвитку закладів професійної освіти є задоволення освітніх запитів різних верств населення, посилення орієнтації на реальні соціокультурні умови, запити споживачів освітніх послуг, розвиток варіативності освітніх програм, форм і технологій навчання, підвищення компетентності управлінських і педагогічних працівників, розширення взаємодії і контактів з іншими установами, організаціями і підприємствами.

Виклад основного матеріалу. Професійна освіта це освіта, що має на меті підготовку і перепідготовку фахівців відповідного рівня. Говорячи про професійну освіту ми маємо на увазі сукупність певних знань та відповідних практичних умінь, які знадобляться в процесі роботи в певній галузі. Якісна освіта дає змогу найкращим чином використовувати набуті під час навчання теоретичні знання на практиці в різних сферах трудової діяльності.

В чому ж полягає основна суть професійної освіти? Професійна освіта гарантує глибоке та всебічне вивчення наукових основ і технології обраної спеціальності. Під час навчального процесу майбутній спеціаліст не лише отримує всі необхідні для подальшої успішної діяльності знання, але й бере участь в процесі формування спеціальних практичних умінь і навичок, які можуть йому знадобитися в обраній сфері діяльності. Крім того викладачі намагаються виховати у своїх студентів певні моральні та естетичні якості, які допоможуть фахівцеві успішно працювати в тій чи іншій галузі трудової діяльності. Відповідно до потреб студентів в поглибленні і розширенні освіти на базі середньої загальної та середньої професійної освіти, що реалізовується в освітніх установах вищої професійної освіти та в вищих навчальних закладах [6, с.17-19]. Необхідність повноцінного забезпечення потреб економіки, зумовлених розвитком високотехнологічного виробництва та ринкових відносин, спричинює відмову від старої парадигми професійної освіти та пошук нової.

В сучасних умовах професійна освіта виконує такі цілі, як :

- надання молоді, що вперше вступає у трудове життя, широкого кола загальних і професійних знань та навичок,

що стануть достатньою базою для безперервної професійної освіти протягом усього життя;

- забезпечити робітників, які вже працюють, новими навичками та компетенціями, необхідними для задоволення постійно оновлюваних потреб сучасного високотехнологічного виробництва;

Професійна освіта повинна бути спрямована на здобуття професійної самореалізації особистості, формування її кваліфікаційного рівня, створення соціально-активного, морального і фізично здорового національного виробничого потенціалу, який має посідати важливе місце у технологічному оновленні виробництва, впровадженні у практику досягнень науки і техніки (Державна національна програма «Освіта», 1994). Головна мета професійної освіти може бути конкретизована у трьох напрямках. Перший – створення умов для оволодіння людиною знаннями і навичками у сфері професійної діяльності, отримання кваліфікації чи перекваліфікація, що забезпечує участь особистості в суспільно корисній праці відповідно до її інтересів і здібностей. При цьому професійна освіта може розглядатися як засіб самореалізації особистості, оскільки саме у професійній діяльності найбільш повно розкриваються здібності людини, а також як засіб соціального самозахисту, усталеності й адаптації до умов ринкової економіки Другий напрям – виховання соціально активної особистості, яка у своєму житті керується загальнолюдськими (честь, совість, людська гідність, справедливість) та культурно-національними (працелюбність, волелюбність, толерантність тощо) цінностями і здатна до перетворення виробництва, виробничих, економічних, суспільних відносин, до участі в управлінні, несе відповідальність за результати своєї діяльності тощо. Третій напрям – задоволення нагальних і перспективних потреб виробництва у кваліфікованих фахівцях, рівень підготовки яких відповідав би вимогам науково-технічного, соціального прогресу, які б були професійно мобільними, мали різнобічні професійні і загальноосвітні знання, уміння та навички. Варто звернути увагу на проект Закону України «Про професійну освіту» (оприлюднений 10 липня 2013 р.), зміст якого суперечить сучасним тенденціям розвитку професійної освіти. [4]. Оскільки, даний законопроект визначає діяльність навчальних закладів виключно з питань підготовки кваліфікованих робітників та молодших спеціалістів. Базова професійна освіта передбачає набуття особою широких спеціалізованих фактологічних та теоретичних знань, фундаментальної та професійної підготовки з метою розв'язання типових спеціалізованих задач у певній галузі професійної діяльності, що передбачає застосування положень і методів відповідної науки та характеризується певною невизначеністю умов професійної освіти і навчання. [3].

На мій погляд потрібна нова форма підготовки фахівців на основі соціального партнерства підприємств і професійних шкіл. Роботодавець справедливо вимагає від нас, щоб професійно-технічні навчальні заклади давали такий рівень знань, умінь і навичок, який відповідає його вимогам, і тому, окрім сучасного матеріально-технічного забезпечення важливу роль мають педагогічні кадри, які здійснюють підготовку

кваліфікованих фахівців. Відповідний рівень кваліфікації, можливість оперативного реагувати на швидкі зміни технології виробництва, високі педагогічні та моральні якості – це основні ознаки яким мають відповідати майстри виробничого навчання та викладачі спецпредметів. І такою є дуальна форма навчання, яка забезпечує набуття студентами цільової підготовки, певних професійних компетенцій, а також таких особистісних якостей, як уміння працювати в команді, навичок оптимального вибору технологічного рішення, відповідальності за доручену ділянку діяльності. Досвід зарубіжних стран наголошує на тому, що під час навчання студенти працюють на підприємстві і отримують за свою працю грошову винагороду, а після його закінчення – роботу, до якої добре підготовлені. Дуальна система забезпечує плавне входження в трудову діяльність, без неминучого для інших форм навчання стресу, викликаного браком інформації і слабкою практичною підготовкою. Воно дозволяє не тільки навчитися виконувати конкретні трудові обов'язки, а й розвиває вміння працювати в колективі, формує соціальну компетентність і відповідальність.

Дуальна форма професійної освіти нині розглядається як успішно адаптований до умов ринкової економіки освітній феномен. У процесі роботи він по-новому осмислює майбутню спеціальність і приймає обґрунтоване рішення про правильність вибору професії. До того ж сумлінна праця може забезпечити майбутньому фахівцю як додаткові доходи так і стаж роботи, що є дуже важливим при подальшому працевлаштуванні. В сучасних умовах ці переваги є суттєвими. Треба визначити навчальні елементи, які виконані з дотриманням певних умов і вимог, які містять інформацію стосовно однієї навички або окремого завершеного фрагмента інформації. Кожний навчальний елемент включає в себе: чітко сформульовану ціль навчання; перелік необхідного обладнання, матеріалів і допоміжних засобів; перелік додаткових навчальних елементів; сторінки з ілюстрованим навчальним текстом; перевірка засвоєння: контрольні питання і практичні завдання [8].

Дуальна система дозволяє поєднати в навчальному процесі і теоретичну, і практичну підготовку. Практичні та лабораторні заняття з профільних дисциплін трансформувалися в курсові (семестрові) розробки, що відображають застосування теоретичних моделей до реальних завдань їх роботи. У зв'язку з цим потрібно збільшити обсяг годин по технологічній і професійній практиці, що було необхідним для розробки навчально-дослідних проектів за спеціалізацією. У підсумку студенти зможуть розробити, підготувати курсові проекти та наукові розробки на основі спостережень та практичної роботи на підприємствах і установах.

Дуальне навчання може проводитися за будь-якої навчальної дисципліни і будь-якої спеціальності. Сутність дуальної системи полягає в тому, що з одного боку це професійна школа, а з іншого боку – навчальне підприємство. Обидві установи є по відношенню один до одного незалежними партнерами. [8]. Працюючи на реформу суспільства, система освіти повинна ставити за мету повніше задоволення потреб у освітніх послугах з

боку як окремої особи, так і суспільства в цілому. Поява широкого спектру послуг освіти, а також наявність навчальних закладів різних форм власності створює конкуренцію між ними, сприяючи підвищенню якості освітніх послуг і адресному їх споживанню.

В Україні потрібно проводити перепідготовку для оволодіння робочими професіями, насамперед в установах базової професійної освіти — професійних училищах, ліцеях, технікумах, коледжах — отримання робітничої професії, зокрема ремісничого профілю, у профтехучилищах, ліцеях, коледжах з подальшим продовженням освіти у ВНЗ або з одночасним навчанням у ньому. Цей шлях матиме майбутнє, якщо установи початкової і середньої професійної освіти з власної ініціативи запрошуватимуть студентів денних ВНЗ одночасно отримувати робочі професії в цих установах. Причому залучати можна студентів будь-яких ВНЗ: численні спостереження доводять, що саме поєднання робітничої професії або професії техника з вищою гуманітарною освітою забезпечує найбільшу стійкість особистості на ринку праці та, мабуть, і загалом у житті.

Висновок: Для того, щоб економіка України розвивалась та була конкурентоспроможною, все працююче населення слід постійно вчити та перенавчати за допомогою безперервної освіти — освіти протягом усього життя, яка дасть змогу успішно вирішувати цю проблему. Освіта є основним капіталом і головним ресурсом, диктує нові і значні вимоги до освітнянського середовища і відповідних закладів як загальноосвітньої, так і професійної школи. Отже, потрібно вирішувати завдання, пов'язані з управлінням освітою, точніше — створення ефективної системи, яка б забезпечувала взаємодію держави та суспільства в інтересах динамічного розвитку економіки і задоволення запитів особистості та суспільства.

Література

1. Андрущенко В. П. *Проблеми і перспективи розвитку вищої освіти в Україні на зламі століть* / В. П. Андрущенко // *Директор школи*. – 2000. – № 43. – С. 9.
2. Гребенюк Т. С. *Теоретичні та методичні основи безперервної професійної освіти будівельно-архітектурного профілю: [монографія]* / Т. С. Гребенюк. – Х.: Основа, 1997. – 32 с.
3. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docs.dikt.ua/ua/doc/1204.353.0?page=5>
4. Закон України «Про професійно-технічну освіту» від 10.02.1998 № 103/98-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80>
5. Захаров Н. Н. *Профессиональная ориентация школьников*. – М.: Просвещение, 1988. – 272 с.
6. Костюк Т. С. *Роль професійного самовизначення у формуванні особистості. / Професійна орієнтація учнів*. – К.: Рад. школа, 1971. – С. 126.
7. Сисоєва С. О. *Проблеми неперервної професійної освіти: тезаурус наукового дослідження: наукове видання* / С. О. Сисоєва, І. В. Соколова / НАПН України. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих МОН. Маріупольський державний гуманітарний університет. – К.: Видавничий Дім «ЕКМО», 2010. – 362 с. .
8. http://www.dcz.gov.ua/kf/m/control/uk/publish/article?art_id=63126

References

1. Andrushchenko V. P. Problemy i perspektyvy rozvytku vyshchoyi osvity v Ukraini na zlami stolit' / V. P. Andrushchenko // *Dyrektor shkoly*. – 2000. – # 43. – S. 8-9.
2. Hrebenyuk H. Ye. Teoretychni ta metodychni osnovy bezpererвної profesijnoyi osvity budivel'no-arkhitekturnoho profilju: [monohrafiya] / H. Ye. Hrebenyuk. – K.: Osnova, 1997. – 232 s.
3. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 01.07.2014 # 1556-VII [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://docs.dkt.ua/ua/doc/1204.353.0?page=5>
4. Zakon Ukrainy «Pro profesijno-tekhnichnu osvitu» vid 10.02.1998 #03/98-VR [Elektronnyy resurs] - Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80>
5. Zakharov N. N. *Profesional'naya oriyentatsiya shkol'nykov*. – M.: Prosveshchenye, 1988. – 272 s.
6. Kostyuk H. S. Rol' profesijnogo samovyznachennya u formuvanni osobystosti. *Profesijna oriyentatsiya uchiniv*. – K.: Rad. shkola, 1971. – S. 26.
7. Sysoyeva S. O. *Problemy nepererвної profesijnoyi osvity: tezaurus naukovoho doslidzheniya: naukove vydannya* / S. O. Sysoyeva, I. V. Sokolova / NAFN Ukrainy. Instytut pedahohichnoyi osvity i osvity dorosl'kykh. MON. Mariupol's'kyy derzhavnyy humanitarnyy universytet. – K.: Vydavnychiy Dim «EKO», 2010. – 362 s.
8. http://www.dcz.gov.ua/kfm/control/uk/publish/article?art_id=63126

Vemjan V.G.,

assistant of foreign languages department of the Ukrainian engineering –pedagogics academy
terovanesov@mail.ru

Ukraine, Kharkov

THE MAIN TRENDS AND PROSPECTS OF VOCATIONAL EDUCATION IN UKRAINE

The article describes the main trends and prospects of vocational education in Ukraine. It is analyzed the nature and significance of the vocational education dual system and implemented educational activities for the use of the organization foreign experience of educational process.

Keywords: professional education, professional training, trends and prospects, vocational education, dual system

УДК 378.147

Григор'єва В.А.,

асистент кафедри лінгвістики Донбаської національної академії будівництва і архітектури, lingvdonnaba@ukr.net
Україна, м. Краматорськ

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ, МОВЛЕННЕВОЇ І КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЙ У СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті з'ясовано зміст понять «мовна професійна компетенція», «мовленнєва професійна компетенція», «комунікативна професійно орієнтована компетенція»; розглянуто основні методи формування у майбутніх фахівців економічної сфери цих компетенцій.

Ключові слова: мовна професійна компетенція, мовленнєва професійна компетенція, комунікативна професійно орієнтована компетенція, методи формування компетенцій.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство, яке будує нову розвинену економічну державу, потребує підготовки кваліфікованих управлінців – майбутніх активних учасників державних і міжнародних бізнес-проектів, які матимуть не лише ґрунтовні знання зі свого фаху і доцільно їх використовуватимуть, а й будуть на високому науковому та професійному рівні досконало володіти державною мовою. Одним із найважливіших напрямків удосконалення фахової мови є формування мовної, мовленнєвої та комунікативної компетенцій майбутніх економістів. Ця тема активно розглядається у працях багатьох дослідників (Козловець І. І., Кривич Н. Ф., Качмар В. М., Пасенко В. В.), але й на сьогодні є надзвичайно актуальною і потребує подальшого дослідження.

Мета роботи – з'ясувати зміст понять «мовна професійна компетенція», «мовленнєва професійна компетенція», «комунікативна професійно орієнтована компетенція»; розглянути основні методи формування цих компетенцій майбутніх економістів на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням).

Виклад основного матеріалу. Економічний, науковий, соціальний розвиток суспільства, вихід України на світову арену як незалежної самостійної держави спонукає до функціонування національної мови у професійній сфері. Саме під час вивчення дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» можливе розширення мовної професійної й формування мовленнєвої професійної компетенцій, а також розвиток комунікативної професійно орієнтованої компетенції майбутнього спеціаліста. Адже увага приділяється не лише вивченню теоретичних засад нормативності української літературної мови, а й виробленню навичок правильного використання мовних засобів залежно від сфери й мети спілкування, усного й писемного фахового мовлення. Тому метою курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» є формування необхідної комунікативної спроможності у сферах професійного спілкування в усній і письмовій формах, навичок практичного володіння мовою в різних видах мовленнєвої діяльності.

У тлумачному словнику української мови слово «компетенція» трактується як «добра обізнаність із чим-

небудь; коло повноважень якої-небудь організації, установи, особи» [1, с. 874].

Вихідним для нас є трактування цього поняття з лінгвістичної точки зору: «...інтуїтивне знання про мову, яке має той, хто розмовляє рідною мовою, і яке дозволяє йому коректно висловлювати думку в словах рідною мовою і відрізнити правильні речення від неправильних» [2, с. 243].

Мовна професійна компетенція – це сума систематизованих знань норм і правил літературної мови, за якими будуються правильні мовні конструкції та повідомлення за фахом [3, с. 18].

Способом формування мовної компетентності у студентів є різні види роботи, основне місце серед яких посідають творчі завдання, в яких найбільше виявляється висока самостійність студентів. Зокрема, це вправи на створення різностильових текстів – анотацій, перекладів, есе, аналітичного огляду наукових фахових статей, підготовка презентацій, укладання словників фахових термінів тощо. Під час виконання таких завдань найяскравіше виявляється творча індивідуальність студента, виробляються навички дослідницької роботи з науково-навчальною літературою, а також свідомість і автоматизм у процесі навчання мови, без яких неможливе вироблення власної мовної моделі спілкування у професійній сфері [4, с. 188].

Не менш важливою є робота з професійними текстами. Завдання для цих текстів є різноманітними. Практичні заняття передбачають колективну й індивідуальну форму роботи, на яких використовуються термінологічні, тлумачні, орфоепічні, лексичні та граматичні словники сучасної української літературної мови.

Порушення норм літературної мови засмічує мову, ускладнює сприйняття сказаного, знижує довіру до адресанта. Правильність пов'язана з мовною компетенцією адресанта, особливо якщо адресантом є майбутній економіст [2, с. 245].

Мовленнєва професійна компетенція – це система умінь і навичок використання знань під час фахового спілкування для передавання певної інформації. ґрунтуючись на мовній компетенції, вона виявляється у сформованості умінь послуговування усною і писемною літературною мовою, багатством її виражальних засобів відповідно до літературних норм [3, с. 18].

Для успішного формування мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців економічних спеціальностей необхідно використовувати вправи-завдання, підґрунтям яких є мовленнєві процеси і принципи, що сприяють опануванню навчальних тем з практичного курсу. Це можуть бути такі вправи:

- редагування змістових, лексичних, граматичних, морфологічних, синтаксичних та стилістичних помилок у наукових статтях професійного спрямування;
- пошук мовленнєвих огріхів у пресі, по радіо, телебаченню, на афішах тощо.

При написанні студентами творчих робіт найвиразніше виявляється вміння послуговуватися добірним українським словом. Твори як продукт самостійного мислення неможливі без цілого комплексу сформованих у студентів умінь і навичок. Головні з них – вміння ґрунтовно, правильно, логічно, послідовно, точно висловлювати власні думки у міні-творах (твори-описи, твори-роздуми, твори-розповіді), які виконуються майже систематично [5, с. 177].

Комунікативна професійно орієнтована компетенція – це система знань, умінь і навичок, потрібних для ефективного спілкування, тобто треба володіти сумою знань про мову, вербальні й невербальні засоби спілкування, культуру, національну своєрідність суспільства і вміння застосовувати ці знання в процесі спілкування [3, с. 19].

Студенти економічного напрямку повинні вміти вести ділову бесіду; долати «психологічні фільтри»; контролювати власну мовленнєву поведінку, емоції; читати «мову тіла», що дає можливість розуміти істинні значення слів того, хто говорить; користуватися деякими відкритими жестами для підвищення ефективності процесу спілкування; підтримувати конструктивний і позитивний психологічний клімат ділової розмови.

Формування комунікативної компетенції насамперед починається з засвоєння та вживання усталених мовленнєвих формул у певних формах ділової комунікації (ділові бесіди, наради, збори, перемовини, диспути) й основних ситуаціях ділового спілкування (знайомство, вітання, вручення візиток, створення іміджу тощо). Упровадження методу «мозкового штурму», який полягає в колективному пошуку оригінальних ідей за чітко визначений проміжок часу, сприяє розвитку вміння проводити ділові наради тощо.

Серед різних навчальних методів, які використовуються для формування комунікативної компетенції, найефективнішим, на нашу думку, є ділова гра. Саме вона наближає студентів до реальних ситуацій професійного середовища (укладання контракту, обговорення бізнес-проекту, участь у конференції, відбір претендентів на роботу, ділова телефонна розмова тощо).

Відзнакою ділової гри є її здатність забезпечувати активну позицію кожного учасника у процесі спільної колективної діяльності. Так, досвід і знання кожного студента творчо використовуються в умовах, максимально наближених до практичної професійної діяльності, і це стає надбанням усіх учасників навчального процесу. Розвиткові творчих здібностей та яскравому прояву особистості майбутнього фахівця сприяє особливий підвищений емоційний рівень

навчання, що забезпечує активне залучення студентів до процесу гри [6, с. 217].

Діяльність учасників гри оцінюється за трьома рівнями: діловим (ступінь підготовки, засвоєння матеріалу і професійні знання слухачів) комунікативним (культура мовлення, лаконічність, комунікативні якості мови) й етичним (манера поведінки, уміння пояснювати або доводити терпляче і тактовно, відповідати коректно, успішно використовувати невербальні засоби дії на аудиторію).

Висновки. Отже, використання творчих завдань, мовленнєвих вправ, ділової гри, методу «мозкового штурму» на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) є вагомим підґрунтям у формуванні мовленнєвої, мовної та комунікативної компетенцій студентів-економістів. Адже глибокі знання професійної мови сприяють оволодінню фахом, підвищують ефективність праці, зміцнюють ділові стосунки.

Література

1. Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах) / [сост. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. – 1 том. – К.: «АКОНІТ», 2006. – 926 с.
2. Качмар В. М. Формування мовної, мовленнєвої та комунікативної компетенції майбутнього економіста / В. М. Качмар // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2012. – № 6. – С. 242–247.
3. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням: підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – К.: Алєрта, 2011. – 696 с.
4. Қозловєць І. І. Шляхи підвищення мовної компетенції студентів-економістів / І. І. Қозловєць // Наукова складова навчального процесу та інноваційні технології розвитку: зб. матеріалів наук.-метод. конф. 12 квітня 2011р.: у 2 т. – т 1. – К.: КНЕУ, 2011. – С. 187–189.
5. Кривич Н. Ф. Мовленнєва компетенція студентів-економістів як складова майбутньої професії / Н. Ф. Кривич // Аудиторна робота викладача і студента: досвід і напрями вдосконалення: зб. матеріалів наук.-метод. конф. 21 лют. 2012 р.: у 2 т. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; редкол.: А. М. Колот, П. В. Туть. – Київ: КНЕУ, 2012. – Т. 1. – С. 176–178.
6. Пасєнко В. В. Роль ділових ігор у процесі підвищення комунікативної компетенції студентів-економістів [Електронний ресурс] / В. В. Пасєнко // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки. – 2010. – Вип. 26(1). – С. 216–220.

References

1. Novyj tлумачnyj slovnyk Ukraїns'koyi movy (u tr'ох tomax) / [sost. V. V. Yaremenko, O. M. Slipushko]. – 1 tom. – K.: «AKONIT», 2006. – 926 s.
2. Kachmar V. M. Formuvannya movnoyi, movlennyeyoyi ta komunikativnoyi kompetentsiyi maybutn'oho ekonomista / V. M. Kachmar // Naukovo-informatsyyny visnyk Ivano-Frankivs'koho universytetu prava imeni Korolya Danyla Halys'koho. – 2012. – # 6. – S. 242–247.
3. Shevchuk S. V. Ukraїns'ka mova za profesiynym spryamuvannym: pidruchnyk / S. V. Shevchuk, I. V. Klymenko. – K.: Alerta, 2011. – 696 s.
4. Kozlovets' I. I. Shlyakhy pidvysichennya movnoyi kompetentsiyi studentiv-ekonomistiv / I. I. Kozlovets' // Naukova skladova navchal'noho protsesu ta innovatsiyini tekhnolohiyi rozvytku

: z b. materialiv nauk.-metod. konf. 12 kvitnya 2011r. : u 2 t. – t 1. – K. : KNEU, 2011. – S. 187–189.

5. Kryvych N. F. Movlennyeva kompetentsiya studentiv-ekonomistiv yak skladova maybutn'oyi profesiyi / N. F. Kryvych // Audytorna robota vykladacha i studenta: dosvid i napryamy vdoskonalennya : z b. materialiv nauk.-metod. konf. 21 lyut. 2012 r. : u 2 t. / M-vo osvity i nauky Ukrainy, DVNZ «Kyiv. nats. ekon. un-

t im. Vadyma Het'mana» ; redkol.: A. M. Kolot, T. V. Hut'. – Kyiv : KNEU, 2012. – T. 1. – S. 176–178.

6. Pasenko V. V. Rol' dilovyykh ihor u protsesi pidvyschennya komunikatyvnoyi kompetentsiyi studentiv-ekonomistiv [Elektronnyy resurs] / V. V. Pasenko // Zbirnyk naukovykh prats' Cherkas'koho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Ser. : Ekonomichni nauky. – 2010. – Vyp. 26(1). – S. 216–220.

Grigoreva V.A.,

assistant of the Department of Linguistics

of Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture, lingvdonnaba@ukr.net

Ukraine, Kramatorsk

THEIR LANGUAGE AND COMMUNICATIVE COMPETENCE IN STUDENTS OF ECONOMIC SPECIALTIES

The article clarified the concepts of «linguistic competence», «speech competence», «professionally oriented communicative competence»; the main methods of formation of future specialists of economic sphere of these competencies.

Keywords: language competence, speech competence, professionally oriented communicative competence, methods of formation of competences.

УДК 378.14

Єгорова І.В.,

*к.пед.н., доцент кафедри педагогіки ім.Б.Ступарика ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», yegorova.inga@gmail.com**Україна, м. Івано-Франківськ***ПРОБЛЕМА ПРОЕКТУВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У
ВИЩІЙ ШКОЛІ**

Стаття присвячена процесу проектування курсу навчання педагогічних дисциплін у вищому навчальному закладі. У роботі автор розглядає процес проектування через аналіз його основних етапів. Першим етапом виступає мета навчання - прищепити студентам навички практичної діяльності, які б ґрунтувалися на глибоких теоретичних знаннях. Другим етапом проектування є формування змісту навчальної дисципліни – конкретних знань, умінь та практичних навичок, якими повинні оволодіти студенти, щоб реалізувати основну мету навчання.

Ключові слова: проектування, проектування курсу навчання, мета навчання, зміст навчальної дисципліни.

Постановка проблеми. Як показує досвід, поряд із знаннями, вміннями та навичками, які отримують студенти під час навчання у ВНЗ, саме готовність до професійної діяльності виступає важливою складовою характеристики майбутнього педагога. Оскільки тільки синтез всіх цих якостей і є тим індикатором, який дозволяє визначити здатність до реалізації студента-випускника у майбутній професії та у житті суспільства. Тому результатом роботи навчального закладу в сучасних умовах має стати переорієнтація навчально-виховного процесу на отримання студентами ключових компетентностей, які необхідні для розв'язання життєвих та фахових завдань та продуктивного здійснення життя як індивідуального проекту [1, с. 53]. Однак, у будь-якій практичній науковій діяльності мало висловити ідею, треба знайти форму, втілившись в яку, ця ідея могла б увійти в життя, зробитися придатною для використання. Якщо це твердження правильне по відношенню до будь-яких практичних дисциплін, то тим більше воно важливе для педагогіки.

Мета статті – проаналізувати процес проектування курсу навчання, основні його етапи, а також шляхи удосконалення проектувальних можливостей сучасних викладачів ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні очевидним є те, що реалізувати принципи особистісно-орієнтованого навчання при традиційному підході до освіти, традиційних засобах навчання, орієнтованих подекуди і на класно-урочну форму занять, неможливо. Для включення кожного студента в активний пізнавальний процес, повинно бути створено адекватне навчально-предметне середовище, яке забезпечувало б можливість вільного доступу до різноманітних джерел інформації, спілкування з товаришами, навчально-пошукової праці під час вирішення актуальних проблем.

Ось чому всі курси навчання починаються з їх проектування. Саме на цьому етапі викладачі виступають своєрідними інженерами-конструкторами навчальних курсів. Весь процес проектування здійснюється безпосередньо до початку процесу викладання. Але він є надзвичайно важливим, оскільки від нього залежить ефективність засвоєння студентами певної навчальної

дисципліни. На сучасному етапі розвитку суспільства, який характеризується незвичайною рухливістю і мінливістю, проектувальна діяльність педагога домінує тому, що в ній поєднуються дослідницька діяльність із прогностичністю, інформативність освіти – з соціальним перетворенням. Основні розробки дослідження цієї проблеми здійснюються за допомогою засобів, що дозволяють без збільшення часу на навчально-виховний процес надавати можливість учням оволодівати науковими та технічними знаннями на сучасному рівні.

Проблема проектування курсу навчання привертає увагу багатьох сучасних науковців (Т.Батієвська, В.Безрукова, В.Красевський, Н. Мачинська, В.Шепель та ін.).

Під терміном проектування розуміють «оформлені комплекси інноваційних ідей в освіті, у соціально-педагогічному поступі, в освітніх системах та інститутах, у педагогічних технологіях» [2, с.21].

Проектування складається із двох взаємопов'язаних етапів, а саме: визначення мети навчання та формування змісту курсу певної дисципліни.

Як стверджує дидактика – під метою навчання розуміють певну сукупність знань, умінь та навичок, якими повинен оволодіти учень у процесі навчання: «Важливо чітко окреслити, яких знань, умінь і досвіду мають набути учні» [3, с.81]. Знання отримують із окремих наук шляхом опанування навчальними дисциплінами. Однак вміння та навички систематизовано та повно у традиційних формах навчання недостатньо виокремлені. Ось чому в реальному навчанні від основної мети навчання залишаються у роботі тільки знання. Адже саме знання в їх найрізноманітніших комбінаціях, видах та формах є кінцевим цільовим фактором традиційного навчання. Звідси і головні докори щодо традиційного навчання як до навчання, де студентами засвоюються виключно знання, проте залишається поза увагою операційно-діяльнісний компонент, оскільки студенти здатні добре відтворювати теоретичний матеріал (переказувати зміст підручників, конспектів), проте застосовувати отримані знання у практичній діяльності їм важко. Ситуація ускладнюється також і тим, що у деяких викладачів немає чіткого уявлення про ті вміння та

навички, котрі повинні бути сформовані у студентів у процесі вивчення навчальних дисциплін. Тому, нажаль, часто все те, що пов'язано з уміннями та навичками, викладачі переадресовують виключно на заплановані періоди практик і, тим самим, знімають із себе відповідальність за фактичну невідповідність студента.

В процесі діяльнісного підходу до навчання ця проблема реалізується наступним чином. В якості мети навчання педагог визначає і ту діяльність (сукупність дій), яку в процесі учіння повинен навчитися виконувати студент. Як правило під діями розуміють вміння вирішувати відповідні завдання в певній практичній діяльності (тобто на практиці). При цьому із процесу навчання знання нікуди не зникають. Їм, навпаки, відводиться чітка роль тих засобів, якими повинен оволодіти студент, щоб за їх допомогою здійснювати ту чи іншу практичну дію. Таке розмежування цілей (умінь виконувати певні дії) і засобів (знань, необхідних для виконання дій) навчання дозволяє по новому підходити до вирішення питання організації навчального процесу. Адже головна мета навчання у ВНЗ – прищепити студентам навички практичної діяльності, які б ґрунтувалися на глибоких теоретичних знаннях. Тобто, студенти повинні опанувати дії, щодо вирішення задач на практиці. Як найбільш поширений приклад, вони повинні вміти аналізувати ситуацію, приймати рішення, знаходити найбільш ефективний спосіб діяльності у даній ситуації, організувати взаємодію, спілкування тощо [4].

Крім того, у меті вивчення кожної дисципліни повинні бути вказані ті знання, які мають бути використані під час вирішення тих чи інших завдань.

Завдання, які можуть бути відображені в меті вивчення дисципліни варто згрупувати у такі напрями:

Типові задачі. Вони найчастіше зустрічаються у практиці і їх повинен навчитися вирішувати кожен студент.

Евристичні завдання. Це більш узагальнений тип задач, що зустрічається у певних видах діяльності. Загальні рішення можуть розглядатися на практичних заняттях, проте конкретна реалізація в різних ситуаціях різна.

Творчі завдання. Результат вирішення таких завдань невідомий завчасно і непередбачуваний. Тому вирішення таких завдань інколи важко спрогнозувати наперед. Такі завдання можуть вирішуватися тільки шляхом самостійних пошуків та креативного підходу.

З метою удосконалення підготовки майбутніх педагогічних працівників варто окреслити і перспективи щодо їх професійного зростання. Розвиток студентів забезпечується і за рахунок удосконалення логіки мислення, інтуїції та творчих здібностей [5, с.19-20]. А це, в свою чергу, вимагає від викладача більш детального добору методик опрацювання спеціальних евристичних та творчих завдань а, отже, вміння застосовувати елементи проблемного навчання.

Звідси цілі навчання фіксуються через: а) *уміння* – необхідні для вирішення основних завдань в діяльності (типові задачі); б) *знання* (ґрунтовне знання дисципліни); в) *розвиток*, що проявляється у нових способах

мислення, інтуїції та креативності (через вміння вирішувати евристичні та творчі завдання).

Звичайно, кристалізація цілей навчання по кожній дисципліні відбувається по-різному. Проте важливим є те, щоб викладач зумів виокремити у своєму курсі всі типи цілей навчання, а тому, щоб чітко уявляв, які навчальні завдання відповідають досягненню конкретної навчальної мети.

Організація змісту навчальної дисципліни є ще одним чинником у проектуванні курсу навчання. Зміст навчання тут розглядається як ті знання, уміння та практичні навички, якими повинні оволодіти студенти для того, щоб реалізувати основну мету навчання. Тому знання повинні бути надані у такий спосіб, щоб їх можна було застосувати у професійній діяльності. Як наслідок, студентам у першу чергу необхідно подавати знання про діяльність і її компоненти. Це дозволить майбутньому педагогу більш свідомо організувати свою діяльність та орієнтуватися у її структурі.

В останні роки пробивають собі дорогу нові принципи особистісно-орієнтованої освіти, індивідуального підходу, суб'єктивності в навчанні які зажадали нових методів навчання. Сучасним педагогам та студентам потрібні такі методи навчання, які б:

- формували активну, самостійну й ініціативну позицію студента у навчанні;
- розвивали у першу чергу загальнонавчальні вміння та навички: дослідні, рефлексивні, самооцінюючі;
- формували не просто вміння, а компетенції, тобто вміння, безпосередньо пов'язані з досвідом їх застосування у практичній діяльності;
- були пріоритетно націлені на розвиток пізнавального інтересу студентів;
- реалізували принцип зв'язку навчання з життям.

Висновки. Отже, організовуючи зміст навчальної дисципліни потрібно завжди пам'ятати, що свідомість людини це системно-структурне утворення. Ось чому особистість намагається вкласти всю отриману інформацію у певну систему. Звідси, викладач повинен будувати вивчення своєї дисципліни з урахуванням того, як її будуть сприймати студенти. Найбільш доцільним тут може бути розкриття всієї структури навчальної дисципліни на перших заняттях. В подальшому педагогу варто нагадувати та акцентувати увагу студентів на тому, який елемент у структурі дисципліни розглядається на сьогоднішньому занятті, а що буде розкрито на наступному. Крім того, короткий екскурс у логіку та методологію науки тільки збагатить і підсилить зміст навчальної дисципліни та дасть більш повне, розширене уявлення студентам про предмет, що вивчається.

Література

1. Ващенко Т. *Загальні методи навчання* / Т. Ващенко. – Х.: Держвидав, 1999. – 231 с.
2. Борисова Н.В. *Образовательные технологии как объект педагогического выбора: учеб.посіб./* Н.В. Борисова.- М.:ИЦТКПС, 2000. – 146 с.
3. Чепіль М.М. *Педагогічні технології: Навч.посіб.* / М.М.Чепіль, Н.З.Дудник, – К.: Академвидав, 2012. – 224 с.
4. Щербань П.М. *Прикладна педагогіка: Навч.-метод.посіб.* / П.М.Щербань. – К.: Вища школа, 2002. – 215 с.

5. Якса Н.В. Основи педагогічних знань: Навч. посіб. / Н.В.Якса. – К.: Знання, 2007. – 358 с.

References

1. Vashchenko G. Zagal'ni metody navchann'a / G. Vashchenko.- H. Derzhvydav, 1999. – 231 s.

2. Borysova N.V. Obrazovatel'nye tehnologii kak ob'ekt pedagogicheskogo vybora: uceb. posob. / N.V. Borysova .- M. ICPKPS, 2000/-146 s.

3. Chepil' M.M. Pedagogichni tehnologii: Navch. posib. / M.M. Chepil', N.Z. Dudnyk.- K.: Akademydav, 2012.-224 s.

4. Shcherban' P.M. Prykladna pedagogika: : Navch.-metod. posib. / P.M. Shcherban' /- K: Vyshtcha shkola, 2002.- 215 s.

5. Jaksa N.V. Osnovy pedagogichnyh znan': Navch. posib. / N.V. Jaksa.- K.: Znannja, 2007. – 358 s.

Yehorova I.V.,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of Pedagogics behalf of the Bogdan Stuparyk, of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University yehorova.inga@gmail.com

Ukraine, Ivano-Frankivsk

THE PROBLEM OF EDUCATIONAL PROCESS DESIGNING IN HIGHER EDUCATION

The article is devoted to the process of designing training course of pedagogical disciplines in higher education. In this work the author considers the process of designing through the analysis of its key stages. The first stage serves the purpose of education – to instill in students the practical skills, which would be based on a deep theoretical knowledge. The second stage is formation of content of the course of educational disciplines – specific knowledge and practical skills that students must master to realize the main purpose of education.

Keywords: *projection, the training course projection, purpose of education, content of the course of educational discipline.*

УДК 378.14+37.014.5(4:477)

Іваній О.М.,

к.пед.н., доцент кафедри всесвітньої історії та методики навчання суспільних дисциплін
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, ya@lenusichka.ru

Україна, м. Суми

ВИНИКНЕННЯ Й СТАНОВЛЕННЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (XVI-XIX СТ.)

У статті в ретроспективі розглянуто історію становлення та розвитку вищої освіти в Україні, зміст та розвиток університетської освіти до початку дев'ятнадцятого століття. З'ясовано, що становлення університетської освіти розпочалося на західноукраїнських землях та сприяло поширенню й розвитку вищої освіти на українських землях, що входили до складу Російської імперії. Показано, що в сучасному контексті державотворення результати історико-педагогічного аналізу становлення вітчизняної університетської освіти є джерелом прогресивних ідей та підґрунтям її модернізації.

Ключові слова: гімназія, ліцей, академія, інститут, університетська освіта, вища освіта, університет, культурно-освітній центр, модернізація освіти.

Постановка проблеми. З часів заснування й до сьогодні університет відіграє провідну роль у процесі набуття та передачі досвіду від старшого покоління до молодшого, формує людину як особистість, закладає в ній ціннісні підвалини на все життя, а вдосконалення його діяльності на сучасному етапі реформування вищої освіти перебуває в прямій залежності від використання традицій університетської освіти, накопичених протягом її історичного розвитку (О. Глузман, О.Джурицький, К. Лавриненко-Омецинська, Ю. Марголіс, О. Мещанінов, К. Поляков, Г. Тішкін). Виникнення й становлення університетської освіти в Україні, як суспільно-історичний процес, тісно пов'язані з подіями історичного розвитку держави і співвідносяться з процесом становлення вищої освіти в інших країнах світу. Тому розгляд специфічних рис становлення та розвитку вітчизняних традицій вищої освіти взагалі та університетської зокрема відповідно до етапів розвитку культурних надбань українського народу, його історії є актуальною проблемою педагогічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема становлення, розвитку й оновлення вищої освіти в Україні знайшла своє відображення в історико-педагогічних, теоретико-методологічних, науково-методичних дослідженнях. Науковцями розглядаються: проблеми філософії вищої освіти (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Огнев'юк, П. Саух); історичні аспекти розвитку університетської освіти (А. Арсенєв, В. Григор'єв, Ф. Паничін, Г. Хоружий); проблеми відродження класичної університетської освіти (В. Болотов, С. Бресєв, Н. Ладижець, О. Мещанінов, А. Сухарєв).

У ряді робіт розглядається історія Києво-Могилянської академії [1], історичні реалії становлення та розвитку вітчизняної університетської освіти (XVII-XVIII ст.) [3; 9]. Низку робіт присвячено історії розвитку Санкт-Петербурзького академічного університету [4; 5; 6], зародженню державної системи управління освітою в Росії [7], управління університетом Св. Володимира [10]. Однак, до цього часу практично відсутні роботи, які б цілісно розглядали питання, пов'язані з виникненням та

розвитком університетської освіти в Україні до початку XX століття.

Мета статі – розглянути в ретроспективі історію вищої освіти в Україні, зміст та розвиток університетської освіти, створення культурно-освітніх центрів та становлення наукових шкіл; дослідити специфіку розвитку університетської освіти Російської імперії (XVII-XVIII ст.), державницька політика якої в цей період визначала освітню політику в галузі вищої освіти Лівобережної України.

Виклад основного матеріалу. Вищі навчальні заклади, як освітньо-виховні системи, пройшли складний шлях історичного розвитку. Вони, з одного боку, здійснювали значний вплив на накопичення та прогрес світової культурної спадщини, а з іншого – на собі відчували розмаїття кардинальних змін, які відбувалися в соціумі, науці та культурі різних народів і країн. Початковий період розвитку вищих навчальних закладів сягає своїм корінням сивої давнини.

Початок університетської науки в Україні знаменувало виникнення наукових осередків – теологічних шкіл, через які пройшли цілі покоління представників різних верств українського суспільства. Існувала потреба в освічених людях, які могли б протистояти агресивним нападам польсько-литовської шляхти і відстоювати інтереси народу в судах і сеймах, добре знали законодавство, вміли полемізувати з вихованцями єзуїтських колегіумів тощо. Першою школою вищого рівня вважають Острозьку академію (греко-слов'яно-латинську колегію), засновану близько 1576 року, яка виконувала роль освітнього, наукового та мистецького центру, осередку духовності українського народу й усієї Східної Європи. Мета навчального закладу, його устрій, склад викладачів та їх причетність до науково-дослідної роботи, коло дисциплін і рівень їх викладання, рівень освіти й оцінка роботи закладу громадськістю відповідали вимогам європейської вищої школи. Унікальність та оригінальність цього навчального закладу виявилась в тому, що тут уперше поєдналися два типи культур: візантійська та західноєвропейська. В академії викладали слов'янську, грецьку, латинську мови і так звані «вільні науки»: граматику, арифметику,

риторику, логіку та ін. Велика увага приділялась вивченню музики і хорового співу. При школі діяли друкарня і науково-літературний гурток.

Заснована у 1615 році як Київська братська школа, Києво-Могилянська академія продовжила синтез культур: східної (русько-візантійської) і західної (латинської), що був розпочатий у Острозі й братських школах. Становлення Києво-Могилянської академії як вищої школи відбувалось в умовах гострої боротьби православ'я й католицизму в Україні. Серед її позитивних результатів можна назвати вивчення й вживання ученими польської та латинської мов, використання в навчальних закладах польської історіографічної думки тощо. Курс навчання в академії тривав 12 років. Студенти отримували філологічну підготовку, вивчали старослов'янську, українську літературну, грецьку, латинську, польську мови, оволодівали поетичним і риторичним мистецтвом, класичною грецькою, римською й частково середньовічною літературою, історією, географією, філософією, богослов'ям. Пізніше в академії розпочали студіювати російську, німецьку, французьку мови. В другій половині XVIII ст. були відкриті навіть спеціальні класи чистої математики, де викладалась алгебра і геометрія, та змішаної математики, де викладалась механіка, гідростатика, гідравліка, оптика, тригонометрія, гідрографія і математична хронологія, цивільна й військова архітектура [1, с. 2-3]. В академії започатковуються природничі науки – астрономія, біологія, мінералогія, зоологія та інші, які поступово відділяються від філософії. Формувалась також історична наука. В останні роки існування академії були створені класи домашньої та сільської економіки і медицини. Значне місце посідала художня та музична освіта, риторична підготовка. Студентів навчали різним прийомам малювання, графіки й живопису. Саме в Києво-Могилянській академії склалася одна з найбільших художніх та граверних шкіл в Україні. Тут сформувалась київська школа музики, зародився і став професійним театр. Велика увага в академії приділялась вихованню студентів на принципах гуманізму і рівності. Це сприяло розвитку демократичних ідеалів, плеканню у вихованців почуття гідності й взаємної поваги. Київська академія була видатним осередком культури, освіти і науки, де щороку навчалось від 500 до 2000 студентів без вікових обмежень. Для незаможних при академії існувала бурса. Загалом могилянка стала центром, де формувалися кадри провідної української верстви – козацької старшини, зокрема – писарі, обозні, судді, осавули, полковники, сотники, військові канцеляристи, бунчукові товариші, а також правники, дипломати, перекладачі тощо [2, с. 119]. У ній навчався й працював цвіт українського народу. На зорі започаткування Російської академії наук з двадцяти академіків – тринадцять були українцями, випускниками Києво-Могилянської академії, яка живила національну свідомість та продовжувала національне буття народу.

Визначну роль у розвитку освіти на західноукраїнських землях відігравав Львівський університет. У 1661 році польський король підписав диплом, що надавав Львівській єзуїтській колегії «статус академії й титул університету» з правом викладання всіх

тогочасних університетських дисциплін і присвоєння наукових ступенів. Львівський університет пройшов складний шлях розвитку і боротьби проти колонізації і онімечення в умовах Речі Посполитої (до 1772), Австрійської і Австро-угорської монархій (до 1918), польської держави (до 1939 р.). В університеті викладали видатні історики Іван Крип'якевич, Степан Томашевський, Михайло Грушевський. [3, с.213]. На богословсько-філософському відділенні основними навчальними дисциплінами були історія церкви, єврейська і грецька мови, біблійна герменевтика, догматичне богослов'я, моральне богослов'я, церковне право, чиста й прикладна математика, акушерство, теоретична та практична філософії. Головним його завданням була підготовка греко-римського духовенства. У 1773 році з ліквідацією ордену єзуїтів головним завданням вищої освіти стала підготовка професійних кадрів – учителів, суддів і священників. З 1784 року заклад відновлений як австрійський світський університет з викладанням латинською мовою. У 1787-1808 роках при університеті функціонував Український інститут, у якому окремі навчальні предмети богослов'я та філософії викладалися українською мовою. Інститут мав за мету підготовку освічених священників з числа молодих людей, які не володіли латиною та учителів для реальних і класичних гімназій, де навчалися українські діти.

Становлення університетської науки та освіти на українських землях, які входили до складу Росії, почалося з відкриття Петербурзького та Московського університетів. У 1724 році в Петербурзі виникли Академія наук, університет та гімназія в формі єдиного навчально-наукового комплексу [4, с. 6]. Заснований Академічний університет вважають першим світським навчальним закладом університетського типу в Росії. В університеті було створено три факультети: юридичний, медичний та філософський. На юридичному передбачалось викладання політики, етики та «природного права»; на медичному – анатомії, хімії та ботаніки; на філософському – логіки, метафізики, «генеральної» та експериментальної фізики, математики, а також красномовства, історії та давнини. Навчання фактично розпочалося у січні 1726 року. Це було обумовлено невеликою кількістю учнів, більшість з яких склали іноземці. Лекції викладалися латинською та німецькою мовами. Пізніше, через нестачу студентів у петербурзький університет стали переводити учнів московської Слов'яно-греко-латинської академії та духовних семінарій [5, с. 75].

Новий Устав Академії наук 1747 року проголосив самостійність університету. Було організовано постійні заняття, введено екзамен. Для заохочення студентів встановлено 30 стипендій. Після завершення навчання в університеті найкращі студенти переводилися в ад'юнкти Академії та отримували ступінь магістра [6, с. 33-34]. Петербурзький академічний університет, військово-навчальні заклади та професійні школи не повною мірою задовольняли потреби держави у вітчизняних спеціалістах. Тому видатний науковець і просвітитель М.В. Ломоносов неодноразово піднімав клопотання про відкриття класичного державного університету в Москві,

де мали б змогу навчатися не тільки дворяни, але й різночинці [7, с. 19-20].

1755 р. ознаменувався відкриттям Московського університету. Своє навчання в ньому всі студенти починали на філософському факультеті, де отримували фундаментальну підготовку з природничих та гуманітарних наук. Освіту можна було продовжити, спеціалізуючись на юридичному, медичному або на тому ж філософському факультеті. На відміну від університетів Європи в Московському університеті не було богословського факультету. Навчання було безкоштовним. 30 студентів отримували безкоштовний гуртожиток, харчування, підручники, одяг і взуття. Різночинці становили більшу частину учнів в університеті в XVIII ст. Найбільш здібних студентів для продовження освіти посилали в закордонні університети, зміцнюючи контакти і зв'язки зі світовою наукою.

Проте, дворянство недовірливо ставилося до російської науки та російських учителів (які у більшості своїй були дітьми сільських священників). Своїх дітей представники дворянства не віддавали в такі гімназії й університети, де не було станових обмежень при зарахуванні. Перевага надавалась або домашньому вихованню іноземними гувернерами, або приватним пансіонам, які також утримували іноземці. Ті представники дворянства, хто мав бажання отримати пристойну наукову освіту, відправлялися за кордон, переважно у Німеччину, у найбільш відомий та знаний Геттингенський університет, рідше в Оксфорд та Кембридж [8, с. 10-12].

Українська шляхта і старшина прагнули, щоб їх діти отримали знання з правничих наук і оволоділи європейськими мовами для доступу до дипломатичної та урядової служби в столицях. Протягом всього XVIII ст. українське дворянство, козацька старшина порушували клопотання про відкриття університету в Україні. Створювалися проекти університетів у Батурині, Києві, Чернігові, Катеринославі, Сумах, Новгороді-Сіверському, Харкові. Проте жоден з них у XVIII ст. реалізований не був [9, с. 98]. Це стало можливим тільки завдяки Олександрові І. Першими кроками реформаторської діяльності Олександра І стали перетворення Петербурзького головного училища на Педагогічний інститут (1802), реформа Московського і Петербурзького університетів. Водночас було відновлено в 1802 р. Дерпський (Юр'ївський, нині Тартуський), Віленський (1803) університети. До новостворених і реформованих навчальних закладів було запрошено іноземних професорів.

У період нової та новітньої історії вища школа в Україні зазнала впливу двох факторів. По-перше, освіта у тій частині України, що входила до складу Росії, розвивалася в умовах абсолютної русифікації в той час, як в регіонах України, які входили до складу Польщі, Австро-Угорщини і Румунії, здійснювались, відповідно, полонізація, мадяризація, онімечення й румунізація українського населення. Це стосується й університетів, розташованих на цих територіях. Другим фактором, що негативно впливав на розвиток університетської освіти в Україні, був постійний суворий нагляд колоніальних властей за діяльністю вищих шкіл.

Починаючи з 1803 року, російська, а значить і українська університетська система, поступово закріплює за собою освітню орієнтацію як головну. Це значною мірою сприяло девальвації класичної університетської ідеї. На відміну від німецької, американської, японської, англійської моделей, наукові дослідження виявились поза межами університетів та поступово почали згуртовуватись у дослідницьких Інститутах Академії наук і галузевих (медичній, сільськогосподарській, педагогічній) академіях. Ця тенденція вплинула на поступове перетворення університетів у провідні дослідницькі центри, наукові дослідження яких відійшли на другий план.

Завдяки боротьбі прогресивної громадськості і відповідно соціально-економічним потребам відбувся подальший розвиток української вищої школи. У 1809 р. засновано Київську гімназію; згодом (1811) її було віднесено до вищих навчальних закладів. У 1805 р. за ініціативи відомого вченого, винахідника, освітнього і громадського діяча Василя Каразіна відкрито Харківський університет, у складі якого було 4 факультети: фізико-математичний, історико-філологічний, медичний і юридичний, 8 наукових товариств, астрономічна обсерваторія, бібліотека. В університеті працювали видатні вчені, які своєю працею сприяли розвитку науки і техніки, мови і літератури, української культури. З діяльністю університету пов'язані імена І.І. Мечникова, М.І. Костомарова, М.В. Лисенка, П.П. Гулака-Артемовського, М.П. Старицького, Г. Квітки-Основ'яненка та інших видатних діячів науки і культури. Харківський університет був яскравим джерелом розвитку національної культури українського народу, могутнім осередком національно-демократичного руху. З університетом пов'язане видання перших вітчизняних газет і часописів, створення перших наукових товариств.

У 1834 р. створено Київський університет. Спочатку функціонував тільки філософський факультет, який мав два відділення: історичне та фізико-математичне. В 1835 році було відкрито юридичний факультет, а в 1841 – медичний факультет. Київський університет мав обслуговувати насамперед польське населення Київщини, Волині та Поділля, як воно фактично і було в перші десятиліття існування цього вищого навчального закладу. Університет Св. Володимира повинен був стати засобом «морального і розумового злиття» поляків із росіянами. Однак, всупереч цим планам, він став одним з найбільших центрів науки й осередком революційно-визвольного руху в Україні [10, с. 61]. Чисельність студентів у 1830-1840-х рр. становила 500 осіб (переважно поляків), у 1883 р. в університеті навчалися 1700 студентів (в основному українці та росіяни). Наукову та викладацьку роботу здійснювали 160 професорів та доцентів. При університеті налічувалося 45 навчально-допоміжних установ: 2 бібліотеки (наукова і студентська), 2 обсерваторії (астрономічна і метеорологічна), ботанічний сад, 4 факультетські клініки, 3 шпитальні та 2 клінічні відділення при міській лікарні, анатомічний театр та 9 лабораторій.

Крім привілейованих чоловічих навчальних закладів відкривалися станові жіночі навчальні заклади –

інститути шляхетних дівчат у Харкові (1812), Полтаві (1817), Одесі (1828), Керчі (1835), Києві (1838). Головна мета інститутського виховання – дати бідним дівчаткам освіту, необхідні навички у рукоділлі, завдяки яким вони після випуску змогли б забезпечити собі існування навчанням дітей або працею. До програми викладання в інституті входили елементи геометрії з застосуванням до господарської архітектури, фізика та історія, музика, італійські співи та рукоділля.

У 1865 році в Одесі за ініціативи відомого педагога і лікаря М.І. Пирогова на базі Рішельєвського ліцею було засновано Новоросійський університет, який з початку своєї діяльності мав історико-філологічний, фізико-математичний, юридичний і медичний факультети. У 1870 році в Чернівцях відкрито вчительську чоловічу гімназію, а 7 грудня 1874 року створено Чернівецький університет.

В Україні центрами наукової думки, підготовки вчених, учителів для середніх шкіл, лікарів, юристів та інших фахівців стали Харківський, Київський і Новоросійський (м. Одеса) університети, Ніжинський історико-філологічний інститут (1875), на західноукраїнських землях – Львівський і Чернівецький університети. Фахівців для промисловості та сільського господарства готували Харківський ветеринарний інститут (1851), Харківський технологічний інститут (1885), Київський політехнічний інститут (1898), Єкатеринославське вище гірниче училище (1899), Львівський політехнічний Інститут (1844), Академія ветеринарної медицини у Львові (1897) та ін. Набутий ними історичний досвід підготовки фахівців для різних галузей господарства є джерелом прогресивних ідей та підґрунтям модернізації вітчизняної університетської освіти.

Висновки. На основі аналізу літературних джерел надано характеристику виникнення й становлення вітчизняної вищої освіти, яку здійснено крізь призму діяльності перших вітчизняних закладів підвищеного типу та перших університетів в Україні. З'ясовано, що становлення університетської освіти розпочалося на західноукраїнських землях (Острозька, Києво-Могилянська академії, Львівський університет), які сприяли подальшому поширенню й розвитку університетської освіти на українських землях, що входили до складу Російської імперії (Харківський, Київський, Одеський університети). Показано, що в сучасному контексті державотворення результати історико-педагогічного аналізу становлення й розвитку вітчизняної університетської освіти є джерелом прогресивних ідей та підґрунтям її модернізації для підвищення якості підготовки фахівців різних галузей господарства.

Серед напрямів подальших розвідок вбачаємо дослідження впливу розвитку університетської освіти окремих країн на університетську освіту в Україні в зазначені періоди її становлення та розвитку.

Література

1. Хижняк З.І., Маньківський В.К. Історія Києво-Могилянської академії / З. І. Хижняк, В. К. Маньківський. – К.: Вид. дім «КМ Академія» 2003. – 524 с.

2. Хома І.Я. Історія української культури: навч. посібник / І.Я. Хома, А.О. Сова, Ж.В. Мина; за ред. І.Я. Хоми. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 356 с.

3. Студентський історико-педагогічний альманах. Випуск 2. Історія університетської освіти: виникнення, становлення, розвиток: збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О.Є. Антонової, В.В. Павленко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2013. – 308 с.

4. Марголіс Ю. Д. Сколько лет Петербургскому университету? / Ю. Д. Марголіс, Т. А. Пишкін // Ленингр. ун-т. – 1983. – С. 6-7.

5. Левшин Б. В. Академический университет в Санкт-Петербурге (Историческая справка) / Б. В. Левшин // Отечествен. история. – 1998. – № 5. – С. 73–76.

6. Марголіс Ю. Д. Единым вдохновением: Очерки истории университетского образования в Петербурге в конце XVIII – первой половине XIX в. / Ю. Д. Марголіс, Т. А. Пишкін. – СПб., 2000. – 227 с.

7. Ольховский Е. Р. Зарождение государственной системы управления высшим образованием в России: [пособие] / Е. Р. Ольховский, Ю. А. Козлов. – СПб.–Пушкин: Ин-т правоведения и предпринимательства, 2002. – 31 с.

8. Михайлова Л. Б. Царскосельский лицей и традиции русского просвещения / Л. Б. Михайлова. – СПб.: С.-Петербургское философское общество, 2006. – 256 с.

9. Сидорчук Н.Т. Історичні реалії становлення та розвитку вітчизняної університетської освіти (XVII-XVIII ст.) / Н.Т. Сидорчук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2011. – Вип. 60. – С. 96-99.

10. Кірдан О. Роль попечителя Київського університету в управлінні університетом Св. Володимира (1832-1839 рр.) / О. Кірдан // Історико-педагогічний альманах: Наукове видання. – 2010. – № 2. – С. 59-63.

References

1. Khyzhniak Z. I., Man'kivskiy V. K. Istoriiia Kyievo-Mohylians'koi akademii [The history of Kyiv-Mohyla Academy]. K.: Vyd. dim "KM Akademiia". 2003. 524 p. (ukr).

2. Khoma I. Ya. Istoriiia ukrainskoi kul'tury [The history of Ukrainian culture]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki. 2012. 356 p. (ukr).

3. Antonova O. Ye., Pavlenko V. V. Studentskyi istoriko-pedahohichnyi almanakh. Vypusk 2. Istoriiia universytetskoi osvity: vnyknennia, stanovlennia, rozvytock [Students' historical-pedagogical almanac. 2 Issue. History of university education: appearing, formation, development]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2013. 308 p. (ukr).

4. Margolis Ju. D. Skol'ko let Peterburgskomu universitetu? [How old is Petersburg University?]. Leningr. un-t. 1983. P. 6-7 (rus).

5. Levshin B. V. Akademicheskii universitet v Sankt-Peterburge (istoricheskaja spravka) [Academy university in Saint Petersburg (historic information)]. Otechestvi. istoriia. 1998. No 5. P. 73-76 (rus).

6. Margolis Ju. D. Edinym vdokhnoveniem: ocherki istorii universitetskogo obrazovaniia v Peterburge v kontce XVIII- pervoi polovine XIX v [Only by single inspiration: sketches of university education history in Petersburg in the end of XVIII – the first half of XIX c.]. SPb. 2000. 227 p. (rus).

7. Ol'khovskij E. R. Zarozhdenie gosudarstvennoi sistemy upravleniia vysshim obrazovaniem v Rossii [Origination of state higher education management system in Russia]. SPb Pushkin: In-t provedenie i predprinimatelstva. 2002. 31 p. (rus).

8. Mikhaiilova L. B. Tsarskoselskii litsei i tradicii russkogo prosveshcheniia [Tsarskoselskii lyceum and traditions of Russian

enlightment]. SPb: S.-Peterburgskoe filosofskoe obshchestvo. 2006. 256 p. (rus).

9. Sydorchuk N. H. Istorychni realii stanovlennia ta rozvytku vitchyznianoï universytetskoï osvity [Historic realities of native university education formation and development (XVII-XVIII c.)]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. 2011. No 60. P. 96-99 (ukr).

10. Kirdan O. Rol popechytelia Kyivskoho uchbovoho okruhu v upravlinni universytetom Sv. Volodymyra (1832-1839 rr.) [Kyiv educational district patron's role in the management of St. Volodymyr (1832-1839)]. Istoryko-pedahohichnyi almanakh: Naukove vydannia. 2010. No 2. P. 59-63 (ukr).

Ivaniy O.M.,

candidate of pedagogical sciences, associate professor of the World history and social subjects teaching methods department of Sumy State Pedagogical Makarenko University, ya@lenusichka.ru

Ukraine, Sumy

EMERGENCE AND FORMATION OF UNIVERSITY EDUCATION IN UKRAINE (XVI-XIX centuries)

In the article the history of higher education, content and development of university education, creation of cultural-educational centres and formation of scientific schools are considered. The specifics of the university education development in the Russian Empire to the beginning of XX century was studied, state policy of which in this period had predetermined educational policy in the sphere of higher education on the left bank Ukraine.

On the basis of literary sources analysis we have given the characteristic of the emergence and formation of native higher education, which was made in the light of first native educational establishments of higher type and first universities work in Ukraine. We found out that development of university education began on western Ukrainian lands (Ostroh Academy, Kyiv - Mohyla Academy, Lviv University), which made a great influence on further expansion and development of the university education on the Ukrainian lands, which were a part of the Russian Empire (Kharkiv, Kyiv, Odessa Universities). It has been shown that in the modern context of state creation the results of historical-pedagogical analysis of formation and development of native university education is a source of progressive ideas and the ground of its modernisation for the increase of specialists' training quality in different branches.

Key words: *gymnasium, lyceum, academy, institute, higher education, university education, historical-pedagogical analysis, cultural-educational centre, modernisation.*

УДК 37

Іванова О.В.,

*асистент кафедри лінгвістики Донбаської національної академії будівництва і архітектури,
ok-ivanova@ukr.net*

Україна, м. Краматорськ

ІНОЗЕМНА МОВА ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті розглядаються питання іноземної мови як засобу професійної підготовки студентів немовних спеціальностей, ключові моменти формування професійно орієнтованої компетентності майбутніх фахівців вищих технічних навчальних закладів засобами іноземної мови.

Ключові слова: професійна підготовка, іноземна мова за професійним спрямуванням, професійно орієнтована іншомовна комунікативна компетентність, професійно орієнтована термінологія.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин, а також інтеграції України в європейський та світовий науковий, освітній та культурний простір володіння іноземною мовою стає не просто необхідністю, а важливою умовою професійної підготовки будь-якого фахівця. Інтеграція нашої країни в світове економічне та науково-культурне співтовариство зумовила необхідність зближення якості рівня професійної освіти в Україні та передових країнах світової спільноти. Зростання ролі вивчення іноземної мови пояснюється також і реформуванням системи освіти в Україні з огляду на її участь у Болонському процесі, що висуває нові вимоги щодо вивчення іноземних мов. Згідно з Указом Президента України «Про заходи щодо пріоритетного розвитку освіти в Україні» від 30 вересня 2010 р. № 926 визначено низку заходів, спрямованих на реалізацію в Україні положень Болонської декларації, зокрема, спрямованих на узгодження національної системи із забезпечення якості освіти з загальною європейською [3]. Виходячи з цього, забезпечення якості освіти має ґрунтуватися на формуванні у випускника вищого навчального закладу таких компетенцій та вмінь, які б вирішували головну мету – спільність фундаментальних принципів функціонування загальноєвропейської системи вищої освіти, що в свою чергу надавало б можливість випускникам, майбутнім фахівцям, застосовувати та практично використовувати здобуті знання та вміння на користь своєї країни та всієї Європи. Хоча питанням викладання іноземної мови як засобу професійної підготовки студентів немовних спеціальностей займалися багато учених: Бокарева Н.В., Булатова, Д.В., Волкова Н.П., – але й на сьогодні воно залишається актуальним і потребує подальшого вивчення.

Мета роботи – розглянути питання вивчення іноземної мови у вищих технічних навчальних закладах як засіб професійної підготовки студентів немовних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Співробітництво між країнами світу з питань покращення вищої освіти стає все більш тісним, і в майбутньому ця тенденція буде зберігатися та набирати обертів. Це можна продемонструвати на прикладі нашого вишу. Донбаська національна академія будівництва і архітектури (ДонНАБА) підписала угоду з Політехнічним інститутом м. Лейрія (IPL, Португалія). Зараз українські студенти академії здійснюють навчання за навчальною програмою

рівня «Магістр» напряму підготовки «Будівництво» з метою отримання двох дипломів – ДонНАБА та IPL. Така угода – це перший досвід в Україні, але подібне співробітництво буде розвиватися надалі та подібних угод в майбутньому ставатиме більше. Так, ДонНАБА зараз веде перемовини з вищими навчальними закладами Польщі та Іспанії.

Згідно з рекомендаціями Комітету Ради Європи з питань освіти випускники вищих немовних навчальних закладів мають володіти професійно орієнтованими іншомовними навичками та вміннями з усіх видів мовленнєвої компетенції (говоріння, аудіювання, письма, читання), рівень сформованості яких визначається положеннями освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівця. [4].

Високий рівень володіння іноземною мовою (найчастіше англійською) має бути метою професійної підготовки студентів немовних спеціальностей будь-якого ВНЗ, бо володіння мовою є ключовим моментом передачі інформації, сучасних технологій.

Приклад нашого вишу демонструє, що в сучасних умовах іншомовне спілкування стає важливим компонентом майбутньої професійної діяльності фахівця. У зв'язку з цим значно підвищується роль навчальної дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» на факультетах немовних спеціальностей. Державний освітній стандарт вищої професійної освіти вимагає врахування професійної спрямованості під час вивчення іноземної мови як основи реалізації завдань майбутньої професійної діяльності студентів. Особливої актуальності набуває професійно орієнтований підхід до вивчення іноземної мови на немовних факультетах вишів, який передбачає формування у студентів здатності іншомовного спілкування в конкретних професійних ситуаціях, ділових, наукових сферах із урахуванням особливостей професійного мислення [2]. Під професійно орієнтованим розуміється вивчення іноземної мови, яке базується на врахуванні потреб студентів і диктується специфікою майбутньої професії або спеціальності.

Роль вищої школи сьогодні полягає не тільки в тому, щоб закласти ґрунтовний фундамент із професійних знань фахівця, а й підготувати особистість, яка вміє актуалізувати свій потенціал, проявити компетентність, пов'язати свої дії з очікуваним результатом, усвідомлювати можливі проблеми, моделювати професійну майстерність,

користуючись також мовними засобами іншомовного спілкування. Отже, іноземна мова стає засобом професійної підготовки фахівця-випускника немовних факультетів.

Питання підвищення ефективності професійної підготовки фахівця та особистісно професійного розвитку майбутнього спеціаліста вимагає пошуку оптимальних, максимально-ефективних методів і прийомів у викладанні іноземної мови на факультетах немовних спеціальностей з метою підготовки «фахівця, професійна компетентність якого стає глибшою завдяки володінню іноземною мовою» [1, с. 78].

Ураховуючи фахову спрямованість вивчення іноземної мови в Донбаській національній академії будівництва і архітектури, ми звертаємо увагу студентів на значущість та практичне використання аналізованих ними явищ в майбутньої професійній діяльності; надаємо можливість усвідомити, що іноземна мова – це не лише засіб їхнього подальшого розвитку та підвищення кваліфікації, а й професійний зріст. Необхідною умовою при цьому з самого початку занять є робота з тематичними текстами професійної спрямованості, матеріалами зарубіжних видань, які взяті з оригінальної іноземної літератури, перегляд англомовних відеоматеріалів та інтернет ресурсів. Іншомовна професійна підготовка передбачає підбір дидактичних матеріалів за фаховим спрямуванням. Отже, засвоєння мовного матеріалу неможливе без знань у професійній сфері. Це визначає актуальність міжпредметних зв'язків для успішного навчання іноземної мови.

Студенти працюють зі спеціальною літературою за професійною тематикою, опановують термінологію, пов'язану з їхньою майбутньою спеціальністю. Вміння читати іншомовну літературу, розуміти зміст англомовних відеоматеріалів зі спеціальності відкриває студентам широкий доступ до закордонних джерел інформації, що дозволяє їм на якісно новому рівні реалізувати на практиці свої професійні можливості.

Найбільший ефект у підтримці інтересу студентів до вивчення мови та збереженні їхньої мотивації має паралельне вивчення окремих фахових дисциплін іноземною мовою.

В умовах професійно орієнтованого навчання великою популярністю користуються інтерактивні методи навчання. Ділові ігри, диспути, дискусії, презентації та конференції дають можливість моделювати майбутню професійну діяльність студентів.

Ці методи мають позитивні результати, бо імітують саме ті проблемні ситуації, що можуть траплятися в професійній діяльності фахівця в реальних умовах.

Ефективність проведення практичних занять залежить від активізації самостійної діяльності студентів, від правильного взаємозв'язку індивідуальної та групової форм роботи. Студенти повинні не лише засвоювати певні знання, а й навчатися самостійно їх здобувати. Ці два освітні процеси тісно пов'язані. Головною умовою змісту таких методів у немовному виші є їх професійна спрямованість, тематичний зв'язок з профільними дисциплінами. Це один з можливих шляхів реалізації принципу професійної спрямованості навчання, який дозволяє підвищити інтерес студентів до занять з іноземної мови, оптимізувати навчальний процес.

Висновки. За таких умов іноземна мова на сучасному етапі розвитку вищої освіти стає одним із засобів вивчення спеціальності, формування та розвитку професійних інтересів у студентів, активізації їх пізнавальної діяльності, готовності цілеспрямовано використовувати здобуті знання у сфері професійної діяльності, що відповідає вимогам окресленої мети навчання іноземної мови на факультетах немовних спеціальностей українських вищих навчальних закладів.

Література

1. Булатова Д.В. *Іноземна мова як засіб професійної підготовки студентів немовних вузів* / Д.В. Булатова // *Професійна освіта*. – 1996. – № 1. – С. 78-83.
2. *Освітньо-кваліфікаційна характеристика підготовки спеціаліста*. – Міністерство освіти і науки України. – К., 2002. – 125 с.
3. *Указ Президента України від 12. вересня 1995 р. № 832 «Про Основні напрями реформування вищої освіти в Україні»*.
4. *English for Specific Purpose (ESP). National Curriculum for Ukrainian Universities (Draft)*. – Київ, 2004. – 94 p.

References

1. *Bulatova D.V. Inozemna mova yak zasib profesijnnoyi pidhotovky studentiv nemovnykh vuziv* / D.V. Bulatova // *Profesijna osvita*. – 1996. – # 1. – S. 78-83.
2. *Osvitno-kvalifikatsijna kharakterystyka pidhotovky spetsialista*. – Ministerstvo osvity i nauky Ukrajinu. – K., 2002. – 125 s.
3. *Ukaz Prezidenta Ukrajinu vid 12. veresnja 1995 r. # 832 «Pro Osnovni napryamy reformuvannya vyshchoyi osvity v Ukrajinі»*.
4. *English for Specific Purpose (ESP). National Curriculum for Ukrainian Universities (Draft)*. – Kyiv, 2004. – 94 p.

Ivanova O.V.,

assistant of the Department of Linguistics of Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture, ok-ivanova@ukr.net

Ukraine, Kramatorsk

TEACHING FOREIGN LANGUAGES AS MEANS OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF STUDENTS OF TECHNICAL UNIVERSITIES

The article deals with the problem of teaching foreign languages as means of professional development of students of technical universities. The creation of necessary conditions for implementing of learning professionally oriented foreign language and improving professionally oriented foreign language competence is analyzed.

Key words: *professional development, professionally oriented foreign language, professionally oriented foreign language competence, professionally oriented vocabulary.*

УДК 378.147

Коваленко Д.А.,*студентка Інституту хімічних технологій**Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля(м. Рубіжне), daria.kovalenko07@gmail.com***Волков С.В.,***старший викладач кафедри вищої математики та комп'ютерних технологій**Інституту хімічних технологій Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля(м. Рубіжне),**sv.kenos@gmail.com**Україна, м. Рубіжне*

ОРГАНІЗАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ПЛАТФОРМИ MOODLE

У статті розглянуто основні дидактичні принципи дистанційної форми навчання. Проводиться обґрунтування актуальності використання дистанційних технологій у навчанні. Наведено педагогічні особливості використання платформи дистанційного навчання Moodle.

Ключові слова: *дистанційне навчання, системи управління навчанням, платформа дистанційної освіти Moodle.*

Постановка проблеми. У зв'язку з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій перед суспільством постала важлива проблема, що полягає у створенні перспективної нової системи освіти, яка має підготувати суспільство до життя в нових умовах цивілізації. Цим пояснюється виникнення нової форми навчання – дистанційної.

Дистанційне навчання представляє собою нову організацію освіти, що ґрунтується на використанні як кращих традиційних методів отримання знань, так і нових інформаційних та телекомунікаційних технологій, а також на принципах самоосвіти. Дистанційне навчання дає змогу впроваджувати інтерактивні технології викладання матеріалу, здобувати повноцінну вищу освіту або підвищувати кваліфікацію і має такі переваги, як гнучкість, актуальність, зручність, модульність, економічна ефективність, інтерактивність, відсутність географічних кордонів для здобуття освіти[1, с.6].

Одним із перспективних напрямків розвитку освіти в цій сфері є використання систем управління навчанням (з англ. Learning Management System), що застосовуються для розробки, управління та поширення навчальних матеріалів в режимі онлайн із забезпеченням спільного доступу до них багатьох користувачів.

Однією з таких систем є платформа Moodle. Moodle (Modular Object Oriented Distance Learning Environment) – це система управління навчальним контентом (LCMS – Learning Content Management Systems), спеціально розроблена для створення якісних online-курсів викладачами. Завдяки своїм функціональним можливостям система здобула велику популярність та успішно конкурує з комерційними LMS. Moodle дає можливість проектувати, створювати та керувати ресурсами інформаційно-освітнього середовища.

Метою даної статті є проведення аналізу особливостей дистанційного навчання, обґрунтування доцільності та перспективності використання платформи дистанційного навчання Moodle, розглядання педагогічних особливостей організації дистанційної форми навчання з використанням платформи Moodle.

Стаття може бути корисною викладачам середніх та вищих навчальних закладів, а також студентам педагогічних напрямків.

Основний матеріал. Можна навести велику кількість визначень поняття дистанційне навчання, що відображає різноманітні підходи до його розуміння. Ось деякі з них [2, с.358]:

Дистанційна освіта – особлива, досконала форма, яка поєднує елементи очного, очно-заочного, заочного й вечірнього навчання на основі нових інформаційних технологій та систем мультимедіа.

Дистанційне навчання – нова організація освітнього процесу, що базується на принципі самостійного навчання студента.

Дистанційне навчання – сукупність інформаційних технологій, що забезпечують доставку студенту основного обсягу навчального матеріалу; інтерактивну взаємодію студентів та викладачів у процесі навчання; надання студентам можливості самостійної роботи із засвоєння навчального матеріалу; а також оцінювання їхніх знань та умінь у процесі навчання.

Згідно з Положенням про дистанційне навчання, під дистанційним навчанням розуміється індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [3].

Велика кількість визначень поняття «дистанційне навчання» свідчить про стрімкий розвиток цієї форми навчання та бажання знайти її найбільш оптимальне технологічне та науково-методичне наповнення.

Використання дистанційної форми навчання має багато переваг порівняно з традиційними формами, а саме:

– мобільність – реалізація зворотного зв'язку між викладачем і студентами є основою успішності процесу дистанційного навчання;

– гнучкість – студент може самостійно планувати час, місце і тривалість занять;

– доступність – незалежність від географічного положення студента й освітньої установи, що дозволяє не обмежувати в освітніх потребах населення країни;

– модульність – матеріали для вивчення пропонуються у вигляді модулів. Це дає змогу з набору курсів-модулів сформувати навчальну програму, що відповідає індивідуальним або груповим потребам;

– рентабельність – економічна ефективність за рахунок зменшення витрат на утримання площ освітніх установ;

– охоплення – можливість одночасного звертання до навчальної інформації багатьох користувачів;

– технологічність – використання в освітньому процесі інформаційних і телекомунікаційних технологій.

Оскільки одним із стратегічних напрямів реформування освіти є активне використання інформаційно-комунікаційних технологій для розвитку дистанційних форм навчання необхідно розглянути питання застосування платформ дистанційного навчання, без яких організація дистанційного навчання неможлива.

Платформа дистанційного навчання – це програмне забезпечення для підтримки дистанційного навчання. Воно включає засоби, необхідні для трьох основних користувачів – викладача, студента, адміністратора [1, с.27-28].

Викладач створює загальний курс навчання, використовуючи мультимедійні педагогічні ресурси, індивідуалізує його до потреб та здібностей кожного студента, та здійснює підтримку діяльності студентів.

Студент вивчає в мережі або завантажує навчальні матеріали, організовує свою роботу, виконує вправи, завдання для самооцінки та передає виконані завдання на перевірку викладачеві.

Викладачі та студенти спілкуються індивідуально або в групі, пропонують теми для обговорення та співпрацюють при вивченні або створенні загальних документів.

Адміністратор забезпечує й підтримує обслуговування системи, керує доступами та правами викладачів і студентів, створює зв'язки із зовнішніми інформаційними системами (адміністративними документами, каталогами, педагогічними ресурсами тощо).

Існує велика кількість платформ дистанційного навчання, які поділяються на дві групи: комерційні та безкоштовні. Серед безкоштовних платформ дистанційного навчання найбільшою популярністю користується система Moodle.

Moodle – це модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище, яке називають також системою управління навчанням (LMS), системою управління курсами (CMS), віртуальним навчальним середовищем (VLE) або просто платформою для навчання, яка надає викладачам, студентам та адміністраторам дуже розвинутий набір інструментів для комп'ютеризованого навчання, в тому числі дистанційного [4].

Автор концепції платформи Moodle австралієць Мартін Доугіамас вважає, що головною її метою було

створення системи, відмінної від доступних на ринку, а саме такої, в якій враховувалися б педагогічні аспекти, що базуються на основах пізнавальної психології, коли студент це активний суб'єкт, який самостійно створює свою власну систему знань, користуючись доступними йому джерелами. При цьому роль викладача полягає, в основному, в мотивуванні й підтримці своїх підопічних шляхом підготовки завдань для самостійного опрацювання, оцінювання результатів їх виконання, коригування знань студентів. Відповідно до основ суспільного конструктивізму, конструйоване знання найбільш ефективно, коли студенти навчаються в співпраці. Це можливо тоді, коли студент працює в групі, ділиться своїми досвідом і думками, будучи відкритим для досвіду і думок інших [5, с.7].

Moodle перекладена багатьма мовами, в тому числі й українською. На сьогоднішній день система використовується у 197 країнах світу.

Організація дистанційного навчання на базі платформи Moodle проходить у два етапи.

На першому етапі викладач створює та наповнює електронний курс навчальною інформацією з урахуванням специфіки дисципліни.

На другому етапі відбувається організація навчальної діяльності студентів у відповідності з навчальним планом, а також, за необхідністю, корегування структури та матеріалів електронного навчального курсу.

Система Moodle містить велику кількість вбудованих інструментів, що орієнтовані на певний тип діяльності або взаємодії зі студентами.

Основні інструменти можна класифікувати за призначенням:

– інформаційні («Опитування», «Пояснення», «Глосарій», «Текстова сторінка», «База даних», «Лекція», «Анкета»);

– комунікаційні («Форум», «Чат», обмін повідомленнями);

– контролюючі («Тест», «Семинар»).

Система Moodle має багато можливостей для забезпечення якісного навчального процесу за дистанційною формою: різноманітні опції формування та викладення навчального матеріалу, контролю успішності та перевірки знань, проста організація модульного навчання, реалізація оцінювання завдань в балах, зворотній зв'язок між студентами та викладачем, що надає студентам можливість надсилати виконані завдання в електронному вигляді на сервер, отримувати рецензії викладача та виправляти помилки, отримувати консультації дистанційно.

Розглянемо педагогічні особливості організації дистанційного навчання з використанням системи Moodle.

Навчальний процес в дистанційній формі побудований у відповідності з логікою пізнавальної діяльності та науковою організацією діяльності викладача та студента. Процес пізнання починається з ознайомлення з новою пізнавальною задачею. Студентам надають для роздуму невідомі їм проблемні ситуації та вказують на джерела інформації, де можна знайти матеріали для знайомства з даною проблемою. У зв'язку з цим дистанційний курс повинен містити

гіперпосилання на необхідні джерела. У системі Moodle гіперпосилання створюються за допомогою ресурсу «Гіперпосилання». Ресурс «Гіперпосилання» надає можливість встановити зв'язок з доступними веб-сторінками в мережі Internet, або з файлами різних типів у комп'ютерній мережі чи на комп'ютері користувача.

Після ознайомлення з новим матеріалом необхідно переконатися, що студенти сприйняли його адекватно. Для цього передбачені завдання та питання для самоконтролю. В Moodle їх можна створити за допомогою ресурсів «Тест», «Завдання», «Опитування». Результатом цих етапів є сформовані знання.

Наступний етап пізнання передбачає формування вмінь та навичок. Важливою особливістю дистанційного навчання є інтерактивність, що створює комфортне освітнє середовище для співпраці студентів та викладача. В системі Moodle для цього використовуються такі ресурси, як «Чат», «Форум», «Семинар».

Важливою методичною проблемою дистанційної освіти є забезпечення контролю знань.

Оскільки основною формою контролю знань у дистанційному навчанні є тестування, в Moodle є потужний інструментарій для створення тестів і проведення навчального й контрольного тестування. Підтримується кілька типів питань у тестових завданнях. Moodle надає користувачу багато функцій, що полегшують опрацювання результатів тестування. Можна задати шкалу оцінювання, існує механізм напівавтоматичного перерахування результатів. Moodle має не тільки багатфункціональний модуль для тестування, але й надає можливість оцінювати роботу студентів, що виконувалася в таких елементах курсу як «Завдання», «Форум», «Wiki», «Глосарій» і т.д., причому оцінювання може здійснюватися за шкалами, створеними самим викладачем [5, с.11].

Висновки. В результаті проведеного аналізу сучасного стану дистанційного навчання та спираючись на стрімкий розвиток інформаційних технологій, можна вважати доцільним введення систем управління навчальним контентом у організаційну складову освітнього процесу.

На основі розглянутих переваг, можна говорити про те, що система LCMS Moodle є достатнім механізмом для програмно-технічного впровадження дистанційної освіти в умовах теперішнього поширення мережі Інтернет в Україні. Розглянута система має потужну реалізацію багатьох необхідних методичних елементів, які постійно вдосконалюються розробниками системи.

Література

1. Вишнівський В.В., Гніденко М.П., Гайдур Г.І., Ільїн О.О. Організація дистанційного навчання. Створення електронних навчальних курсів та електронних тестів. – Навчальний посібник. – Київ: ДУТ, 2014. – 140 с.
2. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник. – К.: Знання, 2005. – 486 с.
3. Положення про дистанційне навчання (Затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466).
4. Що таке Moodle [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://moodle.org/mod/page/view.php?id=8174>.
5. Система електронного навчання ВНЗ на базі MOODLE: Методичний посібник / Ю. В. Триуса, І. В. Герасименко, В. М. Франчук // За ред. Ю. В. Триуса. – Черкаси. – 220 с.

References

1. Vyshnivskiy V.V., Gnidenko M.P., Gajdur G.I., Ilyin O.O. Organizaciya dystancijnogo navchannya. Stvorennya elektronnyh navchalnyh kursiv ta elektronnyh testiv. – Navchalnyj posibnyk. – Kyiv: DUT, 2014. – 140 s.
2. Kuzminskij A.I. Pedagogika vyshhoji shkoly : navchalnyj posibnyk. – K.: Znannya, 2005. – 486 s.
3. Polozhennya pro dystancijne navchannya (Zatverdzheno Nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukraïny vid 25.04.2013 № 466).
4. Shho take Moodle [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupu: <https://moodle.org/mod/page/view.php?id=8174>.
5. Systema elektronnoho navchannya VNZ na bazi MOODLE: Metodychynyj posibnyk / Yu. V. Tryusa, I. V. Gerasymenko, V. M. Franchuk // Za red. Yu. V. Tryusa. – Cherkasy. – 220 s.

Kovalenko D.A.,

student of the Institute of Chemical Technologies of the East Ukrainian Volodymyr Dahl National University (the town of Rubizhne), daria.kovalenko07@gmail.com

Volkov S.V.,

senior teacher of the Department of Mathematics and Computer Technologies of the Institute of Chemical Technologies of the East Ukrainian Volodymyr Dahl National University (the town of Rubizhne), sv.kenos@gmail.com

Ukraine, Rubizhne

THE ORGANIZATION OF DISTANCE TEACHING USING MOODLE PLATFORM

The paper deals with basic didactic principles of distance teaching. The relevance of the use of distance technology in teaching has been justified. This article describes some pedagogical peculiarities using Moodle platform in distance teaching.

Keywords: *controlled from distance education, learning management systems, distance learning platform Moodle.*

УДК 378.1:656(043.5) (Укр)

Кочина В.В.,

*к.пед.н., асистент кафедри іноземних мов Української інженерно-педагогічної академії,
valentinak.08@mail.ru*

Україна, м. Харків

СТРУКТУРА ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ЕТАПІВ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ ЗА ВИДАМИ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядається структура та реалізація професійного спілкування як за видами інженерної професійної діяльності майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі (проектувальним, експлуатаційним, ремонтним, організаційно-управлінським), так і за етапами спілкування, а саме підготовчим етапом, що містить збір і обробку інформації, та етапом реалізації спілкування, який включає передачу інформації та ведення діалогу.

Ключові слова: професійне спілкування, інженер-педагог, професійна діяльність, структура та реалізація.

Постановка проблеми. В умовах динамічності соціальних процесів, спрямованих на гуманізацію сучасного українського суспільства, реформування соціальних сфер його життєдіяльності, відбувається становлення національної вищої школи, спрямованої на інтеграцію освіти в європейський освітній простір, постійний розвиток теорії та практики з удосконалення професійної підготовки конкурентоздатних фахівців, зокрема інженерів-педагогів транспортної галузі, забезпечення їхньої готовності до професійного самовиявлення у швидкоплинному та динамічному житті у відповідності до вимог світового ринку праці. Найбільш узагальненими вимогами до сучасних фахівців є висока професійна компетентність, відповідальність за результати професійної діяльності, свідоме ставлення до майбутньої професійної діяльності, гуманістичне мислення та поведінка, універсальні культурні норми та культура професійного спілкування.

Мета роботи: Визначити види професійного спілкування, поняття «професійне спілкування майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі» як творчий, керований процес взаємообміну інформацією, досягнення оптимальної взаємодії його учасників, який здійснюється на основі єдиної структури етапів спілкування за видами професійної діяльності цих фахівців.

Виклад основного матеріалу. Специфічні риси професійного спілкування – це свідоме, цілеспрямоване управління комунікацією, наявність загальної та конкретної мети спілкування, обумовленої особливостями професійної діяльності, а також наукова обґрунтованість і високий професійний рівень. Для того, щоб контакт був справді глибоким, особистістю, окрім професійних знань, знань про спілкування, певних навичок і вмінь, повинна мати ще й позитивну комунікативну установку на спілкування, причому установку не просто на встановлення контакту, а на людину як загальнолюдську цінність, тоді цей контакт стане олюдненим, і спілкування відбуватиметься на високому рівні, якому притаманні ознаки культурного. Тому основою реалізації ефективного професійного спілкування є певні здібності, які визначаються як

сукупність якостей особистості, достатні й необхідні для успішного виконання професійної діяльності, які забезпечують швидкість самовдосконалення.

Аналіз літературних джерел [7, 8] дозволив визначити особливості, які характерні для професійного спілкування, а саме:

- кожен із суб'єктів професійного спілкування має досвід комунікативної взаємодії, володіє певною системою комунікативних умінь, навичок і дій;

- суб'єкти професійного спілкування є представниками однієї професійної групи, але мають різний професійний досвід, рівень оволодіння навичками професії;

- взаємодія суб'єктів професійного спілкування відбувається в певній комунікативній ситуації, яка пов'язана з професійними потребами, необхідністю вирішення певних виробничих завдань, що спонукають їх до спільної діяльності;

- комунікативні вміння, навички, дії суб'єктів професійного спілкування орієнтовані на смислове сприйняття і засвоєння професійних знань (інформації професійного змісту). Тут важливим є зворотний зв'язок для осмислення ситуації професійного спілкування.

В. Кузін підкреслює, що професійне спілкування як багатоплановий процес становлення та розвитку контактів, заснований на потребі спільної діяльності, включає такі функції:

- регулятивну (регулює офіційні стосунки в державно-правовій і суспільно-виробничій сферах);

- комунікативну (обмін інформацією);

- інтерактивну (обмін діями);

- перцептивну та рефлексивну (взаємсприймання й встановлення взаєморозуміння між партнерами по спілкуванню).

Дещо інший підхід до визначення функцій професійного спілкування представлено в працях учених [5, 6], які виділяють:

- інструментальну, яка характеризує професійне спілкування як соціальний механізм управління і передачі інформації, що необхідна для розв'язання професійних задач;

- інтегративну, яка характеризує професійне спілкування як засіб об'єднання людей у рамках спільної професійної діяльності;

- функцію самовираження, що визначає професійне спілкування як форму взаєморозуміння суб'єктів спілкування в спільній професійній діяльності;

- трансляційну, що передбачає передачу конкретних способів діяльності, оцінок і т.д., які пов'язані з оволодінням професією.

Основою поділу професійного спілкування на види (рис. 1.1) є ступінь участі або неучасті в ньому мови (усної й писемної). За цією ознакою виокремлюють вербальне й невербальне спілкування.

Вербальне (лат. *verbum* – слово) спілкування – словесне спілкування, учасники якого обмінюються висловлюваннями щодо предмета спілкування за допомогою мови, системи знаків, які служать засобом спілкування [4].

Невербальне спілкування – обмін інформацією між людьми за допомогою немовних комунікативних елементів (жестів, міміки, виразу очей, постви та ін.), які разом із засобами мови забезпечують створення, передавання і сприйняття повідомлень [3].

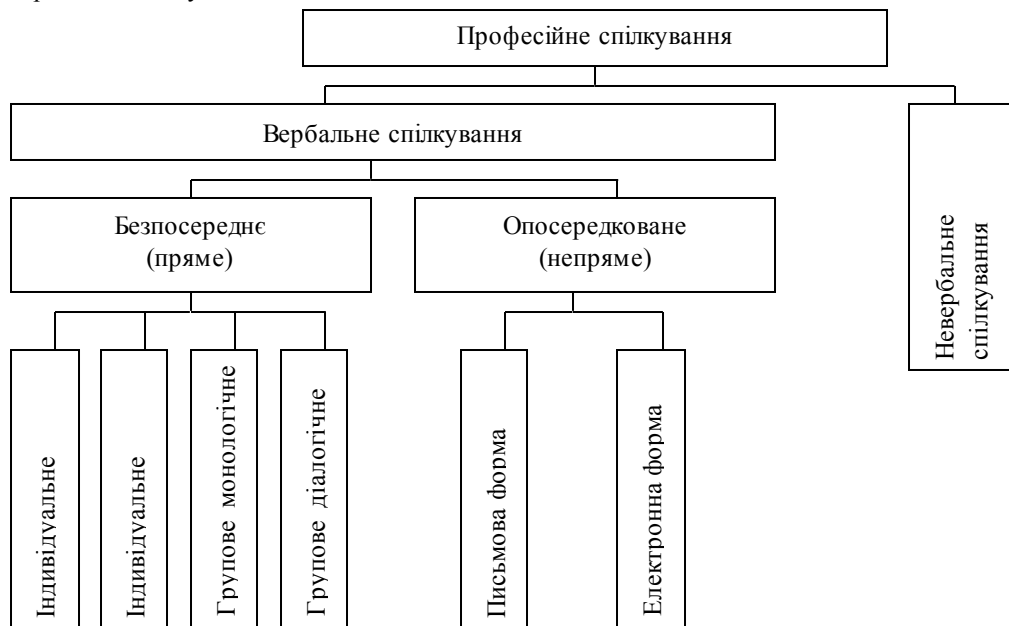

Рис. 1.1. Види професійного спілкування

Історично склалися два типи професійного вербального спілкування: безпосереднє (прямє) і опосередкованє (непрямє).

Уся система безпосереднього й опосередкованого спілкування впливає на розвиток як особистості, так і взаємин між людьми.

Прямє вербальне спілкування – безпосередній усний контакт між учасниками спілкування («обличчям до обличчя»), у якому інформація передається за допомогою мовних знаків та інтонаційних засобів (підвищення або зниження тону, манера мовлення, що виражає почуття, ставлення до предмета, висловлювання), та охоплює елементи невербального (жести, міміку, пози).

Формами прямого вербального спілкування є:

– індивідуальнє монологічне (передавання усної інформації без зворотного зв'язку);

– індивідуальнє діалогічне (відбувається між двома людьми й передбачає зворотний зв'язок між відправником і реципієнтом),

– груповє монологічне (учасниками є троє й більше осіб). Модифікацією такого спілкування є публічний виступ керівника перед колективом чи за його межами (лекція, доповідь);

– груповє діалогічне – форма колективного обговорення проблем, ситуацій, пропозицій на ділових нарадах, засіданнях колегіальних органів управління тощо.

Непрямє вербальне спілкування – його особливістю є відсутність безпосереднього контакту між учасниками, інформація позбавлена емоційного (інтонаційного) наповнення й не супроводжується невербальними засобами спілкування. За письмової форми непрямого вербального спілкування інформація передається від відправника до реципієнта у формі відповідного документа, у якому зафіксовані атрибути ділових контактів (назва організації-відправника й організації-отримувача, дата відправлення, номер реєстрації вихідної кореспонденції, підпис відповідального працівника), що є її перевагами. Основні недоліки такої форми спілкування – обмеженість інформації, яку можна подати письмово, затримання в часі між відправленням інформації й отриманням зворотного зв'язку від реципієнта, ймовірність виникнення помилок при розшифруванні повідомлення, втрата міміки, жестів, інтонації.

У подальшому для конкретизації поняття «професійне спілкування» наше дослідження було спрямовано на визначення його етапів. Аналіз першоджерел дозволив виявити, що в сучасній науковій літературі не існує єдиного підходу до виділення етапів спілкування взагалі та професійного спілкування зокрема.

Так, у працях [1, 2] зазначено, що професійне спілкування складається з таких етапів:

1. Ретельна підготовка до спілкування. Цей етап передбачає: збирання матеріалів з предмета спілкування, їх відбір і систематизація; складання плану майбутнього акту спілкування; умотивування аргументів на користь своєї позиції та контраргументів іншої сторони; обґрунтування свого варіанта рішення та розгляд реакції співрозмовника.

2. Орієнтація в ситуації й установа контакту, тобто початок спілкування. На цьому етапі важливо: дбати про створення доброзичливої атмосфери спілкування; не протиставляти себе співрозмовникові; демонструвати повагу й увагу до співрозмовника; уникати критики, зверхності та негативних оцінювань.

3. Ведення діалогу з метою обговорення питання (проблеми) На цьому етапі доцільно дотримуватися таких правил: лаконічно й дохідливо викладати свою інформацію; уважно вислуховувати співрозмовника й намагатися адекватно сприймати те, про що він говорить; пам'ятати, що спілкуванню характерний діалоговий характер; аргументувати свою позицію: наводити переконливі докази. Аргументування – це важливий спосіб переконання за допомогою вмотивованих, обґрунтованих логічних доказів.

4. Прийняття рішення. Щоб прийняти правильне рішення, варто: запропонувати кілька варіантів вирішення проблеми; уважно вислухати аргументи співрозмовника щодо можливого рішення; визначити за настроєм співрозмовника момент для закінчення зустрічі й запропонувати кращий варіант прийняття рішення; не виказувати ні найменшої роздратованості, навіть якщо мети не було досягнуто, триматися впевнено.

5. Вихід із контакту. Ініціатива завершення розмови за статусної несиметричності спілкувальників має належати особі жіночої статі, людині, старшій за віком, вищій за соціальним становищем. Наприкінці спілкування треба підсумувати результати зустрічі, попрощатися й висловити надію на подальші взаємини й спільну діяльність.

Така градація характерна для прямого професійного спілкування та відображає умови проведення зустрічей з партнерами, клієнтами, інвесторами при обговоренні професійних проблем з метою їх вирішення. Для інженерів-педагогів транспортної галузі – це є одним із різновидів професійного спілкування, тому наш пошук визначення його етапів тривав далі, але нам імponує думку, що процесу реалізації спілкування має передувати підготовчий етап, який набуває значущості саме в умовах професійної діяльності.

Оскільки основою спілкування є обмін інформацією, у подальшому нашу увагу було зосереджено на аналізі положень теорії інформації, засновником якої є К.Шенон. Згідно до цих положень управління інформаційними

потоками передбачає виконання певної процедури, яка складається з ряду послідовних етапів, а саме:

1. Вибір змісту інформації, що відповідає проблемі, яку необхідно вирішувати.

2. Вибір джерела інформації. Залежно від поставленого завдання обирається джерело (джерела) інформації, яке дозволить одержати достовірну інформацію в необхідному обсязі.

3. Визначення терміну одержання інформації, який найбільш повно відповідає поставленому завданню з урахуванням часу, необхідного для одержання інформації.

4. Збір інформації та одержання первинних даних. Інформація, яка надходить із різних джерел, накопичується та систематизується.

5. Оброблення інформації та надання їй необхідного вигляду. Систематизована інформація обробляється за допомогою інформаційних технологій, узагальнюється, інтерпретується, оформлюється в зручну форму сприйняття (таблиці, графіки, діаграми, службові записки тощо).

6. Використання інформації для вирішення проблеми.

Отже, етапу використання інформації, відповідає саме реалізації професійного спілкування, має передувати збір інформації та її обробка. Ці складові й утворюють підготовчий етап професійного спілкування.

Вагомим до аналізу комунікативного процесу як основи обміну інформацією є класичний підхід, який передбачає виділення у його структурі кілька взаємопов'язаних етапів, а саме:

- Зародження ідеї. Обмін інформацією починається з формулювання ідеї або відбору інформації. Відправник несе відповідальність за створення повідомлення у формі, яка здатна найточніше передати думку (ідею) одержувачу;

- Кодування й вибір каналу. Перш ніж передати ідею, відправник повинен за допомогою символів закодувати її. Таке кодування перетворює ідею в повідомлення. Водночас відправнику необхідно обрати канал, який поєднується з типом символів, що використовуються для комунікації. До загальновідомих каналів належать передавання мови та письмових матеріалів, електронні засоби зв'язку (комп'ютерні мережі, електронна пошта, відео-стрічки тощо);

- Передавання. На цьому етапі відправник використовує канал для доставки повідомлення (закодованої ідеї або сукупності ідей) одержувачу;

- Декодування. Одержавши повідомлення, необхідно зрозуміти його. Декодування – процес розшифрування символів відправника мовою одержувача;

- Зворотній зв'язок. Особливу роль відіграє зворотній зв'язок, який показує реакцію одержувача на повідомлення.

Змістовний аналіз цих етапів спілкування дозволяє стверджувати, що перші два етапи відповідають підготовчому етапові професійного спілкування й не суперечать уже визначеним його складовим, а саме збір та обробка інформації. Узагальнення представлених підходів та їх адаптація до умов нашого дослідження дозволили визначити, що етап реалізації професійного

спілкування утворюють такі складові, як передача інформації та ведення діалогу.

Висновок. Таким чином, було визначено єдину структуру етапів професійного спілкування, яка включає підготовчий етап, що містить збір і обробку інформації, та етап реалізації спілкування, який передбачає передачу інформації та ведення діалогу. Для досягнення комунікативної мети в конкретній професійній діяльності, що за умовами нашого дослідження реалізується за такими видами професійної діяльності інженерів-педагогів транспортної галузі, як проектувальний, експлуатаційний, ремонтний, організаційно-управлінський, навчально-виховний. Тому визначені етапи спілкування мають бути реалізовані за всіма видами професійної діяльності цих фахівців

Література

1. Дусь Н. А. Формування культури педагогічного спілкування у студентів гуманітарно-педагогічного коледжу : дис... канд. пед. наук; 13.00.04 / Н. А. Дусь. – Вінниця, 2008. – 200 с.
2. Қомарова І.І. Формування у майбутніх учителів культури педагогічного спілкування: Автореф. дис. ... канд. пед. наук; 13.00.04 / І.І. Қомарова. - Тернопіль, 2000. - 19с.
3. Бодалев А.А. Психология общения / А.А. Бодалев. – Москва-Воронеж: Педагогика, 1996. – 254 с.
4. Ашумов В. Р. Якість освіти у ВНЗ / В. Р. Ашумов. – К. : Наукова думка, 2010. – 122 с.
5. Лівенцова В.А. Формування культури професійного спілкування у майбутніх менеджерів невиробничої сфери: Автореф. дис. ... канд. пед. наук; 13.00.04 / В.А.Лівенцова. - Тернопіль, 2002. - 20с.
6. Опалюк О.М. Культура спілкування. Психологічні основи професійного спілкування : навч.-метод. посіб. / О.М. Опалюк,

Kochyna V.V.,

*Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant of foreign languages department
of the Ukrainian engineering –pedagogical academy
valentinak.08@mail.ru*

Ukraine, Kharkov

STRUCTURE AND REALIZATION OF THE PROFESSIONAL COMMUNICATION STAGES OF TEACHER-ENGINEERS OF A TRANSPORT INDUSTRY BY THE TYPES OF PROFESSIONAL ACTIVITY

The article describes a structure and realization of professional communication of teacher-engineers of a transport industry by the types of engineering professional activity (design, operating, repair, organizationally-administrative) and the stages of communication, like as the preparatory stage that contains collection and information data processing and implementation of communication that includes an information transfer and dialoguing.

Key words: professional communication, teacher-engineers, professional activity, structure and realization.

УДК 378.172

Крошка С.А.,
Борисенко Л.Л.,викладачі фізичного виховання ВП «Лисичанський педагогічний коледж Луганського національного університету імені Тараса Шевченка», *kroshka68@gmail.com, lilya.borisenko80@gmail.com*

Україна, м.Лисичанськ

СПОРТИВНИЙ КЛУБ ЛИСИЧАНСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ – САМОСТІЙНА ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ

У статті розглядаються діяльність спортивного клубу Лисичанського педагогічного коледжу як самостійної фізкультурно-спортивної організації, визначається його роль у зміцненні здоров'я студентів.

Ключові слова: спортивний клуб, оздоровлення, технології, спортивні розряди, студент, фізичне виховання.

Постановка проблеми. Сучасне реформування системи вищої школи в Україні та численні переми, що відбуваються в галузі фізичної культури і спорту виразно окреслюють проблему організації фізичного виховання у вищому навчальному закладі (ВНЗ), зокрема приділяють увагу діяльності спортивних клубів.

Сьогодні чимало українських ВНЗ різних рівнів акредитації та науковці здійснюють оптимальні пошуки організації навчального та позанавчального процесу фізичного виховання. Так, у наукових працях А.І. Драчука, С.М. Канішевського, О.С. Куца, Р.Т. Расвського наголошується про те, що теперішня організація фізичного виховання у ВНЗ є недостатньо ефективною для підвищення рівня здоров'я, фізичної підготовленості та мотивації до систематичних занять фізичними вправами [2]. Це завдання найбільш гостро стоїть перед вищою школою, яка є базовою ланкою підготовки здорового висококваліфікованого спеціаліста.

Разом з тим, у проведених дослідженнях не відображено організаційні і діяльнісні аспекти спортивних клубів, які створені при ВНЗ. Недостатньо розкрито їх вплив у активізації фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи із студентами. Світовий досвід показує, що створення мережі спортивних клубів є ефективним засобом оздоровлення громадян держави.

Сучасні дослідження свідчать про те, що створення фізкультурно-спортивних клубів, як первинних структурних підрозділів студентських спілок, дають можливість для систематизації, активізації та покращення спортивно-масової роботи у позаурочний час у ВНЗ [2; 7]. Все це зумовлює необхідність пошуку шляхів вдосконалення позаурочної діяльності завдяки створенню фізкультурно-спортивних клубів.

В державній політиці України існують чіткі директиви щодо формування у дітей, молоді, різних верств населення стійкої мотивації до занять фізичною культурою, як одного з визначних факторів розвитку суспільства. Про це йдеться у Законі України «Про фізичну культуру та спорт». Крім того, у Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про позашкільну освіту», підкреслено, що для вдосконалення позанавчальної фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи у навчальних закладах, боротьби з

негативними суспільними явищами, розв'язання соціальних проблем, виникає потреба в організації спортивних клубів в навчальних закладах.

Одним з основних документів, що регламентують діяльність спортивних клубів є Наказ Міністерства освіти і науки України № 210 від 22.03.2002 «Про утворення фізкультурно-спортивних клубів та їх осередків у вищих, середніх і професійно-технічних навчальних закладах» [5].

Аналіз Закону України «Про фізичну культуру та спорт» показав, що фізкультурно-спортивний рух в Україні значною мірою повинен спиратися на діяльність громадських організацій фізкультурно-оздоровчого напрямку. Спортивний клуб діє у відповідності із Законом України «Про фізичну культуру і спорт», іншими законодавчими та нормативними урядовими актами, статутними вимогами Спортивної студентської спілки України, Міжнародної федерації університетського спорту, а також своїм Статутом, що спрямований на виконання соціально важливих функцій.

За думкою провідних фахівців у галузі фізичного виховання, саме фізкультурні клуби та об'єднання повинні стати частиною структури освіти і спрямовуватись на розвиток здібностей, талантів, інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні [3; 7].

Вивчення законодавчих та нормативно-правових документів, щодо організації позаурочного процесу з фізичного виховання та літературних джерел доводить, що стратегічними завданнями політики держави є створення та організація роботи фізкультурно-спортивного клубу.

Мета статті – познайомити з діяльністю спортивного клубу Лисичанського педагогічного коледжу як самостійною фізкультурно-спортивною організацією, визначити його роль у зміцненні здоров'я студентів.

Результати досліджень. Спортивні клуби є закладами фізичної культури і спорту, які забезпечують розвиток визначених напрямів фізичної культури, видів спорту, здійснюють фізкультурно-оздоровчу та спортивну діяльність, надають фізкультурно-спортивні послуги. Спортивні послуги діють на підставі статуту (положення) та реєструються у встановленому порядку.

Основна мета діяльності клубів – розвиток студентського спорту, його представництво на змаганнях різного рівня. Створюють клуби з метою більш широкого впровадження фізичної культури і спорту в житті студентів усіх типів навчальних закладів.

Спортивний клуб є юридичною особою, має свою печатку, штамп із своїм найменуванням, розрахунковий рахунок, має на правах власності відокремлене майно, основні та оборотні фонди. Має свій прапор, емблему, іншу атрибутику.

У Лисичанському педагогічному коледжі (директор Мінєнко Г.М.) 2013 року був створений спортивний клуб

(СК «ЛПК»). Він є структурним підрозділом коледжу без права створення юридичної особи та самостійною фізкультурно-спортивною організацією. Клуб здійснює всебічну роботу з розвитку фізичної культури і спорту серед студентів, викладацького складу, співробітників коледжу, членів їх сімей та інших членів клубу (голова Ляшенко В.В.).

Викладачі фізичного виховання розробили для спортивного клубу емблему (рис. 1), брелоки, магніти, вимпел (рис.2).

Рисунок 1. Емблема спортивного клубу СК «ЛПК»

Рисунок 2. Вимпел спортивного клубу СК «ЛПК»

Основна мета СК «ЛПК» – об'єднання студентів, викладачів коледжу, співробітників, їхніх дітей, інших громадян для занять фізичною культурою, спортом, оздоровлення та популяризації здорового способу життя.

Визначено основні завдання роботи спортивного клубу:

- створення відповідних умов та можливостей для задоволення різнобічних інтересів студентів, працівників та інших осіб у сфері фізичної культури і спорту;
- формування всебічно розвиненої особистості члена клубу засобами фізичної культури та спорту;
- сприяння здійсненню заходів щодо створення та зміцнення спортивної бази клубу та ефективного її використання;
- забезпечення виконання комплексних і цільових програм з питань фізкультурно-реабілітаційної та спортивної роботи у навчально-виховній сфері;
- пропаганда здорового способу життя, запровадження фізичної культури та спорту в систему навчання, роботи, побуту й відпочинку студентів і співробітників коледжу;
- використання засобів фізичної культури та спорту для професійно-прикладної підготовки студентів як майбутніх фахівців сфери виробництва;
- організація й проведення масових фізкультурно-оздоровчих і спортивних заходів, надання послуг у сфері фізичної культури і спорту;

- створення фізкультурно-спортивних аматорських об'єднань, секцій, команд із різних видів спорту, спортивних шкіл різного профілю;

- проведення роботи щодо спортивного вдосконалення студентів, підготовки та відрядження збірних команд коледжу на змагання різного рівня.

Діяльність СК «ЛПК» є складовою частиною системи соціально-гуманітарної роботи Лисичанського педагогічного коледжу. Вона є ефективною за умов реалізації основних завдань законодавчих та нормативних актів; традицій та можливостей навчального закладу щодо реалізації діяльності клубу; забезпечення пріоритетності інтересів особистості студента, що є найвищою цінністю педагогічного коледжу; орієнтації на професійний розвиток членів клубу, що сприятиме всебічному розвитку студентської молоді через інформаційний простір; органічного зв'язку зі світовою та національною історією, культурою, традиціями.

Викладачі та студенти позитивно віднеслися до створення спортивного клубу, бо з його появою розширилися напрямки спортивно-масової роботи та діяльність феліксологічного руху, а саме: бадмінтон, бойові мистецтва, настільний теніс, баскетбол, волейбол, легка атлетика, дзюдо, фітнес, заняття в тренажерному залі, спорт з собаками, жіночий футбол.

Спортивний клуб СК «ЛПК» включає роботу секцій за інтересами з різних видів спорту: футбол жіночий та

чоловічий, волейбол, баскетбол, настільний теніс, легка атлетика, атлетична гімнастика. Спортивний клуб організує масові змагання, проводить контроль за навчально-тренувальним процесом в спортивних секціях, формує збірні команди з видів спорту та забезпечує їх участь у змаганнях, присвоює спортивні розряди та інше (рис 3.) «Схема організації фізкультурно-спортивної діяльності студентів».

Спортивний клуб щорічно проводить студентську спартакіаду ЛПК серед студентів різних спеціальностей

із різних видів спорту. Зокрема, з футболу, міні-футболу, міди-футболу, волейболу, настільного тенісу, баскетболу, легкої атлетики, шахів, шашок, настільного хокею, бадмінтону. Традиційно до дня працівника фізичної культури і спорту організує та проводить фізкультурно-оздоровчі заходи. З 2017 року запроваджено проведення спартакіади серед викладачів і співробітників коледжу «Бадьорість та здоров'я».

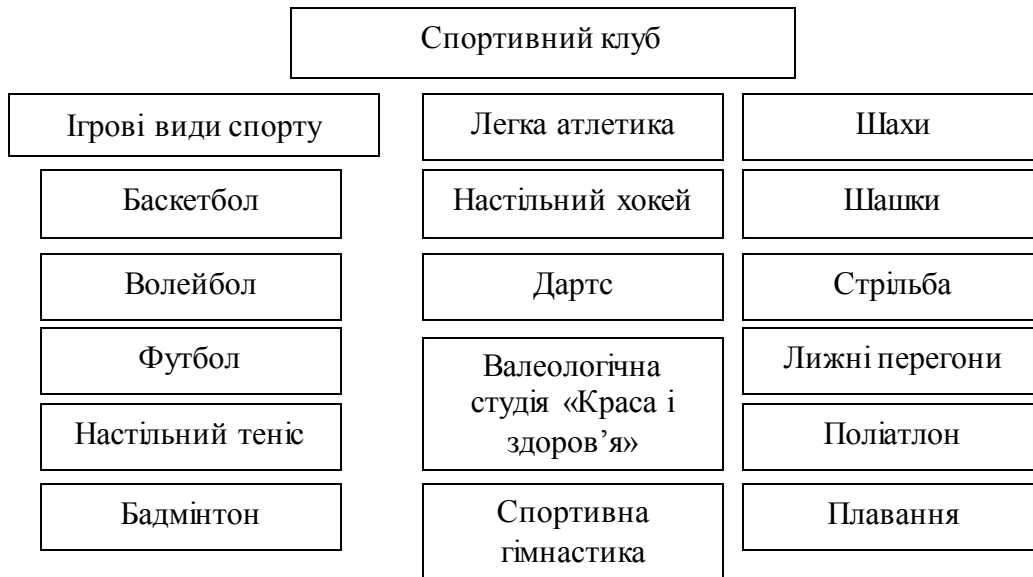

Рисунок 3. Схема організації фізкультурно-спортивної діяльності

Викладацький колектив ставить перед студентською молоддю складні і цікаві завдання: пошук інноваційних шляхів формування здоров'язберігаючої свідомості майбутніх фахівців; встановлення контактів і взаємовигідного співробітництва з іншими об'єднаннями регіону; формування у студентів наукового світогляду; залучення студентської молоді до участі у наукових форумах; прищеплення дбайливого ставлення до свого здоров'я; популяризація спортивних ігор серед студентської молоді.

Впровадження новітніх технологій у навчально-виховний процес коледжу пов'язано з використанням фізкультурно-оздоровчих технологій та технологій забезпечення безпеки життєдіяльності. Вони дозволяють зберігати наявний стан студентської молоді, формують більш високий рівень їхнього здоров'я, навички здорового способу життя, дають можливість здійснювати моніторинг показників індивідуального розвитку та спортивної майстерності і проводити відповідні психолого-педагогічні, корегувальні, реабілітаційні заходи.

В рамках діяльності СК «ЛПК» серед студентів спеціальності «Фізичне виховання» (можуть брати участь студенти інших спеціальностей) проводиться моніторинг спортивної майстерності, який показує результати спортивних досягнень студентів, їх позитивну динаміку чи недостатній рівень розвитку. Результати моніторингу висвітлюються на сайті циклової комісії фізичного

виховання, де вся спільнота може познайомитися з лідерами у сфері спорту. Моніторинг спортивної майстерності – комплекс організаційних засобів, які забезпечують систематичний контроль за станом та тенденціями розвитку досягнень студентів.

Студенти отримують бали за участь у спортивних змаганнях різного рівня (коледжні, міські, обласні, всеукраїнські, міжнародні) як в індивідуальних виступах так і командних. В рамках діяльності клубу студенти отримали можливість розширення географії виїздів на спортивні змагання високого рівня. Зокрема, Чемпіонати України з кросу (Луцьк), марафонського бігу (Біла Церква), з футболу серед дівчат (Умань, Скадовськ), гірського бігу (Славське); Всеукраїнського студентського турніру з футболу серед дівчат (Суми); Міжнародного легкоатлетичного пробігу «Зустріч друзів» (Слов'янськ), Всеукраїнського пробігу (Балаклея), напівмарафону (Краматорськ) тощо.

Передбачені бали за суддівство у змаганнях та отримання спортивних розрядів та звань. Члени СК «ЛПК» працюють над перспективою щодо можливості отримання суддівської категорії з ігрових видів спорту студентам коледжу. З метою виокремлення сучасних тенденцій суддівства з баскетболу, сприяння виявленню спортивної майстерності гравцями, ознайомлення з кваліфікацією суддів та присвоєнням категорії, популяризація розвитку стрілоболу в Україні проведений обласний семінар-практикум «Сучасні тенденції

суддівства з баскетболу» за участю Подколзіна Юрія Олександровича, завідувача кафедри спортивних дисциплін Інституту ФВіС ЛНУ імені Тараса Шевченка, судді національної категорії з баскетболу.

Студенти коледжу постійно отримують суддівську практику у коледжі, загальноосвітніх навчальних закладах м.Лисичанська під час проведення міських змагань (баскетбол, волейбол, футбол), беруть участь в організації та проведенні змагань з легкої атлетики, настільного тенісу, шахів та шашок, бадмінтону, спортивних свят, «Стартів надій» тощо.

Спортивні розряди присвоюються за досягнення на офіційних спортивних змаганнях за умови виконання встановлених спортивних нормативів. Так, залікову класифікаційну книжку спортсмена отримали вже 10 студентів (легка атлетика): КМС – 1, I розряд – 1, III розряд – 8.

Протягом року на базі коледжу, в рамках діяльності СК «ЛПК», проводиться близько 40 спортивних заходів різної спрямованості. Серед них можна виокремити: стрільба, конкурс груп підтримки, бадмінтон, футбол серед дівчат – види спорту, які не часто культивуються у навчальних закладах міста та регіону.

Постійно відбуваються міські, зональні обласні змагання, регіональні змагання, де активну участь беруть саме члени спортивного клубу. Кожного навчального року спортсмени м.Лисичанська змагаються з настільного тенісу, шахів, баскетболу. Традиційним стало проведення регіонального турніру з баскетболу пам'яті викладача ФВ коледжу «Кубок Байракова В.С.».

Двічі на рік кращі легкоатлети міста показують свою майстерність під час традиційних весняного та осіннього легкоатлетичного кросу на призи СК «ЛПК».

На базі СК «ЛПК» проводяться змагання серед викладачів та студентів з баскетболу, настільного тенісу, волейболу, бадмінтону, легкоатлетичного кросу. Цікавими і змістовними є проведення спортивно-масових заходів «Лонгмоб – 2016», «З Україною в серці спорт прославляємо», «Храм оптимізму та бадьорості», «Лижні перегони» тощо.

За час існування спортивного клубу налагоджена активна співпраця з громадськими організаціями області та регіону: Федерація футболу Луганської області (Безрук В.О.), Футбольна асоціація жінок Луганської області (Нікішин М.М.), Федерація легкої атлетики Луганської області (Бризгіна О.А.), обласне відділення комітету з питань ФВ та спорту МОН України (Острецов В.В.), ДЮСШ м.Лисичанськ (Семенов А.М.) тощо.

Викладачі фізичного виховання, в руслі реалізації Концепції національно-патріотичного виховання, розробляють мультимедійні презентації, проекти, інформаційно-просвітницькі години: «Відродження Олімпійських ігор», «Коледж олімпійський», «В здоровому тілі – здоровий дух», «На обрядах спортивної слави», «Плакаємо здоров'я України».

З метою створення сприятливих умов для зміцнення здоров'я громадян як найвищої соціальної цінності, забезпечення реалізації права особи на оздоровчу рухову активність та згідно Указу Президента України від 09 лютого 2016 року №42/2016 «Про Національну стратегію

з оздоровчої рухової активності в Україні викладачі ФВ розробили програму заходів на 2016-2017 н.р. «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація».

Результати плідної роботи ц/к фізичного виховання за 2015-2016 н.р. реалізували в оформленні збірника «Фізичне виховання – утвердження здорового способу життя в освітньому процесі Лисичанського педагогічного коледжу» (Крошка С.А., Борисенко Л.Л., Ляшенко В.В., Сліпецький В.П.).

Вперше розробили «Спортивний альманах», де розкрито історію спеціальності «Фізичне виховання», визначено ТОП найкращих спортсменів-викладачів та студентів коледжу (рис. 4).

Рисунок 4. Спортивний альманах

В межах проведення Олімпійського уроку та Олімпійського тижня у вересні 2016 року відбулося щорічне спортивне дійство, присвячене визначним подіям 2016 року: 25-річчю Незалежності України, Олімпійським звершенням українців, Дню фізичної культури і спорту. Свято пройшло під гаслом «Храм оптимізму і бадьорості».

Як відомо, спортивне життя ніколи не зменшується кількістю вагомих подій світового масштабу. Ось і сезон 2015-2016 років був насичений на спортивні форуми. І в багатьох з них представники України показали себе з найкращого боку!

Україні – 25. За чверть століття українські спортсмени вибороли чималу кількість нагород і їм є чим пишатись. Було представлено ТОП-25 яскравих та визначних досягнень у спорті за роки незалежності, спортивні здобутки та перемоги олімпійців та паралімпійців, досягнень спортсменів на міжнародному рівні.

В яскравій гумористичній формі представлено підсумки спортивних подій минулого року та визначено ТОП-10 найкращих з них. Найкращі спортсмени коледжу були нагороджені подарунками та грамотами Луганського обласного відділення Комітету фізичного виховання та спорту.

Сучасний студентський спорт – складний і багатограний процес. Він інтегрує у собі великі досягнення резервного та масового спорту, оскільки спрямований на підвищення спортивної майстерності та рівня фізичного розвитку студентської молоді,

задоволення її потреб у руховій активності, зміцненні здоров'я та організації дозвілля.

Тож, з метою збереження здорового способу життя, пропаганди спорту серед студентської молоді та на виконання листа МОН України № 151 від 24.06.2016 щодо відзначення Міжнародного дня студентського спорту 17.09.2016 р. у Лисичанському педагогічному коледжі відбувся День спорту, до якого було залучено 226 учасників навчально-виховного процесу.

Ми переконалися, що спорт і здоров'я, це – насолода, вірні, незмінні супутники життя. Вони особливі незвичайні зодчі, вони творять чудеса!

Усі ці чудеса не закінчуються, оскільки спорт – це невід'ємна частина життя кожного коледжанина!

Висновки. Спортивний клуб, зміцнюючи здоров'я студентів, виховуючи у них життєво важливі морально-вольові якості впроваджуючи здоровий спосіб життя, сприяє підвищенню якості підготовки майбутніх спеціалістів. Таким чином, діяльність спортивного клубу пов'язана з адміністрацією ВНЗ, громадськими організаціями. Сприяє оздоровленню студентів, підвищенню спортивної майстерності студентів-спортсменів, розширенню масовості фізкультурної роботи у ВНЗ. Вона піднімає на новий рівень організаційну роль спортивного клубу і його активу, дозволяє йому і фізкультурним колективам інших навчальних закладів ефективно вирішувати питання проведення масової фізкультурної, організаційно-пропагандистської роботи, спортивних змагань з видів спорту студентів, співробітників ВНЗ, викладацького складу. У перспективі плануємо розширення мережі видів діяльності у рамках діяльності спортивного клубу Лисичанського педагогічного коледжу.

Література

1. Венглярський Т. В., Васильченко С. С. Сучасні проблеми фізичного виховання та спорту школярів і студентів України. – Суми: ДЛТУ, 2000. – 88 с.
2. Дутчак М. В. Спорт для всіх у світовому контексті // М. В. Дутчак, – Київ: НУФВСУ. – 2007. – 112 с.

3. Домашенко А. В. Організаційно-педагогічні засади системи фізичного виховання студентської молоді України: Автореф. дис... канд. наук з фіз. виховання і спорту. – ЛДІФК, Л. 2003. – 20 с.

4. Закон України про фізичну культуру і спорт (із внесеними змінами). Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

5. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про утворення фізкультурно-спортивних клубів та їх осередків у вищих, середніх і професійно-технічних навчальних закладах» № 210 від 22.03.2002. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

6. Чаплигін В. Фізична культура і спорт: шляхи формування оздоровчих стратегій // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. праць. – Харків: ХХПІ, 2004. – С. 53-59.

7. Шепеленко Т. Деякі питання розвитку фізкультурної роботи в ВУЗах України // Фізическое воспитание студентов творческих специальностей: Сб. науч. трудов. – Харьков: ХХПІ, 1999. – С. 36-39.

References

1. Venhliarskyi T. V., Vasylichenko S. S. Suchasni problemy fizychnoho vykhovannia ta sportu shkoliariv i studentiv Ukrainy. – Sumy: DPV, 2000. – 88 s.

2. Dutchak M. V. Sport dlia vsikh u svitovomu konteksti // M. V. Dutchak. – Kyiv: NUFVSV. – 2007. – 112 s.

3. Domashenko A. V. Orhanizatsiino-pedahohichni zasady systemy fizychnoho vykhovannia studentskoi molodi Ukrainy: Avtoref. dys... kand. nauk z fiz. vykhovannia i sportu. – LDIFK, L. 2003. – 20 s.

4. Zakon Ukrainy pro fizychnu kulturu i sport (iz vnesenyymi zminamy). Rezhym dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

5. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy «Pro utvorennia fizkulturno-sportyvnykh klubiv ta yikh oseredkiv u vyshchyykh, serednykh i profesiino-tehniknykh navchalnykh zakladakh» № 210 vid 22.03.2002. – Rezhym dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

6. Chaplyhin V. Fizychna kultura i sport: shliakhy formuvannia ozdorovchyykh stratehii // Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolozhichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu: Zb. nauk. prats. – Kharkiv: KfKfPI, 2004. – S. 53-59.

**Kroshka S.A.,
Borisenko L.L.,**

*physical education teachers EP «Lisichanskiy Teachers College Luhansk's University», kroshka68@gmail.com,
lilya.borisenko80@gmail.com*

Ukraine, Lisichansk

SPORTS CLUBS OF LISICHANSK TEACHERS COLLEGE – INDEPENDENT SPORTS ORGANIZATION

The article deals with the activities of the sports club Lisichanskogo Teachers College as an independent sports and sports organization, defined by its role in strengthening the health of students.

Keywords: *sports club, health, technology, sporting level, student, physical education.*

УДК 378.046.4

Маргиненко Н.М.,

к.і.н., доцент кафедри суспільних наук Харківського національного медичного університету
nmartynenko@ukr.net

Україна, м. Харків

ФОРМИ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ У ЗАКЛАДАХ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В СЕРЕДИНІ 20 СТОЛІТТЯ

Автор статті на широкому архівному матеріалі аналізує форми проведення поточного і підсумкового контролю знань слухачів курсів спеціалізації та удосконалення лікарів в Українському Інституті удосконалення лікарів в 1950–1960-х рр. (м. Харків). Серед найефективніших форм поточного контролю згадані: проміжні заліки за основними розділами курсу; опитування на клінічних розборах і кураціях хворих; реферативні клінічні конференції; семінари. Підсумковий контроль знань слухачів циклів проводився у формі іспиту, варіанти якого ухвалювалися на кафедрі (клінічний розбір хвороби пацієнта; підготовка реферату; підсумкова циклова конференція або традиційна форма за екзаменаційними білетами).

Ключові слова: залік, опитування, клінічний розбір, курація хворих, реферативна конференція, семінар, підсумковий іспит.

Постановка проблеми. Система післядипломної медичної освіти є етапом стажування і набуття професійного практичного досвіду лікарями після одержання базової підготовки. Це складна система, кожен елемент якої відіграє важливу роль у підготовці фахівців для надання якісної медичної допомоги населенню.

Контроль знань, тобто організація зворотного зв'язку як засобу управління навчальним процесом, є необхідною ланкою цієї системи. Ця проблема особливо актуальна у наш час, оскільки вся система вищої медичної освіти переживає процес реформування. Посилення уваги до проблеми контролю занять викликано не тільки бажанням визначити ступінь підготовленості студентів, але і потягом до удосконалення всієї системи навчання. Перевірка і оцінка знань виконують, принаймні, шість функцій: контрольну, навчальну, виховну, організаторську, розвиваючу і методичну.

Історичний досвід існування системи післядипломної освіти лікарів у 1950-1960 рр. показує, що контроль знань слухачів курсів спеціалізації та удосконалення лікарів мав різноманітні форми.

Мета роботи. Метою даної статті є аналіз системи контролю знань у закладах післядипломної медичної освіти в середині 20 століття.

Виклад основного матеріалу. Наказом міністра охорони здоров'я СРСР № 78 від 20 лютого 1960 року республіканським інститутам удосконалення лікарів було рекомендовано замінити співбесіду на іспит по закінченні циклу спеціалізації та удосконалення [1, с.27] незалежно від строку циклу (довгостроковий, короткостроковий, тематичний).

Форма іспиту визначалася кафедрою. З основних варіантів були такі:

- клінічний розбір хвороби пацієнта;
- підготовка реферату;
- підсумкова циклова конференція;
- традиційна форма за екзаменаційними білетами

[1, с.27].

Оцінка знань проводилася у вигляді не диференційованого заліку.

На підготовку до іспиту надавалося 1-2 доби. Іспит приймала комісія у складі завідувача кафедри і викладачів. Склад комісії затверджував заступник директора інституту удосконалення лікарів з навчальної роботи щорічно [1, с.27].

Кафедра мікробіології УІУЛ (завідувач кафедри В. Єрмаков) проводила іспит на циклі спеціалізації та удосконалення бактеріологів у формі контрольних завдань (3-4 завдання для кожного слухача) і запитань з усього теоретичного і практичного курсу [2, с.28].

На кафедрі фізіотерапії (завідувач кафедри Г.Л. Каневський) перевірка знань проводилася систематично, після проходження кожного основного розділу (всього 4-5 протягом циклу). Ступінь засвоєння матеріалу повною мірою з'ясовувався при проведенні реферативних конференцій (які відбувалися двічі на місяць). На підсумковому іспиті при опитуванні з'ясовувався:

- ступінь засвоєння фізіологічної дії процедур;
- терапевтичної ефективності різноманітних видів фізіобальнеотерапії,
- знання структури фізіотерапевтичної апаратури;
- будови приладів та їх складових;
- умінь читати схеми і креслення [3, с.29].

Кафедра лабораторної діагностики (в.о. завідувача кафедри доцент Бабенко О.В.) вважала більш ефективним проведення іспитів з використанням препаратів та теоретичних питань, стосовно патологічного процесу. Ця форма контролю знань давала змогу курсантам продемонструвати і практичну підготовку, і теоретичні знання. З біохімії іспит проводили лише за запитаннями [4, с.30].

Кафедра хірургії № 2 (завідувач кафедри проф. Ляховицький М.М.) вважала за доцільне проводити перевірку знань курсантів, використовуючи такі форми контролю:

- проміжні заліки раз на місяць;

• опитування на клінічних розборах і кураціях хворих;

- реферативні клінічні конференції;
- підсумковий іспит [5, с.31].

Завідувач кафедри стоматології доцент Гуткін С.З. [6, с.26] на циклі хірургічної та терапевтичної стоматології рекомендував проводити іспити у таких формах:

- клінічного розбору одного стаціонарного хворого кожним курсантом;
- опитування кожного курсанта з трьох запитань терапевтичної та хірургічної стоматології;
- розбору курсантом однієї рентгенограми.

На циклі ортопедичної стоматології пропонувалося:

- три запитання із розділів «Знімне (незнімне) протезування», «Ортодонція» або «Матеріалознавство»;
- обстеження кожним курсантом одного пацієнта і складання плану протезування (конструкція протезу, вибір матеріалу для нього) або ортодонтичного лікування;
- виготовлення назубної дротової шини на фантомі [7, с.32].

Досвід роботи кафедри урології (завідувач кафедри проф. Алапін Г.Я.) показав, що систематичний контроль занять позитивно впливав на процес опанування програми і сприяв глибшому вивченню теоретичного та практичного курсу слухачами.

Кафедра вважала, що найбільш прийнятними формами контролю були:

- клінічні розбори хворих, на яких курсанти детально презентували історію хвороби куrowаного пацієнта та інтерпретували результати клініко-рентгенологічного обстеження і результати лікування;
- проведення реферативних конференцій протягом циклу не менш ніж двічі на місяць. Тематику для конференцій були актуальні розділи урології, які потребували детальнішого та більш поглибленого вивчення. Слухачі за темою конференції отримували рекомендовану літературу і готували доповіді до конференції без попереднього призначення основних доповідачів;
- викладаючи теоретичний і практичний матеріал, один раз на місяць кафедра проводила семінари. На семінарах курсанти виступали з питань розділу, що вивчався. Професор і увесь викладацький склад кафедри брали участь у роботі такого семінару;
- підсумковою формою контролю був іспит на якому слухач доповідав про клінічну історію хвороби пацієнта, інтерпретуючи дані обстеження і лікування й отримував 2-3 запитання за програмою курсу [8, с.33].

Кафедра інфекційних хвороб (завідувач кафедри доц. Фланчик С.І.) підсумковий контроль проводила у формі:

- іспиту на циклі інфекціоністів (опитування слухачів за вивченим матеріалом);
- і розбору історій хвороб окремих пацієнтів, яких курували в день іспиту [9, с.34].

Кафедра ортопедії і травматології (завідувач кафедри проф. М.П. Новаченко) проводила атестаційні іспити курсантів циклу «Ортопедія і травматологія» у формі:

- розбору хворого;

• опитування з різних розділів спеціальності з урахуванням підвищеної вимогливості й опанування практичними навичками [10, с.35].

Найприйнятнішими формами проведення іспиту на кафедрі хірургії № 1 (завідувач кафедри проф. Картавін В.О.) були такі:

- клінічний розбір історії хвороби пацієнта;
- і на цій підставі докладне опитування про клінічні та діагностичні особливості конкретного захворювання [11, с.36].

Кафедра онкології (завідувач кафедри Павленко С.І.) проводила іспити за такою ж формою [12, с.37].

Кафедра ендокринології з патофізіологією (завідувач кафедри проф. Генес С.Г.) мала цикл з 30 осіб і проводила іспит за такою формою:

- курсанти аналізували стан хворих з різноманітними ендокринними патологіями,
- приділяючи особливу увагу ендокринним порушенням у хворих на ранніх стадіях;
- діагностуючи атипові або стерті форми захворювання;
- встановлюючи диференційований діагноз;
- фіксуючи увагу на застосуванні нових методів лікування (органогормонопрепаратами, хіміопрепаратами, радіоактивними ізотопами);
- перевіряючи знання слухачів з освоєння практичних діагностичних методик з визначення рівня цукру в сечі;
- гістології щитовидної залози (видаленої оперативним шляхом);
- читанню ЕКГ, рентгенограм черепа та кісток, за ізотопами I^{131} [13, с.38].

Кафедра загальної та комунальної гігієни (завідувач кафедри М.Ф.Бірюкін) мала курси спеціалізації та удосконалення для житлово-комунальних лікарів та головних лікарів СЕС. На іспитах перевірку засвоєння теоретичного курсу проводили за завчасно складеними кафедрою питаннями з основних дисциплін:

- комунальної гігієни;
- гігієни дітей та підлітків;
- гігієни харчування.

Для перевірки практичних навичок кожному курсанту пропонувалося одне з таких завдань:

- розбір і висновки за кресленнями і проектами;
- розбір і надання висновку за санітарно-бактеріологічним і хімічним аналізами води;
- рішення спеціально складених завдань, щодо комунального благоустрою населених місць [14, с.40].

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що найбільш поширеними формами поточного контролю були: проміжні заліки за основними розділами курсу; опитування на клінічних розборах і кураціях хворих; реферативні клінічні конференції; семінари. Найдоцільнішою формою підсумкового контролю знань слухачів курсів спеціалізації та удосконалення клінічної кафедри вважали розбір конкретної історії хвороби пацієнта, для перевірки практичних знань і співбесіда за вивченим матеріалом із запитаннями з основної і суміжним дисциплінам для перевірки теоретичної підготовки курсанта [15, с.39].

Література

1. ДАХО. Ф. Р 6130 Український інститут удосконалення лікарів (УТУА) (1953-1977). Оп. 1. Спр. 553. Арк. 27.
2. ДАХО. Ф. Р 6130 Український інститут удосконалення лікарів (УТУА) (1953-1977). Оп. 1. Спр. 553. Арк. 28.
3. ДАХО. Ф. Р 6130 Український інститут удосконалення лікарів (УТУА) (1953-1977). Оп. 1. Спр. 553. Арк. 29.
4. ДАХО. Ф. Р 6130 Український інститут удосконалення лікарів (УТУА) (1953-1977). Оп. 1. Спр. 553. Арк. 30.
5. ДАХО. Ф. Р 6130 Український інститут удосконалення лікарів (УТУА) (1953-1977). Оп. 1. Спр. 553. Арк. 31.
6. ДАХО. Ф. Р 6130 Український інститут удосконалення лікарів (УТУА) (1953-1977). Оп. 1. Спр. 646. Арк. 26.
7. ДАХО. Ф. Р 6130 Український інститут удосконалення лікарів (УТУА) (1953-1977). Оп. 1. Спр. 553. Арк. 32.
8. ДАХО. Ф. Р 6130 Український інститут удосконалення лікарів (УТУА) (1953-1977). Оп. 1. Спр. 553. Арк. 33.
9. ДАХО. Ф. Р 6130 Український інститут удосконалення лікарів (УТУА) (1953-1977). Оп. 1. Спр. 553. Арк. 34.
10. ДАХО. Ф. Р 6130 Український інститут удосконалення лікарів (УТУА) (1953-1977). Оп. 1. Спр. 553. Арк. 35.
11. ДАХО. Ф. Р 6130 Український інститут удосконалення лікарів (УТУА) (1953-1977). Оп. 1. Спр. 553. Арк. 36.
12. ДАХО. Ф. Р 6130 Український інститут удосконалення лікарів (УТУА) (1953-1977). Оп. 1. Спр. 553. Арк. 37.
13. ДАХО. Ф. Р 6130 Український інститут удосконалення лікарів (УТУА) (1953-1977). Оп. 1. Спр. 553. Арк. 38.
14. ДАХО. Ф. Р 6130 Український інститут удосконалення лікарів (УТУА) (1953-1977). Оп. 1. Спр. 553. Арк. 40.
15. ДАХО. Ф. Р 6130 Український інститут удосконалення лікарів (УТУА) (1953-1977). Оп. 1. Спр. 553. Арк. 39.

References

1. ДАКfO. F. R 6130 Ukrainskyi instytut udoskonalennia likariv (UIUL) (1953-1977). Op. 1. Spr. 553. Ark. 27.
2. ДАКfO. F. R 6130 Ukrainskyi instytut udoskonalennia likariv (UIUL) (1953-1977). Op. 1. Spr. 553. Ark. 28.
3. ДАКfO. F. R 6130 Ukrainskyi instytut udoskonalennia likariv (UIUL) (1953-1977). Op. 1. Spr. 553. Ark. 29.
4. ДАКfO. F. R 6130 Ukrainskyi instytut udoskonalennia likariv (UIUL) (1953-1977). Op. 1. Spr. 553. Ark. 30.
5. ДАКfO. F. R 6130 Ukrainskyi instytut udoskonalennia likariv (UIUL) (1953-1977). Op. 1. Spr. 553. Ark. 31.
6. ДАКfO. F. R 6130 Ukrainskyi instytut udoskonalennia likariv (UIUL) (1953-1977). Op. 1. Spr. 646. Ark. 26.
7. ДАКfO. F. R 6130 Ukrainskyi instytut udoskonalennia likariv (UIUL) (1953-1977). Op. 1. Spr. 553. Ark. 32.
8. ДАКfO. F. R 6130 Ukrainskyi instytut udoskonalennia likariv (UIUL) (1953-1977). Op. 1. Spr. 553. Ark. 33.
9. ДАКfO. F. R 6130 Ukrainskyi instytut udoskonalennia likariv (UIUL) (1953-1977). Op. 1. Spr. 553. Ark. 34.
10. ДАКfO. F. R 6130 Ukrainskyi instytut udoskonalennia likariv (UIUL) (1953-1977). Op. 1. Spr. 553. Ark. 35.
11. ДАКfO. F. R 6130 Ukrainskyi instytut udoskonalennia likariv (UIUL) (1953-1977). Op. 1. Spr. 553. Ark. 36.
12. ДАКfO. F. R 6130 Ukrainskyi instytut udoskonalennia likariv (UIUL) (1953-1977). Op. 1. Spr. 553. Ark. 37.
13. ДАКfO. F. R 6130 Ukrainskyi instytut udoskonalennia likariv (UIUL) (1953-1977). Op. 1. Spr. 553. Ark. 38.
14. ДАКfO. F. R 6130 Ukrainskyi instytut udoskonalennia likariv (UIUL) (1953-1977). Op. 1. Spr. 553. Ark. 40.
15. ДАКfO. F. R 6130 Ukrainskyi instytut udoskonalennia likariv (UIUL) (1953-1977). Op. 1. Spr. 553. Ark. 39.

Martynenko Nataliya,

PhD in History, Associate Professor of Social Sciences' Department
Kharkiv National Medical University, nmartynenko@ukr.net

Ukraine, Kharkiv

FORMS OF KNOWLEDGE CONTROL FOR POSTGRADUATE MEDICAL STUDENTS IN THE MIDDLE OF THE 20TH CENTURY

Author of the article, on the wide archival material, deals with the forms of current and final control of knowledge for students of specialization courses in Ukrainian Institute for postgraduate medical training in 1950–1960 (Kharkiv). Among the most effective forms of current control mentioned: intermediate tests according to the main parts of the course; survey during curation of patients; abstract clinical conferences; seminars. Final control of knowledge for students of postgraduate cycles was conducted in the form of exam, variants of the exam were adopted by the departments (it could be clinical examination of patient's disease; writing the abstracts; final cycle conference or traditional form on paper).

Key words: test, survey, clinical examination, curation of patients, abstract conference, seminar, final exam.

УДК 001(063):378,4 (Укр)

Михайлова Л.М.,

к.пед.н., доцент Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти,
laska_69@list.ru

Україна, м. Запоріжжя

ГРА ДОШКІЛЬНИКА ЯК ЦІННІСНИЙ КОМПОНЕНТ ЙОГО ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

У статті доводиться цінність дитячої гри як важливої складової дитячої субкультури та життєдіяльності дошкільника; розкривається роль самодіяльної дитячої гри в процесі розвитку особистості. Автор зазначає, що сьогодні існує проблема поступового витискання традиційної гри сучасними комп'ютерними іграми, які збочують розвиток дитини, негативно впливають на процес її соціалізації. При цьому, всупереч технократизації українського суспільства, і педагоги, і батьки мають забезпечити належні умови для повноцінної ігрової діяльності дітей дошкільного віку.

Ключові слова: дитяча гра, ігрова діяльність, дитяча субкультура, цінність.

Постановка проблеми. У дошкільному дитинстві активність дитини нарощується і набуває форму та структуру людських видів діяльності. У цей період досить чітко виокремлюються гра, праця, навчання, продуктивна діяльність у вигляді конструювання, малювання, ліплення. І серед них гра посідає провідне місце.

У науковій літературі гра розглядається, як: 1) особливе ставлення особистості до навколишнього світу; 2) особлива діяльність дитини, яка змінюється й розгортається як її суб'єктивна діяльність; 3) соціально заданий дитині й опанований нею вид діяльності; 3) діяльність, у ході якої відбувається розвиток психіки дитини; 4) соціально-педагогічна форма організації дитячого життя тощо.

Г.Щедровицький стверджує, що «гра – це особлива форма дитячого життя, вироблена чи створена суспільством для управління розвитком дітей; у цьому плані вона є особливим педагогічним творінням, хоча її творцем були не окремі люди, а суспільство в цілому...».

У ході гри дитина відтворює та осмислює світ, тому не випадково відомий психолог Ж.Піаже відносить гру до творчості. У грі формується й виявляється потреба малюка впливати на світ, стати «господарем» своєї діяльності. Беручи на себе певні ігрові ролі, впливаючи на відносини, які складаються в ході гри, дитина пізнає і творить саму себе як суб'єкта власних дій.

Традиційно підкреслювалось перш за все виховне, освітнє і розвиваюче значення гри як провідної діяльності в дошкільному віці. Так, у дослідженнях Л.Венгера, О.Запорожця, Н.Михайленко, Н.Короткової, Р.Жуковської, Р.Бурс та інших доведена роль різних видів ігор у соціалізації дошкільника, його соціально-моральному становленні. О.Усова, Т.Реліна вказали на значення гри в становленні колективних взаємостосунків дошкільників, у розвитку «дитячої спільноти». У роботах Л.Артемової розкрито шляхи формування в дитини громадських мотивів у грі, В.Абраменкова пропонує методи застосування гри як засобу розвитку гуманістичної спрямованості особистості дитини. Про вплив творчих ігор на художньо-естетичний розвиток дитини йдеться в роботах Д.Менджеричької, С.Новоселової, О.Зворигіної та інших. У дослідженнях

З.Мануйленко розкрито розвиток у малюка вільних проявів через гру.

Роль творчих ігор та ігор із правилами в розумовому розвитку дитини досліджували Л.Виготський, Д.Ельконін, Н.Короткова, О.Леонтєв, Н.Михайленко, С.Рубінштейн, Г.Щедровицький та інші.

У зв'язку з тим, що традиційна дитяча гра останнім часом утрачає свої позиції, залишаючись при цьому надто важливою складовою життя дитини, оскільки забезпечуватиме її повноцінний соціокультурний, інтелектуальний, емоційно-чуттєвий, фізичний розвиток, постає необхідність визначити чинники, які заважають прилученню дітей до традиційних ігор, знижують їхню якість, і привернути увагу дорослих (педагогів дошкільних закладів, батьків) до цієї проблеми з метою її вирішення.

Мета статті – розкрити роль традиційних дитячих ігор як ціннісного компонента життєдіяльності дитини і довести необхідність створення умов для повноцінної ігрової діяльності дитини в дошкільному навчальному закладі і вдома.

Виклад основного матеріалу. У житті дитини дошкільного віку гра посідає провідне місце: в ігровій діяльності малюк розвивається, соціалізується, пізнає навколишній світ – це, з одного боку, факт, з іншого, – твердження, яке висловлюють педагоги, психологи, лікарі з метою довести до свідомості дорослих, що гра є важливою, необхідною складовою життя маленької дитини, і позбавити її цієї діяльності означає загальмувати процес нормального розвитку особистості. Ця думка висловлювалась ще Л.Виготським, який зазначав: «Гра за своїм виглядом мало схожа на те, до чого вона призводить, і тільки внутрішній глибокий аналіз дає змогу визначити процес її руху та роль у розвитку дошкільника» [2, с.76].

Проблема зникнення гри (в даному випадку йдеться не про інтернет-ігри, до яких активно долучаються дошкільнята завдяки батькам, а про звичайні, традиційні ігри) з дитячого життя останнім часом активно обговорювалась у педагогічних колах, серед психологів і майже лікарів, оскільки дитина, не навчена грати в соціальні ігри, в подальшому матиме певне коло як соціальних проблем (не вміє себе поводити з

однолітками, дорослими, в колективі, в місцях загального користування, в неї не розвиваються важливі гендерні ознаки, яким характеризуються чоловік і жінка), так і валеологічних (лікарі констатують вади у фізичному та фізіологічному стані дітей).

На думку російського медика, філософа, педагога В.Базарного, роль гри в житті дитини є неперевершеною, особливо це стосується рухливих ігор: «Врешті-решт тільки з цілеспрямованої моторної активності дитини, з укорінених на етапах дитинства реальних вільно-вольових ритмів виростає *здорове тіло, воля, душа і дух, активна життєва і громадянська позиція* – все те, що є людина як єдино унікальний мислетвірний та життєстійкий вид» [1].

Серед найголовніших чинників називають: вплив сучасних технологій, які втягують дитину у віртуальний простір, де вона проводить багато часу (причому деякі батьки вважають, що в комп'ютерних іграх більше користі, ніж у театралізованих та сюжетно-рольових); комерціалізація іграшкового ринку, який пропонує продукцію, що позбавляє дитину розвитку фантазії, уяви, набуття вмінь самостійної ручної діяльності (наприклад, до сучасної ляльки пропонується комплект одягу, іграшкові косметичні засоби, набір посуду тощо – і дівчинці зовсім не потрібно вигадувати, як урізноманітнити її гардероб, з чого зробити речі, необхідні для здійснення гри; деякі іграшки являють собою продукт необмеженої, і інколи викривленої, фантазії дорослих – створена на основі прийому аглютинації іграшка об'єднує в собі вигляд декількох тварин, і пояснити малюкові, що це, абсолютно неможливо); бажання батьків використати дошкільний період життя «з користю» – якнайкраще підготувати дитину до школи, щоб уже на початку першого класу вона не тільки знала літери, а й читала, задля чого вони намагаються скоротити час для гри не тільки вдома, але й інколи вимагають цього від педагогів дошкільних закладів, висловлюючи побажання більше приділяти уваги навчальним заняттям, що сьогодні часто можна спостерігати в діяльності дошкільних закладів. І ще один із досить розповсюджених чинників – невміння вихователів правильно організувати ігрову діяльність дітей, спрямувати їхні дії, використати необхідні іграшки, забезпечити дружнє спілкування. Причини останнього такі: або педагог дійсно не вміє організувати і керувати дитячою грою, або невпевнений, що саме гра забезпечує повноцінний розвиток дошкільника.

На жаль, останнім часом у дитячий простір активно проникає доросла субкультура, що стосується майже всього: лексики, зовнішності, елементів масової культури (діти дивляться дорослі кінофільми і телепрограми, долучаються до дорослих ігор, слухають «дорослі» пісні та музику), через що дитяча субкультура втрачає свою специфіку, стає сурогатною, і малюк починає швидко дорослішати. Але в такому дорослішанні існує певна загроза: дитина, яка повноцінно не долучилася до всього, що складає специфіку дитячої субкультури (символи, мова, фольклор, гумор, пісні, ігри, іграшки) і не прожила моменти, які характерні для даного періоду життя (дитячі забави, конфлікти з ровесниками, примирення тощо) і пов'язані з цим образи, моральні, релігійна, естетичні

уявлення, відчуття, настрої, через деякий час, уже в більш дорослому віці, повернуться до цього, що сприйматиметься оточенням як чудакуватість або відхилення від норми. І це може певною мірою відбитись на спілкуванні з колегами, близькими та оточуючими людьми і бути перепоною як у професійній діяльності, так і в особистому житті.

Виходячи з цього, ми вважаємо гру не тільки важливою складовою дитячої субкультури, яка являє собою «динамічне соціальне, психологічно-культурне автономне утворення зі своїми морально-правовими нормами, мовленнєвим апаратом, своїм фольклорним надбанням та ігровим комплексом» (Н.Гавриш), але й ціннісним компонентом дитячого життя [3].

Сьогодні, як раніше, існують дві позиції щодо дитячої гри. Прихильники першої вважають, що це – «заняття, яке є марною тратою часу», інші, і серед них відомі вітчизняні й зарубіжні науковці та практики (А. Богуш, Н. Гавриш, Г. Григоренко, Б. Краєвський, Т. Маркова, Д. Менджеріцька, С.Новосьолова, О.Усова) наполягають на необхідності збереження дитячої гри, її розвитку з урахуванням змін, що відбуваються в соціокультурному просторі в даний час. Особливо це стосується ігор «без правил», включення ігрових моментів у заняття, що проводяться в дошкільних освітніх закладах, відведення певного часу на «домашні» (самодіяльні) ігри, в яких дитина має змогу грати абсолютно вільно, без контролю з боку педагога.

Ми підтримуємо позицію науковців, які вважають гру важливим і необхідним компонентом дитячого життя і вказують, що дітей слід долучати до різних видів ігор: з правилами і без правил (творчих), щоб вони мали змогу отримувати життєво необхідні знання й уміння. На нашу думку, традиційна дитяча гра сьогодні набуває властивостей цінності, адже, з одного боку, вона як така виконує функції розвитку дитини як особистості, впливає на формування ціннісних орієнтацій індивіда, з іншого, – набуває статусу «цінності» через те, що в свідомості дорослих знижується її вартість, тому слід зберегти, щоб передати майбутнім поколінням.

Із позицій сучасної науки, цінністю може бути будь-який із трьох елементів, які складають ситуацію оцінювання: предмет, що оцінюється як значимий для людини або групи; зразок (норма, еталон, ідеал), що знаходиться в основі оцінювання; відношення відповідності предмета, що оцінюється, до уявлення про те, який він має бути [8, с.970].

Стосовно цієї позиції дитячу гру можна віднести до першої групи цінностей з поправкою на те, це не предмет, а значима складова дитячої субкультури.

До цього додамо, що, крім ігор у дошкільному закладі, мають бути створені умови для гри вдома як самостійної, так і разом із батьками, які є першими і найголовнішим і вихователями, друзями й помічниками своїх дітей. На думку В.Сухомлинського, гра в сім'ї – це важливий метод виховання, адже в ній дитина не тільки пізнає соціальний світ як такий, а через спілкування з дорослими в неї активно розвивається мовлення, свідомість, психічні функції, соціальні навички. Серйозні і веселі, голосні і тихі, математичні і літературні, спортивні і музикальні – ігри задовольняють потребу дітей у творчості,

розвивають їх допитливість, навчають бути чесними, стриманими, уважними, сміливими, підкоряться колективу, допомагати всім [7].

Певне розуміння нетотожності зовнішньої простоти ігрової діяльності та її великої ролі в житті дитини висловлював ще Ж-Ж.Руссо, який один із перших зазначив на самоцінності дитинства безвідносно до підготовки дитини до дорослого життя. Педагог закликав батьків надати дитині можливість жити відповідно до її природного потягу, тобто бігати, стрибати, грати, пізнавати світ у притаманній дитинству формі. І не треба шукати в грі користь, яка є в трудовій діяльності, – їх не можна порівнювати, як не можна порівнювати сон із будь-якою працею, адже і сон для людини, і гра для дитини – надто важливі для життя процеси. «Дитинство – це сон розуму», – писав Ж-Ж.Руссо, тобто час, не заповнений утилітарними речами, але життєво необхідний для становлення дитячої особистості.

У роботі Б.Краєвського також підкреслюється самоцінність і велике значення дитячої гри: «Всі ті блага, які дає свобода дорослому громадянину, дає гра дітям: вона дозволяє користуватись і насолоджуватись усіма здібностями, що є в людині, приводячи до індивідуального розвитку. Дитина, яка не пограла в свій час, не буде в подальшому відрізнятись ні різнобічністю, ні ініціативою, ні життєрадісністю» [5, с.14].

У грі формуються всі сторони особистості, відбувається значна зміна в психіці дитини, що є підґрунтям для переходу її на нову, вищу стадію розвитку. А ще гра – це відображення життя, в ній все відбувається нібито «не насправді». Втім, в умовній обстановці, що створюється уявою дитини, багато реального: дії гравців, їхні почуття й переживання. Дитина знає, що лялька або ведмежа – це іграшки, але ж любить вона їх, як живих. Дошкільник розуміє, що він водій або льотчик «не по-справжньому», але ж відчуває себе досвідченим, сміливим і відважним пілотом, моряком, головнокомандуючим, який не лякається небезпеки і пишається своєю перемогою.

Діти не ставлять для себе інших цілей, як грати, і в дошкільному віці в грі (а вона забирає багато денного часу) вони живуть.

Основними функціями дитячих ігор слід назвати:

- *Емоціогенна* (змінює емоційний настрій, частіше в позитивний бік, збуджує інтерес до будь-чого);
- *Релаксаційна* (знімає або зменшує фізичну та інтелектуальну напругу);
- *Компенсаторна* (додає те, що в житті дорослого чи дитини відсутнє);
- *Комунікативна* (у грі завжди відбувається спілкування);
- *Самореалізації* (відкриття й реалізація власного потенціалу);
- *Соціокультурна* (набуття дитиною важливих соціокультурних знань, навичок і досвіду);
- *Терапевтична* (гра як психотерапевтичний засіб);
- *Валеологічна* (засіб зміцнення фізичного та психологічного здоров'я).

У грі дитина навчається мистецтву жити. Як зазначають автори концепції життєтворчості особистості (В. Доній, Г. Несен, Л. Сохань, І. Єрмаков), навчитись

мистецтву жити – «означає оволодіти вмінням і високою майстерністю у творчій побудові свого життя, що базується на глибокому його знанні, розвинутій самосвідомості, оволодінні технологією програмування, конструювання і здійснення життя як індивідуально-особистісного життєвого проекту» [6, с.15]. Що, як ні гра, в дошкільному віці дозволяє дитині бути творцем, коли вона обирає роль, сюжет, іграшку, будує відносини з іншими гравцями? Дитина багато чого вчиться в процесі повсякденного спілкування в побуті, під час режимних моментів, на прогулянках. Однак гра – це найбільш доступний для дошкільника вид діяльності, спосіб засвоєння вражень, отриманих із навколишнього світу, і її не можна нічим замінити, а будь-які аргументи на користь навчання як воно відбувається в школі, не матимуть сенсу, адже «навчатись» для дошкільника в першу чергу означає «грати».

Розглянемо детальніше роль педагогічно організованої та довільної (самостійної) гри дитини.

Педагоги здавна усвідомлювали різницю між грою як педагогічно організованою формою і грою як самостійною діяльністю дитини. Сюжетні ігри в дитячому садку і вдома мають велику різницю: організована педагогом гра керується, і в ній для дитячої свободи мало місця, малюк не може заглибитись у себе і повестися в ролі так, як йому бажається. Вдома зовсім інша справа: його творча діяльність ніким не обмежується, він вільний обирати сюжетну лінію, домислювати її, підключати до гри нових героїв, змінювати свої ролі за власним бажанням. Отже, в умовах дитячого садку сюжетно-рольова або театралізована гра більшою мірою має освітній характер, а самостійна гра вдома виконує всі основні функції, в першу чергу – емоціогенну і функцію самореалізації, які забезпечують дитині психологічний комфорт.

Цінність самостійної гри дитини ще й у тому, що вона пов'язана з ініціативою самої дитини (а не дорослого) і забезпечує абсолютно повну свободу дій (жодна з інших ігор такої свободи не дає), і це надто важливо, оскільки, з одного боку, за своєю людською природою малюк, як і будь-яка доросла людина, прагне абсолютної свободи, з іншого, – соціальна реальність завжди її обмежує, а в самостійній грі обмежень немає, а є максимум умов для творчості, фантазування, саморозкриття. О.Запорожець, досліджуючи роль гри в дитячому житті, підкреслював, що «переходячи в форму дитячої самодіяльності, гра набуває найбільшого впливу на психічний розвиток дитини і разом із тим отримує найбільшу педагогічну цінність» [4, с. 239].

Гра дошкільника – це не тільки ціннісний компонент його життя, не тільки складова педагогічного процесу, а й у соціокультурному сенсі – важливий компонент дитячої субкультури. Так, традиційні народні ігри (хороводи, рухливі ігри) є не просто відтворенням дитячою спільнотою стосунків дорослих, що склались історично, але й переосмислення їх і визначення свого, самобутнього, місця в світі. Головною силою, яка рухає розвиток відносин між дошкільниками, є спільна гра. Між трьома і п'ятьма роками дитина інтенсивно розвивається, засвоюючи практику взаємодії з іншими дітьми в грі, а потім – і в інших ситуаціях. Гра, яка входить у

поведінковий репертуар дітей, з одного боку, стає головною моделлю партнерської взаємодії, з другого, – певним чином впливає на розвиток ціннісної свідомості підростаючої особистості. У п'яти-шестирічному віці дітей цікавлять ігри, що розкривають етичні норми взаємин між людьми, ігри, в яких виявляється весь спектр соціальних побудов дорослого світу.

Водночас народні ігри можуть містити елементи дитячого фольклору, який увібрав у себе соціальний та інтелектуальний досвід багатьох дитячих поколінь і надає дитині готові способи розв'язання життєвих проблем у дитячій спільноті (вирішення конфліктів, примирення, вираження свого ставлення до іншого).

Висновки. Отже, за яким би сценарієм не розвивалось суспільство (технократичним чи культурним) цінність дитячої гри не підлягає сумніву. Більше того, обравши технократичний шлях розвитку, дорослі мають усвідомлювати, що злам вікових культурних традицій завжди призводить до негативних наслідків як у житті як окремої особистості, так і суспільства загалом. Тож, сьогодні надто актуальними постають завдання збереження традиційних дитячих ігор, формування в педагогів і батьків правильного ставлення до сюжетно-рольових ігор дошкільників, забезпечення умов їх організації в дитячих дошкільних закладах і вдома.

Література

1. Базарный В.Ф. Дитя челоуеческое. Психрфизиология развития и регресса/В.Ф.Базарный. – М., 2009.– 328с.
2. Выготский Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка/Л.С. Выготский //Вопросы психологии. – 1966. – №6.
3. Гавриш Н., Варяниця А. Особливості дитячої субкультури в сучасному соціумі. Електронний ресурс. Режим доступу; [http://www.ukrdeti.com/2007/1_15_a2_2007.html]
4. Запорожец А.В. Избранные психологические труды: В 2-х т. III.1. Психическое развитие ребенка/А.В.Запорожец. – М.: Педагогика, 1986.

Myhaylova L.M.,

Ph.D., associate professor Zaporozhye of Regional Institute of Postgraduate Education, laska_69@list.ru

Ukraine, Zaporozhye

GAME PRESCHOOLER VALUE AS A COMPONENT OF HIS LIFE

The article must value children's games as an important part of children's subculture and life of a preschooler; the role of amateur children's play in the development of the individual. The author notes that today there is a problem of gradual squeezing of the traditional game of modern computer games that hath turned child development, adversely affect the process of socialization.

Keywords: child's play, play activities, children's subculture, value.

УДК 37.06

Онiщенко С.С.,

вчитель вищої кваліфікаційної категорії, старший вчитель, заступник директора Рубіжанської спеціалізованої школи I-III ступенів №7, edu.school17@ukr.net

Україна, м. Рубіжне

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті подано матеріал з досвіду діяльності навчального закладу у напрямку соціального партнерства як важливого механізму ефективної взаємодії школи з державними, освітніми, громадськими, культурними установами. Визначено можливості використання інноваційних технологій навчання та виховання у формуванні та розвитку природних здібностей дитини, де школа відіграє важливу роль у взаємодії суб'єктно-суб'єктивних відносин: суспільних, державних, культурних установ та структур.

Ключові слова: соціальне партнерство, суб'єкти соціального партнерства, особистість, соціум.

Постанова проблеми. В контексті модернізації освіти стає важливим перехід до таких моделей навчання та виховання, які залучають учня до навчально-пізнавальної діяльності. Соціально-економічні та суспільно-політичні процеси, які відбуваються сьогодні в Україні, уможливають включення особистості в активну перетворювальну соціальну діяльність, що сприяє розвитку самостійного мислення, відповідальності за власні вчинки, готовності до участі у вирішенні злободенних питань українського суспільства. Соціальна активність є основною якістю людини, яка забезпечує її самовираження й самореалізацію в соціальних групах, суспільстві загалом. Дослідники Ю. Агеєв, Т. Алексєєнко, О. Безпалько, І. Зверева, В. Лісовський, Г. Осіпов, В. Радул, Н. Седова та інші поняття «соціальна активність особистості» ототожнюють з діяльністю. Важливо відзначити, що ця група дослідників пов'язує соціальну активність із власним внеском у соціальний прогрес і суспільний розвиток і вказують її цільову спрямованість на реалізацію соціально значущих завдань, на самовдосконалення відповідно до очікувань суспільства і з прагненнями забезпечити високу ефективність та якість своєї громадської діяльності. Словник-довідник «Соціальна педагогіка» характеризує соціальну активність як особливу діяльність за власним бажанням, за власною ініціативою, спрямовану на творчу взаємодію з навколишнім середовищем, освоєння та зміну її і самого себе. Взаємодія освітніх установ із суб'єктами та соціальними інститутами, державними установами, суспільними органами, спрямована на узгодження, реалізацію інтересів усіх учасників навчально-виховного процесу. Партнерство навчального закладу з різними установами забезпечує соціалізацію особистості учня та надає можливість залучати особистість учня та вчителя у суспільні та моральні стосунки, поширює взаємозв'язок, розвиває стосунки, використовуючи ресурси окрім школи.

Мета статті проаналізувати та показати аспекти соціального партнерства школи щодо створення соціально-культурного середовища, з метою поширенню дій, ресурсів, використання інноваційних технологій в навчально-виховному процесі.

Виклад основного матеріалу. Модернізація системи освіти в Україні за умов сучасних глобалізаційних процесів спрямовується на розвиток фундаментальної науки, українських та світових культурних цінностей, орієнтації на ідеали демократії й гуманізму, які необхідні для існування та розвитку громадянського суспільства. Важливим постає перехід до інноваційних моделей навчання, які характеризуються запровадженням комплексів педагогічних методів і прийомів, спрямованих на постійне залучення учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності, що характеризується інтенсивною багатосторонньою комунікацією суб'єктів діяльності, обміном інформацією, результатами діяльності учнів між собою і вчителем. Таке навчання спонукає їх до ініціативності, творчого підходу та активної позиції у всіх видах зазначеної діяльності, передбачає не отримання, а здобування, створення, конструювання знань, умінь, компетентностей самим учнем, що значно підвищує результативність навчання. Організація такого навчання передбачає системне застосування специфічних технологій, за допомогою яких реалізуються виявлені підходи. В усі часи навчальні установи були й залишаються центрами формування та розвитку інтелектуального потенціалу суспільства, вони відігравали й відіграють важливу роль у взаємодії освітніх, наукових, культурних та інших, пов'язаних з освітою, суспільних, державних структур.

Актуальність порушеної проблеми підтверджується розвитком освіти в нових соціально-економічних, суспільних умовах, які потребують пошуку та реалізації інших механізмів виховання людини, її взаємовідносин із соціумом. Таким механізмом є соціальне партнерство. Соціальне партнерство в системі освіти є об'єктом особливої уваги дослідників, зокрема П. Байдаченко, Г. Задорожного, О. Іонова, А. Рибіна та ін. Світовий досвід переконує, що досягнути злагоди в суспільстві та підвищити ефективність розвитку будь-якої сфери діяльності можна лише за умов співробітництва всіх секторів соціуму.

Соціальне партнерство в освіті – провідний механізм досягнення якості освіти, особлива взаємодія освітніх установ із суб'єктами та соціальними інститутами, державними установами, суспільними органами, спрямована на узгодження, реалізацію інтересів усіх

учасників цього процесу та досягнення освітньої мети. Основи соціального партнерства в навчально-виховному закладі полягають у тому, щоб вихованець постійно був включений у суспільні та моральні стосунки, в яких проявляються найкращі якості людини. Формування ефективної системи соціального партнерства в освіті за сучасних соціально-економічних умов є достатньо складним процесом, який залежить від широкого спектру суб'єктивних і об'єктивних причин. Соціально-економічні та суспільно-політичні процеси, які відбуваються сьогодні в Україні, уможливають включення особистості в активну перетворювальну соціальну діяльність, що сприяє розвитку самостійного мислення, відповідальності за власні вчинки, готовності до участі у вирішенні злободенних питань українського суспільства. Соціальна активність є основною якістю людини, яка забезпечує її самовираження й самореалізацію в соціальних групах, суспільстві загалом. Завдяки соціальній активності здійснюється не тільки зв'язок людини з навколишньою дійсністю, середовищем, але й відбувається утворення світу відносин, заснованого на соціальних нормах і загальнолюдських цінностях. За умови сформованості соціальної активності особистість здатна впливати на суспільні відносини, успішно реалізувати свою життєву позицію в різних видах соціальної діяльності. Її життя в соціумі стає повноцінним, якщо вона цікавиться потребами та інтересами суспільства. Завдяки чому особистість розвиває соціальне середовище і себе в ньому.

Основним елементом суспільства, будь-якої форми соціальності є людина. Особистість — це цілісна сукупність соціальних властивостей людини, що формуються та видозмінюються протягом усього життя людини в результаті складної взаємодії внутрішніх та зовнішніх чинників її розвитку та активної взаємодії з соціальним середовищем. Такими чинниками, що детермінують активність особистості, є потреби та інтереси. Взаємодія потреб, інтересів та ціннісних орієнтацій складають механізм мотивації соціальної діяльності. Особистість є не тільки наслідком, а й причиною соціально значущих дій в певному соціальному середовищі. Вступаючи в соціальне партнерство, особистість отримує можливість мати регулюючий вплив на мету, мотиви своєї поведінки і дій, регулювати і власну, і колективну поведінку. Одночасно вона отримує регуляторний вплив і з боку своїх партнерів. Усе це призводить до вироблення кожним своєї позиції, певної лінії поведінки, розвитку здібностей до самоаналізу й самоконтролю, що формує рефлексивні якості, пов'язані з життєвими завданнями, ціннісними орієнтаціями. Взаємостосунки співробітництва і співробітництво у спілкуванні забезпечують взаєморозуміння, довіру і повагу одне до одного учасників спільної діяльності, гуманізують їх зв'язки на основі загальнолюдських цінностей, розвивають саморегуляційні здібності школярів, перетворюють їх в активних, свідомих суб'єктів спільної самоуправлінської діяльності. Результативність соціального партнерства

визначається узгодженою дією зовнішніх і внутрішніх факторів: соціального середовища, суспільства, соціальних інститутів, оточення.

Сьогодні стає абсолютно очевидним, що школа не може працювати ізольовано, не погоджуючи свою навчально-виховну діяльність з іншими муніципальними, громадськими та соціальними інститутами. Успіх роботи школи в аспекті формування соціальної активності дітей багато в чому залежить від того, наскільки ефективно вона взаємодіє з громадою і використовує її виховний потенціал. У цьому контексті важливу роль в організації взаємодії школи й громади, здійсненні виховного процесу щодо формування соціальної активності учнів відіграють педагоги. Навчальний заклад був і залишається центром формування та розвитку природніх здібностей дитини, він відіграє важливу роль у взаємодії суб'єктно- суб'єктивних відносин: суспільних, державних, культурних установ та структур. Відповідно до оновлення соціальних умов змінюються завдання освітніх закладів. Школа в демократичному суспільстві має бути відкритою виховною системою, яка активно взаємодіє в соціалізаційних процесах із середовищем. Сучасне суспільство вимагає від системи освіти підготовки соціально активних особистостей, здатних приймати відповідальні рішення в процесі соціалізації. Громада є тим середовищем, де реалізуються всі потреби особистості в соціумі, саме тут відбувається соціалізація особистості та формування її соціальної активності. У процесі взаємодії школи з громадою здійснюється розвиток особистості, формування її соціальних якостей, оскільки виклики сучасного суспільства саме на рівні громади проявляються більш явно та активно впливають на соціальне становлення індивіда. Сучасне соціокультурне середовище впливає на соціалізацію підростаючого покоління « як процес і результат засвоєння та активного відтворення індивідом соціального досвіду спілкування, діяльності та поведінки, досвіду суспільного життя, системи соціальних зв'язків та суспільних відносин»[8,с.21]. Як свідчать реалії, нинішній соціум відзначається глобальними економічними й культурними перетвореннями, нестабільністю, відсутністю чітко визначеної системи цінностей, соціальним розшаруванням суспільства та різкою поляризацією його за рівнем прибутків, відірваністю сім'ї від школи. Діти стають об'єктом впливу різноманітних, випадкових, асоціальних факторів. Отже, сучасний соціум створює суперечливе й складне виховне розвивальне середовище для засвоєння підростаючим поколінням моделей поведінки, норм і правил спілкування, набуття життєвого досвіду, а саме:

- з одного боку, соціокультурні умови підвищують вимоги до особистості, прискорюючи процес формування ключових компетентностей дітей, розширяючи сферу діяльності та спілкування, насичуючи життєвий простір різноманітною інформацією;

- з іншого, складають певні труднощі через різновекторність впливу соціальних інститутів, послаблення ролі сім'ї та навчальних закладів, активізацією дитячих осередків неформального

спрямування, негативний вплив ЗМІ, надання переваги комп'ютерним технологіям при організації дозвілля. Необхідно педагогічній та батьківській громаді усвідомлювати та розуміти особливості виховання в умовах сучасного соціуму.

На думку П. Сорокіна, у процесі соціальної взаємодії відбувається взаємний обмін колективним досвідом, знаннями, поняттями, вищим результатом якого є виникнення «культури». Так людина формує культуру, а культура забезпечує позитивні зміни в людині, збагачує її внутрішній світ, обумовлює цілі й сенс її буття, розвиває її власну сутність [4, с.526]. У взаємодії громада і школа знаходять почуття приналежності один одному. Школа перетворюється на громадський центр мікрорайону, і навколо неї починається процес самоорганізації та розвитку громади, здатної самостійно вирішувати не тільки завдання освіти, але й інші соціальні проблеми за допомогою залучення місцевих ресурсів. Спілкування та суспільно корисна діяльність, до якої залучаються учні, ефективно впливають на формування школярів.

Необхідно створити умови для забезпечення успішної соціалізації особистості й інтеграції її в суспільстві. Одним із таких механізмів може бути соціальне партнерство навчального закладу з іншими установами для створення соціально-культурного середовища. Взаємодія освітнього навчального закладу з іншими установами спрямована на реалізацію інтересів усіх учасників цього процесу та досягнення освітньої мети.

Можна виділити наступний комплекс заходів, спрямованих на формування ефективної системи соціального партнерства навчального закладу:

1. Створення сприятливого клімату взаємовідносин між партнерами, будівництва суб'єктно-суб'єктивних відносин.
2. Створення сприятливих умови для реалізації особистості свого природно-творчого потенціалу
3. Реалізація мети та завдань співпраці.
4. Забезпечення компетентнісного підходу до виховання особистості.
5. Створення умов для інтеграції навчальних та виховних занять, позаурочного життя дітей.
6. Організація різноманітної діяльності і спілкування за межами школи.
7. Взаємодія всіх суб'єктів партнерства на основі взаєморозуміння.

Сьогодні життєво необхідно враховувати загальні тенденції модернізації освіти, однією із суттєвих складових якої є формування соціального партнерства учасників освітнього процесу. Одним із важливих шляхів

розбудови сучасної освіти є створення умов для всебічного розвитку особистості дитини, реалізації її здібностей, творчого потенціалу. На прикладі діяльності Рубіжанської спеціалізованої школи I-III ступенів №7 розглянемо приклад створення соціально-культурного середовища на основі соціального партнерства з різними установами. Школа акцентує увагу на духовні, інтелектуальні, культурні цінності, де особистість учителя та дитини взаємодіють в атмосфері радості, творчості, комфорту, взаєморозуміння, розвитку. Педагогічний колектив школи, враховуючи сучасні вимоги, спрямовує свою діяльність на пріоритетному принципі – забезпечити різними видами діяльності в широкому спектрі, максимально сприяти розвитку й самовизначенню особистості дитини. Робота педагогічного колективу школи спрямована на реалізацію єдиної науково-методичної проблеми «Підвищення якості освіти шляхом розвитку ключових і предметних компетентностей школярів в естетично-ціннісному навчально-виховному середовищі школи». Враховуючи складність і різноманітність чинників, що впливають на формування морально-досконалої, компетентної особистості, ефективність навчально-виховного процесу може бути забезпечено завдяки об'єднанню зусиль сім'ї, навчальних закладів, засобів масової інформації, центрів дозвілля, громадських об'єднань тощо.

В центрі навчально-виховного простору є особистість, для формування якої створено життєтворче, культуротворче, діяльнісне середовище. Забезпечення взаємодії між усіма учасниками навчально-виховного процесу ґрунтується на повазі до особистості кожної дитини, захисті його прав та демократичних свобод. Даний принцип – це вимога часу й сучасної освітньої парадигми, саме тому акцентується увага на активному залученню батьківської, учнівської спільноти та громадськості міста до співпраці з підприємствами, громадськими організаціями, депутатами, органами місцевого самоврядування.

Партнерство на базі школи – це можливість поліпшити імідж школи, залучити додаткові людські ресурси для підтримки школи, для задоволення потреб й інтересів громади. Така форма співпраці сприяє залученню інтелектуального та фінансового потенціалу урядових та неурядових інституцій громадянського суспільства, дає змогу залучати батьків і дітей до громадського життя й соціально-культурного розвитку територіальної громади в цілому.

Рисунок 1. Партнери школи

Серед громадських організацій, які діють у навчальному закладі, – рада школи, батьківський комітет, піклувальна рада, учнівська організація «Нове покоління», учнівський парламент. У 2008 році в школі створена громадська організація «Розвиток» (юридична особа), метою діяльності якої є задоволення та захист соціальних та інших потреб учнів та педколективу з метою виконання повноцінного навчально-виховного процесу. Слід сказати, що до членства в організації долучились не тільки учні, педагоги, батьки, а й колишні випускники – депутати міської ради, керівники підприємств, установ, закладів. Першим проектом спільно з волонтерами Корпусу Миру, відділом у справах сім'ї та молоді Рубіжанської міської ради стала організація роботи літньої молодіжної школи «COOL ENGLISH». Проект проводився з метою розвитку демократичного громадянського суспільства, стимулювання ініціатив, об'єднання зусиль, узгодження та координації заходів і дій для ініціатив органів місцевого самоврядування та громадських організацій, представників бізнесу й наукових та освітніх організацій, а також підвищення ефективності вирішення соціально-культурних проблем міста Рубіжне і збільшення інвестицій в соціальну сферу. Літня молодіжна школа «COOL ENGLISH» була створена як профільно-оздоровчий табір. Завданнями, які вирішувалися під час роботи проекту: удосконалення мовленнєвих навичок з англійської мови, розвиток комунікативних навичок молоді, організація змістовного їхнього дозвілля. Реалізуючи проект, її учасники придбали практичні навички спілкування англійською мовою, повноцінно провели літній відпочинок. Наступним проектом за фінансової підтримки міської ради, ПРООН/МПВСР та власним внеском було реалізовано проект «Реконструкція приміщень шкільної їдальні». Програма розвитку ООН в Україні співпрацювала з Українською асоціацією місцевих і регіональних влад, Комітетом Верховної Ради України з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування. Це сприяло встановленню зв'язків щодо створення умов сталого розвитку в Україні та

впровадженню демократичних реформ. Представники Програми ООН в Україні відвідали нашу школу з метою активізації партнерських стосунків, залучення громади до врядування. Партнерство між школою та громадою створює соціальний капітал, поліпшує взаєморозуміння, довіру й взаємодію між представниками різних секторів громади, а також служить зміцненню демократії. Надає можливість отримувати гранти для покращення умов та середовища навчального закладу.

Велика роль у становленні та розвитку особистості, її культури, взаємовідносин та спілкування належить сім'ї, де за сприятливих умов дитина набуває моральних знань, готується до входження у соціальне середовище. Сім'я як соціальний інститут виконує ряд функцій, серед яких найважливішими є: виховання культури спілкування, що полягає в емоційній підтримці, повазі, психологічному захисті; взаємне моральне збагачення, взаємодопомога; задоволення потреб у спільному проведенні вільного часу, у спілкуванні та обговоренні новин, сімейних проблем; формування досвіду з виконання соціальних ролей. Батьки та школа прагнуть до взаємодії на підставі партнерства, взаєморозуміння для створення єдиного соціального середовища. У рамках тісної співпраці з батьками педагогічний колектив школи реалізує проект «Творчість без меж», мета якого – встановлення партнерських відносин, мобілізація соціокультурного потенціалу сім'ї для створення єдиного доброзичливого виховного середовища, залучення батьків до творчої діяльності з дітьми, організація спільного дозвілля, залучення батьківської громади до проведення уроків та заходів. Використання проекту в роботі з сім'єю дає можливість відчутти цінність емоційного, духовного й пізнавального спілкування. Педагогічний колектив має творчий підхід та завжди в пошуку нових нестандартних форм роботи. Проектні технології активно ввійшли та працюють у навчально-виховній системі школи. Педагогічний колектив нашого навчального закладу працює у творчій співдружності з багатьма закладами міста, з якими укладаємо угоду та спільний план заходів.

Інноваційне пізнання історії, використання краєзнавчих матеріалів, збір і систематизований аналіз

охоплює партнерська діяльність із міським музеєм. Сумісна робота спрямована на реалізацію проекту "Музейна педагогіка". Збір матеріалу з історії міста, школи, краю, його обробка й аналіз – це своєрідна творча майстерня у вихованні в молодого покоління поваги до історії й традицій рідного народу. Розвиток творчих здібностей учнів, залучення їх до потенціалу історико-культурного надбання, використання форм роботи, які стримують бездуховність дитини, є основними завданнями реалізації проекту "Музейна педагогіка" в партнерстві з міським музеєм.

Бібліотека виступає інформаційним центром і центром інтелектуального дозвілля. Співпраця з філіалом дитячої бібліотеки сприяє розширенню в учнів знань з різних галузь, створює атмосферу психологічного комфорту, інформаційного середовища, викликає бажання отримувати інформацію в живій емоційно-насиченій формі. Сумісна діяльність школи з бібліотекою-філією №2 охоплює проект «Душі аптека – бібліотека». Мета співпраці полягає в залученні до читання школярів різних вікових категорій, розширенню світогляду та розвитку творчих здібностей учнів. Для її реалізації вирішуємо завдання: забезпечення можливості повного доступу до інформаційних ресурсів; накопичення, обробка та систематизація інформації; вивчення потреб та задоволення запитів учнів; формування у школярів навичок інформаційної та читацької культури.

Робота з дитячими садками міста охоплює проект «Хай буде світ прекрасним». Партнерство з дошкільними закладами – це творча лабораторія, у якій відбуваються різноспрямовані заходи: майстер-класи, фестивалі, виставки, концерти, театралізовані постанови – музично-психологічні спектаклі, заняття з етнографії. Усі заходи мають практичний та теоретичний розділи: психологічні спостереження щодо впливу видів мистецтв на розвиток дитини, формування естетичної культури особистості засобами національної української культури.

Потреба сучасної молоді у відвідуванні концертів класичної музики й театрів відсутня. З метою розвитку культурного рівня й світогляду учнів, виховання ціннісних орієнтирів у сфері музики, живопису, театрального мистецтва й підвищення інтересу до цих видів мистецтва організована сумісна робота з Дитячою школою мистецтв у проекті «Променад концертними залами». Така форма роботи виховує в учнів естетичні смаки, стимулює та розвиває художньо-естетичні потреби, заохочує дітей звертатися до мистецтва, розуміти його та розвивати свій естетичний смак. У широкому філософсько-культурологічному змісті мистецтво може стати необхідними для створення умов із світоглядно-виховної моделі естетичного утворення, стане консолідуючим фактором у процесі співіснування різних підходів до навчання й виховання школярів.

Мала академія наук України виступає профільним позашкільним начальним закладом для розвитку та підтримки обдарованої молоді. Партнерство з Комунальним закладом «Луганська обласна мала академія наук учнівської молоді» – одна з форм інтелектуального розвитку школярів, що дає можливість на ранню професійну орієнтацію з наукової діяльності.

Учні 8-11 класів мають можливість навчатися очно-заочної школи у секціях «Екологія», «Хімія», «Технологічні процеси та перспективні технології», «Науково-технічна творчість та винахідництво», «Експериментальна фізика», «Психологія». Обдарована молодь займається науково-дослідницькою діяльністю, конструкторською та винахідливою роботою в різних областях науки, техніки, культури й мистецтва.

Висновки. Глобалізаційні процеси у світі, які стосуються різних сфер людської життєдіяльності, у тому числі й культури, вимагають актуалізації культурологічного підходу в освіті з опорою на загальнознані художньо-естетичні цінності, що складають ядро високорозвинених національних культур. Наповнення виховного середовища мистецьким, культурологічним, історичним, науковим матеріалом, що ґрунтується навколо естетичного ядра, сприяє пізнавальній активності школярів, розвитку в них зацікавленості до пошуково-дослідницької діяльності. Такі фактори відіграють значну роль щодо створення мистецького середовища, яке виховує свою ціннісну наповненість. Це сприятиме упорядкуванню бачення природних, культурних, соціальних, естетичних процесів – як складових цілісного, неподільного, єдиного соціокультурного цілого. Особистість виступає не лише об'єктом, але й суб'єктом суспільних змін, суспільного розвитку, джерелом суспільного життя. Взаємодія школи й громади спрямована на включення учнів у різноманітні соціальні практики, суспільно корисну діяльність, вирішення загальних соціальних, культурних, освітніх проблем, дозволяє формувати соціальну активність учнів, соціалізуватися школярам у громаді та укоренити демократичний устрій у житті місцевого співтовариства. Спілкування та суспільнокорисна діяльність, до якої залучаються учні, ефективно впливають на формування школярів. Взаємодія школи та громади дозволяє зробити відкрите соціально-педагогічне середовище «школа – громада» і об'єднати ресурси школи й громади у вихованні учнів. Між школою та громадою встановлюється діалог і взаємовигідне партнерство. Партнерство передбачає обмін послугами на основі безкорисливої допомоги. Метою партнерства є об'єднання ресурсів школи і громади задля вирішення спільних проблем. У взаємодії громада і школа знаходять почуття приналежності один одному.

Сьогодні життєво необхідно враховувати загальні тенденції модернізації освіти, однією із суттєвих складових якої є формування соціального партнерства учасників освітнього процесу, що сприятиме своєчасному й швидкому реагуванню на освітні потреби батьків, учнів, громадян та реалізації спільними зусиллями поставленої мети освіти для сталого розвитку. Дана діяльність є цілеспрямованою, комплексною, скоординованою на процес як у цілому, так і на його основні елементи з метою досягнення найбільшої відповідності параметрів його функціонування та результатів вимогам, нормам бути виключно справою держави, він є полем багатоаспектної партнерської взаємодії з соціальними структурами: центральних і регіональних державних органів, органів місцевого самоврядування, освітніми закладами, педагогами,

батьками, студентами, учнями, потенційним и роботодавцями, громадськими об'єднаннями.

Література

1. Виховуємо красую: методичний посібник / Автор-укладач Л.М. Михайлова; за заг. ред. канд. пед. наук, доцент Л.М. Михайлової. – Запоріжжя: Кругозір, 2014. – 268с.
2. Естетичне виховання школярів: методичні рекомендації, розробки уроків з предметів естетичного циклу, сценарії позакласних заходів. – Х.; Вид. група «Основа», 2009. – 352с. – (Серія «Естетичне виховання»)
3. Задорожний Т.В. Соціальне партнерство – шлях до відкритого суспільства / Т.В. Задорожний, О. Коврига, В.В. Смолович. – Х.: Вид-во ХІТМ, 2000. – 192 с.
4. Сорокін П.А. Человек, Цивилизация. Общество. /П.А. Сорокин.-М.:Политиздат, 1992. – 527с.
5. Сталий розвиток територіальної громади: управлінський аспект: монографія /Ю.О.Куц, В.В. Мамонова, О.К. Чаплигіна та ін – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2008. – 236 с.
6. Сухомлинський В. О. Емоційне і естетичне виховання // Вибрані твори в 5-ти т. -III. 3.: Серце відаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина /Текст і примітки підгот. В. З. Смал; Ред. кол. О. Т. Дзеврти (гол.) та ін. / В. О. Сухомлинський. - К.: Рад. шк., 1977. -С. 499-567.
7. Сухомлинський В. О. Любов до знань, школи, учителя // Вибрані твори в 5-ти т. -III. 2.: Формування комуністичних переконань молодого покоління. Як виховати справжню людину. Сто порад учителів /Текст і примітки підгот. В. З. Смал; Ред. кол. О. Т. Дзевртин (гол.) та ін. / В. О. Сухомлинський. -К.: Рад. шк., 1976. -С. 334-361.
8. Формування в учнів соціальної активності у взаємодії школи і громади: Навчальний посібник для самостійної роботи слухачів курсів підвищення кваліфікації /укл. С.В. Абрамова. /За заг. ред. Л.М. Михайлової – Луганськ: СПД Рєзніков В.С., 2013. – 80 с.

References

1. Vykhovuyemo krasoyu: metodychnyj posibnyk / Avtor-ukladach L.M. Myhajlova; za zag. red. kand. ped. nauk, docent L.M. Myhajlovoyi. - Zaporizhzhya: Krugozir, 2014. -268s.
2. Estetychnе vykhovannya shkolyariv: metodychni rekomendaciyi, rozrobky urokiv z predmetiv estetychnogo cyklu, scenariyi pozaklasnyx zaxodiv. – X.; Vy'd. grupa «Osnova», 2009. - 352s. – (Seriya «Estetychnе vykhovannya»)
3. Zadorozhnyj T.V. Socialne partnerstvo - shlyax do vidkrytogo suspilstva / T.V. Zadorozhnyj, O. Kovryga, V.V. Smolovyk. – X.: Vy'd-vo ХІТМ, 2000. -192 s.
4. Sorokyn P.A. Chelovek, Cyvylizatsiya. Obschestvo. /P.A. Sorokyn.-M.:Polityzdat, 1992. – 527s.
5. Stalij rozvytok terytorialnoi gromady: upravlins'kyj aspekt: monografiya /Yu.O.Kucz, V.V. Mamonova, O.K. Chaplygina ta in – X.: Vy'd-vo ХарРІ НАДУ “Magistr”, 2008. - 236 s.
6. Suxomlyns'kyj V. O. Emocijne i estetychnе vykhovannya // Vybrani tvory v 5-ty t. – T. 3.: Serce vidayu dityam. Narodzhennya gromadyany na. Lysty do syna /Tekst i prymitky pidgot. V. Z. Smal; Red. kol. O. T. Dzeverty (gol.) ta in. / V. O. Suxomlyns'kyj. – K.: Rad. shk., 1977. -S. 499-567.
7. Suxomlyns'kyj V. O. Lyubov do znan, shkoly, uchytelya // Vybrani tvory v 5-ty t. – T. 2.: Formuvannya komunistychnyx perekonan molodogo pokolinnya. Yak vyhovaty spravzhnyu lyudy nu. Sto porad uchyteliv /Tekst i prymitky pidgot. V. Z. Smal; Red. kol. O. T. Dzeverin (gol.) ta in. / V. O. Suxomlyns'kyj. – K.: Rad. shk., 1976. -S. 334-361.
8. Formuvannya v uchniv socialnoi aktyvnosti u vzayemodiyi shkoly i gromady: Navchalnyj posibnyk dlya samostijnoi roboty sluchachiv kursiv pidvyshchennya kvalifikaciyi /ukl. S.V. Abramova. / Za zag. red. L.M. Myhajlovoyi – Lugans'k.: SPД Ryeznikov V.S., 2013. - 80 s.

Onishchenko S.S.,

a teacher of the highest qualification category, a senior teacher, Deputy Director of Rubizhne specialized school №7,
edu.school7@ukr.net

Ukraine, Rubizhne

SOCIAL PARTNERSHIP OF AN EDUCATIONAL INSTITUTION IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF NATIONAL EDUCATION

The article deals with the analysis of practical experience of an educational institution in the field of social partnership as an essential mechanism of the effective cooperation of a school with different state, educational, social and cultural institutions. It also aims to highlight the potential and importance of using modern innovative technologies of training and education in the process of formation and development of natural abilities of a child and a significant role school plays in the interaction of subject - subjective relations with social, state and cultural organizations and structures.

Key words: social partnership, entities of social partnership, personality, social environment society.

УДК 37.017.93

Ухов О.С.,

*к.филос.н., доцент кафедры экономики та підприємництва,
Інститут хімічних технологій СНУ ім. В.Далія (м. Рубіжне), teon@yandex.ru**Україна, м. Рубіжне*

КРИЗИС ГУМАНИСТИЧЕСКОЙ ПЕДАГОГИКИ И ЕЁ АЛЬТЕРНАТИВЫ

В статье рассматривается проблема кризиса современной гуманистической педагогики. Показана недостаточность естественного нравственного закона, а значит, и гуманистической педагогики для достижения нормы человеческой нравственности и подлинного сотрудничества в процессе воспитания.

На основе анализа стилей педагогического общения выведена альтернатива гуманизму в педагогике в целом, и демократическому стилю в частности. Основа такой альтернативы с необходимостью формируется в христианском догмате о Богочеловеке.

Ключевые слова: *Воспитание, гуманизм, естественный закон, педагогика, педагогический процесс, ценности.*

Постановка проблемы. Фундаментом современной педагогики является гуманизм и, лежащие в его основе известные нравственно-философские принципы. Эти принципы создают возможность ориентации педагога в своей профессии с точки зрения нравственности процесса воспитания. «Философской основой педагогического процесса (как и современной отечественной педагогики в целом) является гуманизм» [1, с.122]. Иными словами, педагог не будет знать, что ему делать без стержня идеологической ориентации. В случае гуманистической педагогики данный стержень составляют: личностный подход в воспитании (признание личности развивающегося человека высшей социальной ценностью; уважение уникальности и своеобразия каждого ребенка, подростка, молодого человека, признание их социальных прав и свобод; ориентация на личность результат и показатель эффективности воспитания; отношение к воспитаннику как субъекту собственного развития; опора в воспитании на совокупность знаний о человеке, на естественный процесс саморазвития формирующейся личности, на знание закономерностей этого процесса).

Сегодня многие теоретики и работники гуманитарной сферы считают, что гуманизм, гуманистическая педагогика автономны и самоценны. Это понимание исходит из того, что идеи гуманизма не могут быть выведены из религиозных, исторических или идеологических посылок, всецело зависит от накопленного человеческого опыта по реализации межкультурных норм совместной жизни: сотрудничества, благожелательности, честности, лояльности и терпимости к другим, следования закону и др. Итогом подобных утверждений является мысль об универсальности гуманизма, то есть применим ко всем людям и любым социальным системам, что находит отражение в праве всех людей на жизнь, любовь, образование, нравственную и интеллектуальную свободу и др. Фундаментальность гуманистических ценностей определяется тем, что они не могут рассматриваться как нечто вторичное, ибо они отражают основные условия общественной жизни. Ценности гуманизма – не второстепенные элементы определенной надстройки, по

своей значимости они соотносятся с наиболее фундаментальными явлениями социальной структуры. Единство целей и средств в гуманистическом мировоззрении означает пресечение всяких попыток любыми средствами добиться своих целей, например, насилие не может использоваться в качестве средств регулирования отношений между людьми или в качестве методов социальных преобразований, какими бы благородными целями это ни обосновывалось [2, с.30–33].

Гуманизм утверждает, что высшая потребность человека – потребность в актуализации и развитии способностей (А. Маслоу, К. Роджерс), которая удовлетворяется при обеспечении условий любви, дружбы, безопасности, самоуважения и уважения других людей. Организуя реальность гуманистических межличностных отношений, мы можем удовлетворить потребность человека, например, в общении, тем самым, стимулируя процесс развития и актуализации его коммуникативных способностей.

Гуманистическая педагогика, учитывая наследие прошлого и ориентируя практику современного образования на свободное развитие человека, на стимуляцию его саморазвития, обратила внимание на проблему педагогических межличностных отношений, где доминирующее значение приобрёл вопрос любви учителя к ученикам. Любовь к воспитанникам считалась необходимым качеством педагога, при наличии которого возникала естественная возможность развивать гуманные отношения с ними. Любовь соединяла педагога и воспитанника, делала их единомышленными, предвещала проявление открытости, доверия, понимания, уважения друг к другу, побуждала к стремлению развивать собственные способности (Ж.-Ж. Руссо, И.Г. Песталоцци, К.Д. Ушинский, Л.Н. Толстой, В.П. Вахтеров, Я. Корчак, С.Т. Шацкий, В.А. Сухомлинский и др.).

Гуманистическая педагогическая традиция сохранилась, так же, в передовом опыте современных учителей (Ш.А. Амонашвили, И.П. Волков, Т.И. Гончарова, Н.П. Гузик, Е.Н. Ильин, В.Ф. Шаталов, Е.А. Ямбург и др.), доказавших возможность организации творческого взаимодействия и гуманистических отношений с

учащимися. Педагог в общении с учащимися не направляет, не навязывает им собственный социальный опыт, лишь помогает войти в мир культуры, в котором воспитанники самостоятельно определяются. Установившиеся доброжелательные отношения сотрудничества помогают ученикам преодолеть внутренний страх и сопротивление, авансируют успех в общении.

Такое направление стало центральным в современных педагогических научных исследованиях, рассматривающих проблемы полисубъективности процесса воспитания (Р.А. Валеева), влияния коллектива на развитие личности (Л.И. Новикова, Т.Н. Мальковская, А.В. Мудрик), саморазвития личности (Л.Н. Куликова), межсубъективных педагогических отношений учителя и ученика (В.В. Горшкова).

Однако, является ли сотрудничество в гуманистической педагогике прогрессом с точки зрения истории развития человечества? Естественный нравственный закон, лежащий в основании такой педагогики, широко был известен ещё в дохристианскую эпоху. Непосредственным упоминанием о естественном нравственном законе в Священном Писании считаются слова апостола Павла из Послания к римлянам: «Когда язычники, не имеющие закона, по природе законное делают, то, не имея закона, они сами себе закон: они показывают, что дело закона у них написано в сердцах» (Рим. 2:14-15). Следовательно, для христианской мысли естественный, гуманистический закон есть то, что на практике, в том числе педагогической, в идеале следует преодолеть или осмыслить в перспективе духовности человека. Таким образом, христианство не только констатировало отделение естественного закона от Божественного, но и поставило последний выше первого.

Цель работы заключается в том, чтобы показать недостаточность естественного нравственного закона, а значит, и гуманистической педагогики для достижения нормы человеческой нравственности и подлинного сотрудничества в процессе воспитания. Показать, что единственным системообразующим центром, организующим нормальный педагогический процесс, может быть только христианская парадигма Боговоплощения, пришедшая на смену естественному нравственному закону. Только понятие о Богочеловеке, не насилующем волю воспитуемого и не относящемуся к ней безразлично, но изменяющем волю человека в соответствии со Своей совершенной волей, способно дать незыблемую основу для прогресса в педагогике [3].

Изложение основного материала. Патриархи гуманизма, будучи, как известно, христианами, не могли ставить и не ставили во главу мироздания человека, но только напомнили о его интересах как личности богоподобной. Возможно допустить, что в те времена, в которые утверждалась мысль о ничтожности человеческой природы, а аскетизм и презрение к «бренным благам» и «плотским удовольствиям» объявлялись высшими добродетелями человека, в общем в те времена, о которых нам трудно сейчас судить, действительно слишком уж пренебрежительно относились к проявлениям человеческой природы. И первые гуманисты обличили современное им общество в

грехах против человечности. В своих трактатах они хотели сказать, что христианское учение в современном им обществе не простиралось на всю полноту человеческой природы. Они хотели сказать, что непочтением, ложью, воровством, завистью и ненавистью по отношению к человеку является пренебрежение его образованием, здоровьем, творчеством, правом выбора супруга, профессии, образа жизни, страны проживания и многим прочим, чем увлекаться в средневековье не поощрялось. Можно спорить о том, правы были гуманисты или нет, но в настоящее время даже самые консервативные христиане пользуются плодами их деятельности, и не считают это зазорным. И напротив, редко кто из самых «правых» христиан не ужаснется тому отношению к человеческой личности, которое принято в странах, где усердное почитание Единого Бога сочетается с отсутствием гуманизма... Но с течением времени в гуманистическом мировоззрении произошла подмена: Бог перестал восприниматься центром Вселенной, центром Вселенной стал человек.

Таким образом, в соответствии с тем, в чем полагает гуманизм свой системообразующий центр, можно говорить о двух видах гуманизма. Изначальный – гуманизм теистический, который «признает бытие личного Бога, и, в отличие от деизма, утверждает возможность и необходимость Его откровения и промысла о мире и человеке. Бог не только трансцендентен миру, но и имманентен ему» [4, с.60], так что Бог для человека является в этом случае центром мироздания. В получившем широкое распространение деистическом гуманистическом мировоззрении, Бог «полностью трансцендентен человеку, т.е. абсолютно непостижим и недоступен ему» [там же, с. 58], поэтому человек становится центром мироздания для самого себя, а Бог только «учитывается». Превращение гуманизма теистического в деистический являлось длительным и сложным процессом, анализу которого посвящены многие исследования в гуманитарном мире, для нас же сейчас важным является то, что в результате этого процесса ценности гуманизма совпали с ценностями так называемого «естественного нравственного закона».

Христианство принимает положение о том, что естественный нравственный закон – это принцип, имеющий безусловный и всеобщий характер и лежащий в основе всех правовых и этических норм. В основных своих положениях естественный закон изложен в Декалоге (Десяти Заповедях или Десятословии). В то время как первые четыре заповеди являются даром Бога, остальные шесть вполне присущи человеческой совести без всякого Откровения свыше. «В признании естественного нравственного закона Церковь исходит из общечеловеческого нравственного опыта... Реальность естественного нравственного закона убеждает нас в том, что личная нравственность отдельных людей, воплощаемая в нравственной культуре как традиционных, так и новых обществ, – это не просто случайный покров, брошенный на историческую жизнь человечества, это фундаментальная, глубокая и таинственная основа мирового строя человеческой жизни. Быть нравственным — это значит предпочитать и

избирать достойный способ существования, то есть осуществлять принцип, гарантирующий порядок в собственной душе и в окружающем мире по образцу того порядка, который мы видим в устройстве и закономерностях физической Вселенной... О том, что содержание естественного нравственного закона тождественно нравственным предписаниям Ветхого Завета, говорит еще одно немаловажное обстоятельство. Изучение мировых религий убеждает нас в том, что в плане человеческих взаимоотношений ни одна религия не проповедует ничего, что могло бы противоречить Десятословию. Таким образом, содержание естественного нравственного закона совпадает с основными понятиями, присущими нравственному сознанию каждого народа. В процессе культурно-исторического развития естественный нравственный закон облекался в те различные конкретные формы выражения, в которых открывалось его действительное содержание» [5, с.32].

С другой стороны, «с позиций гуманизма, конечная цель воспитания состоит в том, чтобы каждый человек мог стать полноценным субъектом деятельности, познания и общения, то есть свободным, самостоятельным существом, ответственным за все происходящее в этом мире... С содержательной стороны реализация принципов гуманизма в воспитательном процессе означает проявление общечеловеческих ценностей... Выражаясь философским языком, можно сказать, что это трансцендентные (запредельные) ценности, то есть ценности, которые носят абсолютный характер. Верующие люди, осмысливая общечеловеческие ценности с позиций религии, считают, что эти ценности имеют Божественную природу... Для неверующих людей, секулярного сознания, за общечеловеческими ценностями стоит многовековой опыт человечества, его потенциал и устремлений. Они являются плодом «общественного договора», всеобщего согласия и т.д.» [6, с.194–195]. Так или примерно так в разных учебниках определяется современная гуманистическая основа педагогики, которая состоит из тех же составных частей, что и естественный нравственный закон: из нравственных предписаний по отношению к другим людям и достойного способа существования.

Как видим, отличие христианского понятия «естественного нравственного закона» от педагогического понимания «гуманизма» отличается только предполагаемой природой, только тем, что гуманизм считается социально обусловленным, порожденным социальным опытом явлением, а естественный нравственный закон считается вложенным изначально в душу каждого человека стремлением к порядку и всяческому добру [3].

С христианской точки зрения гуманизм не может привести человека к нравственному совершенству, поскольку он тождествен естественному нравственному закону. Поэтому гуманизм и педагогика на его основе есть возврат к дохристианской эпохе, когда нравственные люди не могли найти точек соприкосновения в своей этической деятельности. Такая педагогика не достаточна, как и сам гуманизм [там же]. Наглядным примером, иллюстрирующим разницу между

педагогией христианской и гуманистической педагогией, может послужить Нагорная проповедь (Мф. 5:21–30), из которой видно, что христианская педагогика отталкивается не от этики (социально обусловленного поведения), но от укорененного в Боге сердца.

Однако регресс не замечается по двум причинам. Первое: педагоги бессознательно воспроизводят христианский педагогический опыт, который глубоко укоренен в европейской культуре. Например, воздавать злом за зло или требовать суда – вполне гуманное и все более распространяемое требование, но педагоги по-прежнему (по-христиански) учат прощать и воздавать добром за зло, не искать разбирательств (Матф.5:25–27). Удовлетворение плотской похоти все чаще воспринимается как естественная физиологическая потребность, которой нельзя препятствовать, а только упорядочивать и обучать безопасному ее удовлетворению, но педагоги по-прежнему учат оберегаться распущенности даже в мыслях. Желание богатства, славы, наслаждений все еще получает отпор со стороны педагогов, хотя все чаще считается нормой и т.д.

И второе: еще недавно и довольно длительное время в педагогике ряда европейских стран была принята модель менее высокого уровня нравственности, чем гуманизм. Это были националистическая и коммунистическая идеологии. В сравнении с этими авторитарными идеологиями гуманизм действительно выглядит предпочтительнее, и шаг в этом направлении воспринимается до сих пор как некий исторический прогресс.

Однако в более обширном историческом контексте наблюдается серьезный регресс и даже кризис: «Педагогика остановилась в своем развитии, обкатанные формулировки и различного типа декларации стали выдаваться за научные открытия. Сложился социально приемлемый штамп педагогического оптимизма, далекий от социально-педагогических реалий. Внутреннее неблагополучие педагогической науки и ее кризис осознавались учеными и практиками давно. Суть этого кризиса — неспособность педагоги осуществлять опережающую, прогностическую функцию и показывать практике пути решения назревших в образовании проблем» [2, с.24].

Таким образом, суть кризиса заключается в отсутствии научной конкретики, поскольку гуманистическая педагогика берёт за основу так называемые общечеловеческие ценности. Такая педагогика способна лишь на перечисление таких ценностей, которые, к тому же, понимаются и воплощаются в разных культурах по-разному, зачастую в противоположном значении.

Но альтернативы гуманизму современная педагогика не ищет, считая идеологию и религию устаревшими в деле воспитания. «Мировая педагогическая мысль развивалась в двух направлениях (авторитарном и гуманистическом), в основе которых – проблема отношения к природе человека» [7, с.122]. «В XX веке идеи авторитарной педагогики широко реализовывались в странах с фашистским режимом, с культом «избранности» отдельных рас и народов» [там же, с.124]. Гуманистическая педагогика признает авторитарными

также советскую и религиозную педагогики [там же, с.130].

Впрочем, отсутствие альтернативы гуманизму компенсируется наличием стилей педагогического общения (авторитарный, демократический, попустительский). Авторитарный стиль общения исходит из главенства педагога, который полагает центром педагогики некую идею, которой должна безоговорочно подчиниться личность учащегося. Но идея – продукт деятельности человеческого ума, общая абстракция. Подчинять человека продукту его деятельности есть, безусловно, насилие над свободной в своем творчестве личностью. Не человек должен служить идее, но идея – человеку. Следовательно, идея как системообразующий центр педагогики по своей ценности находится, во-первых, ниже человека, а во-вторых, по своему положению вне человека.

Вторым стилем общения является попустительский. При таком подходе к общению интересы, убеждения и стремления учащегося признаются законными, не требующими коррекции. Если при главенстве педагогики авторитарного типа такой стиль имел место только по неопытности педагога, по «слабохарактерности» или нежеланию участвовать в воспитательном процессе, то в настоящее время этот стиль применяется все большим числом педагогов именно по убеждениям. Системообразующий центр здесь равен самому учащемуся, и большинство воспитательных проблем в этом случае просто исчезает, так как субъект (учащийся) формирует себя же как педагогический объект таким, каким сам себя желает видеть, а педагог ему только помогает. Здесь возможны только спонтанно возникающие конфликты, которые решаются на основании универсального принципа: «как хотите, чтобы с вами поступали люди, так и вы поступайте с ними» (Лук.6:31), то есть на основании естественного нравственного закона. «Формируйте свой внутренний мир, как Вам заблагорассудится, только не причиняйте друг другу неудовольствий», – так или подобным образом формулируют свое отношение педагоги данного стиля. Педагогический процесс в этом случае не может прийти к общему знаменателю в плане воспитания, остается только обучение, но и оно затруднено слабой дисциплиной.

Итак, с точки зрения современной да и вообще здравомыслящей педагогики единственно верным стилем педагогического общения является так называемый «демократический» [8, с.210]. Теперь рассмотрим, каким системообразующим центрам педагогики соответствуют перечисленные стили.

Сколько бы мы ни рассматривали таких системообразующих центров педагогики, можно увидеть, что все они сводятся к трем следующим: Бог, человек и идея, то есть превосходящее человека, равное ему и находящееся ниже человека, которым соответствуют в европейской педагогической традиции христианская педагогика, педагогика гуманизма и педагогика идеологические (классовые, националистические и прочие). В этом случае мы находим, что первому (идея) соответствует авторитарный стиль педагогического общения, второму (человек) –

попустительский, третьему (Бог) по остаточному принципу, ибо четвертого варианта не бывает, соответствует демократичный стиль общения [3].

Необходимо также учесть, что под системообразующим центром вместо Бога может находиться «идея Бога», и в этом случае вся педагогика будет иметь характер не служения Богу как существу живому, но служения идее, произведению человеческого ума, развиваемой человеческим же обществом. Следовательно, такой педагогике будет соответствовать авторитарный стиль. Таким образом, единственный верный вариант, который приводит к единственному же верному стилю педагогического общения, – это вариант, когда Бог как системообразующий центр по своему положению находится не вне человека (учащегося), но в человеке (учащемся), по ценности же превосходит человека (учащегося) [там же]. При этом нет причины в попустительском стиле полагать системообразующий центр, равный человеку и находящийся в человеке. Превосходство по ценности порождает стремление к развитию. Единственным вариантом, отвечающим данным требованиям, может быть классическое христианство, в котором Бог соединяется с человеком в Богочеловеке. При любом другом представляемом божестве стиль педагогического общения с неизбежностью стремится к авторитарному. Богочеловек в христианстве не может восприниматься как отвлеченная идея, но только как таинственно вошедший во всю глубину духовной жизни человека и формирующий человека по своему подобию (имманентный человеку). Только в подобном процессе возможно избежать подчинения человека ценностям более низкого порядка, чем он сам, то есть авторитаризма. Только в подобном процессе можно избежать слепого и безрезультатного следования самому себе, то есть попустительства. Единственным системообразующим центром, организующим нормальный педагогический процесс, может быть только Богочеловек, не насилующий волю воспитуемого и не относящийся к ней безразлично, но изменяющий волю человека в соответствии со Своей совершенной волей. Тогда стиль педагогического общения можно назвать не «демократический», а «теократический».

Вывод. Таким образом, в контексте рассмотренной нами выше модели, если Бога нет, то общение между людьми, которое всегда имеет духовно-нравственный, педагогический аспект, либо должно исчезнуть, либо превратиться в диктат, оставаясь исключительно утилитарным средством. Само существование авторитарной и попустительской педагогики имеет место только благодаря привнесенным в них элементам педагогики сотрудничества, иначе в «чистом» виде эти так называемые «педагогики» вовсе перестали бы существовать.

Литература

1. Стефановская П.А. Педагогика: наука и искусство. Курс лекций. Учебное пособие для студентов, преподавателей, аспирантов. – М.: Издательство «Совершенство», 1988. – 368 с.
2. Смирнов С.А. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии. Учебное пособие. – М.: Издательство «Академия», 2000. – 512 с.

3. Добросельский А. «Педагогическое доказательство» бытия Божия как преодоление гуманистического кризиса в педагогике. [Электронный ресурс]. - <http://www.bogoslov.ru/text/4295075.html>.

4. Осипов А. И. Путь разума в поисках истины. (Основное богословие). - М.: Братство во имя св. блгв. Князя Александра Невского, 1999. - 384 с.

5. Платон (Игуменов) Архимандрит. Православно-нравственное богословие. Свято-Троицкая Сергиева лавра, 1994. - 240 с.

6. Психология и педагогика: учебное пособие для вузов/Составитель и ответственный редактор А. А. Радугин; научный редактор Е. А. Коротков. - М. Центр, 2002. - 256 с.

7. Стефановская Т. А. Педагогика: наука и искусство. Курс лекций. Учебное пособие для студентов, преподавателей, аспирантов. - М.: Издательство «Совершенство», 1998. - 368 с.

8. Бадмаев Б. Ц. Психология в работе учителя. В 2 кн. - М. Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. - Кн. 1: практическое пособие по теории развития, обучения и воспитания. - 240 с.

References

1. Stefanovskaya T. A. Pedagogika: nauka i iskusstvo. Kurs lektsii. Uchebnoe posobie dlya studentov, prepodavatelei, aspirantov. - М.: Izdatel'stvo «Sovershenstvo», 1988. - 368 s.

2. Smirnov S. A. Pedagogika: pedagogicheskie teorii, sistemy, tekhnologii. Uchebnoe posobie. - М.: Izdatel'stvo «Akademiya», 2000. - 512 s.

3. Dobrosel'skii A. «Pedagogicheskoe dokazatel'stvo» bytiya Bozhiya kak preodolenie gumanisticheskogo krizisa v pedagogike. [Elektronnyi resurs]. - <http://www.bogoslov.ru/text/4295075.html>.

4. Osipov A. I. Put' razuma v poiskakh istiny. (Osnovnoe bogoslovie). - М.: Bratstvo vo imya sv. blgv. Knyazya Aleksandra Nevskogo, 1999. - 384 s.

5. Platon (Igumnov) Arkhimandrit. Pravoslavno-nravstvennoe bogoslovie. Svyato-Troitskaya Sergieva lavra, 1994. - 240 s.

6. Psikhologiya i pedagogika: uchebnoe posobie dlya vuzov/Sostavitel' i otvetstvennyi redaktor A. A. Radugin; nauchnyi redaktor E. A. Korotkov. - М. Tsentr, 2002. - 256 s.

7. Stefanovskaya T. A. Pedagogika: nauka i iskusstvo. Kurs lektsii. Uchebnoe posobie dlya studentov, prepodavatelei, aspirantov. - М.: Izdatel'stvo «Sovershenstvo», 1998. - 368 s.

8. Badmaev B. Ts. Psikhologiya v rabote uchitel'ya. V 2 kn. - М. Gumanit. izd. tsentr VLA DOS, 2000. - Кн. 1: prakticheskoe posobie po teorii razvitiya, obucheniya i vospitaniya. - 240 s.

Ukhov A.S.,

Candidate of Philosophy, Associate Professor, Department of Philosophical and Humanitarian Sciences, Institute of chemical technologies (Rubigne) of the East Ukrainian National University named after Volodimir Dahl, meon@yandex.ru
Ukraine, Rubigne

CRISIS HUMANISTIC PEDAGOGY AND ITS ALTERNATIVES

The problem of the crisis of modern humanistic pedagogy. It is shown that failure of the natural moral law, and thus the humanist pedagogy in order to achieve standards of human morality and genuine cooperation in the course of education.

Based on the analysis of styles of pedagogical dialogue derived alternative to humanism in pedagogy in general, and in particular the democratic style. The basis of such an alternative to the necessity formed in Christian dogma of the God-man.

Keywords: education, humanism, natural law, pedagogy, pedagogical process values.

УДК 811.111'42

Фролова І.Є.,

д.ф.н., доцент, професор кафедри теорії та практики перекладу англійської мови
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, irinafrolova37@gmail.com

Україна, м. Харків

Балацька О.Л.,

к.ф.н., доцент, доцент кафедри іноземної філології та перекладу Полтавського національного технічного
університету імені Юрія Кондратюка, balatska.olena@gmail.com

Україна, м. Полтава

СПОСОБИ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ АГОНІЗМУ В АНГЛОМОВНІЙ НАУКОВІЙ СТАТТІ

У статті розглянуто специфіку втілення агонізму в англomовному науковому дискурсі, зокрема, в його головному жанрі – статті. Результати дослідження засвідчили наявність двох способів дискурсивного втілення агонізму – реалізація та репрезентація, розподілених на основі наявності/відсутності збігу між суб'єктом негативної оцінки та автором статті. Обидва способи мають два різновиди: безособовий та особовий, залежно від того, чи актуалізується об'єкт наукової оцінки (науковець(-ці)). Кількісна перевага безособової актуалізації агонізму над особовою в його реалізації та репрезентації засвідчує, що англomовній науковій статті більшою мірою властивий «слабкий» агонізм, хоча «сильний» має суттєву питому вагу.

Ключові слова: англomовний науковий дискурс, наукова стаття, агонізм, реалізація/репрезентація, безособова/особова актуалізація.

Постановка проблеми. Зростання ролі науки в життєдіяльності сучасного суспільства зумовлює посилення уваги до наукової комунікації/наукового дискурсу [1-3 та ін.]. Під науковим дискурсом, за О.С. Кубряковою розуміємо соціальну даність, безперервний процес мовленнєвої взаємодії у сфері науки, учасниками якого є дослідники, котрі в силу своїх професійних інтересів, фаху, національної належності входять до певної наукової спільноти, а у вужчому розумінні – соціокомунікативну сферу, утворену функціонуванням наукових текстів різних типів, співвідношення яких характеризується системністю, а внутрішня організація зумовлена призначенням, спрямованим на досягнення ефективності обміну науковою інформацією (цит. за [4]).

У сучасну добу особливої актуальності набуває аналіз англomовного наукового дискурсу, який у другій половині ХХ століття перестає належати лише носіям англійської мови, яка стає беззаперечною «лінгва франка» міжнародної наукової комунікації, через високий рівень економічного розвитку англomовних країн та їх провідну політичну роль у сучасному світі та в інтеграційних процесах. З одного боку, це привело до поширення англо-американських комунікативних стандартів у цій сфері, а з іншого боку, до зростання кількості комунікантів, які походять з різних етнічних та культурних середовищ і використовують англійську мову для реалізації своїх професійних цілей [5, с. 141–142]. Тобто науковці, котрі спілкуються англійською мовою, необов'язково є представниками англomовної культурної спільноти, вони можуть мати різний менталітет, але володіють знаннями про правила й норми наукового спілкування англійською мовою, реалізованими як етикетизація [1].

Отже, розвідки у сфері англomовного наукового дискурсу мають як теоретичне спрямування (заповнення прогалин у мовознавчому знанні), так і суто практичне призначення. Останнє полягає у тому, що вітчизняні науковці, які сьогодні прагнуть активно інтегруватися в світовій науковій простір, мають володіти розумінням і навичками того, яким чином засобами англійської мови об'єктивуються цінності та норми наукової діяльності та наукової комунікації.

Цінності наукового дискурсу сконцентровані в його ключових концептах ІСТИНА, ЗНАННЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ і зводяться до визнання пізнаваності світу, необхідності помножувати знання і доводити їх об'єктивність, до пошани до фактів, неупередженості у пошуках істини, до високої оцінки точності у формулюваннях і ясності мислення [6].

Пошук істини, зокрема, виявляється у тому, що в науковому тексті спостерігається значна варіативність оцінних номінацій, які мають специфічний характер і можуть коливатись у широкому діапазоні – від різко негативних до надзвичайно схвальних [7]. Оцінка як один із інструментів мовленнєвого впливу в процесі аргументації є потужним когнітивним засобом дії на свідомість адресата та його психоемоційний стан [8, с. 13], і виявляється зокрема в тому, що адресант вказує на згоду / незгоду з чужою точкою зору [9]. Об'єктами позитивної/негативної оцінки можуть бути продукти інтелектуальної праці вчених, усні й писемні тексти, окремі аспекти досліджень науковців, особистість опонента [8, с. 13].

Наявність негативних оцінок спричиняється такою інгерентною рисою наукової комунікації як **агонізм** – конфлікт ідей, думок, переконань, що відбиває високий рівень конкурентності поглядів, притаманний сучасному англomовному науковому дискурсові [10]. Хоча, на думку

Д. Таннен, агонізм перетворює науковий дискурс на метафоричну битву, а учених – на два військові табори, а до того ж має цілу низку інших негативних наслідків [11], він являє собою доволі поширену практику в англійській науковій комунікації, оскільки їй притаманна запрограмована суперечливість, а часом навіть сварливість (programmed contentiousness) [там само]. З цієї причини дискурсивне втілення агонізму потребує детального розгляду.

Мета роботи полягає у вивченні способів втілення агонізму в англійському науковому дискурсі, зокрема в жанрі статті.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи сутність агонізму, неважко побачити, що це досить амбівалентне явище.

З одного боку, агонізм невід’ємний від наукової творчості, яка за своєю природою передбачає прояв індивідуальності. Її результати фіксуються у словесній формі, а всяке висловлення, як відомо, є продуктом індивідуальної пізнавальної мовотворчості, отже мовленнєвий твір має індивідуально-творчу природу, попри стереотипи й усіякі кліше [12, с. 88]. Крім того, учений, перш за все прагне до експлікації нового знання, що має особистісний, індивідуальний характер; для оповідача характерна наявність у нього певної стратегії мовної поведінки, з чим пов’язане використання тих або інших способів впливу на читача, що сприяє ефективності комунікації [13].

З іншого боку, агонізм постає не лише проявом індивідуальної позиції автора-дослідника та засобом оптимізації наукової комунікації; він обумовлений культурною специфікою англійського наукового дискурсу.

Ця культурно-соціальна специфіка спричинена тенденціями, які сьогодні наявні в англійській науковій спільноті.

Зокрема, англійські дослідники наголошують, що сучасний англійський науковий дискурс проявляє тенденцію до промоційності й «маркетинга» [14], наукова праця стає продуктом, що має завоювати своє місце на ринку [15, с.32]. Сьогодні, коли боротьба наукових ідей (“academic struggle” [16, с.52]), гостра конкуренція (“fierce struggle” [15, с.32]), властиві науковій комунікації ще з часів давньої Греції та Середньовіччя, посилюються в усій світовій науковій спільноті [17, с.27], вони найбільшою мірою й у найвищому ступені властиві представникам англійських країн: «сучасна англо-саксонська наука вбудована в промоційну, споживчу постіндустріальну культуру» [18, с.38], а вчені-носії англо-саксонського лінгвокультурного менталітету вимушені просувати свої праці більш активно ніж раніше [19, с.43].

Причину цього автори вбачають в загальній соціальній структурі та системі цінностей англійських країн, з їх ринковою моделлю економіки та притаманною останній жорсткою, але чесною конкуренцією [18]. Охоплені синдромом «публікації заради виживання» (“publish or perish” [там само]) англійські науковці, таким чином, мають виборювати свої позиції у ході конкурентної боротьби, що змушує їх шукати вихід із ситуації конфлікту цінностей, бо конкуренція

кореспондує з антагонізмом [20; 21], із суперництвом і конфронтацією [22], тобто з проявами агонізму, котрі несумісні з такою загальнокультурною цінністю англійських країн, як повага до іншого, втіленням котрої є увічливість – культурно-специфічна комунікативна категорія [23, с. 54], описана, з опорою на поняття «обличчя» [24] у працях англійських мовознавців [25]. Шлях виходу з цього конфлікту вбачають у коректності по відношенню до опонентів [26], уникненні ушкодження «обличчя» інших членів наукового співтовариства [22], що досягається «зменшенням» впливу на адресата, виявом солідарності з ним, вуалюванням негативної думки [27]. Іншими словами, йдеться про дотримання вимог етикетизації.

Таким чином, агонізм англійського наукового дискурсу є культурно обумовленим феноменом, а засоби його вербального втілення зумовлюють варіювання ступеню агонізму (від «сильного» до «слабкого»).

Аналіз специфіки дискурсивного втілення агонізму в нашому дослідженні проведено на матеріалі такого жанру як стаття, яку називають «королевою» жанрів наукової комунікації [5, с.150; 28, с.95]. Зокрема, йдеться про статтю-звіт про конкретне дослідження (research article), яку зазвичай мають на увазі користуючись терміном «наукова стаття» [5, с.151] (матеріал отримано з електронних наукових журналів Великої Британії та США за останні роки; аналізу було піддано статті з гуманітарних дисциплін, зміст яких є доступним для дослідників-мовознавців).

Результати аналізу засвідчили наявність двох способів дискурсивного втілення агонізму в англійській науковій статті, а саме: **реалізація та репрезентація**.

Реалізація агонізму збіжна з критикою, яка у попередньому дослідженні [29, с. 10] визначена нами як смисл, сконструйований на основі висловлення (-ень) – критичного зауваження, у якому адресант висловлює власну думку щодо відсутності/недостатності або недосконалої наявності наукового знання.

Репрезентація агонізму натомість постає як критичне зауваження, яке містить той самий смисл, але думка щодо відсутності/недостатності, недосконалої наукового знання належить не адресантові, а іншому суб’єкту науковцю. Отже, автор статті-адресант критичного зауваження лише репрезентує негативну оцінку іншого дослідника.

Зокрема, у прикладі (1) автор статті вказує на недоліки, властиві, з його погляду, попереднім розвідкам:

(1) *One of the drawbacks of the previous research on virtual worlds referred to above is that these data were collected outside of the virtual world instead of while users were still immersed in it.* (ASW 2011, Vol. 12, No. 2, с. 296-297).

Таким чином, у цьому фрагменті має місце реалізація агонізму.

У прикладі (2) автор статті звертає увагу на обмеженість (недостатність) вивчення наукової проблеми, посилюючись при цьому на праці інших дослідників.

(2) *Research on discrete emotions like anger is relatively limited; and this limitation is more pronounced in the elderly population* (1, 2) (IJMH 2011, Vol. 7, No. 1).

Отже, тут наявна репрезентація агонізму.

На когнітивному рівні різниця між реалізацією та репрезентацією агонізму в англійській науковій статті виявляється у частковій незбірності стереотипних сценаріїв, що лежать у підґрунті вербалізованих агоністичних проявів. Для реалізації агонізму властивий сценарій:

Я ДУМАЮ ХТОСЬ РОБИТЬ ПОГАНО, ТОМУ ЩО Х,
Я КАЖУ ЦЕ ТОБІ ТАК, ЩОБ МИ РОБИЛИ КРАЩЕ [32, с.63].

Для репрезентації агонізму сценарій є таким:

ХТОСЬ ДУМАЄ ХТОСЬ РОБИТЬ ПОГАНО, ТОМУ ЩО Х
Я КАЖУ ЦЕ ТОБІ ТАК, ЩОБ МИ РОБИЛИ КРАЩЕ.

Відмінність, таким чином, полягає в авторстві негативної оцінки, яке належить/не належить авторові статті.

Слід звернути увагу на ту обставину, що репрезентація чужої агоністичної позиції в англійській науковій статті об'єктивується цифрами – номерами виноска або номерами позицій у списку літератури тих праць, на які посилається автор; у інших випадках називаються прізвища науковців, чия позицію репрезентує автор, а також вказується рік публікації їхньої праці.

Отримані данні засвідчили, що обидва способи дискурсивного втілення агонізму мають певні спільні риси (це виглядає природним, через часткову збіжність концептуальних моделей (сценаріїв), котрі лежать у їх основі).

По-перше, обидва сценарії мають дві модифікації, оскільки кореспондують із негативним ставленням до невивченості якогось явища/проблеми («Нездійснена дія»), або – до наявних досліджень/їхніх окремих аспектів («Дія здійснена погано»).

По-друге, в реалізації обох сценаріїв у ланці ХТОСЬ РОБИТЬ ПОГАНО компонент ХТОСЬ може бути вербально вираженим чи не вираженим. Тобто, дослідник, чия праця/її окремий аспект отримує в англійській науковій статті негативну оцінку, може бути названий чи не названий, тобто агоністичний прояв може бути *безособовим/особовим*.

Дослідження критики [29, с. 92-93, 95], тобто реалізації агонізму, засвідчило наявність таких варіантів:

- *безособовий* (дослідник, чия наукова діяльність дістає негативної оцінки, не названий), наприклад:

(3) *There has been little research about banking services separately; and we have found no document to discuss the marketing side of Safe Deposit Box Rental (SDBR) service* (BJ 2011, July, Vol. 4, No. 2, с. 293).

- *особовий* (визначено-особовий називаються дані дослідника, який є об'єктом негативної оцінки (приклад 11)); невизначено-особовий – вербального позначення дістає наукова теорія, напрям наукових досліджень, тематика публікацій та ін., що непрямо вказує на певне коло осіб-науковців (приклад 12):

(4) *Lauer and Wilhelmi (1986) sketch a situation of Maccarisan migrants in Sindelfingen that is too one-sided and ignores any relations between the processes of uniformity and differentiation* (DAJ 2009, Vol. 16, Issue 2, с.31).

(5) *The few articles that have been published about social work's role in the disproportionality of African American students in special education have researched and discussed structural, disciplinary, cultural, and interpersonal means in which social workers can decrease the disproportionality* (ASW 2011, Vol. 12, No. 2, с. 366).

Ці типи зафіксовані також і у репрезентації агонізму в англійській науковій статті, зокрема:

- *безособова репрезентація:*

(6) *Edmonds and Pavcnik (2005) point out that there is often a misconception that all work is harmful to a child; the outcome of this negative connotation is that any positives are ignored.* (LGD 2010, Vol. 2).

- *особова репрезентація* (визначено-особова – приклад (7); невизначено-особова – приклад (8)):

(7) *A more recent case involves the doctoral dissertation of Sean Gorman, a George Mason University graduate student. Gorman and his research partner used public information culled from the Internet to map the fiber-optic network that connects American industry. The result was a tool that a government official described as a "cookbook of how to exploit the vulnerabilities of our nation's infrastructure."* (94) (HSA 2011, Vol. VII).

(8) *On the other hand, studies on mental health in general and anxiety disorders in particular, often neglect a person's perception of his or her quality of life. Judging the impact of a mental disorder based on symptomatic distress, while ignoring one's overall quality of life, is incomplete*²⁰ (JMH 2009, Vol. 6, No. 2).

Цілком очевидно, що визначено особова актуалізація агонізму є його більш агресивним виявом, невизначено-особова – менш, а безособова – найменш агресивним. У цьому зв'язку доречним виглядає проведення кількісних підрахунків, яке дало такі результати.

- реалізація агонізму: безособова актуалізація – 59,49%; особова актуалізація – 40,51% (з цієї частини визначено-особова актуалізація – 95,42%, невизначено-особова – 4,58%);

- репрезентація агонізму: безособова актуалізація – 65,89%; особова актуалізація – 34,11% (з цієї частини визначено-особові – 55,23%, невизначено-особова – 44,77%).

Наведені данні засвідчують, що загалом в англійській науковій статті переважає безособова актуалізація, яка має найбільшу питому вагу в обох способах дискурсивного втілення агонізму – реалізації та репрезентації. Цей показник демонструє більшу поширеність «слабкого» агонізму.

Кількісні показники також виявляють певну відмінність у межах особової актуалізації: під час реалізації агонізму абсолютну перевагу має визначено-особова актуалізація, у той час як під час репрезентації агонізму ця перевага є не дуже суттєвою. Проте, загалом визначено-особова актуалізація, яка є виявом «сильного» агонізму, складає менше третини в обох способах (реалізація, репрезентація) дискурсивного втілення агонізму (середній показник 28,74%). Отже, «сильний» агонізм має значно меншу, хоча й суттєву питому вагу в англійській науковій статті.

Висновки. Агонізм властивий англійській науковій статті з тих причин, що (1) пошук істини, здійснюваний

дослідниками-субектами наукового дискурсу, передбачає боротьбу ідей; (2) англомовний науковий дискурс несе на собі відбиток загальнокультурних цінностей, йому властивий високий рівень конкурентності й промоційності, а науковці вдаються до агонізму не лише з метою оптимізації дослідницької діяльності, а й заради виборювання власного місця в науковому співтоваристві. Загальнокультурні стереотипи, що орієнтують комуніканта уникати «загрози обличчя» співрозмовника та вимоги етикетизації англомовного наукового дискурсу виступають обмежувальними чинниками агоністичних проявів або перетворюють їх на «ритуалізовану битву».

Аналіз англомовних наукових статей з гуманітарних дисциплін засвідчив, що дискурсивне втілення агонізму має два способи: реалізація та репрезентація. Різниця між ними полягає у збіжності/незбіжності особи, що висловлює негативну оцінку із автором статті. Ця різниця кореспондує із частковою відмінністю концептуальних моделей – стереотипних сценаріїв, по яких здійснюється дискурсивне втілення агонізму (реалізація – Я ДУМАЮ..., репрезентація – ХТОСЬ ДУМАЄ...). Інші ланки стереотипних сценаріїв є однаковими, бо обумовлене наявністю спільних рис між реалізацією та репрезентацією агонізму. Обидва способи, зокрема, об'єктивують такі різновиди стереотипного сценарію як «Нездійснена дія» та «Дія здійснена погано». Також для обох способів характерна відсутність/наявність вербального позначення особи, що підпадає під негативну оцінку, отже дискурсивне втілення агонізму може бути безособовим та особовим, в останньому випадку можлива визначена особовість – пряме позначення особи/осіб та невизначена особовість – непряме позначення особи/осіб.

Останнє має безпосереднє відношення до ступеню агонізму, який, як демонструє кількісний аналіз, є слабким у приблизно в двох третинах випадків і сильним у решті досліджених фрагментів. Хоча кількісний аналіз у межах цієї роботи має пілотний характер, він, на наш погляд, демонструє загальну тенденцію переваги неагресивних/помірно агресивних виявів агонізму в англомовній науковій статті.

Перспективи подальших студій вбачаємо як у збільшенні обсягу прикладової бази та доповненні кількісного аналізу статистичним, так і в урахуванні (поряд із безособовістю) різних маркерів мітігації, покликаних впливати на ступінь агонізму.

Література

1. Ільченко О. М. Етикет англомовного наукового дискурсу / Ольга Михайлівна Ільченко. – К.: Політехніка, 2002. – 288 с.
2. Reading science. Critical and functional perspectives on discourses of science / [Ed. by J. R. Martin, R. Veel]. – London: Routledge, 1998. – 368 p.
3. Swales J. M. Research Genres: Exploration and Applications / J. M. Swales. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2004. – 316 p.
4. Корнева Н. А. Рецензія в сучасному науковому дискурсі: семантико-композиційний та комунікативно-прагматичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Н. А. Корнева. – К., 2010. – 21 с. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiuirbis_64.exe.
5. Яхнтова П. В. Лінгвістична генеалогія наукової комунікації: [монографія] / Яхнтова П. В. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 420 с.
6. Қақзанова Е. М. Лингвокогнитивные и культурологические особенности научного дискурса: на материале математических и медицинских терминов-эпонимов: автореф. дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук.: 10.02.21 / Қақзанова Евгения Михайловна. – М., 2011. – 46 с.
7. Ільченко О. М. Про соціально-інтераційні аспекти етикетизації англомовного наукового дискурсу / О. М. Ільченко. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2005. – С. 104–110. – Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-22232.html?page=17>.
8. Багрий О. І. Наукова дискусія: дискурсивні та прагматичні характеристики (на матеріалі англомовних статей середини ХХ – початку ХХІ сторіч.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. І. Багрий. – К., 2010. – 20 с.
9. Родионова Н. А. Категория модальности в научном тексте / Н. А. Родионова // Вестник СамГУ. – 2007. – № 1 (51). – С. 141–146.
10. Fairclough I. Political Discourse Analysis: A Method for Advanced Students / I. Fairclough, N. Fairclough. – Oxon: Routledge, 2012. – 280 p.
11. Tannen D. Agonism in Academic Discourse [Electronic resource] / D. Tannen // Journal of Pragmatics. – 2002. – Access: <http://www.infona.pl/resource20.05.2016>.
12. Колшанский П. В. Объективная картина мира в познании и языке / П. В. Колшанский. – М.: Редактура УРСС, 2005. – 128 с.
13. Самойлова И. В. Периферийные речевые жанры научного текста в аспекте авторской индивидуальности [Электронный ресурс]: дис. ... канд. филол. наук.: 10.02.01 / Самойлова Ирина Валерьевна. – Пермь, 2009. – 169 с. – Режим доступа: <http://www.disscat.com/content/periferiinye-rechevye-zhanry-nauchnogo-teksta-v-aspekte-avtorskoj-individualnosti>.
14. Fairclough N. Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language / N. Fairclough. – Harlow; Longman, 1995. – 265 p.
15. Duszak A. Culture and Styles in Academic Discourse / A. Duszak. / [Ed. by A. Duszak]. – Mouton de Gruyter: Berlin, 1997. – P. 11–40.
16. Čmejrková S. Academic writing and cultural identity: The case of Czech academic writing / S. Čmejrková, F. Daneš // Culture and Styles of Academic Discourse [Ed. by A. Duszak]. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1997. – P. 41–61.
17. Hyland K. Scientific claims and community values: articulating an academic culture / K. Hyland // Language & Communication. – 1997. – No. 17/1. – P. 19–31.
18. Salager-Meyer F. The scimitar, the dagger, and the glove: Intercultural differences in the rhetoric of criticism in Spanish, French, and English medical discourse / F. Salager-Meyer, M. A. Alcaraz Ariza, N. Zambrano // English for Specific Purposes. – 2003. – No. 22. – P. 223–247.
19. Berkenkotter C. Genre Knowledge in Disciplinary Communication: Cognition / Culture / Power / C. Berkenkotter, T. Huckjin. – Erlbaum, Hillsdale, NJ, 1995. – 190 p.
20. Hunston S. Professional conflict: disagreement in academic discourse / Susan Hunston // Text and Technology: In Honour of John Sinclair / [Ed. by M. Baker, G. Francis, E. Tognini-Bonelli]. – Amsterdam, John Benjamins, 1993. – P. 115–134.
21. Badger R. The agonism and the ecstasy: conflict and argument in applied linguistics / Richard Badger // Applied Linguistics at the

Interface / [Ed. by A. Baynham, A. Deignan, G. White]. – London, ВЯЛ & Equinox: 2004. – P. 11–28.

22. Giannoni S. Negative Evaluation in Academic Discourse. A Comparison of English and Italian Research Articles / Simone Giannoni // *Linguistica e Filologia*. – 2005. – No. 20. – P. 71–99.

23. Ларина П. В. Вежливость как национально-специфическая категория / П. В. Ларина // *Коммуникативное поведение. Вежливость как коммуникативная категория; [научн. ред. М. А. Стернин]*. – Воронеж: Истоки, 2003. – Вып. 17. – С. 48–57.

24. Goffman E. Interaction ritual / E. Goffman. – London: Allen Lane, 1972. – 270 p.

25. Brown P. Politeness: Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge: CUP, 1987. – 345 p.

26. Фақитина С. В. Когнитивно-дискурсивное пространство научного текста [Электронный ресурс]: автореф. дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / С. В. Фақитина. – Волгоград, 2007. – 44 с. – Режим доступа: <http://chelovek.nauka.com/kognitivno-diskursivnoe-prostranstvo-nauchnogo-teksta>.

27. Ільченко О. М. Етикетизація англо-американського наукового дискурсу: дис. ... доктора філол. наук: спец. 10.02.04 / Ільченко Ольга Михайлівна. – К., 2002. – 421 с. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/31159.html>.

28. Swales J. M. Genre Analysis: English in Academic and Research Settings / J. M. Swales. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1990. – 260 p.

29. Балацька О. А. Дискурсивні властивості критики в англомовній науковій статті: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 – германські мови / Олена Леонідівна Балацька; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2013. – 246 с.

References

1. Ільченко О. М. Етикет англомовного наукового дискурсу / Оліга Михайлівна Ільченко. – К.: Політехніка, 2002. – 288 с.

2. Reading science. Critical and functional perspectives on discourses of science / [Ed. by J. R. Martin, R. Veel]. – London: Routledge, 1998. – 368 p.

3. Swales J. M. Research Genres: Exploration and Applications / J. M. Swales. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2004. – 316 p.

4. Кормьева Н. А. Ретсензія в сучасному науковому дискурсі: семантико-композиційну та комунікативно-прагматичну аспекти: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Н. А. Кормьева. – К., 2010. – 21 с. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.

5. Yakhontova T. V. Liniivistična henolohiya naukovoyi komunikatsiyi: [monografiya] / Yakhontova Tetyana Vadymivna. – L'viv: L'NU im. I. Franka, 2009. – 420 s.

6. Kakzanova Ye. M. Lingvokognitivnye i kulturologicheskiye osobennosti nauchnogo diskursa: na materiale matematicheskikh i meditsinskikh terminov-eponimov: avtoref. dis. na soiskaniye uch. stepeni doktora filol. nauk: 10.02.21 / Kakzanova Yevgeniya Mikhailovna. – M., 2011. – 46 с.

7. Ільченко О. М. Про соціальні-інтеракційні аспекти етикетизації англомовного наукового дискурсу / О. М. Ільченко. – L'viv: L'vivskyy natsionalnyy universytet im. I. Franka, 2005. – S. 104–110. – Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-22232.html?page=17>.

8. Bahriy O. I. Naukova dyskusiya: dyskursyvni ta prahmatytorichni kharakterystyky (na materialі anhlomovnykh statey seredyny KhKh – pochatku KhKhI storich.): avtoref. dys. na

zdobuttya nauk, stupenya kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 «Hermanskі movy» / O. I. Bahriy. – K., 2010. – 20 s.

9. Rodionova N. A. Kategoriya modalnosti v nauchnom tekste / N. A. Rodionova // *Vestnik SamGU*. – 2007. – № 1 (51). – S. 141–146.

10. Fairclough I. Political Discourse Analysis: A Method for Advanced Students / I. Fairclough, N. Fairclough. – Oxon: Routledge, 2012. – 280 p.

11. Tannen D. Aganizm in Academic Discourse [Electronic resource] / D. Tannen // *Journal of Pragmatics*. – 2002. – Access: <http://www.infona.pl/resource20.05.2016>.

12. Kolshansky T. V. Obyektivnaya kartina mira v poznanii i yazyke / T. V. Kolshansky. – M.: Yeditorial URSS, 2005. – 128 s.

13. Samoilova I. V. Periferynye rechevye zhanry nauchnogo teksta v aspekte avtorskoy individualnosti [Elektronny resurs]: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 / Samoilova Irina Valeryevna. – Perm, 2009. – 169 s. – Режим доступа: <http://www.disscat.com/content/periferiynye-rechevye-zhanry-nauchnogo-teksta-v-aspekte-avtorskoi-individualnosti>.

14. Fairclough N. Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language / N. Fairclough. – Harlow; Longman, 1995. – 265 p.

15. Duszak A. Culture and Styles in Academic Discourse / A. Duszak / [Ed. by A. Duszak]. – Mouton de Gruyter: Berlin, 1997. – P. 11–40.

16. Čmejrková S. Academic writing and cultural identity: The case of Czech academic writing / S. Čmejrková, F. Daneš // *Culture and Styles of Academic Discourse* [Ed. by A. Duszak]. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1997. – P. 41–61.

17. Hyland K. Scientific claims and community values: articulating an academic culture / K. Hyland // *Language & Communication*. – 1997. – No. 17/1. – P. 19–31.

18. Salager-Meyer F. The scimitar, the dagger, and the glove: Intercultural differences in the rhetoric of criticism in Spanish, French, and English medical discourse / F. Salager-Meyer, M. A. Alcaraz Ariza, N. Zambrano // *English for Specific Purposes*. – 2003. – No. 22. – P. 223–247.

19. Berkenkotter C. Genre Knowledge in Disciplinary Communication: Cognition / Culture / Power / C. Berkenkotter, T. Huckjin. – Erlbaum, Hillsdale, NJ, 1995. – 190 p.

20. Hunston S. Professional conflict: disagreement in academic discourse / Susan Hunston // *Text and Technology: In Honour of John Sinclair* / [Ed. by M. Baker, G. Francis, E. Tognini-Bonelli]. – Amsterdam, John Benjamins, 1993. – P. 115–134.

21. Badger R. The agonism and the ecstasy: conflict and argument in applied linguistics / Richard Badger // *Applied Linguistics at the Interface* / [Ed. by A. Baynham, A. Deignan, G. White]. – London, ВЯЛ & Equinox: 2004. – P. 11–28.

22. Giannoni S. Negative Evaluation in Academic Discourse. A Comparison of English and Italian Research Articles / Simone Giannoni // *Linguistica e Filologia*. – 2005. – No. 20. – P. 71–99.

23. Larina T. V. Vezhlivost kak natsionalno-spetsificheskaya kategoriya / T. V. Larina // *Kommunikativnoye povedeniye. Vezhlivost kak kommunikativnaya kategoriya; [nauchn. red. I. A. Sternin]*. – Voronezh: Istoki, 2003. – Вып. 17. – S. 48–57.

24. Goffman E. Interaction ritual / E. Goffman. – London: Allen Lane, 1972. – 270 p.

25. Brown P. Politeness: Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge: CUP, 1987. – 345 p.

26. Rakitina S. V. Kognitivno-diskursivnoye prostranstvo nauchnogo teksta [Elektronny resurs]: avtoref. dis. na soiskaniye uch. stepeni doktora filol. nauk: spets. 10.02.01 «Russky yazyk» / S. V. Rakitina. – Volgograd, 2007. – 44 с. – Режим доступа:

<http://cheloveknauka.com/> когнитивно-дискурсивно-е-пространство-научного-текста.

27. Il'chenko O. M. Etyketyzatsiya anho-amerykans'koho naukovoho dyskursu : dys. ... doktora filol. nauk. : 10.02.04 / Il'chenko Oľha Mykhaylivna. – K., 2002. – 421 s. – Rezhym dostupu : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/31159.html>.

28. Swales J. M. Genre Analysis : English in Academic and Research Settings / J. M. Swales. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1990. – 260 p.

29. Balatska O. L. Dyskursyvni vlastyvoli krytyky v anholomovniy naukoviy statti: dys. ... kand. filol. nauk. : spets. 10.02.04 – hermanskij movy / Olena Leonidivna Balatska; Khar'kovskyy natsionalnyy universytet imeni V. N. Karazina. – Khar'kov, 2013. – 246 s.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ

1. ASW = Advances in Social Work [Electronic resource]. – 2011, Vol. 12, No. 2. – Access : <http://journals.iupui.edu/index.php/advancesinsocialwork/issue/archive>.

2. IJMHP = The Internet Journal of Mental Health [Electronic resource]. – 2009, Volume 6, Number 2; 2011, Volume 7, Number 1. – Access : www.ispub.com/ostia/index.php.

3. BIJ = Business Intelligence Journal [Electronic resource]. – 2011, July, Vol. 4, No. 2. – Access : http://www.saycoorporativo.com/saycoUK/BIJ/previous_num.html.

4. DAJ = Durham Anthropology Journal [Electronic resource]. – 2009, Volume 16, Issue 2. – Access : <http://www.dur.ac.uk/anthropology.journal/>.

5. LGD = LGD. Law Social Justice and Global Development Journal [Electronic resource]. – 2010, Vol. 2. – Access : <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/law/elj/lgd/>.

HSA = Homeland Security Affairs [Electronic resource]. – 2011, Vol. VII. – Access : <http://www.hsaj.org/?archive>.

Frolova I. Ye.,

Doctor of Philology, Professor, Department of English Translation Theory and Practice, V.N. Karazin Kharkiv National University, irinafrolova37@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

Balatska O. L.,

PhD in Philology, Associate Professor, Department of Foreign Philology and Translation, Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, balatska.olena@gmail.com

Ukraine, Poltava

THE WAY OF AGONISM OBJECTIVATION IN RESEARCH ARTICLE IN ENGLISH

The article studies the implementation of agonism in scientific discourse in English, in particular in its main genre – research article. Our findings show that there are two ways of agonism discourse objectivation – realization and representation, the difference between them lying in the subject of negative evaluation and the author of the article coincidence/non-coincidence. Both ways possess two varieties: personal and impersonal, depending upon actualization of the negative evaluation object. The prevalence of impersonal agonism actualization over personal in both realization and representation show that agonism in research article in English is mainly «weak», though the cases of «strong» agonism are also considerable in number.

Keywords: English language scientific discourse, research article, agonism, realization/representation/impersonal/personal actualization.

УДК 37.06

Хортіва О.В.,

вчитель вищої кваліфікаційної категорії, старший вчитель, вчитель англійської мови Рубіжанської спеціалізованої школи І-ІІІ ступенів №7, edu.school7@ukr.net

Україна, м. Рубіжне

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ АКТИВНОГО НАВЧАННЯ ТА СУЧАСНИХ ІННОВАЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В РОБОТІ З РОЗВИТКУ Й ОСВІТИ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто проблеми використання сучасних інноваційних педагогічних технологій з метою активізації діяльності обдарованих учнів в процесі вивчення англійської мови. Проаналізовані можливості практичного застосування таких ефективних форм і методів інтерактивного навчання, як комунікативні, інформаційні та проектні технології. Наведені результати дослідницько-експериментальної роботи школи.

Ключові слова: обдаровані учні, комунікативні вміння, інноваційні педагогічні методики, проектна діяльність, мультимедійні технології.

Постановка проблеми. Вже давно стало зрозумілим, що найбільших успіхів у будь-якій сфері діяльності досягають ті держави, котрі мають високий інтелектуальний та творчий потенціал нації. Відомо також, що майбутнє людської цивілізації залежить виключно від реалізації обдарованості людей. Саме тому однією з основних задач системи національної освіти суверенної України є формування творчо активної, всебічно розвиненої особистості. Не випадково однією з найсуттєвіших цілей Закону України „Про освіту”, Національної програми „Освіта” (Україна ХХІ століття), Національної програми „Діти України”, Державної цільової програми роботи з обдарованою молоддю на 2007-2010 роки проголошується забезпечення можливостей постійного духовно-інтелектуального самовдосконалення особистості. У Доктрині національної освіти України, яка визначає стратегію й основні напрямки розвитку освіти України в ХХІ столітті, записано: «Система освіти має забезпечувати підтримку обдарованих дітей і молоді, розвиток у них творчих здібностей, формування навичок самоосвіти і самореалізації особистості» [7, с.6].

Вивченню різних аспектів проблеми розвитку і освіти обдарованих дітей і молоді і ролі педагогів у навчанні, вихованні та розвитку інтелектуально-творчих можливостей обдарованої особистості присвячено чимало наукових досліджень таких вітчизняних та зарубіжних вчених як Н.Лейтис, В.Дружинін, Б.Теплов, С.Рубінштейн, Н.Левітов, Л. Мітіна, Т. Панінаї, В.Рибалко, Н.Устинова, В. Шадріков, Г. О.Кульчицька, Дж.Рензулі, Е.Торранс, Ф.Гальтон, Дж. Гілфорд, Х. Девід, Д. Ван Тассел-Баска, Х. Відергор, Б. Ейлам та інші. В Україні за останні роки накопичено значний досвід щодо визначення поняття «обдарованості», розробки та реалізації програм і методів роботи з обдарованими дітьми, підготовки педагогів до навчання, виховання та розвитку творчого потенціалу обдарованих дітей.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичного і практичного аспектів використання інноваційних

технологій і методик навчання і розвитку обдарованих дітей на уроках англійської мови в сучасній школі.

Виклад основного матеріалу. Обдаровані діти в будь-якому суспільстві мають розглядатися як національне надбання, оскільки найбільші сподівання на покращення умов життя й розквіту нації пов'язані саме з обдарованою молоддю.

Обдарованість – це комплекс задатків і здібностей, які за сприятливих умов дозволяють потенційно досягти значних успіхів у певному виді діяльності (чи діяльностей) порівняно з іншими людьми. Василь Сухомлинський вважав, що немає дітей необдарованих [8, с.47]. Усі діти обдаровані. Обдарована дитина – це дитина, що виділяється яскравими, незвичайними, іноді видатними досягненнями (або має внутрішні передумови для таких досягнень) в тому чи іншому виді діяльності, вміє працювати в нестандартних умовах, вміє розв'язувати проблемні завдання, критично мислити, робити правильний вибір в нестандартних ситуаціях. Аналізуючи все це, можна відзначити, що такими якостями наділено багато дітей. А це налаштовує оптимістично: якщо талант — рідкість, то обдаровані діти — явище розповсюжене. Звідси й висновок про необхідність своєчасно знайти, зберегти і розвинути в молодому підростаючому поколінні здібності, обдарованість і талант в практичній або розумовій сферах, створивши для всіх без винятку дітей рівні можливості, що і є одним з найважливіших завдань сучасної школи [1, с.3-4].

Обдаровані діти, які явно або неявно виділяються серед своїх однолітків пізнавальною активністю і здатністю до творчості, вимагають особливого підходу. Талановиті діти завжди хочуть чогось нового, більш складного, інакше вони втрачуть інтерес до предмету вивчення. Тому система їх навчання повинна відрізнятися від системи навчання інших дітей.

Мета роботи з обдарованими учнями з англійської мови – це комунікативна діяльність учнів, тобто практичне володіння іноземною мовою. Завдання вчителя – активізувати діяльність кожного обдарованого

учня в процесі навчання, створити ситуації для творчої активності. Важливим компонентом в цій роботі виступає використання сучасних інноваційних педагогічних технологій, що відкриває великі можливості для розширення освітніх межі, безсумнівно, несе в собі величезний мотиваційний потенціал і сприяє принципам індивідуалізації навчання.

Виклики часу, які ставить перед вчителями англійської мови сьогодні щодо вивчення предмету «Англійська мова», є формою визначення рівня теоретичних та практичних знань учнів, а також їх готовності до поглибленого вивчення іноземної мови. Саме життя вимагає, щоб вивчення іноземної мови враховувало потреби, мотивації і ресурси обдарованих дітей, адже вони – майбутнє нашої держави, яка рухається впевнено у Європу. Тому необхідно зосередити всі зусилля на формуванні і навчанні конкурентно-спроможного, високоосвіченого українця [5, с.1-3].

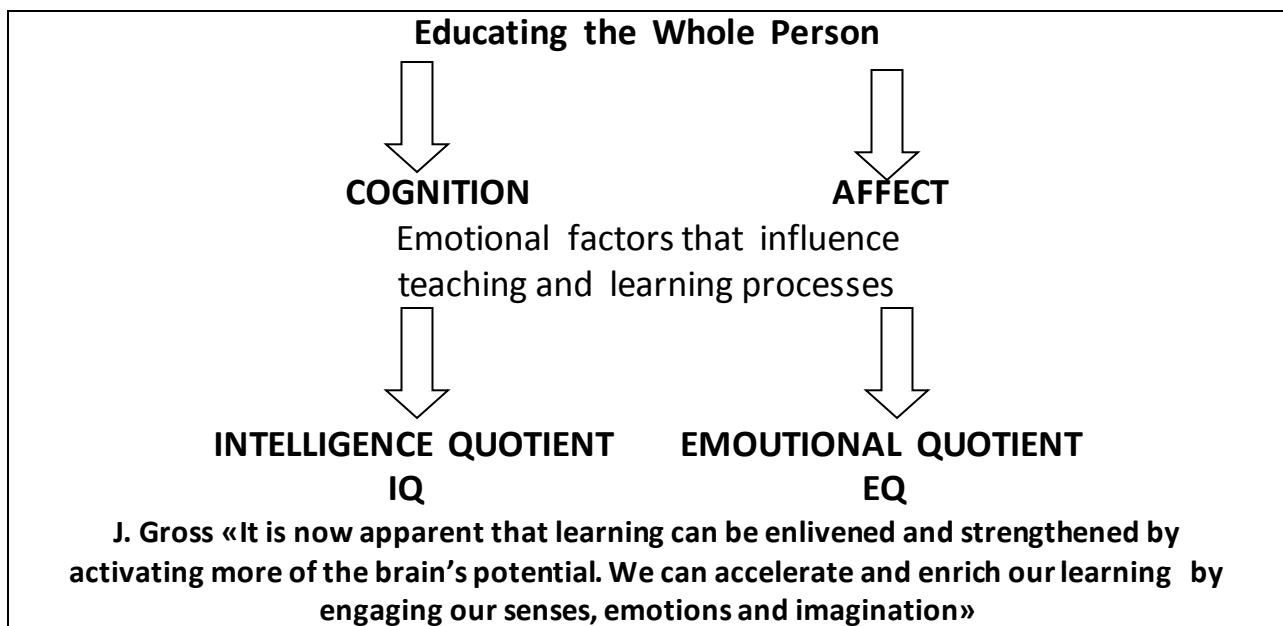
Протягом декількох років педагогічний колектив Рубіжанської спеціалізованої школи I-III ступенів №7 художньо-музичного профілю, де я працюю, проводив дослідницько-експериментальну роботу з розробки та

опробування моделі навчально-виховного процесу, який забезпечував би створення умов для розвитку творчого потенціалу особистості педагога і обдарованого учня засобами впровадження інноваційних технологій навчання й виховання з метою формування естетичної культури особистості учнів.

Творча група вчителів англійської філології, керівником якої я являюся, працювала над проблемою використання мистецтвознавчого матеріалу в процесі викладання англійської мови, як засобу підвищення мотивації вивчення іноземних мов в сучасній школі шляхом впливу на емоційну сферу дитини через прекрасне у творах мистецтва. Я вважаю деякі ідеї, які ми реалізували під час цієї роботи, є цікавими саме з точки зору використання в роботі з обдарованими учнями [9,с.2-6].

Свою експериментальну роботу ми почали зі збору, вивчення і систематизації національного і світового педагогічного досвіду, на основі аналізу якого ми склали наступну схему, в якій спробували визначити очікуваний результат своєї діяльності і шляхи його досягнення.

Схема1

Ключове поняття даної схеми «Educating the Hole Person» є всім нам добре відомим базовим принципом педагогічної діяльності, яким кожен вчитель керується в своїй роботі з давніх часів – надавати освіту цілісній особистості, тобто не тільки озброювати учнів певним обсягом знань з того чи іншого навчального предмету, а і обов'язково формувати і виховувати всебічно розвинену особистість. Процес реалізації цієї задачі розглядався нами як тісне поєднання взаємно пов'язаних між собою процесів COGNITION + AFFECT, тобто безпосередньо процесу пізнання і суми емоціональних факторів, які цей процес супроводжують. Таким чином, ідея «Educating the Hole Person» означає для нас не тільки всебічний

розвиток INTELLIGENCE QUOTIENT(IQ), інтелектуального потенціалу, наших учнів, але й обов'язкове підвищення не менш важливого EMOTIONAL QUOTIENT (EQ), емоційного коефіцієнту викладання і навчання, як процесів, що є безумовними супутниками один одного. А саме, високий позитивний емоційний коефіцієнт викладання і навчання є гарантом успішного розвитку та підвищення коефіцієнту інтелектуального [схема1]. Ми цілком згодні з Д. Гроссом, який стверджував, що процес навчання може бути поживлений та посилений за рахунок активації нашого розумового потенціалу через прискорення і збагачення навчального процесу за

рахунок залучення наших почуттів, емоцій та уяви, що є дуже актуальним і в роботі з обдарованими учнями [10, с.29].

На мій погляд, робота з обдарованими дітьми з англійської мови передбачає виконання наступних завдань:

– здобуття високого рівня володіння практичними навичками користування іноземною мовою, що складають набути в процесі навчання комунікативну компетенцію учнів;

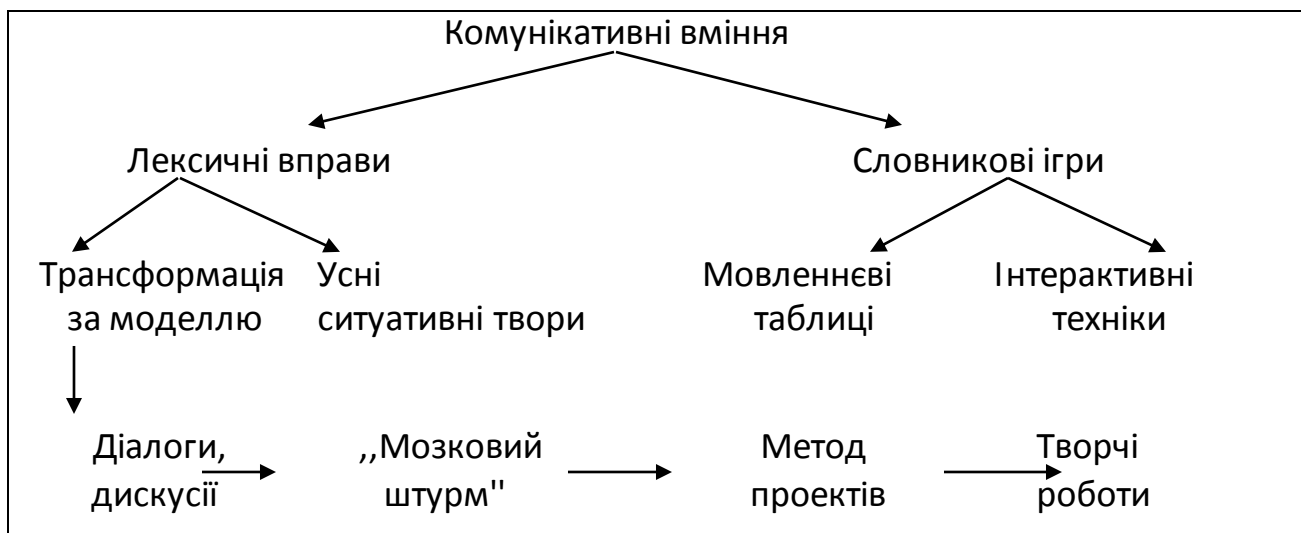
– набуття базових знань, умінь та навичок, відповідно до методичних рекомендацій та вимог вивчення іноземних мов у школі;

– отримання поглибленого рівня знань з англійської мови, як важливого компоненту європейської і загалом

світової духовної культури, в її взаємозв'язках з мистецтвом, філософією, історичними процесами.

Практичне застосування на уроках англійської мови комунікативної методики викладання надає мені, як учителю, можливість реалізації цих завдань за допомогою низки спеціально підібраних вправ [3, с.9-12], а також допомагає перебудувати мотиваційну сферу учнів, розвивати здібності обдарованих дітей та активізувати їх резервні можливості. Отже, комунікативний метод цікавить мене як такий, що не лише навчає мовленнєвій діяльності та іншомовного спілкування загалом, але й дає можливість активізувати творчі можливості особистості. Схему комунікативних умінь, якою я користуюся в роботі, можна представити таким чином [схема2]:

Схема 2

Виходячи з того, що комунікативний метод базується на вмінні використовувати мову, реальне використання мови, особливо в соціальному плані, є моїм пріоритетним завданням викладання, зокрема, в роботі з обдарованими дітьми. Я використовую різноманітні навчальні технології: Work in Pairs/Groups, Brainstorm, Mind Map, Snowball, Inner Circle / Outer Circle, Broken Telephone, By the Way, Vocabulary Guessing, Running Dictation, Busy Bees, Fishbowl, Expert Panel, Four Corners (Agree/Disagree), Auction, Microphone, Role Play, Project Work. Учні вживають мову в таких видах діяльності, як ігри, рольові ігри та завдання з вирішенням проблем. Робота часто проходить у маленьких групах, де кожен має певний час для переговорів. Для зацікавлення вивчення англійської мови намагаюся залучати додаткові цікаві автентичні та країнознавчі матеріали. Завдяки таким формам роботи, на мою думку, підвищується і прагнення в більшій мірі спиратися на свідомість в оволодінні іноземною мовою, розвивати мислення, пам'ять, формувати загальні і специфічні навчальні уміння [2, с.4-5].

Справа в тому, що одним із головних принципів при вивченні англійської є принцип наочності. Він в певній

мірі компенсує відсутність мовного середовища, повним зануренням в яке, в ідеалі, має бути урок англійської мови, заповнюючи потребу учня в чуттєвому сприйнятті мовних одиниць. Однак, тільки майстерності вчителя і творчого підходу замало для реалізації поставленого завдання. Потрібні додаткові ресурси, які б створили в класі такий ефект занурення. Такими ресурсами на сьогоднішній день є сучасні інформаційні технології та цифрові носії інформації: навчальні програми, аудіо і відеододатки, тести, мультимедійні презентації. Ось чому у своїй роботі з обдарованими дітьми і я також широко використовую різноманітні комп'ютерні технології: презентації, електронні таблиці, аудіо і відеоматеріали, Інтернет-ресурси, електронні словники, інтерактивні посібники з граматики. Електронні тести, вікторини, анімаційні таблиці, малюнки та схеми, відеофільми сприяють підвищенню результативності засвоєння навчального матеріалу, ефективному використанню часу на уроці, мають велику практичну направленість завдяки зв'язку з реальним життям та іншими шкільними предметами. Перевагами застосування інформаційно-комп'ютерних технологій під час роботи з обдарованими дітьми, на мій погляд,

можна вважати: підвищення якості засвоєння навчального матеріалу та ефективності контролю, збільшення кількості додаткової інформації, скорочення часу подачі матеріалу, зорієнтованість на сучасні методи навчання, з урахуванням вікових особливостей сучасної дитини, які стимулюють мотивацію учнів [6, с.1-3].

Наступний блок роботи – це проектна діяльність учнів, яка в контексті роботи з обдарованими учнями надає унікальні можливості поєднати «ХОЧУ» учня, «ПОВИНЕН» вчителя та їх спільне «МОЖУ».

Проектна робота – це метод розвитку креативності учнів, залучення дітей до дослідницької, пошукової, творчої діяльності. Тому в своїй роботі я приділяю багато уваги використанню методу проектів, і відповідно до програми з англійської мови на заключному уроці кожної теми учням пропонується підготувати проект. Протягом останніх років творчою групою вчителів англійської мови була реалізована ідея проведення тижнів англійської мови «WE LEARN ENGLISH. WE LOVE ENGLISH», кульмінацією яких стали виставки творчих робіт учнів, за наступною тематикою: проекти «My Favorite Toy» (2 клас), «My Family Tree» (3 клас), «Fruits and vegetables» (3 клас), «My Pet» (4 клас), «We Invite You to the Party» (5 клас), «A Fortune Tree» (5 клас), «Hobby. Sports. Guessing games.» (6 клас), «My Favorite Sport» (7 клас), «My Favorite Film» (7 клас), «My Favorite Film» (7 клас), «My Favorite Actor» (7 клас), «My Favorite Singer» (8 клас), «My Favorite Style of Music» (8 клас), «Great Inventors» (9 клас), «Modern Gadgets» (9 клас), «Save Our Planet» (11 клас, 9 клас), «My Favorite Painting» (11 клас).

А також протягом декількох років, починаючи з шостого класу, ми працюємо над глобальним проектом «Great Britain. Time. Events. People.», роботу над яким учні продовжують протягом усіх років навчання у школі. Форми цієї роботи я намагаюся всіляко урізноманітнювати: від індивідуальних міні-проектів шестикласників за темою «The Sights of London», які є їх першим знайомством з культурною спадщиною Великої Британії до великих колективних проектів старшокласників за цією ж темою, при створенні яких мова вже ведеться не лише про подальший розвиток соціо-культурної компетенції учнів, а про її нову якість – про інтеграцію предметного матеріалу з образами мистецтва, архітектури, архітектурними стилями, в яких створені ті чи інші пам'ятки історії та культури. (проекти «London and its Architectural Styles» 9 клас, «Samuel Scott and his views of London as precious historical records of the time.» 10 клас, тема «The World of Painting» та інші).

Таким чином, я глибоко впевнена, що проектна діяльність є актуальною формою роботи з обдарованими дітьми з англійської мови, тому що надає можливість формувати ключові компетенції та мовні і мовленнєві навички учнів на основі використання методів активного навчання, коли діти не лише запам'ятовують певну інформацію, а також вчать застосовувати свої знання, аналізувати, систематизувати, оцінювати їх, виділяти головне, мати свою точку зору, відстоювати її.

Висновки. Підводячи підсумки, хочу зазначити, що основою роботи з обдарованими дітьми, на мій погляд,

повинно стати реальне знання їхніх потенційних можливостей, прогнозування потреб і моделей розвитку особистості. Саме тому найважливішим є визначення пріоритетів у цьому аспекті діяльності як кожного вчителя, так і навчального закладу в цілому; створення чіткої системи роботи з названою категорією учнів, здійснення пошуку, відбору, творчого розвитку обдарованої, талановитої учнівської молоді в різних галузях освіти, науки, культури, мистецтва, спорту; створення сприятливих умов для реалізації потенціальних можливостей дітей. Організація навчально-виховного процесу з будь-якого предмету і в будь-якому навчальному закладі повинна бути спрямована не просто на максимальне навантаження учнів навчальним матеріалом, а й на розвиток здібностей. Творчість учнів та оригінальність їхньої навчальної діяльності виявляються тоді, коли вони самостійно ставлять проблему і знаходять шляхи її вирішення. При цьому педагогам слід наполегливо працювати, удосконалюючи навчально-виховний процес в цілому, продовжувати роботу з обдарованими дітьми, надаючи їм практичне розуміння основ наук, розвиваючи їхні здібності; системне використання різних видів урочної та позаурочної діяльності, залучення обдарованих дітей до безперервного процесу самовдосконалення; намагатися створити умови для постійного зростання рівня творчості обдарованих дітей, знаходити оптимальні співвідношення всіх видів їх діяльності, щоб одержати найкращі результати.

Література

1. Бутко А. Організація роботи з обдарованими дітьми // *Завуч.* - 2004 - №30 (216). – С.3-4.
2. Иващенко А.С. *Формирование коммуникативной компетентности на основе социокультурного и творческого развития учащихся // Англійська мова та література.* – 2013. - № 26 (396).- С.4-5.
3. *Інноваційні технології у вивченні англійської мови.* – К. : Шкільний світ, 2008. – 32 с.
4. Клокар Н.І., Бачинська Є.М. *Обдаровані діти – майбутнє України.* Біла Церква: КОІЛІОПТК, 2007. – 144с.
5. Коробова О. *Робота з обдарованими учнями на уроках іноземної мови та в позаурочний час // Англійська мова та література.* – 2008. - №24 (214).- С.3-4.
6. Мороз І.М. *Використання мультимедійних технологій у вивченні іноземної мови // Англійська мова та література.* – 2013. - №4 (374).- С.1-3.
7. *Національна доктрина розвитку освіти // Нормативно-правове забезпечення освіти: у 4 ч.* – Х. : Основа, 2004. – Ч. 1. – 144 с.
8. Сухомлинський В.О. *Твори.* К: Радянська школа, 1977, - т.3.- С.47.
9. Хортіва О.В. *Використання живопису та інтеграція предметного і мистецтво-знавчого матеріалу в процесі викладання англійської мови в сучасній школі // Англійська мова та література.* – 2013. - №7 (377).- С.2-6.
10. Олішук Т.І. *Raising Cross-Cultural Awareness through English Language Teaching // Іноземні мови.* - 2008. - №4. – С.29.

References

1. Butko A. Organizaciya roboty z obdarovany'my' dit'my' // *Zavuch.* - 2004 - #30 (216). - S.3-4.
2. Yvaxnenko L.S. Formy'rovany'e kommuny'kativnoy kompetentnosti na osnove socy'okul'turnogo y tvorcheskogo razvy'ty'ya uchashchy'x'sya // *Anglijs'ka mova ta literatura.* - 2013. - # 26 (396). - S.4-5.
3. Innovacijni tehnologiyi u vy'vchenni anglijs'koyi movy'. - K. : Shkil'nyj svit, 2008. - 32 s.
4. Klokar N.I., Bachyn's'ka Ye.M. Obdarovani dity' - majbutnye Ukrainy. Bila Cerkva: KOIPOPK, 2007. - 144s.
5. Korobova O. Robota z obdarovany'my' uchnyamy' na uroka'x inozemnoyi movy' ta v pozaurochnyj chas // *Anglijs'ka mova ta literatura.* - 2008. - #24 (214). - S.3-4.
6. Moroz I.M. Vy'kory'stannya mul'ty'medijny'x tehnologij u vy'vchenni inozemnoyi movy' // *Anglijs'ka mova ta literatura.* - 2013. - #4 (374). - S.1-3.
7. Nacional'na doktry'na rozvy'tku osvity' // *Normaty'vno-pravove zabezpechennya osvity'*: u 4 ch. - X. : Osnova, 2004. - Ch. 1. - 144 s.
8. Suxomly'n's'kyj V.O. Tvory'. K: Radians'ka shkola, 1977, - t.3. - S.47.
9. Xortiva O.V. Vy'kory'stannya zhy'vopy'su ta integraciya predmetnogo i my'stecztvo-znavchogo materialu v procesi vy'kladannya anglijs'koyi movy' v suchasnij shkoli // *Anglijs'ka mova ta literatura.* - 2013. - #7 (377). - S.2-6.
10. Olynyk T.I. Raising Cross-Cultural Awareness through English Language Teaching // *Inozemni movy'*. - 2008. - #4. - S.29.

Xortiva O.V.,

a teacher of the highest qualification category, a senior teacher, the teacher of English of Rubizhne specialized school №7, edu.school7@ukr.net

Ukraine, Rubizhne

THE USE OF METHODS OF ACTIVE STUDIES AND MODERN INNOVATIVE TEACHING TECHNOLOGIES FOR EDUCATING GIFTED CHILDREN AT THE LESSONS OF ENGLISH AT THE SECONDARY SCHOOL

The article dwells on the different aspects of the problem of using modern innovative methods of teaching English that proved to be efficient for solving a problem of encouraging the cognitive activity of the a gifted personality, students at the lessons of English at a secondary school. It highlights the potential of practical application of such effective forms and methods of interactive studies as communicative, information and project technologies. It also provides the analysis of practical experience and the results of the experimental work of the school.

Key words: *gifted students, communicative skills, innovative pedagogical methods, project activities, multimedia technologies.*

УДК 364.4:378

Циган Н.В.,

аспірантка кафедри державної служби, адміністрування та управління
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», cygannina@gmail.com

Україна, м. Старобільськ

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розглядаються основні поняття, пов'язані з професійною підготовкою майбутніх соціальних працівників. Представлений аналіз різних підходів до визначення поняття професійної компетенції фахівців соціальних закладів. В процесі розгляду теми використаний метод аналізу наукової літератури з питань професійної підготовки та організації діяльності спеціалістів соціальних закладів. Виявлено, що професійна компетентність соціального працівника обумовлена сукупністю його професійних знань, вмінь та навичок; комплексом психологічних особливостей та професійно важливих якостей і здібностей.

Ключові слова: соціальний працівник, соціальний заклад, професійна підготовка, компетентність, професійна компетентність

Постановка проблеми. Розгалужена система соціальних закладів, що діє сьогодні в Україні та виклики часу потребують від соціального працівника постійної роботи над підвищенням професійної компетентності, розширенням знань та навичок для надання якісних соціальних послуг клієнтам. Незважаючи на те, що всі заклади соціальної сфери працюють на виконання однієї мети – соціальної підтримки вразливих категорій сімей, дітей, молоді та людей похилого віку – широкий спектр категорій клієнтів, різноманітність соціальних послуг, що надаються їм, вимагають від спеціалістів, що приходять працювати в соціальну сферу, високого рівня професіоналізму, різноманітних знань, а також швидкого входження в систему надання соціальної допомоги. Таким чином, зростають вимоги до підготовки майбутніх спеціалістів у вищих навчальних закладах, підвищення якості навчальних послуг та диференційного і системного підходу в організації навчального процесу.

Проблема розвитку професійної компетентності майбутніх соціальних працівників розглядалася великою кількістю науковців, як в нашій країні, так і за кордоном. Особливості формування фахівців у системі вищої освіти розглянуті в роботах О. Дубасенюк, І. Звереві, Л. Мішик, А. Капської, І. Козубовської, О. Карпенко, В. Поліщук. Специфіка підготовки до виконання певних професійних функцій висвітлена в працях Г. Локаревої, С. Пашенко, А. Первушиної. Підготовку до роботи з різними категоріями клієнтів вивчали Ю. Мацкевич, Л. Пундик, С. Харченко. Проблеми розвитку професійної компетентності присвячені роботи таких науковців, як В. Бочарова, М. Галагузова, Л. Гусякова, П. Павленко, Є. Холостова. Питання професійної компетентності висвітлювались сучасними зарубіжними вченими в галузі соціальної роботи, такими, як М. Доуел, А. Кадушін, К. Майер, Дж. Районд, С. Шардлоу.

Разом з тим, проблема розвитку професійної компетенції майбутніх соціальних працівників, організації процесу неперервної освіти спеціалістів та управління ним менш вивчена та висвітлена в науковій літературі.

Мета статті полягає в аналізі різних підходів до визначення поняття професійної компетенції соціальних працівників, а також розвитку професійної компетентності фахівців різних типів соціальних закладів. Завдання статті передбачають: аналіз змісту основних понять з проблеми дослідження; визначення базових елементів професійної діяльності, що обумовлюють зміст професійної компетентності соціальних працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна соціальна робота здійснюється на різних рівнях: на макрорівні – соціальна політика, на мезорівні – соціальні програми регіонального, місцевого рівня і за місцем проживання, на мікрорівні – практична соціальна робота з клієнтом [11, с.201]. На ринку соціальних послуг функціонують заклади, створені державними органами влади, громадськими організаціями, благодійними фондами, релігійними організаціями та громадянами. Відомча приналежність, форма власності, види соціальних послуг, які надають соціальні заклади, категорії клієнтів, що обслуговуються ними, а також режим обслуговування клієнтів визначають особливості діяльності цих закладів та управління ними. Соціальні заклади різняться: за формою власності; за джерелами фінансування; за видами соціальних послуг, що надає соціальний заклад; за терміном надання соціальних послуг; за режимом надання соціальних послуг; за категоріями клієнтів

Це вимагає від соціальних працівників перш за все базової професійної освіти в галузі соціальної роботи, диференційної підготовки до роботи на різних рівнях соціальної роботи. Для успішного виконання своїх функцій сучасний фахівець повинен володіти не тільки сумою загальних і спеціальних знань, умінь та навичок, але й комплексом певних особистісних якостей, що забезпечують плідну роботу, тобто бути компетентним у своїй діяльності. Система професійної підготовки соціального працівника ґрунтується на науково-методичному обґрунтуванні необхідного забезпечення навчального процесу у вищій школі з урахуванням потреб соціальної практики та професійної компетентності майбутнього спеціаліста. Визначення

професійної компетенції та готовності студентів до соціальної роботи з різними категоріями населення підкреслює необхідність не лише системної єдності, цілісності розвитку особистості й діяльності, але їм відводиться певна роль у досягненні професіоналізму й майстерності [7, с.30–38].

Професійна підготовка соціальних працівників це «процес і результат оволодіння цінностями соціальної та соціально-педагогічної діяльності, професійно необхідними знаннями, вміннями й навичками, формування професійно важливих особистісних якостей, які є основою готовності до соціальної діяльності» [3, с.233].

Професійна підготовка соціальних працівників здійснюється в системі неперервної професійної освіти, яка включає в себе такі структурні компоненти:

- допрофесійну підготовку (що передбачає актуалізацію самопізнання і професійного, допрофесійну підготовку і професійний відбір);
- різнорівневу підготовку у вищих навчальних закладах, що здійснюється за освітньо-кваліфікаційними рівнями – молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст і магістр, післядипломне навчання;
- післядипломне навчання, яке передбачає підвищення кваліфікації, перекваліфікацію, оволодіння новими спеціалізаціями, професійний розвиток і самоосвіту.

Системними елементами професійної світи соціальних працівників є: вимоги й потреби суспільства та клієнтів, цінності, мета, зміст і технології соціальної діяльності, необхідність формування у фахівців готовності до виконання професійних обов'язків, професійної компетенції й професійно зумовлених особистісних якостей.

Мета професійної підготовки соціальних працівників полягає у формуванні професійно компетентного, конкурентоздатного й мобільного фахівця шляхом створення сприятливих умов для усвідомленого професійного самовизначення, професійно-особистісного формування в системі підготовки майбутніх фахівців соціальних закладів [11, с.234].

Компетентність за Словником української мови – це властивість. «Компетентний, який має достатні знання в якій-небудь галузі, який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий.» [9, с.250].

Компетентність – це здатність приймати рішення й нести відповідальність за їх реалізацію у різних галузях людської діяльності. Компетентність представляється інтегральним поняттям, у якому можна виділити кілька рівнів: Компетентність – це здатність до інтеграції знань і навичок та їх використання в умовах вимог зовнішнього середовища, що швидко змінюються; концептуальна компетентність, компетентність в емоційній сфері, в галузі сприйняття; компетентність в окремих сферах діяльності. Компетентність визначається як:

- поєднання психологічних якостей, а також психологічний стан, що дозволяє діяти самостійно й відповідально в нестандартних ситуаціях;
- знання своєї справи та можливих способів і засобів для виконання намічених цілей і завдань;

– здатність особистості об'єктивно оцінювати ситуацію, що склалася і прийняти адекватне рішення.

Австралійський дослідник Т. Хоффман стверджує, що поняття компетентності можна виразити трьома способами:

- видимі й ресстровані результати діяльності;
- як деякі стандарти виконання діяльності;
- особистісні властивості, що визначають ефективність тієї чи іншої діяльності.

Дж. Равен визначає компетентність як специфічну здатність ефективного виконання конкретних дій у предметній галузі, включаючи вузько предметне знання, особливого роду предметні навички, способи мислення, розуміння відповідальності за свої дії. Він виділяє «вищі компетентності», які передбачають наявність у людини високого рівня ініціативи, здатності організувати людей для виконання поставлених цілей, готовності оцінювати й аналізувати соціальні наслідки своїх дій [7, с.33].

Професійна компетентність соціального працівника – специфічна здатність індивідуума, необхідна для ефективного виконання конкретних видів соціальної роботи на основі певних професійно важливих особистісних якостей, знань, вмінь, навичок та ціннісних орієнтирів [4, с.14].

У 1956 році Національна Асоціація соціальних працівників США визначила базові для соціального працівника знання, а саме:

- знання про розвиток людини та її поведінку, особливо під впливом соціального, культурного, економічного середовищ;
 - психологію надання та отримання допомоги;
 - способи комунікації людей, вербальної і невербальної поведінки;
 - групові процеси і взаємовплив групи на індивіда;
 - значення соціокультурних факторів і їх вплив на індивіда, групу, громаду: релігія, духовні цінності, закони, соціальні інститути;
 - психологію міжособистісних та між групових відносин;
 - громаду, процеси, що мають місце в ній, способи розвитку й зміни, її соціальні служби і ресурси;
 - соціальні служби: структуру, організацію, методи роботи;
 - себе, як особистість і ті особистісні відносини, що можуть вплинути на професійну діяльність [8, с.78].
- Рада США з освіти у галузі соціальної роботи розробила 10 критеріїв компетентності соціального працівника загального профілю. Ця компетентність полягає в наявності таких умінь:
- 1) виявляти та оцінювати ситуацію, коли вимагається розпочати, посилити, відновити, захистити чи довести до логічного завершення стосунки між людьми або соціальними інститутами;
 - 2) оцінювати проблему, поставлену мету і способи її досягнення, вміти розробити план дій, який сприяє відновленню або розвитку життєвих ресурсів і благополуччя людини;
 - 3) стимулювати індивіда до розв'язання проблем, уникнення стресів, здатності до розвитку;

4) бути посередником між клієнтами та організаціями, структурами, що забезпечують людей ресурсами, послугами і можливостями;

5) ефективно втручатися у процес розв'язання проблем найбільш дискримінованих і вразливих верств населення;

6) сприяти ефективному і гуманному функціонуванню систем, організацій, які забезпечують людей послугами, ресурсами і можливостями;

7) брати активну участь у створенні нових систем послуг, ресурсів і можливостей, враховуючи запити споживачів послуг, прагнути нейтралізувати ті організації, які стали перешкодою для споживачів послуг;

8) оцінювати ступінь втручання і досягнутих змін;

9) постійно оцінювати свій професійний рівень і розвиток шляхом аналізу поведінки і набутих навичок;

10) сприяти вдосконаленню послуг, розвиваючи базу професійних знань і підтримуючи стандарти та етичні норми професії [11, с.210–211].

Як видно з аналізу, в поняття «компетентність» включається здатність особистості успішно виконувати певну професійну діяльність. Тому компетентність визначається виходячи з аналізу видів діяльності, виконуваних фахівцями при розв'язанні завдань у певній професійній галузі.

Професійна компетентність соціального працівника обумовлена сукупністю його професійних знань, умінь, навичок; комплексом психологічних особливостей та професійно важливих якостей і здібностей. Здатність досягати найвищих успіхів у професійній діяльності багато в чому залежить від само оцінюючих здібностей (самоконтроль, самовдосконалення, самоосвіта). Фахівець повинен бути психологічно готовим до діяльності у соціальній сфері, мати сформоване професійне мислення, вміти самостійно аналізувати конкретну ситуацію, оцінювати можливі наслідки та брати відповідальність за обрані рішення, які часто пов'язані з життям людини [4, с.35].

Соціальна робота вимагає певних знань, умінь та навичок, володіння якими визначає рівень професійної компетентності. Компетентний соціальний працівник має володіти методами, прийомами, технологіями соціальної роботи, а також уміннями, що необхідні для їх застосування. Компетентна професійна діяльність передбачає:

– усвідомлений вибір знань, необхідних для вирішення професійних завдань;

– єдність професійних знань та цінностей;

– відображення цього синтезу у професійній діяльності [10, с.221].

Компетентність соціального працівника являє собою сукупність якостей, що відображають ступінь кваліфікації, рівень знань, умінь і навичок, готовності та здатності, які пов'язані зі здійсненням соціальної діяльності [4, с.67].

Професійна компетентність складається з компонентів. У зарубіжній та вітчизняній науковій літературі немає єдиної думки щодо компонентів професійної компетентності соціального працівника. Для їх виявлення вивчені кваліфікаційні характеристики та нормативно-правові документи, що регламентують

професійну діяльність соціального працівника, вимоги державного освітнього стандарту вищої професійної освіти. Кожен компонент розглядається в структурі реалізації професійної діяльності соціального працівника. Серед них найчастіше називають:

компетентність сприйняття, яка передбачає проведення спостереження, аналізу, постановку діагнозу; компетентність взаємодії, тобто успішне встановлення взаємовідносин та здійснення діяльності. Сюди входять аналіз ситуації, розуміння випадку, обмін інформацією, пояснення, аналіз із наступним висновком, який, у свою чергу, має бути засобом надання допомоги та сприяння у подальшому самостійному вирішенні проблеми;

комунікативну компетентність – установа контакту з клієнтом, налагодження довірливих, доброзичливих відносин;

рефлексивна компетентність, тобто реконструкція процесу надання допомоги, мета якої – переконатись у правильності зробленого або того, що можна було зробити.

Структурно – функціональний аналіз дає можливість цілеспрямовано розкрити специфіку конкретних професійних компетентностей. Розглянемо детальніше кожен ключову змістовну компетентності, що входить до структури професійної компетентності соціального працівника.

Професійна компетентність включає такі структурні компоненти:

– Мотиваційний – мотиви, цілі, ціннісні установки фахівця, припускає відношення до професійної діяльності як до цінності, потреба у розвитку своєї професійної компетентності; прагнення мотиваційно-ціннісного самовдосконалення. Функціональне призначення мотиваційно-ціннісного компонента полягає в тому, що його сформованість опосередковує розвиток інших компонентів професійної компетентності;

– Когнітивний – знання теоретичних і методологічних основ соціальної роботи; нормативно-правових актів, що регламентують дану діяльність; методів та технологій соціальної роботи; сучасних інформаційних технологій; вимог, що висуваються до сучасного соціального працівника;

– Діяльнісно-поведінковий – визначає стиль поведінки, вибір способів поведінки та вирішення практичних завдань, включає умови успішної реалізації професійної компетенції. Даний компонент передбачає наявність готовності фахівця до самореалізації в професійній діяльності, конкретні результати, досягнуті в процесі її здійснення, основні якості, притаманні на поведінковому рівні, розвиток здатності вирішувати професійні завдання;

– Ціннісно-смысловий – ступінь психологічних характеристик особистості (професійно значущі якості професіонала-фахівця та його цінності), готовність до прояву особистої ініціативи; ціннісне ставлення до професії; готовність працювати з нужденними; ціннісне ставлення до людей;

– Емоційно-вольовий – припускає емоційно-вольову саморегуляцію поведінки особистості в ситуації

професійної діяльності з метою досягнення високих результатів. Прояв емоційно-вольової активності включає емоційність як позитивний емоційний фактор – реакцію на успіх і невдачу – емотивність, як ціннісний показник усвідомлення суб'єктом необхідності професійної діяльності, позитивне активне емоційно забарвлене ставлення до особистісного та професійного самовдосконалення;

– Рефлексивний – відстеження людиною цілей, процесу та результатів своєї діяльності, а також самооцінку спеціаліста на основі самосвідомості й рефлексії, тобто усвідомлення та оцінювання тих внутрішніх змін, які в ньому відбуваються. Тільки адекватна самооцінка забезпечує успіх у розвитку професійної компетентності. Рефлексія людини як суб'єкта професійної компетентності охоплює всі її компоненти: осмислення власного рівня професійної компетентності, стилю поведінки, особливостей ціннісно-мотиваційної сфери та інших питань.

Така модель формування професійної компетентності передбачає три рівні навчання соціальних працівників:

– когнітивний рівень (повідомлення знань та їх раціональне обговорення);

– прагматичний рівень (тренування методів роботи, поведінковий тренінг, відпрацювання безпечного способу діяльності);

– емоційний рівень (самосвідомість, рефлексія особистого досвіду)[2, с. 9].

Н. Лобанов, В. Косарев, А. Крючатов у структурі компетентності виділяють: професійно-змістовний, професійно-діяльнісний, професійно-особистісний компоненти.

Професійно-змістовний (базовий) компонент – це наявність у фахівця теоретичних знань з основ наук, які вивчають особистість людини, що забезпечує усвідомленість при визначенні змісту професійної діяльності.

Професійно-діяльнісний (практичний компонент) включає професійні знання і вміння, апробовані в діях, засвоєні особистістю як найбільш ефективні.

Професійно-особистісний компонент містить професійно-особистісні якості, що визначають позицію та спрямованість фахівця як особистості, індивіда та суб'єкта діяльності.[5, с.38]

О. Ломакіна розглядає в складі професійної компетенції мотиваційно-ціннісну, когнітивну, операційно-діяльнісну і рефлексивну сфери [6, с.73].

Професіоналізм фахівця із соціальної роботи включає: здатність аналізувати ситуацію, правильно її сприймати, брати до уваги всі існуючі альтернативи та робити необхідний вибір; уміння встановлювати контакт з людьми, здійснювати диференційний підхід до клієнтів; використовувати в соціальній роботі технології проектування, моделювання та інші [12, с.133].

Висновки. Таким чином, професійна компетентність соціального працівника обумовлена сукупністю його професійних знань, вмінь та навичок; комплексом психологічних особливостей та професійно важливих якостей і здібностей. Рівень компетентності фахівця соціального закладу визначається вмінням застосовувати здобуті теоретичні знання та навички на практиці. Крім

того, оскільки об'єкт, на який спрямована професійна діяльність соціального працівника, постійно змінюється, то фахівець повинен постійно удосконалювати свої практичні навички, тобто необхідно постійно розвивати професійну компетентність. Дана тема є перспективною для подальшого вивчення управління процесом професійної підготовки та розвитку професійної компетенції майбутніх фахівців соціальних закладів у вищих навчальних закладах.

Література

1. Андрущенко В. П. Соціальна робота: Менеджмент соціальної роботи : Навч. посібник - К. : ДЦССМ, 2003. – Кн. 7. - 276 с.
2. Болотов В. А., Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика, 2003. - № 10. - С. 8 - 14
3. Енциклопедія для фахівців соціальної роботи / За заг. редакцією проф. І. Д. Звереві. - К., Симферополь: Універсум, 2012. - 536с.
4. Карпенко О.Г. Професійне становлення соціального працівника: навч.-метод. Посібник/О. Г. Карпенко. – К.: ДЦССМ, 2004. – 164 с.
5. Лобанова Н. Н. Профессиональная компетентность педагога / Н. Н. Лобанова, В. В. Косарев, А. П. Крючатов. – Самара – Санкт-Петербург, 1997. – 106 с.
6. Ломакіна О. Е. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя иностранных языков : дисс. канд. пед наук; 13.00.08 / О.Е. Ломакіна. – Волгоград, 1998. – 194 с.
7. Мекшун А.Д. Компетентність соціальних працівників як невід'ємна складова професійної успішності // Соціальна робота в Україні: теорія і практика, 2013. – № 3-4. -С. 30 -38
8. Morales A. Social Work: a profession of many faces /Morales A., Sheafor B.. – Boston, 1990. – 325р.
9. Словник української мови в 11т. /АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К.Білодіда. – К.,: наукова думка, 1970 – 1980. – III.4. - С. 250
10. Соловей П.В., Чайковський М.Є. Змістовні компоненти професійної компетентності соціального працівника інклюзивного закладу // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій університету «Україна», 2013– №1(7). - С. 220-224
11. Соціальна робота в Україні: Навч. посібник / І. Д. Звереві, О. В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін./ за заг. ред. І. Д. Звереві, Т. М. Лактіонової - К.: Наук. світ, 2003. - 233 с.
12. Холостова Е.Н. Профессионализм в социальной работе: учебное пособие / Е. Н. Холостова. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2007. - 233 с.

References

1. Andrushchenko V. P. Sotsial'na robota: Menedzhment sotsial'noi roboty : Navch. posibnyk – K. : DTsSSM, 2003. - Kn. 7. - 276 s.
2. Bolotov V. A., Kompetentnostnaya model: ot idey k obrazovatel'noy programme / V. A. Bolotov, V. V. Serikov // Pedagogika, 2003. - № 10. - S. 8 - 14
3. Entsiklopediya dlya fakhivtsiv sotsial'noi roboty / Za zah. redaktsiyeyu prof. I. D. Zverevoyi. - K., Symferopol': Universum, 2012. - 536s.
4. Karpenko O.H. Profesiynne stanovlennya sotsial'noho pratsivnyka: navch.-metod. Posibnyk/O. H. Karpenko. – K.: DTsSSM, 2004. – 164 s.

5. Lobanova N. N. *Professional'naya kompetentnost' pedagoġa* / N. N. Lobanova, V. V. Kosarev, A. P. Kryuchatov. – Samara – Sankt-Peterburġ, 1997. – 106 s.

6. Lomakyna O. E. *Formyrovanye professional'noy kompetentnosti budushchoho uchytelya ynostrannykh yazykov: dyss. kand. ped nauk*; 13.00.08 / O.E. Lomakyna. – Vol'nohrad, 1998. – 194 s.

7. Mekshun A. D. *Kompetentnist' sotsial'nykh pratsivnykiv yak nevid'yemna skladova profesynoyi uspihnosti* // *Sotsial'na robota v Ukraïni: teoriya i praktyka*, 2013. - 3-4. -S. 30 - 38

8. Morales A. *Social Work; a profession of many faces* / Morales A., Sheafor B.. -Boston, 1990. -325 p.

9. *Slovnnyk ukraïns'koyi movy v 11t. /AN URSR, Instytut movoznavstva; za red. I.K.Bilodida. - K.,: naukova dumka, 1970 - 1980. – T.4. – s. 250*

10. Solovey T.V., Chaykovskyy M.Ye. *Zmistovni komponenty profesynoyi kompetentnosti sotsial'noho pratsivnyka inklyuzyvnoho zakladu* // *Zbirnyk naukovykh prats' Khmel'nyts'koho instytutu sotsial'nykh tekhnolohiy universytetu «Ukraïna», 2013– 1(7). – S. 220 - 224*

11. *Sotsial'na robota v Ukraïni: Navch. posibnyk* / I. D. Zvyeryevoyi, O. V. Bezpal'ko, S. Ya. Kharchenko ta in./ za zah. red. I. D. Zvyeryevoyi, H. M. Laktionovoyi – K.: Nauk. svit, 2003. – 233 s.

12. *Kholostova E.Y. Professonalyzm v sotsyal'noy rabote: uchebnoe posobye* / E. Y. Kholostova. – M.: Yzdatel'sko-torhovaya korporatsiya «Dashkov y Ko», 2007. – 233 s.

Tsigan N.V.,

graduate student of the department of public service, administration and management
of the Taras Shevchenko Lugansk National University, cygannina@gmail.com

Ukraine, Starobilsk

DEVELOPMENT PROCESS PROFESSIONAL COMPETENCE TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS SOCIAL INSTITUTIONS

In the article the basic concepts related to the training of future social workers. The analysis of different approaches to the definition of professional competence of specialists of social institutions. During consideration of the topic the method of analysis of scientific literature on training and organization of specialists in social institutions. Revealed that professional competence of social worker is due to a set of professional knowledge and skills; set of psychological characteristics and professionally important qualities and abilities.

Keywords: social worker, social institution, training, competence, professional competence

УДК 378.147.001.76(045)

Чупахін С.А.,

доцент кафедри військової підготовки Національного авіаційного університету, s4up@ukr.net

Україна, м. Київ

ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМНО-СИНЕРГЕТИЧНОГО ТА КОНТЕКСТНОГО ПІДХОДІВ ПРИ ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ЗВ'ЯЗКІВЦІВ

В статті визначаються суперечності між змістом навчання і вимогами, що висувуються зовнішніми викликами до майбутніх спеціалістів. З метою усунення зазначених невідповідностей виникає необхідність застосування нових підходів в освітньому процесі, а саме системно-синергетичного і контекстного, що дозволить впливати на становлення професійної компетентності майбутніх спеціалістів, зокрема інженерів-зв'язківців. Дані підходи спрямовані на студентоорієнтоване навчання, яке дозволить надати повну уяву про підприємства замовника і процеси, котрі на них відбуваються, вже в ході навчання, що стане основою у формуванні планетарного мислення у майбутніх фахівців.

Ключові слова: системно-синергетичний підхід, контекстне навчання, інженери-зв'язківці, замовники.

Постановка проблеми. Потужні інтеграційні процеси виробництва і суспільного життя призводять до глобалізації науки і вищої професійної освіти, зміни підходів в формуванні мети, завдань і реалізації освітнього процесу, що, в свою чергу, потребує висунення нових вимог до професійної компетентності сучасних фахівців, переосмислення процесу їх підготовки у вищих технічних навчальних закладах (ВНЗ). Особливо це стосується спеціалістів, діяльність яких щільно пов'язана з інформаційно-комунікаційними технологіями, зокрема, інженерів-зв'язківців, що обумовлено бурхливим розвитком світових засобів телекомунікації та всесвітньої інформаційної мережі, а також мінливістю вимог і великою конкуренцією як на внутрішньому, так і міжнародному ринках праці. Крім того, майбутні фахівці повинні мати не лише високу професійну підготовку, але й бути соціально адаптованими членами суспільства, які мають розуміння процесів, що відбуваються не лише в державі, а й у світі, що робить необхідним формування планетарного, а не вузькоспеціалізованого мислення.

Все вищеозначене безпосередньо впливає на необхідність переосмислення мети, завдань і організації освітнього процесу, одним з напрямків якого є застосування системно-синергетичного і контекстного підходів при формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема системно-синергетичного і контекстного навчання у вищих технічних навчальних закладах була сформована відносно недавно і отримала подальшого розвитку в роботах таких дослідників, як В. Кремінь, М. Євтух, Е. Лузік, А. Вербицький, А. Мельник, Н. Гузій, С. Скворцова, М. Левківський, А. Павленко, О. Романовський і інших, в яких розглянута і обґрунтована необхідність застосування системно-синергетичного і контекстного підходів в організації і реалізації освітнього процесу. Проте, в них не приділяється достатня увага формуванню і деталізації зворотних зв'язків, а також співпраці із представниками замовника.

Таким чином, метою статті є визначення

суперечностей між змістом навчання і вимогами до майбутніх інженерів-зв'язківців, що висувуються зовнішніми викликами і замовниками, та можливі шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Формування професійної компетентності у майбутніх інженерів-зв'язківців, як, взагалі, і будь-яких фахівців, потребує нових підходів до організації педагогічного процесу, одним з яких є системно-синергетичний. Особливу важливість він набув при перехідних процесах, які мають місце в українській системі освіти.

Синергетика виникла як теорія самоорганізації складних систем на підставі колективної дії багатьох елементів. Вперше цей термін застосував фізик Г. Хакен. Теорія самоорганізації базується на тому, що розвиток і самоорганізація притаманні лише системам, які здійснюють обмін енергією, інформацією з навколишнім середовищем. Основними необхідними вимогами до таких систем є відкритість, нелінійність і нерівноважність.

Освітній процес має всі вищезазначені ознаки – динамічність, відкритість і ієрархічність, а тому характерними рисами освітньої системи є її неоднозначність і невизначеність динаміки проходження в ній педагогічних процесів. Результати навчання, виховання і розвитку залежать від одночасного впливу багатьох внутрішніх і зовнішніх причин. Зміни у впливі одного або декількох факторів на навчально-виховний процес, як правило, приводять до отримання результатів, які суттєво відрізняються від очікуваних, а при узагальненні призводять до їх усереднення. Таким чином, стохастичний характер педагогічних процесів обмежує можливості застосування методів дослідження, отримані в їх ході результати не завжди відображують реальний стан навчання, виховання і розвитку студентів.

Зважаючи на вищеозначені факти, можна зробити висновок, що педагогічний процес повною мірою відповідає вимогам, які висувуються до синергетики:

- відкритість – вплив навколишнього середовища на педагогічний процес через вимоги замовників і коливання на ринку праці, а також індивідуальність студентів;

- нелінійність – неоднозначна залежність педагогічних характеристик від інших факторів, що наочно демонструють зворотні зв'язки (рис. 1) [8, с.61];

- нерівноважність – залежність характеристики процесу від часу і простору.

В наукових роботах [2-3, 5, 7], присвячених питанню, яке розглядається, робиться висновок, що синергетику в

педагогіці можна представити двома аспектами:

- як метод аналізу навчально-педагогічного процесу і спосіб організації і управління процесом навчання і виховання;

- як навчання студентів синергетичним знанням.

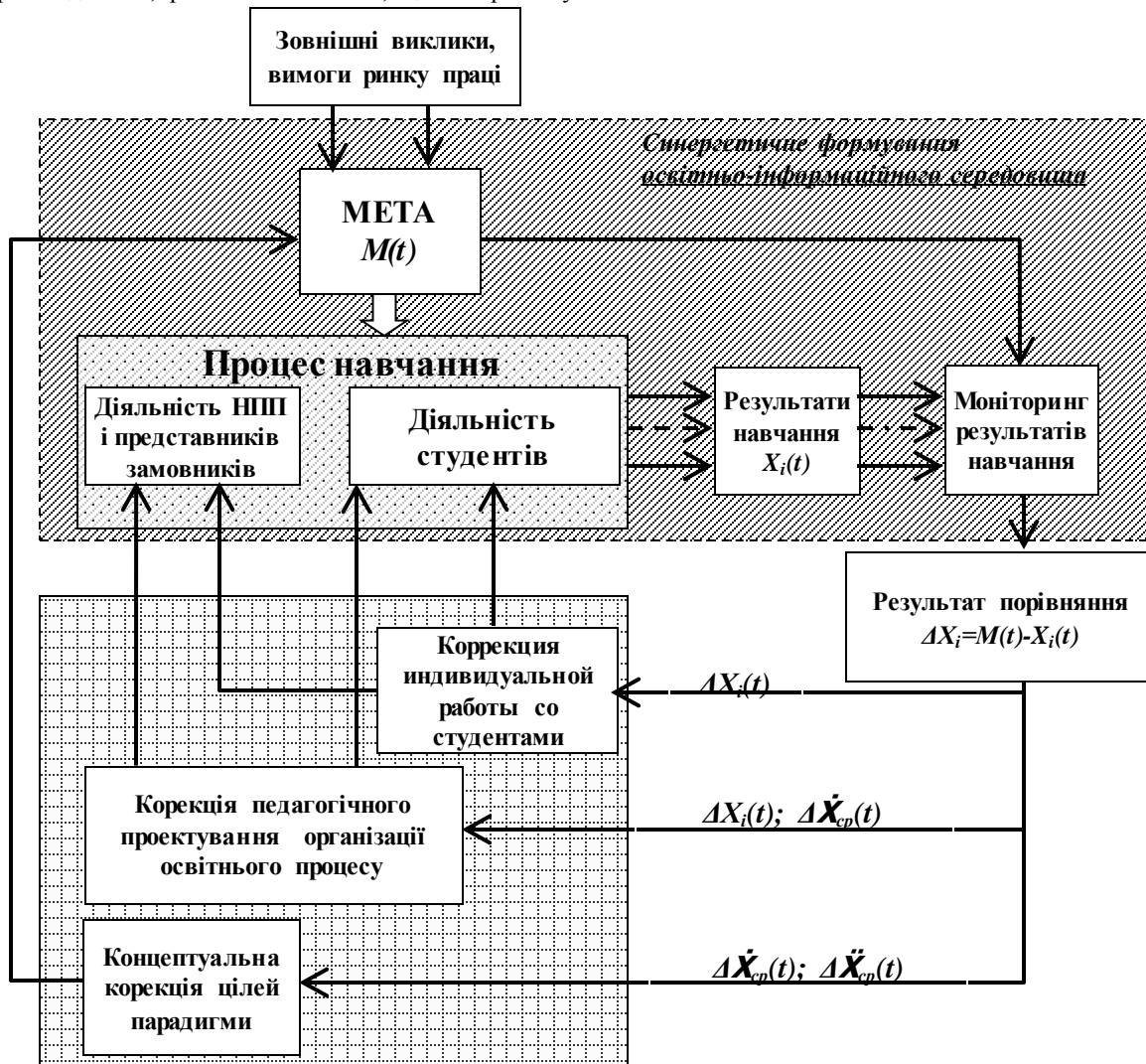

Рисунок 1. Структура освітнього процесу

В першому випадку ми говоримо про самоорганізацію освітньої системи, на яку здійснюють вплив різноманітні виклики зовнішнього середовища і вимоги, які висуваються заказниками, а також індивідуальні риси, притаманні кожному студенту, особливо в умовах студентоорієнтованого навчання; складну взаємодію між елементами освітньої системи. Все це приводить до отримання різних результатів і потребує, на підставі організованих зворотних зв'язків, внесення змін в навчально-педагогічний процес [8, 9].

В другому аспекті педагоги-дослідники пропонують формувати знання про синергетичний устрій миротворення і синергетичний світогляд за рахунок створення факультативних курсів і навіть окремої дисципліни. Але, на нашу думку, це робити недоцільно.

Для формування синергетичного світогляду як основи планетарного мислення у студентів достатньо дати основні поняття і область застосування синергетики в курсі вивчення природничих дисциплін. В подальшому синергетика має застосовуватись як засіб інтеграції навчальних дисциплін. З цією метою на вступних заняттях необхідно чітко визначити міждисциплінарні зв'язки на основі структурно-логічних схем. Але кожне наступне заняття повинно конкретизувати зв'язок між дисципліною, що вивчається, з дисциплінами, які вивчалися попередньо на рівні модулів і тем, а також орієнтувати студентів на застосування отриманих знань в подальших курсах. Реалізація даного аспекту потребує усвідомлення викладачами, що компетенції формуються результатами навчання впродовж вивчення комплексу

навчальних дисциплін, і необхідності системно-синергетичного підходу при вивченні конкретних навчальних дисциплін, систематичного та свідомого використання зворотних зв'язків для здійснення саморегуляції освітньої системи у відповідності до розробленої моделі підготовки інженерів-зв'язківців.

Формування професійної компетентності майбутніх фахівців здійснюється, як складова формування особистості, впродовж всього циклу безперервного навчання, що необхідно для можливості еволюції в кар'єрному рості. Такий перехід до наступного рівня можливий за умови їх розвитку як вертикально (підвищення кваліфікації за відповідним фахом), так і горизонтально (оволодіння суміжними професіями).

Як правило, випускники, які прибувають на підприємства після закінчення вищого навчального закладу, мають такий рівень підготовленості, що не перевищує 2-го рівня кваліфікації відповідно до Національної рамки кваліфікацій, при вимогах замовника (в освітньо-кваліфікаційних характеристиках) – не нижче 3-4 рівня. Таким чином, процес вводу в посаду майбутніх фахівців потребує допідготовки, і, як наслідок, витрат додаткових коштів і часу. Це викликає обґрунтовані претензії з боку замовників.

Такий стан справ обумовлений низкою суперечностей між тим, що і як вивчав студент у ВТНЗ, і тим, чим він буде займатися на підприємствах [3]:

- між абстрактним предметом майбутньої професійної діяльності й реальним предметом професійної діяльності спеціаліста;

- між диференціацією досвіду, знань у навчальних дисциплінах і системним використанням у подальшій трудовій діяльності;

- між опорою на традиційні засоби навчання і залучення до професійної діяльності всіх сутнісних сил особистості спеціаліста;

- між індивідуальним характером навчальної діяльності студента та колективним характером професійної діяльності, яка передбачає постійний обмін досвідом з колегами, взаємодію та спілкування з ними;

- між пасивною позицією студента в традиційному навчанні (епізодичне виконання завдань, періодичні відповіді на запитання викладача та ін.) та принциповою, активною та ініціативною позицією фахівця.

Одним із шляхів виконання вимог галузевих стандартів вищої освіти є застосування контекстного навчання, запропонованого А. Вербицьким [1, 4], яке передбачає надання крім знань і умінь, передбачених навчальними програмами, повної уяви про підприємства, де може бути задіяний майбутній фахівець, і про процеси, котрі на них відбуваються. Такий підхід можливо реалізувати саме при проведенні виробничих практик, комплексних практичних (лабораторних) занять, які виконуються лише при вивченні спеціальних дисциплін. При цьому дуже важливе значення мають двосторонні зв'язки між ВТНЗ і підприємствами – представниками замовників. Виконання поставлених завдань потребує кардинальної переробки навчальних програм, в основі якої покладено комплексне використання навчальних дисциплін із застосуванням нових педагогічних технологій, які доцільно використовуватись при їх

вивченні.

При цьому, необхідно дотримуватись умов формування професійної компетентності майбутніх спеціалістів і, як наслідок, їх конкурентоспроможності на ринку праці, а саме:

- залучення кожного студента в активний пізнавальний процес, причому не пасивного оволодіння знаннями, а активної пізнавальної діяльності, застосування набутих знань на практиці і чіткого усвідомлення, де, яким чином і для яких цілей ці знання можуть бути застосовані;

- спільної роботи при вирішенні різноманітних проблем, коли потрібно проявляти відповідні комунікативні уміння;

- вільного доступу до необхідної інформації в наукових, культурних, інформаційних центрах всього світу з метою формування власної незалежної, але аргументованої думки з тієї чи іншої проблеми, можливості її всебічного дослідження;

- постійного випробування своїх інтелектуальних, фізичних сил для визначення виникаючих проблем і вміння їх вирішувати як самостійно, так і спільними зусиллями, виконуючи під час різні соціальні ролі в професійній діяльності;

- підвищення індивідуальної майстерності викладачів шляхом періодичного проходження стажування на профільних підприємствах;

- перехід викладача на роль організатора самостійної активної пізнавальної діяльності студентів, компетентного тьютора, що значно складніше, ніж при традиційному навчанні і вимагає від нього більш високого ступеня майстерності.

Для розв'язання окреслених вище протиріч виникає нагальна потреба у структурованні змісту освіти у ВТНЗ за чітко усталеним алгоритмом. За концепцією контекстного навчання А.О. Вербицького [1], виділяються три блоки підготовки майбутнього фахівця: навчальна діяльність академічного типу (лекції, семінари, практичні заняття), квазіпрофесійна діяльність (моделювання соціального та предметного змісту майбутньої діяльності за допомогою ігрових технологій) та навчально-професійна діяльність (науково-дослідницька робота, навчальна та навчально-виробнича практика, виконання курсових і дипломних робіт).

На нашу думку, навчальна діяльність академічного типу більш притаманна при вивченні фундаментальних і професійно-орієнтованих дисциплін, в той час як квазіпрофесійну і навчально-професійну діяльність необхідно застосовувати при вивченні спеціальних дисциплін, як таких, що відіграють найбільш вагомий роль при формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців. При цьому, серед вказаних педагогічних технологій [10, с.147], доцільно застосовувати і такі як “лекція вдвох”; “лекція-бріфінг”; “лекція-консультація” тощо. такий підхід потребує залучення до проведення занять найбільш підготовлених фахівців-практиків. Такими можуть стати провідні співробітники підприємств-замовників.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що синергетика може стати нетрадиційною методологією вивчення стану та прогнозування майбутнього еволюції

освіти як великої духовної системи, а її ідеї в навчально-виховному процесі являють собою важливу умову оновлення змісту сучасної освіти з урахуванням реалій сьогодення. При цьому, ефективне управління системою вищої освіти взагалі і на рівні ВТНЗ можливе за умови усвідомлення тенденцій її розвитку та здійснення на неї такого зворотного впливу, за якого зовнішні виклики будуть узгоджуватися з внутрішніми властивостями системи.

Крім того, важливо зазначити, що реалізація компетентнісного підходу в підготовці майбутніх фахівців неможлива без контекстного навчання, яке спрямовано на формування спеціаліста вже в стінах ВТНЗ. При цьому, вирішальної ролі в формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців набувають спеціальні дисципліни.

Основними критеріями у виборі методів навчання, які забезпечують формування професійної компетентності студентів до майбутньої діяльності, є розвиток їх природних задатків, надання їм свободи для прийняття рішень, творчості, установка на співпрацю викладачів і студентів, навчання прийомом самостійної роботи, дослідницької діяльності, фактори самореалізації. При цьому, необхідно наголосити на те, що лише сумісне використання різних технологій навчання, із залученням широкого кола фахівців-практиків, при вивченні спеціальних дисциплін зробить їх максимально ефективними.

Література

1. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход : метод. пособие. / А.А. Вербицкий. – М.: Высш. шк., 1991. – 207 с.
2. Качуровський М.О., Наумкіна О.А., Цикін В.О. Синергетика нове мислення: Навч. посіб. / Сумський держ. педагогічний ун-т ім. А.С.Макаренка. – Суми: СумДПУ, 2004. – 128 с.
3. Князева Е. Н., Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем. – М.: Наука, 1994. – 236 с.
4. Кондратьева А.А. Моделирование профессиональной деятельности в системе практических занятий // Обзорная информация НИИ ВШ. - Вып.4., 1985. - С.7-14.
5. Лузік Е.В. Синергетична модель проектування освітнього середовища як основа формування планетарного мислення у майбутніх фахівців вищих навчальних закладів. / – К., 2012. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОІНМС України. Випуск № 70 частина I. – С.20-23.
6. Николис Г., Пригожин И. Самоорганизация в неравновесных системах. – М.: Мир, 1979. -512 с.

7. Окороков В.Б. Синергетика – нова світоглядна парадигма: Посібник / Дніпропетровський національний ун-т. – Д.: РВВ ДНУ, 2004. – 32 с.

8. Чупахін С.А. Роль обратных связей в процессе формирования профессиональной компетентности инженеров-связистов. Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky. – Košice, Slovakia, 2015. – Volume 3, No. 2. -p. 60-63.

9. Чупахін С.А. Модель формування професійної компетентності майбутніх інженерів-зв'язківців. Молодь і ринок: щомісячний науково-педагогічний журнал. – Дрогобич: ДДПУ, 2015. - Вип. 10 (129). - С. 119-122.

10. Чупахін С.А. Педагогічні технології контекстного навчання, які реалізуються при вивченні спеціальних дисциплін. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наукових праць. – К.: Видавництво НАУ, 2016. - Вип.8. - С. 142-151.

References

1. А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А.А. Вербицкий. -М.: В.С., 1991. - 207 p.
2. Kachurovskiy M.O., Naumkina O.A., Tsykin V.O. Sinergetyka: nove myslennya. /SDPU -Sumy: SDPU, 2004. - 128p.
3. Knyazeva E. N., Kurdumov S.P. Zakony evolutsii i samoorganizatsii slozhnykh sistem. - M.: Nauka, 1994. – 236 p.
4. Kondrat'eva A.L. Modelirovanie professional'noy deyatel'nosti v sisteme prakticheskikh zanyatiy // Obzornaya informatsiya NII VSh. - Vol. 4., 1985. -P.7-14.
5. Luzik E.V. Sinergetichna model' proektuvannya osvith'noho seredovyscha yak osnova formuvannya planetarnoho myslennya u mybutnih phahivtsiv vyschih navchal'nykh zakladiv. / – K., 2012. Institut innovatsiynykh tehnologiy i zmistu osvity MOINMS Ukrainy. Vol № 70 chapt. I. P.20-23.
6. Nikolis H., Prigozin I. Samoorganizatsiya v neravnovesnykh sistemah. -M.: Mir, 1979. - 512 p.
7. Okorokov V.B. Sinerhetika - nova svitoglyadna paradigma: Posibnyk / DNU. -D.: RUV DNU, 2004. – 32 p.
8. Chupakhin S.A. Rol' obratnykh svyazey v protsesse phormirovaniya professional'noi kompetentnosti ingenerov-svyazistov. Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky. – Košice, Slovakia, 2015. - Volume 3, No. 2. - P. 60-63.
9. Chupakhin S.A. Model' formuvannuya profesynoyi kompetentnosti mybutnih ingeneriv-svyazistiv. Molod i ryнок – Youth and market, 2015, no. 10 (129), P. 119-122.
10. Chupakhin S.A. Pedagogichni tehnologiyi kontekstnogo navchannya, yakі realizuyun'sya pri vuvchenni spetsyal'nykh dysyiplin. Visnyk NAU: Pedagoghika i psihologiya. – K.: NAU, 2016. – Vol.8. –P. 142-151.

Chupakhin S.A.,

associate professor of military training department, National aviation university, s4up@ukr.net

Ukraine, Kyiv

APPLICATION OF SYSTEM-SYNERGETIC AND CONTEXTUAL APPROACHES FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE ENGINEERS-SIGNALMEN

The article defines the contradiction between the content of education and the requirements imposed by external challenges to future specialists. For the purpose of elimination of the specified disparities there is a need of application of system-synergetic and contextual training in the educational process. That will allow to influence on formation of professional competence of future specialists, particularly engineers-signalmen. These approaches aim to student-oriented training that will provide a complete picture of the customer's enterprises and processes that occur in them during training. That training will become a basis in forming of planetary thinking of future specialists.

Key words: system-synergetic approach, contextual training, engineers-signalmen, customers.

УДК 373.2.091

Shulga L.N.,

senior lecturer, department of elementary education Zaporizhzhya regional institute of postgraduate education,
lnshulga@ukr.net

Ukraine, Zaporizhzhya

PRESCHOOL AGE CHARACTERISTICS AS SENSITIVE FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF THE CHILD

This article highlights the scientific views on the preschool age characteristics as sensitive for the development of creative abilities of the child; discloses the essence of the concepts of «creativity of preschool child» as an integrative feature of the individual, which is formed of instincts in the process of interaction with the environment and is a result of mental processes (perception, feeling, thinking, imagination memory) and is the condition for a successful ly functioned personality; gives characteristics of psychological properties of thought, imagination, perception in preschool age and identifies their influence on the development of creative abilities of the individual.

Keywords: preschooler creativity, thought, imagination, perception.

Subject of the problem. Creativity originates from the childhood and recognized in psychology and pedagogy as vital to child development. Today a crucial issue in preschool education appears to be a development of the creative abilities of the child of preschool age; as well as the task of finding innovative approaches to creative development of preschoolers. Defining creative abilities as a result of the integration of mental processes - perception, feeling, thinking, imagination, it is feasible to explore their features in the preschool years, which is considered sensitive periods for their development.

Analysis of the recent researches and publications showed that significant amount of work in the fields of psychology and pedagogy were dedicated to creative abilities of preschool children. Publications of V. Andreev, J. Bech, A. Bogush, L. Vygotsky, L. Wenger, N. Vetlugina, V. Davydov, A. Dronova, J. Guilford, E. Ilyin, A. Zhukova, O. Zaporozhets, V. Klimenko, T. Komarova, T. Kudryavtseva, A. Kulchytska, S. Lazarev, N. Leites, S. Ladyvir, A. Matjushkina, A. Melik-Pashayev, V. Molyako, A. Musica, T. Pirozhenko, V. Rybalko V. Rogozina, V. Romentsya, I. Sereda, N. Sakulina., G. Sukhorukova, V. Yakovlev and others highlighted questions about mental processes of perception, thinking, imagination of preschoolers that affect the development of their creative abilities. However, scientists do not have a common approach to define the problem of creative abilities of preschoolers. Analysis of studies of physiological characteristics of preschool age provides theoretical basis for the development of innovative approaches to the development of creative abilities in preschool children as far as artistic and creative activities.

Purpose of the article – to reveal the characteristics of preschool age as sensitive cohering with the issues in development of creative abilities of children by analyzing various researches.

Research of the main material. Psycho-pedagogical studies on creative abilities issues prove that the origins of creativity can be seen in early childhood stages, might come in different forms and are vital for child development (J. Bech, A. Bogush, L. Vygotsky, L. Wenger, N. Vetlugina, V. Davydov, A. Dronova, O. Zaporozhets, T. Komarova, V. Kudryavtsev, A. Kulchytska, N. Leites, S. Ladyvir, A. Matjushkin, A. Melik-Pashayev, V. Molyako, A. Musica,

B. Nikitin, T. Pirozhenko, N. Sakulina, G. Sukhorukova, etc.).

Thus, L. Vygotsky believes that creativity is a «normal child development» [1, p.15], V. Kudryavtsev looks at creativity as a universal and natural way of child's existence and N. Leites indicates that an inclination to creativity should be present in every healthy child during emotional communication with the outside world as a need to express personal experiences.

Based on the views of psychologists and educators on the preschool age as a source for the development of the creative person we *consider creativity as an integrative feature of the individual, which is formed of instincts in the process of interaction with the environment and is a result of mental processes (perception, feeling, thinking, imagination memory) and is the condition for a successful ly functioned personality.*

N. Vetlugina, L. Vygotsky, L. Wenger, V. Davydov, V. Druzhinin, T. Dutkiewicz, A. Zaporozhets, N. Leites, D. Lublin, V. Molyako, A. Music, R. Pavelko, M. Podd'yakov, A. Usova, G. Uruntayeva, D. El'konin and others believe that preschool age is a **sensitive period** for the development of certain mental functions (imagination, perception, thinking, etc.) and explain the sensitivity of the psyche by the rapid growth and «maturing» of the child's brain in this period. N. Vetlugina, L. Vygotsky, V. Klimenko, A. Nekrasova-Karateeva, A. Chepur, S. Arkhipova and others noted the impact of perception, imagination, thinking on the development of creative abilities of children (curiosity, unpredictability, spontaneity, commitment to research in the world the ability to create original, flexible, mobile image, cognitive activity, the need for various activities, free from dogmas and stereotypes) and prefer such characteristics of the preschool age as child's special level of activity (increased activity) in active contacts with reality, sensoryvnist (dominance sensual side) and syncretism (unity, indivisibility) perception (A. Nekrasova-Karateeva [2, p.63]).

Analysis of researches of the features of the development of the perception, imagination and thinking in preschool age allowed to determine their impact on the creativity of the child.

A. Zaporozhets, A. Karpinska, N. Vetlugina, V. Klimenko, O. Leontiev, G. Lublinska, B. Nemensky, T. Repina, N. Sakulina, B. Teplov, E. Florina, P. Jacobson and others argue about the priority of **perception** in the process of mental development of preschool age children. So, P. Jacobson noted the impression of perception as a «enormous perceptible enrichment of reality», which depends on experience and has different levels [3, p.8,14]. G. Lublinska notes that child's acknowledgement of the world begins with sensations, provides meaning to the word, which at first only accompanies sensation, and then replaces the direct effect of the stimulus, then calls for a sensational image, and children are able to see the real life. Accumulated sensory images influence the creative activity of children and enrich its products with colorful images. V. Klimenko indicates a significant role of feelings in perception, their «birth» during the meeting with novelty during the contact between the child and the subject, the impact on development of creative potential [4, p. 16].

Psychological and educational literature describes the study of the phenomenon of artistic and aesthetic perception. Modern scholars believe that artistic and aesthetic perception is the basis for the formation of creative abilities and indicate the priority of its development in the world of Beauty, describing it as an experiencing a beauty of the surrounding world, getting a sense of aesthetic pleasure and aesthetic basis for development.

With the special features of artistic and aesthetic perception of the child scientists also include: the ability to «look inside» (A. Melik-Pashayev); the ability to «enter» in an imaginary situation, to experience the beauty in life and art, emotionally respond to it (N. Vetlugina); high degree of freedom in constructing associative relationships; increased emotional reactions to immediate impressions of the senses; the ability of senior preschool children to understand and summarize their experiences caused by the results of their own artistic activity (L. Vygotsky).

B. Teplov's in describing the peculiarities of perception in art, notes that to understand poem - is, above all, to feel it emotionally and only on that basis to think about.

By V. Kuzmenko, one of the preschool age characteristics of aesthetic perception of reality is sensibility to the forms of things, perception of Beauty as a unity of form (collectively the sounds, colors, lines) and content. In this case perception becomes aesthetic only when it is emotionally colored and is associated with a certain attitude to it [5].

N. Anischenko argues about the value of the complex interaction of arts in shaping the artistic perception of preschool age children, he believes that artistic perception is the basis for spiritual and cognitive activity and sees there "an interaction of perceptual and intellectual results, creative and reproductive mental acts", by which it is carried out in the form of sensations, ideas, and associative thinking and is a complex of mental activities that is important for the formation of a «mentally-sensual activity of the individual» [6, p. 41].

I. Bila exploring age differences in the aesthetic perception of art in children, says that for younger preschoolers it is typical to have «player-game» attitude towards art images as ordinary objects, among them

emotional impressions occur more frequently than familiarity with sensory properties and qualities, and only in the older preschool age there will be the ability to perceive the artwork expressive meaning [7, p.5].

Thus, scientists call the age characteristics of **perception** during preschool age: the ability to emotional sensitivity, the ability to "enter" in an imaginary situation, experience and emotionally respond to the beauty in life and art, emotional sincerity, specific creative thinking, cognitive activity, propensity for creative activity, that should be considered in the development of creative abilities of preschool children.

An important mental process that affects the development of creative abilities, is creative **thinking**.

N. Vetlugina O. Zaporozhets, D. El'konin, R. Kazakova, E. Clapared, V. Kotyrlo, S. Ladyvir, G. Lublinska, V. Mukhina, M. Podd'yakov, N. Sakulina, E. Florina and others say that visually figurative thinking in early childhood is dominant and plays an important role in the development of creative abilities of the child.

The most significant features of thinking during child's preschool age by psychologists will be: the first connection between generalizations and the action; visibility – a child thinks, based on the available facts from personal experience or observations.

K. Ushinsky, describing the age characteristics of children thinking said: «... the child thinks shapes, colors, sounds, feelings at all ...» [8, p.266].

Psychologists believe that the effectiveness of creative thinking manifested in solving problems that require imagination and ability to perceive the surrounding world through the prism of the inner world, that is why the purposeful work on development of figurative thinking in preschoolers leads to the fact that their ideas gain flexibility, mobility, children acquire skills to operate visual images, thoughts change their relative positions, and this is the basis for the independent creation of new images in creative activities.

Regarding the development of creative abilities of the individual in artistic activities, A. Dyachenko, E. Ignatiev, V. Kanaschenkova, G. Labunska V. Mukhina and others use the term «artistic and creative thinking», the specifics of which is seeing in created images that are characterized by emotion, originality, brightness, associativity, decorative, originality.

Thus, V. Kanaschenkova interprets artistic thinking as a process of artistic perception of the world, as the phenomenon of creative thinking, which marked with originality of intellectual activity, aimed at understanding and creating artistic images and demonstrates that the development of creative thinking in children under school age is a productive artistic activity. Among the psychological preconditions of creative thinking scientists call: rich imagination; the image memory; the desire to go from concept to implementation, from thoughts to action; children's ability to transductional conclusions; understanding the semantic content of the ideological and artistic works [9, p.171].

Scientists believe, associativity to be one of the characteristics of artistic and imaginative thinking and carry it to the general properties of the human thinking, which is based on association - the relationship between psychiatric symptoms (feelings, perceptions, thoughts, feelings), in which

the actualization of one of them causes the appearance of the other [10, p.33].

Scholars and practitioners say that cause of development of associations, artistic and creative thinking becomes flexible and unique, and this affects the development of creative abilities (A. Dronova, A. Kolotylo, A. Paschenko etc.).

Psychologists link associative thinking with sensory perception, and a process of the image visualisation described as intellectual design on the «inner screen», which brings together all extracted from memory information about this subject (its shape, size, color, texture, environment and etc.) (D. Lapp). Confirmation of these views is found in K. Stanislavsky's thoughts, who emphasized that «art captures not only the vision and hearing sensations, but all five human senses. It captures, in addition, the body, thought, mind, will, feelings, memories, imagination» [11, p.288].

Scientists (L. Vygotsky, B. Galeev, L. Malovytska, L. Marx, M. Merleau-Ponty, S. Rubinstein, A. Samavskaya, K. Jung) name the phenomenon of **synaesthesia**, as one of the new aspects in the development of creative abilities of the individual, which expands the horizons of understanding of human sensory world, ways of its inreachment through the interpenetration and synthesis of various art forms. Psychology defines Synesthesia as a result of co-operation of associations, the simultaneous occurrence of two sensations during stimulation of one sensory organ [10, p.321].

The phenomenon of synaesthesia in modern science insufficiently studied and understood in different ways: as a link between certain types of art and as a result of insensitive communication in the works of art (L. Vygotsky, M. Merleau-Ponty); as one of forms of associative creative thinking, which contains not only cognitive, but also emotional and sensual act (S. Rubinstein, B. Galeev); original reaction of subconsciousness (K. Jung, I. Yermakov); specific add-on to the verbal thinking, which differs from it by the lesser abstraction, and bigger sensuality and completeness of the informational content (L. Marx).

Researchers consider Synesthesia as property of creative thinking that enables you to get a timely feeling, create a unique image and characterize it as a concentrated actualization of sense in a wide variety of its manifestations (increased sensory, emotional), and the top combination of sensations believed to be synthesis of vision and aesthetic sensibility. Thus, A. Samavsky, exploring the role of synesthesia in aesthetic sensibility, notes that the intermediary of associative connection considered to be an emotion, memory, case; he calls synesthesia as an integral part of acknowledgement, which combines the results of sensory perception in convenient and advanced way («brightness» sound «warm» colors) [12, p.150]; N. Ohannisyan believes that all people live in the world of synesteziy, that the act of synesthical thinking is happening with an involvement of unconscious and consists of visual, auditory and kinesthetic modalities; L. Malovytska calls it a sign of especially developed sensitivity (hypersensitivity) in the human being and the gift of culture, which is given to mankind for its improvement, and believes that an inclination to bright-colored and language-colored synesteziy enhanced by music lessons.

Modern Ukrainian scientists say that the success of the formation of synesthetic abilities in children depends on the development of sensory experiences, and synthesis of sensory areas of the child are happening in the process of artistic and creative activities (V. Kardashov, L. Masol). Thus, L. Masol argues that «natural abilities for visually-spacial, verbal and other child's mental operations implemented comprehensively» and mind «perceives the environment at the same time with all the senses: memory, vision, hearing, smell, touch, taste, overlapping figuratively and verbally, emotionally and practically» [13, p.20]. V. Kardashov states that among the different types of art and creative activities of the child, drawing is a synesthetic activity during which feeling are formed, their synthesis is absorbed.

Thus, scientific sources show that synesthetical abilities is an element of acknowledgement, which combine results of sensory perception, is a result of developing a creative potential of a person and is the condition development of creative talents in the artistic and creative activities.

Psychologists believe an emotions to be the most important factor in the regulation of cognition and consider «emotional intelligence» as the relationship between intelligence and emotions (L. Vygotsky, V. Davydov, W. James, A. Leontiev, S. Rubinstein), emotional imagination (O. Zaporozhets) the reasonableness of sense (V. Mukhina), sensory, primary condition of understanding (P. Jane, A. Smirnova, B. Elkonin), moral feelings in the overall development of personality (L. Bozovich, V. Mukhina, I. Sikorsky). I. Beh, L. Vygotsky, A. Zaporozhets, K. Izard, V. Sukhomlinsky, N. Trofayila and others consider emotions as the most important factor in the regulation of cognition process, and their co-functioning with the mental system considered to be the successful implementation of any activity. So, K. Izard indicates that emotion motivates, organizes and directs perception, thought and action; I. Beh sees the emotional experiences as the spiritual basis of personality structure, N. Trofayila believes that emotions are the specific form of human interaction with the environment, which aims to «acknowledgement of the world and your own place in it through yourself» [14, p.156].

Modern scholars believe that the healthy emotional development of preschoolers is provided in an environment where the child is going through a positive experience, because in this age of emotional development precedes intellectual formation and the problem of humane feelings formation during this period is of particular importance. Thus, a certain importance is given to the development of the ability to be surprised during the cognitive experience (N. Ohannisyan), acknowledgement of the phenomena of nature, its beauty, to the emotional and intellectual life in the world of games, fairy tales, fantasy, creativity (V. Sukhomlinsky [15, p.557]), deep aesthetic experience or perception of beauty creating and experiencing joy, emotions (V. Kuzmenko [5, p.115]); also the relationship of emotional and cognitive processes was noted as a conditions for creation a complex emotions for children in preschool age, also it was proved that low development of emotional sphere for preschool children causes developmental delays in their intellectual sphere (N. Trofayila [14]).

Thus, based on the applied researches we can conclude that the age characteristics of preschool *children that influence on the development of creativity, is imagery, emotion, uniqueness, brightness, associativity.*

Psychologists (A. Borovik, A. Brushlynsky, L. Vygotsky, P. Galperin, V. Davydov, O. Dyachenko, O. Zaporozhets, D. El'konin, V. Kudryavtsev, A. Kravtsov, A. Leontiev, N. Palagina, S. Rubinstein and others.) called the imagination – the process of creating human notions that in reality is not perceived and classified as a reproductive and creative.

Considering the peculiarities of imagination for preschool children, scientists say that the special feature of the imagination of children of primary school age is their brightness, emotion, appearance and ease of change, and its development is happening through playing with the subject (O. Dyachenko); during the school age the dynamism of the imagination increases, and its development is happening in the process of the plot-role-play, drawing, design, objects start being more detailed (O. Dyachenko, N. Leontiev); in the elder preschool age imagination is even more direct, arbitrary, child uses its ideas, images, feelings more freely, and child becomes able to separate them from the practical steps: convert images, feelings and thoughts about the subject in mental terms (V. Klimenko [4, p.29]).

The study of nature imagination L. Vygotsky showed that: imagination affect the nature of the emotional state of the child, selects and combines elements of reality using «laws of general emotional mark» and vice versa, the product of imagination affects feelings which are real, actually experienced in life, exciting [1, p.11]; in the art aimed at the reality, the line between realistic thinking and imagination erased, and imagination becomes an absolutely necessary integral aspect of realistic thinking [1, p.12]; movement of senses is closely related to imagination activities [1]; imagination develops gradually as a child acquiring some experience [1, p.8-9]; using the imagination is the transfer of values from one object to another, because children prefer objects, which have not secured by action [1].

Psycho-pedagogical studies show that there is ties between emotional sphere and imagination in the practice of development of creative abilities of children can have a double use: with a wealth of emotional states successfully develop imagination, and on the contrary, shape a child's feelings culture deliberately organizing fantasy (L. Subbotina).

In theoretical and experimental publications of scholars play, stories, drawing in the imagination play a big role: a kind of «realism» of children's imagination in gaming activities, drawing, the perception contributes tales of fantastic images (D. El'konin, O. Zaporozhets), imagination images are caused by the collision of realistic ideas and limited means of their implementation, which creates the need to complete the missing elements with mental imaginable images (D. El'konin); realistic approach to the tale is produced in preschool kids minds during the educational process: kids are agreeing with any fiction; in the middle school age children begin to judge the merits of the tale, based on the likelihood of events depicted in it; older preschoolers strengthened in a realistic position and begin to love «werewolves»

(O. Zaporozhets); the game kind of art is painting – «Visual modification of the game with all its characteristic features: the use and the transfer to the situation, imitative character, sympathetic imagination» (V. Romenets [16, p.62]).

One of the age features of preschoolers is the ability for **animism** (E. Taylor) or **anthropomorphism** (J. Piage), resulting in a tendency of children to examine and evaluate inanimate objects as living and treat them accordingly [10, p. 27]. Animism is found in subjects attributing the ability to act, to think, to worry (sleeps earth, sky frowns).

J. Piage convincingly demonstrated that the tendency to animate nature and objectify of the psyche, which spontaneously occurs with children 4-7 years, can be qualified as anthropomorphic. Modern American psychologist M. Berzonski analyzed the responses of children 5-7 years of questions about the pictures depicted inanimate objects and concluded: animistic attitude to the subject is enhanced if it is shown in dynamics; maximum of animistic reasoning accounts for children in age 5.

Therefore, we can conclude that the psychological characteristics of the child of preschool age is the basis for the development of their **creative abilities**, which should be considered as an **integrative property, which is due to age-related features – the ability to perception, emotional responsiveness, empathy, fantasy, figurative and associative thinking, animism, synesthesia – elevates the development of mental processes (perception, feeling, thinking, imagination) on the creative level and allows to achieve success in any activity.**

Conclusions. Thus, creativity can be seen as an integrative property of the individual, which is the result of mental processes - perception, feeling, thinking, imagination, memory and is a condition for successful activities.

References

1. Vuhotskiy L.S. *Voobrazhenie I tvorchestvo v detskom vozraste / L.S. Vuhotskiy / Psihologicheskij ocherk* - M. : Prosveschenie, 1991. - 92 c.
2. Nekrasova-Karateeva O.L. *Detskoe tvorchestvo v muzee: Ycheb. posobie*. - M.: Vysch. shkola, 2005. - 207 c.
3. Jacobson P.M. *Psihologiya hudozhestvennogo vospriyatiya*. - M. : Izdatelstvo "Iskusstvo", 1964. - 85 c.
4. Klimenko V. *Mechanism tvorchosti: Chi mozhna yogo rozvivati? - K; Shkilniy svit* - 2002 - 95 c.
5. Kuzmenko V.U. *Estetichna obdarovanist doshikilnyka: teoretychni zasady diagnostichnoi roboti // Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. - 2013. - №8-9 (15-16), - C.114-115.
6. Anischenko N.V. *Pedagogichna interpretaciya ponyattya hudozhnyogo sprynyattya ditey doshikilnogo viku / N.V Anischenko // Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. - 2013. - № 3 (10). - C.40-44.
7. Bila I. *Rozvytok hudozhnyogo sprymannya u doshikilnomu vitsi / I.M. Bila // Pratychna psyhologiya i socialna robota*. - 2014. - № 1. - C.4-8.
8. Ushinsky K.D. *Sob. soch. V 11t. T.6. M. : Izd-vo APN RSFSR, 1949. - 518 c.*
9. Kanaschenkova V.V. *K voprosu o psihologicheskij predporykakh razvityia hudozhestvennogo myshleniya ditey doshikolnogo vozrasta. // Vector nauki TGU. №1 (8). 2012 C.168-171 [Elektronnyy resurce] Rezhym dostupu: http://edu.tltsu.ru/sites/sites_content/site1238/itml/media69595/051_kanasenkova.pdf.*

10. *Psychologichna encyclopediia* / Avtor-uporiadnik O.M. Stepanov. - K.: "Akademvydav", 2006. - 424 s.

11. Stanislavsky K.S. *Moya zhizn v iskusstve* / K.S. Stanislavsky. - M.: Iskusstvo, 1980. - 341 s.

12. Sarnavsky O.V. *Invariantnist interpretacii sinestesii ta ii rol v estetichny chuttevosti* // *Gumanitarny visnyk ZDIA*, 2010. - Vypusk 42 - С. 145-154

13. Masol L.M. *Metodika navchannia u pochatkoviy shkoli: [Pocibnyk dlia vchiteliv]* / L.N. Masol, A.V. Gaydamaqa,

E.V. Belkina, O.V. Kalinichenko, I.V. Rudenko. - H: Vesta: Vydavnytstvo "RanoK", 2006. - 256 s.

14. Trofayila N.D. *Emotivny rozvytok ditey doshkilnogo viku* // *Pedagogichni nauki, Naukovy visnyk MNU im. V.O. Suhomlinskogo* - Vypusk 1.45 (106), 2014. - С. 155 - 158.

15. Suhomlinsky V.O. *Zhivopys. Vybrani tvory. V 5 t. - T. 3* / V.O. Suhomlinsky. - K: Radianska shkola, 1977. - С. 557-565.

16. Romenets V.A. *Psychologiya tvorchosti: Navch. Posibnyk, 2-e vyd., dop.* - K.: Lybid, 2001. - 288 s.

Шульга Л.М.,

старший викладач кафедри дошкільної освіти Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, lshulga@ukr.net

Україна, м.Запоріжжя

ОСОБЛИВОСТІ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК СЕНСИТИВНОГО ДЛЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДИТИНИ

У статті висвітлено наукові погляди на особливості дошкільного віку як сенситивного для розвитку творчих здібностей дитини; розкрито сутність поняття «творчі здібності дошкільника» як інтегративної властивості індивіда, яка формується на основі задатків у процесі його взаємодії з навколишнім середовищем і є результатом розвитку психічних процесів (сприйняття, відчуття, мислення, уяви, пам'яті) та умовою успішної життєдіяльності особистості; охарактеризовано психічні властивості мислення, уяви, сприймання в дошкільному віці та визначено їх вплив на розвиток творчих здібностей особистості.

Ключові слова: творчі здібності дошкільника, мислення, уява, сприймання.

УДК 341.635:316.4.063.36 [477]

Москаленко О.П.,

старший викладач відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Україна, м. Київ

КОМПРОМІС ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО – ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Компроміс – основний засіб вирішення всіляких політичних та соціальних конфліктів, що розглядаються в даній статті.

На зміну безкомпромісності, що пов'язана протилежними політичними силами упродовж багатьох десятиріч, поступово приходять розуміння того, що компроміс є формою домовленості у вирішенні питань, що торкаються долі та інтересів усього українського суспільства.

Ключові слова: демократія, компроміс, консенсус, конфлікт.

Постановка проблеми. Впродовж всієї історії людства можна визначити, що соціально – політичний розвиток суспільства ніколи не проходив гладко, назрівали різні суперечності, перехідні в соціальні і політичні конфлікти.

Рішення конфліктних ситуацій зв'язане з подоланням цілого ряду складнощів економічного, політичного, культурного і психологічного характеру. Отже, в даний час правильно буде постановка питання про те або інше врегулювання конкретних соціально – політичних конфліктів, а не про їх повне викорінювання як таких. Найбільш переважним методом їх врегулювання є вчасне досягнення компромісу між конфліктуєчими сторонами, з'ясування чого і є **метою статті**.

Використання компромісу, як методу вибору політичної дії можливо в тому випадку, якщо учасники рішення не знаходяться один з одним в різко негативних взаєминах, тобто коли їх інтереси частково співпадають і одночасно частково стикаються. У таких ситуаціях опиняється можливим ухвалити рішення, яке не гарантує ні для однієї із сторін повноти виконання їх вимог, та забезпечує реалізацію загальної або вищої мети.

У суспільстві такою вищою метою, об'єднуючою його членів, є збереження цілісності та незалежності держави, цивільного миру і виконання загальнонаціональних завдань. Для жителів планети головним чинником, який гальмує протилежні устремління держав, виступає гарантування миру між народами, оскільки розв'язування ядерної війни ставить під питання подальше існування людства. В ім'я цих високих цінностей сторони, в певних умовах вважають за краще частково відмовитись від своїх егоїстичних претензій і прийти до єдиного рішення, що сьогодні досить актуально.

Таким чином, сьогодні роль компромісу закономірно зростає, завдяки зрілості політичних сил та забезпечення соціально – політичної стабільності.

Виклад основного матеріалу. Компроміс стиль, характерний прийняттям точки зору іншої сторони, але до певного ступеня. Пошук прийнятної рішення здійснюється переважно а рахунок взаємних поступок. Здібність до компромісу в управлінських ситуаціях цінується високо, оскільки зменшує недоброзичливість, дозволяє відносно швидко подолати конфлікт, але через

деякий час можуть з'явитись і дисфункційні наслідки. В такому випадку конфлікт може виникнути знов у зміненій формі, оскільки проблема, що породила його, була вирішена не до кінця. [1, с.452]

Компроміс в науковій літературі визначається як угода на основі взаємних поступок. Розрізняють компроміси вимушені та добровільні: перші з неминучістю нав'язуються обставинами, що склалися, а другі виникають на основі угоди з певних питань і відповідають якійсь частині політичних інтересів всіх взаємодіючих сил. На основі таких компромісів створюються багатоманітні партійні блоки і політичні коаліції.

Сучасний розвиток багатьох країн постійно змушує їх вирішувати широкий спектр політичних проблем, від яких залежить подальший цивілізаційний хід багатьох регіонів світового простору і дані принципи є основними показниками демократії та глобалізації суспільства. Мова йде про пошук політичного компромісу між різними, часто ворожими національними, соціальними, політичними силами стосовно основних цінностей, які є базовими для розвитку демократії. Без такої згоди та забезпечення її на основі політичної стабільності не може й бути сподівань про успішне здійснення радикальних структурних реформ. Яскравим прикладом досягнення політичного компромісу були події 2005 року після «Помаранчевої революції», коли правляча еліта йшла на зустріч опозиції, підписуючи меморандум про співпрацю. Хоча даним меморандум можна назвати «псевдо – консенсусом» з аналітичної точки зору, оскільки мова йде в першу чергу про економічні інтереси, а не політичні, ідеологічні чи національні. Можна дискутувати з даного приводу, але не підлягає сумніву й той факт, що це є показником поступу, певною мірою громадянськості.

Компроміс (від лат. *compromissum* – угода, згода) – згода, порозуміння з політичним противником, що досягнуті шляхом взаємних поступок. Компроміс у політичній взаємодії є однією з суттєвих ознак демократичного суспільства, важливим, визначальним його принципом, згідно з яким його учасники політичного процесу мають погоджуватися на поступки, вміти жертвувати певною дрібною часткою своєї позиції

заради досягнення згоди у головному, для встановлення взаємної прийнятності намірів та рішень. Компроміс є важливим засобом запобігання соціально – політичним, етнічним, міжнародним зіткненням, пом'якшення конфронтації, подолання внутрішньополітичних криз, уникнення розколу в суспільстві. Він буває можливим, коли його наслідком постає можливість уникнути втрат більших, ніж жертви компромісу. Політика компромісу є нагальною вимогою сучасного політичного процесу, коли за умов розвиненої соціальної багатоманітності будь-який безкомпромісний, непоступливий, «принциповий» курс, заснований на негнучких ідеологічних настановах та принципах, на «неухильній послідовності», призводить до ізоляції політичної спільноти й до виникнення кризових станів у ній.

Компроміс слід відрізнити від безпринципності, непослідовності та непередбачуваності у політиці. [2, с.107]

Компроміс – це бажання опонентів завершити конфлікт окремими поступками. Він характеризується відмовою від частини раніше висунутих вимог, готовністю визнати претензії іншої сторони частково виправданими. Сьогодні саме ця стратегія використовується найчастіше. Проте, для успішного застосування стратегії компромісу необхідне розуміння опонентами наявності рівних можливостей та задоволення тимчасовими рішеннями, щоб не втратити більшого. На певний час він доцільний, часто необхідний в політичній боротьбі, але майже ніколи не потрібний тим, хто керує державою.

Політичний компроміс (від лат. *compromissum* – угода) є формою політичних відносин, за якої розв'язання конфлікту і досягнення на цій основі угоди відбуваються взаємними поступками сторін.

Досягнення політичного компромісу як практичного втілення політичних відносин відбувається, якщо суб'єкти політики чітко знають об'єкт, предмет політичної незгоди, на вирішення якої спрямовані зусилля, усвідомлюють поступки, розуміють, як досягти їхньої межі, з'ясовують умови, за яких може бути здійснений політичний компроміс.

Політичні компроміси досягаються в основному мирним шляхом. Проте, можливі ситуації, які торкаються глибинних основ існування сторін або однієї з них. У таких випадках політичні відносини можуть мати безкомпромісний характер і вирішуватись іншими засобами, іноді шляхом насильства.

Політичне співробітництво набуває не лише вигляду компромісу, а й конкуренції у політиці. Методами розв'язання політичних конфліктів виступають: локалізація конфлікту, компроміси, консенсуси, солідарність, інтеграція, виховання і освіта, соціальний примус, встановлення стабільності, зміцнення політичних режимів та ін.

Безпосереднє розв'язання конфлікту передбачає аналіз і оцінку ситуації, вибір засобу, формування плану дій, його реалізацію та оцінку ефективності. Науковці передбачають певні стратегії виходу із конфлікту як головну лінію поведінки опонента на його завершальному етапі. До різновидів стратегії виходу з конфлікту належать:

- Компроміс – полягає у бажанні конфліктантів завершити конфлікт частковими поступками, у відмові від окремих вимог, що висувалися раніше, готовністю визнати претензії іншої сторони; ефективністю, якщо учасники конфлікту усвідомлюють рівність своїх прав та обов'язків, відчувають загрозу позбутися всього у разі поразки; може бути досягнутий за допомогою техніки відкритої розмови.

Слід особливо підкреслити, що успіх управління політичними конфліктами, його прагматизм значно залежить від поведінкових стратегій учасників, що визначаються поведінкою людей.

Здатність конфліктуючих сторін – політичних партій, рухів, організацій, їх лідерів, тощо до пошуку компромісів свідчать про їх політичну зрілість, та водночас є однією з передумов їх життєздатності. І хоча компроміс переважно буває вимушеним, він досить часто виявляється єдиною і останньою можливістю дійти до порозуміння і згоди, запобігти ескалації конфлікту, стати першим конструктивним кроком на тривалому і складному шляху його розв'язання та вирішення під впливом прагматичного прогнозування. [3, с.107]

Доречно сказати, що сучасний дослідник в галузі теорії політики О. Гьоффе вирізняв серед ознак модерного суспільства систему суспільних благ. Зокрема, було виокремлено дві характеристики доби Модерну, як суть сучасного (модерного) суспільства: перша характеристика – це суспільна легітимізація, тобто легітимізація з боку тих, кого це стосується, хто перебуває під впливом влади. Вихідним положенням цієї характеристики виступає твердження: держава існує тому, що на те є згода громадян. Інакше кажучи, є політичний консенсус між усіма громадянами держави; друга характеристика – зміст легітимізації, який полягає у єдності громадян, згоди всіх та кожного, зокрема щодо суспільного устрою, оскільки основа легітимізації модерних суспільств – це досягнення консенсусу, тому що організація суспільства може бути визнана членами цього суспільства, ґрунтуючись на загальній згоді, коли принципи такої організації влаштовують переважну кількість громадян. [4, с.4] Компроміс пов'язаний із консенсусом.

Як вище зазначено, компроміс – це згода на основі взаємних поступок між представниками різних протилежних інтересів, думок, поглядів, співробітництво, що передбачає політичний союз між різнорідними силами. Одна з головних вимог політичного компромісу – забезпечення неможливості ухилитися від його умов і право на критику тих відхилень, що означає – в основі компромісу повинні лежати певні політичні принципи або конкретні окреслені умови поведінки, без чого вимога дотримання компромісних угод на практиці неможлива. Головними умовами є визнання правоти протилежної сторони з песної проблеми, питання. [5, с.208]

Найкращою формою подолання розбіжностей у процесі підготовки компромісу є діалог, відкритий обмін думками. З політологічної точки зору, неприпустимими є такі компроміси, що ведуть до втрати політичного впливу однієї з сторін, або розглядаються однією зі сторін, як слабкість свого партнера і ведуть до вимог повних

поступок. Здатність до виважених і необхідних компромісів є однією з передумов життєздатності політичних партій і сил, а засоби досягнення та форми їх реалізації виступають одним з головних критеріїв політичної культури та сприяють забезпеченню в державі соціально – політичної та економічної стабільності.

Висновок. Проблема компромісу завжди конкретна і повинна вирішуватися з урахуванням критеріїв ефективності. Небезпечність компромісу пов'язана з тим, що не враховується іноді, розширений погляд на можливості компромісу, а також й те, що компроміс може стати засобом обману і політичної бездіяльності. Погляд на компроміс відбиває характер і ступінь зрілості політичних сил і партій. На зміну безкомпромисності, характерній протилежним політичним силам упродовж багатьох десятиріч, поступово приходять розуміння того, що компроміс є формою згоди і домовленості у вирішенні питань, що торкаються долі і інтересів всього суспільства, незалежно від конкретних політичних розбіжностей. Особливо плідними є компроміси, пов'язані із збереження миру і співробітництва. Згодом ми можемо у цьому перекоонатися на досвіді країн Західної Європи, які заклали фундаментальні засади в систему досягнення політичної стабільності. [6, с.9]

І компроміс, і консенсус відображають взаємні поступки, а тому при аналізі і обґрунтуванні стратегії компромісу важливо спиратися на правила і механізми досягнення консенсусу в реальній практиці.

Так, консенсус – це наявність між двома або більше індивідуумами схожих пізнавальних і практичних орієнтацій, що дозволяють їм встановити взаєморозуміння в деяких справах, де згода більшості будь – якого співробітництва, стосовно найбільш важливих аспектів реального порядку, знаходить відображення у погоджених діях людей, що обумовлюють існування і функціонування співробітництва.

Слід також підкреслити: між компромісом і конфліктом немає абсолютних суперечностей, компроміс означає не закінчення боротьби, а примирення. Компроміси довговічні, якщо не носять характеру диктату з боку держави і суспільства.

Компроміс існує тільки там, де існують політично зрілі сили, тому що компроміс є одним з видів шляхів вирішення конфлікту. Не буває ідеального суспільства або утопічної держави. Там, де є двоє або більше людей, завжди існують конфлікти, тому що згідно з особливостями людини, ніколи не буває одностайної згоди у всіх питаннях. Дві людини можуть дивитись на одне і те ж саме, а бачити по – різному. Дане твердження стосується як побутової сфери життєдіяльності, так і політичної.

Наша політична еліта жодного дня не може прожити без конфліктів, що пов'язане з тим, що кожна політична партія має свою ідеологію, відповідно до якої формуються її політичні погляди, програма та майбутня модель розвитку української держави. А проблема виникає тоді, коли дві політичні сили з полярно різними поглядами на розвиток суспільства. Держави зустрічаються і починають вирішувати певні питання, тобто назриває політичний конфлікт, який вирішується за допомогою політичного компромісу. Однак, у нашому політичному українському суспільстві ще рано говорити про політичну зрілість, тому що ми часто можемо спостерігати у прямому ефірі засідання Верховної Ради те, що конфлікти, які виникають під час сесійних засідань вирішуються не шляхом компромісу, а старим перевіреним способом – хто сильніший, той і правий.

Таким чином, консенсус – це взаємна згода, а компроміс – це шлях, метод, яким дану згоду можна досягти, не ображаючи жодну з сторін, тому що компроміс передбачає взаємні поступки. У такому разі і одна, і друга конфлікуючі сторони будуть задоволені.

Література

1. *Політологічний енциклопедичний словник* - К: Генеза, 1996 – 552 с.
2. *Небоженко В. С. Соціальна напруженість і конфлікти в українському суспільстві*. – К., 1994 – 167с.
3. *Небоженко В. С. Соціальна напруженість і конфлікти в українському суспільстві*. – К., 1994, С. 107 – 167с.
4. *Гюффе О. Індивід і почуття солідарності. // Політична думка*. 1997. №7
5. *Політологічний Енциклопедичний Словник. // За ред. Шемшученка Ю. С., Бабкіна В. Д. – К.: Генеза. 1997 – 400с.*
6. *Валевський О. А., Ішмуратов А. П. Політичний конфлікт в сучасній Україні: культурні виміри, структура, принципи аналізу*. – К., 2001

References

1. *Political Science Encyclopedic Dictionary* - Ky: Genesis, 1996 - 552 p.
2. *V. Nebozhenko Social tensions and conflicts in the Ukrainian society*. - K., 1994. - 167s.
3. *V. Nebozhenko Social tensions and conflicts in the Ukrainian society*. - K., 1994, S. 107 - 167s.
4. *O. Hoffe individual and solidarity. // Political Thought*. 1997. №7
5. *Political Science Encyclopedic Dictionary. // Ed. Shemshuchenko Y. S., V.D. Babkin - K.: Genesis. 1997 - 400p.*
6. *Walewski A. A., A.T. Ishmuratov The political conflict in contemporary Ukraine: the cultural dimension, structure, principles of analysis*. - K., 2001

Moskalenko O.P.,

Senior teacher of open international university of development of man «Ukraine»

Ukraine, Kiev

THE COMPROMISE AS A MEANS OF SOCIO - POLITICAL ACTIVITY IN UKRAINE.

Compromise – the main means of solving all sorts of political and social conflicts that are discussed in this article.

In place of uncompromising, connected opposing political forces for many decades, gradually comes to understand that compromise is a form of understanding in matters concerning fate and interests of the Ukrainian society.

Key words: *democracy, compromise, consensus, conflict.*

УДК 316.4.066

Панькова О.В.,

*к.с.н., доцент, провідний науковий співробітник Інституту економіки промисловості НАН України,
доцент кафедри соціології КНЕУ ім. В.Гетьмана, oks_pankova@mail.ru**Україна, м. Київ*

ПІДПРИЄМНИЦЬКА АКТИВНІСТЬ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (ВПО) УКРАЇНИ ЯК РЕСУРС РОЗВИТКУ ПРИЙМАЮЧИХ ГРОМАД: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЗАЛУЧЕННЯ¹

Автором статті здійснено аналіз стану, умов та можливостей відновлення підприємницької активності внутрішньо переміщених осіб (ВПО) України як потужного ресурсу суспільного розвитку. Визначено ключові проблеми й недоліки державного управління процесами підтримки підприємництва ВПО в Україні, перешкоди на шляху конструктивній адаптації ВПО-підприємців до нових умов. Запропоновано механізми залучення та шляхи забезпечення розвитку малого бізнесу та підприємницької активності серед ВПО заради суспільного та соціально-економічного розвитку України, її регіонів та приймаючих громад.

Ключові слова: підприємництво, внутрішньо переміщені особи (ВПО), ресурси розвитку, державне управління

Постановка проблеми. Збройний конфлікт на Донбасі та анексія Автономної Республіки Крим на даний час змусили покинути місця постійного мешкання більше 1,7 млн. українських громадян. Це безпосередньо вплинуло не лише на життя самих внутрішньо переміщених осіб (ВПО), але й на життєдіяльність територіальних громад, які їх приймають.

На сьогодні невизначеність реальних перспектив припинення бойових дій та відновлення контролю України над окупованими територіями має наслідком подальше збільшення масштабів внутрішнього переміщення населення з окупованих територій. Проте позитивним моментом є те, що вимушена внутрішня міграція населення зі Сходу України створює значний потенціал соціально-економічного та гуманітарного розвитку інших регіонів України у середньо- і довгостроковій перспективі, на основі структурних зрушень в економіці, зміною схем розселення та розвитком інфраструктури, формуванням якісно нового людського капіталу, соціальною, культурною і національною інтеграцією українського суспільства.

Мета роботи. Дослідити стан, проблеми та перешкоди з відновлення підприємницької активності внутрішньо переміщених осіб (ВПО) України, в системі державного управління – визначити шляхи перетворення підприємців-ВПО на потужний ресурс розвитку приймаючих громад.¹

Виклад основного матеріалу. Забезпечення та розвиток підприємницької активності ВПО є одним з ключових напрямів їхньої ефективної адаптації до нових суспільних умов, що сприяє їхньому самозбереженню й відновленню, органічній інтеграції в приймаючі

територіальні громади, соціально-економічному розвитку і громади, і території, на яку вони перемістилися, і країни в цілому. Адже ефективна реалізація саме цього напрямку дозволить досягти синергетичного ефекту у вирішенні цілої низки проблем, з якими стикаються ВПО та приймаючі громади. Відновлення в нових умовах підприємницької діяльності ВПО після переміщення сприяє підвищенню потенціалу розвитку приймаючих громад і територій завдяки залученню ресурсів ВПО (трудових, освітніх, професійних, фінансових тощо) для розв'язання проблем соціально-економічного характеру приймаючих громад. Там, де ВПО займають активну позицію, налагоджують внутрішні та зовнішні соціальні зв'язки для самозбереження і самозабезпечення, прагнуть конструктивно, з найменшими втратами, адаптуватися і зберегти прийнятний рівень життя, відбуваються процеси покращення ситуації, виникають сприятливі умови для розвитку приймаючих територіальних громад, а процеси інтеграції ВПО до їхнього складу йдуть гармонійно.

У цьому контексті дуже важливо створити базу державного регулювання цими процесами для того, щоб позитивний ефект закріпився і зростав. Необхідно визначити дієві механізми розвитку та підтримки малого підприємництва ВПО в Україні та її регіонах, а також розробити й реалізувати відповідні комплексні заходи, спрямовані на впровадження таких механізмів.

У документах УВКБ ООН узагальнено багаторічний міжнародний досвід захисту прав ВПО, що охоплює основні напрями діяльності, зокрема щодо реалізації їх соціально-економічного потенціалу [1]. В цьому контексті пріоритетної уваги потребують конкретні

¹ Дослідження проведено в рамках НДР ІЕП НАН України за темою «Вплив ВПО на розвиток територіальних громад: наявні та перспективні можливості», договір № 10042016

умови адаптації та інтеграції ВПО в місцевих громадах, де відповідні практичні заходи мають розроблятися на основі принципу максимізації захищеного простору (*protection space*)². Така необхідність зумовлена об'єктивним характером доволі складних соціальних відносин, що можуть виникати між ВПО та мешканцями і повноважними представниками місцевих громад.

Основними способами розширення захищеного простору стосуються дев'яти сфер діяльності – забезпечення прав ВПО, відповідальності держави, партнерства, оцінки потреб, урахування вікових, гендерних та інших відмінностей, справедливості, орієнтації на місцеву громаду, взаємодії з ВПО і створення умов для їх самозабезпечення, підтримка розвитку підприємницької активності ВПО.

Підтримка та розвиток малого та середнього бізнесу (МСБ) є одним з ефективних напрямів вирішення соціально-економічних проблем України, її регіонів і територій через залучення наявних людських ресурсів до процесів місцевого розвитку. Тож певна робота за цим напрямом почалась фактично відразу після виникнення явища масового переміщення людей із зон, що постраждали від збройного конфлікту, на територію України. Але на сьогодні стан розвитку малого підприємництва ВПО залишається незадовільним.

Однією із доволі складних проблем, пов'язаних із розвитком малого підприємництва ВПО, є значна територіальна нерівномірність розподілу ВПО, більшість з яких осіли в Східних регіонах України. Навантаження на територіальні громади цих регіонів є набагато більшим, ніж навантаження на територіальні громади Західних регіонів, тому більшими є інтенсивність та концентрація відповідних проблем, пов'язаних із реінтеграцією ВПО, в тому числі і шляхом розвитку малого підприємництва. І хоча дослідники зазначають, що дані щодо регіонального розподілу саме підприємців з числа ВПО відсутні, регіональна специфіка є очевидною. Найбільша концентрація ВПО зафіксована у Донецькій та Луганській областях – 738,6 тис. осіб або 51%. Серед регіонів, де в найбільшій мірі локалізовані ВПО варто відзначити Харківську область (184 тис. або 13%), Київську область та м. Київ (147,5 тис. або 10%), Запорізьку (98,7 тис. або 7%), Дніпропетровську (73 тис. або 5%) області. Найбільша концентрація ВПО у регіонах, які межують між собою, зокрема Донецька, Луганська, Харківська, Дніпропетровська, Запорізька області – 81% [2]. Відповідно, чинна система державного і регіонального управління має враховувати виражені регіональні диспропорції, адже навантаження на приймаючі громади Східних регіонів (які самі по собі відчутно постраждали внаслідок подій на Сході – через розрив економічних та соціальних зв'язків із тимчасово окупованими територіями) є значно більшим, ніж навантаження на територіальні громади Західних регіонів. Треба враховувати те, що далеко не усі вимушені переселенці пройшли офіційну реєстрацію і отримали статус ВПО, тривають процеси повернення на

окуповані території через виснаження матеріальних ресурсів – передусім неспроможність сплачувати за аренду житла в місцях переселення на фоні значних труднощів з працевлаштуванням. Тому на сьогодні відкритим залишається питання обліку і реєстрації ВПО для вироблення ефективних рішень в сфері державного та регіонального управління для того, щоб побачити реальну картину концентрації і локалізації ВПО, визначення їхнього ресурсного потенціалу (у тому числі підприємницького) та можливостей. Так, за експертними оцінками, реальна чисельність ВПО на території країни у 2-3 рази перевищує зареєстровану. Найчастіше люди працездатного віку, які змогли знайти роботу на новій території та достатньо швидко адаптуватися до проживання у новій громаді не звертаються до органів влади для отримання статусу ВПО. Офіційною статистикою також не враховуються ВПО, які переїхали до інших регіонів, купили нерухомість та зареєструвалися у ній. Юридично ці особи реєструються на новому місці проживання на загальних підставах, тоді як фактично вони є ВПО. Непрямим чином це підтверджують показники реєстрації населення. Так, за даними Державної міграційної служби України найбільший приріст зареєстрованих на новому місці проживання осіб (у порівнянні з попередніми періодами) має місце у таких регіонах як: Харківська, Київська, Дніпропетровська та Запорізька області.

Бойові дії на Донбасі призвели до припинення діяльності громадян-підприємців та їх масового виїзду на підконтрольну Україні територію. При цьому значна кількість громадян-підприємців змушена була залишити на тимчасово невідконтрольній Україні території обладнання, об'єкти комерційної нерухомості тощо, необхідні для виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг. Тому наразі актуальним є питання щодо надання державної підтримки таким громадянам-підприємцям для відновлення їх господарської діяльності. За даними засобів масової інформації, на компенсацію відсотків за кредитами для малого та середнього бізнесу в бюджеті на 2016 рік у Донецькій області закладено 100 млн. грн. Кредити надаватимуться суб'єктам малого та середнього підприємництва ПАО «Ощадбанк» під 22-23% річних, з яких 10% – будуть компенсуватися з обласного бюджету. Таким чином для малого і середнього бізнесу вартість кредиту в гривні становитиме 12-13% [3].

Основними чинниками посилення скрутного становища підприємців з числа ВПО, ускладнення їх підприємницької діяльності, експерти назвали [2]:

- орієнтацію політики щодо підтримки ВПО на цілі тимчасового соціального захисту із відповідним ігноруванням потреб та проблем підприємств та підприємців, які евакуювались із зони АТО або вимушені були припинити свою діяльність. За своєю суттю статус ВПО сам по собі орієнтує підприємців не економічну активність, а на очікування державної підтримки та моменту повернення. Підприємці з числа ВПО не були

² Поняття *захищеного простору* виникло з розуміння того, що між ВПО та постійним населенням відповідних територій можуть виникати напружені стосунки, які мають не лише суб'єктивні (нетолерантність до новоприбульців, психологічне неприйняття їх культурних відмінностей

від місцевих норм і традицій тощо), а й об'єктивні передумови, зокрема обмеженість місцевих ресурсів, не розрахованих на збільшення чисельності населення за рахунок ВПО.

визначені як цільова група державної політики і практично не ідентифікуються в державній статистиці;

- обмеженість спроможності підприємців ВПО, особливо малого бізнесу, самостійно забезпечувати переведення бізнесу та адаптуватись у приймаючих громадах з огляду на труднощі евакуації активів, виробничого обладнання та майна, обмежений доступ до фінансово-кредитних ресурсів на відкритому ринку;

- неспроможність чинної політики зайнятості та підтримки підприємництва забезпечити належну державну підтримку малого та середнього бізнесу, зокрема підприємців з числа ВПО;

- неадекватність потребам ВПО чинної політики місцевого самоврядування, зокрема обмеженість доступу ВПО до ресурсів розвитку малого та середнього бізнесу у приймаючих громадах, несприятлива регуляторна політика, неспроможність органів місцевого самоврядування реалізувати політику соціальної згуртованості у сфері зайнятості та підприємництва.

Оцінки взаємодії ВПО та громад, які їх приймають, а також результати досліджень внеску соціального капіталу громадського та приватного секторів у вирішення проблем ВПО свідчать, що найбільш результативним у довгостроковому періоді форматом допомоги ВПО з боку громадських організацій та бізнесу щодо їх ресоціалізації та працевлаштування є фінансовані й реалізовані за підтримки приватного сектору проекти з розвитку підприємницьких ініціатив та самозайнятості, створення бізнес-інкубаторів і бізнес-освіти. Одним із оптимальних форматів самозайнятості та працевлаштування ВПО можуть стати соціальні підприємства як специфічна форма бізнесу, де підприємницька діяльність стає організаційно-фінансовим підґрунтям для вирішення соціальних проблем.

За даними досліджень, проведених Панцирем С.І., Шуміхіним С.В., Різніченко К.С., самі підприємці з числа ВПО відзначають, що для відновлення та успішного ведення бізнесу їм перш за все потрібні кредитні ресурси та основні фонди (обладнання, транспортні засоби) [2]. Дещо меншою мірою вони потребують інформації про бізнес-середовище, місцеві ринки збуту та нових бізнес-партнерів. Найменше, згідно з відповідями респондентів, ВПО потребують офісних приміщень та найманих працівників. Пріоритетною і значущою для ВПО-підприємців виступає проблема із отриманням кредиту на розвиток бізнесу. Менш суттєвими є проблеми із орендою чи придбанням приміщень та інших активів; із недостатністю/відсутністю інформації про можливості ведення бізнесу, із реєстрацією підприємства. Респонденти засвідчили, що найбільш суттєво на їхні проблеми впливає байдужість та бездіяльність місцевої влади та соціальних служб, аніж байдужість/негативне ставлення з боку місцевих підприємців, банків. Респонденти вважають ефективними наступні інструменти підтримки ВПО-підприємців з боку держави:

- компенсацію відсоткової ставки по кредитах комерційних банків;

- надання безповоротної фінансової допомоги на придбання основних фондів (засобів виробництва, сировини тощо);

- програми пільгової оренди приміщень і основних фондів та лізинг та надання безвідсоткових товарних кредитів. Найменш ефективним із запропонованих вони вважають інструмент маркетингової підтримки чи гарантії збуту;

- сприяння соціальній взаємодії ВПО між собою, особливо підприємців з числа ВПО, створення умов для активізації їх соціального капіталу, довіри та бажання працювати для поліпшення власного життя. Це має бути основою політики щодо забезпечення соціальної злагоди й соціальної згуртованості у місцевих громадах, які приймають ВПО, їх культурної реінтеграції та національної самоідентифікації.

Для започаткування підприємницької діяльності респонденти з числа безробітних-ВПО найбільше очікують і потребують такої підтримки, як:

- доступ до постійної консультативної підтримки по всім питанням, пов'язаним із підприємництвом;

- консультацій щодо започаткування власної справи;

- допомогу в реєстрації;

- навчання основам підприємництва.

Держава має створити умови для соціалізації найбільш активної та працездатної частки ВПО, яка не має можливостей та намірів щодо швидкого повернення додому, через працевлаштування, участь у підприємницькій діяльності, входження до ініціативних груп місцевої громади, тощо.

Дуже важливим чинником, що впливає на розвиток малого підприємництва ВПО, є нормативно-правове забезпечення цієї діяльності [4]. На цей момент стан в цій сфері не є задовільним – як свідчить аналіз існуючої ситуації, коло нормативно-правових питань щодо розвитку підприємництва ВПО, які потребують вирішення, є дуже широким [5]. Відзначається, що найбільш перспективними для стимулювання підприємницької активності ВПО представляються господарсько-правові засоби державного регулювання економіки, змістовна спрямованість яких полягає у створенні преференційного правового режиму для організації та здійснення господарювання саме на території Донбасу. Також відзначається, що в контексті розвитку малого підприємництва ВПО, відповідного доопрацювання потребує велика кількість законодавчих актів, що стосуються широкого кола питань, від повноважень органів місцевого самоврядування до питань пільгового оподаткування підприємців ВПО.

Експерти визначили пріоритети для формування та забезпечення політики підтримки й стимулювання підприємництва ВПО [2]. Ними є:

- удосконалення чинного законодавства в частині реалізації цілей політики реінтеграції та адаптації ВПО до приймаючих громад, підтримки підприємницької активності ВПО, захисту та сприяння розвитку бізнесу (МСБ) підприємців Донбасу на звільнених територіях, на Сході України (бо саме тут сконцентрована найбільша кількість ВПО), підприємців з числа ВПО, що переїхали в інші регіони України;

- виявлення серед цільових груп ВПО власне підприємців-переселенців та впровадження відповідної системи обліку та оцінки їхніх потреб, умов їх задоволення для надання адресної підтримки;

- створення сприятливих інституційних умов для збереження та розвитку підприємницької активності ВПО, а також узгодження інституційної основи регуляторної політики, її організаційно-правових механізмів з цілям політики підтримки підприємництва ВПО, передусім на регіональному та локальному рівнях.

Україна має виробити чітку політику щодо розв'язання проблем ВПО на національному, регіональному, місцевому рівнях. Серед пріоритетів державної політики України щодо збереження та відновлення внутрішніх та соціальних ресурсів ВПО, їх конструктивної адаптації до середовища приймаючих громад першочерговими виступають такі:

- створення сприятливих умов і стимулів для відселення мешканців Донбасу, передусім підприємців з окупованих територій, із зони АТО для збереження та використання їх ресурсного потенціалу на потреби розвитку України та її регіонів;

- визначення прав представників малого та середнього бізнесу серед ВПО та механізмів їх захисту у випадках збереження зв'язків із бізнесом, який залишився на непідконтрольній Україні території;

- адаптація і підтримка бізнесу ВПО у приймаючих громадах;

- працевлаштування ВПО на новостворених державних підприємствах у місцях найбільшої концентрації ВПО;

- експертна підтримка та супровід підприємців з числа ВПО;

- забезпечення доступу ВПО до ресурсів бізнесу у приймаючих громадах;

- відшкодування втрат ВПО.

Інформаційна база системи обліку ВПО обов'язково має включати додатковий блок, що стосується даних про підприємців з числа ВПО. На систематичній основі має бути запроваджений моніторинг стану і динаміки змін ситуації з розвитку МСБ ВПО-підприємців. Більшість експертів наголошують на тому, що необхідно виділити підприємців ВПО у окрему цільову групу для надання їм адресної підтримки. А серед заходів та інструментів підтримки підприємництва ВПО найбільш ефективними виступають:

1) запровадження системи підтримки стійкого розвитку бізнесу, перш за все малого та середнього, на всіх стадіях розвитку;

2) податкові пільги та пільгове (безвідсоткове) кредитування; спрощена дозвільна система;

3) грантова чи безповоротна фінансова допомога;

4) надання консультативних послуг, юридична допомога;

5) фінансування бізнес-планів у повному обсязі, а не у формі одноразової виплати допомоги по безробіттю;

6) маркетингова підтримка і забезпечення доступу до інформації про місцеві ринки;

7) державне фінансування допоміжних функцій малого бізнесу (юридичне, бухгалтерське обслуговування);

8) податкові канікули.

Висновки. Розробку та впровадження інституційних, нормативно-правових, інформаційно-комунікаційних та організаційних механізмів розвитку підприємництва ВПО доцільно проводити шляхом реалізації наступних заходів стратегічного характеру в системі державного та регіонального управління:

- вироблення стратегічного бачення, визначення і реалізація адекватної державної та регіональної політики щодо розв'язання проблем ВПО на усіх рівнях управління, особливо – на місцях – в приймаючих громадах;

- розробка концепції регіональної інтеграції ВПО у громади, які їх приймають, що має ставити за мету формування системи соціокультурної організації суспільства із розвиненими механізми інтеграції внутрішніх мігрантів і підтримки їх підприємницької активності з урахуванням необхідності забезпечення балансу інтересів приймаючих громад і вимушених переселенців для збереження та подальшої реалізації їх потенціалу на потреби розвитку.

- розробка концептуальних засад та визначення механізмів реалізації комплексної Стратегії підтримки та розвитку підприємництва серед ВПО та залучення потенціалу підприємців-ВПО на потреби приймаючих громад на засадах балансу інтересів, соціального діалогу.

Основними напрямками впливу ВПО на розвиток приймаючих громад виступають наступні:

формування системи багатоканального фінансового забезпечення можливостей інтеграції ВПО в територіальні громади;

розвиток доступного іпотечного кредитування; забезпечення доступності ВПО до програм мікrokредитування для розвитку або розширення малого та середнього бізнесу;

розробка податкових преференцій для суб'єктів господарювання, які працевлаштовують ВПО;

проведення інформаційних компаній щодо забезпечення неупередженого ставлення до ВПО;

забезпечення умов для розвитку соціального підприємництва серед ВПО та членів приймаючих громад;

створення можливостей для розвитку або розширення смності соціальної інфраструктури громади;

забезпечення доступності до земельних, матеріальних та технічних ресурсів для ВПО для ведення підприємницької діяльності;

створення можливостей для збереження, відтворення та розвитку людського та трудового потенціалів ВПО та членів громади;

створення правових засад для перереєстрації підприємств малого бізнесу в межах територіальних громад;

формування соціального потенціалу ВПО та умов перетворення його в соціальні ресурси громади;

підвищення професійного рівня, обізнаності державних та посадових осіб відносно законодавства та програми щодо ВПО для їх ефективної імплементації;

підтримка організацій громадянського суспільства, які створені ВПО та які надають допомогу ВПО та іншим

категоріям громадян, постраждалих внаслідок подій на Сході України та у АР Крим;

Реалізація цих заходів дозволить залучити потужний потенціал вимушених переселенців задля стабілізації соціально-економічної ситуації в регіонах України та зміцнити ресурси приймаючих громад та територій локалізації переселенців. Потужні самоорганізаційні процеси серед усіх категорій ВПО, передусім представників малого, середнього і крупного бізнесу, представників наукової, інтелектуальної, управлінської еліти можуть перетворити ВПО на суб'єкт конструктивних інноваційних перетворень в Україні в цілому заради миру, заради надійного щасливого майбутнього.

Література

1. УВКБ ООН в Україні. Правові документи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovi-dokumenty-m>.
2. Панцир С.І., Шуміхін С.В., Різніченко К.С. Зелена книга політики підтримки малого підприємництва внутрішньо переміщених осіб. – Київ, 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2015/09/CIPO-A4-new-333-2.pdf>.
3. Програма компенсації відсотків за кредитами малому бізнесу Донецчини запроцює наступної весни - Жєбрівський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rbn.cc/ua/regional-news/6757-programa-kompensacii-vidso tkiv-za-kredytamy-malomu-biznesu-donechchynu-zapracujuje-nastupnoji-vesny-zhebrivskij>.
4. Правове забезпечення підприємницької активності внутрішньо переміщених осіб : брошура / під заг. ред. В.А.

Устименка ; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. – Чернівці: Десна Поліграф, 2015. – 152 с.

5. Устименко В., Нєстеров Г. Партнерство влади і бізнесу в контексті активізації підприємницької діяльності внутрішньо переміщених осіб: повноваження органів місцевого самоврядування // Вісник Національної академії правових наук України. – 2015, № 4 (83). – с. 40-53.

References

1. УВКБ ООН в Україні. Правові документи // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovi-dokumenty-m>.
2. Pancir S.I., Shumihin S.V., Riznichenko K.S. Zelena kniga politiki pidtrimki malogo pidpriemnictva vnutrishn'o peremishhenih osob. Kyiv, 2015 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: : <http://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2015/09/CIPO-A4-new-333-2.pdf>.
3. Програма компенсації відсотків за кредитами малому бізнесу Донецчини запроцює наступної весни – Жєбрівський / [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://rbn.cc/ua/regional-news/6757-programa-kompensacii-vidso tkiv-za-kredytamy-malomu-biznesu-donechchynu-zapracujuje-nastupnoji-vesny-zhebrivskij>.
4. Правове забезпечення підприємницької активності внутрішньо переміщених осіб: брошура / під заг. ред. В.А. Устименка; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Чернівці: Десна Поліграф, 2015. – 152 с.
5. Ustimenko V., Nesterov G. Partnerstvo vlady i biznesu v konteksti aktivizacii pidpriemnic'koi dijalnosti vnutrishn'o peremishhenih osob: povnovazhennja organiv misceвого samovrjaduvannja // Visnik Nacionalnoji akademiji pravovih nauk Ukrainy / - 2015, №4 (83). - s. 40-53

Pan'kova Oksana ,

PhD, Leading scientific specialist Institut Economics Industry The National Academy of Sciences of Ukraine, Associate Professor Department of Sociology Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, oks_pankova@mail.ru
Ukraine, Kiev

ENTREPRENEURIAL ACTIVITY INTERNALLY DISPLACED PERSONS (IDPs) OF UKRAINE AS A RESOURCE FOR THE DEVELOPMENT OF HOST COMMUNITIES: STATE, PROBLEMS AND WAYS OF ATTRACTING

The author analyzes conditions and obstacles for the development of entrepreneurial activities internally displaced persons (IDPs) in Ukraine. The author identifies key problems and shortcomings in the system of government support of small business internally displaced persons in Ukraine, proposes mechanisms to attract and support small business development and entrepreneurial activities among IDPs in the context of the socio-economic stability in Ukraine and its regions.

Key words: entrepreneurship, the internally displaced persons (IDPs), resources development, government management

УДК 321.1:321.7:328.128(447)

Прухницька О.В.,

старший викладач кафедри соціології КДПУУ «КП» ім. І.Сікорського

Україна, м. Київ

ВЛАДА І ОПОЗИЦІЯ В СИСТЕМІ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Сьогодні проблема політичної опозиції в контексті обговорення набула серйозного резонансу як у контексті обговорення конструктивних змін, так і на міжнародному рівні, коли політологи – науковці звертають увагу на дотримання прав і гарантій, пов'язаних з опозиційною діяльністю.

Ключові слова: боротьба, влада, демократія, опозиція.

Постановка проблеми. На нинішньому етапі розвитку українського суспільства вирішальним є створення інституту опозиції, наявність якої відповідає основним принципам демократії. Зіткнення інтересів населення, політичних пріоритетів більшості, що перемогла на виборах, та меншості, яка не перемогла, створює основу для виникнення опозиції уряду.

Отже, **метою даної статті** є розгляд різних точок зору на функціонування політичної опозиції.

Крім того, оцінюючи ступінь демократизації політичної системи України, значна кількість політологів звертається до питання дотримання прав політичної опозиції в Україні. Ось чому питання, що ми розглядаємо є актуальним.

В Україні немає Конституційно затвердженого, оформленого інституту опозиції.

Слід зазначити, що українське суспільство поступово приходить до розуміння, що бажання деяких представників влади в центрі та в регіонах не мати вільної опозиції, не сприяє демократизації суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. В демократичному суспільстві політична опозиція є закономірним та природним явищем, що сприяє нормальній життєдіяльності та сталому розвитку суспільства, незалежно від характеру його політичної системи, а це означає: в країні стимулюється різне суспільно-політичне життя, не забороняється діяльність різних політичних партій, рухів і громадських організацій.

Щодо причин, які зумовлюють існування політичної опозиції, можна виділити наступні:

- внутрішня суперечливість суспільства;
- соціальне розшарування;
- криза між різними прошарками населення.

Політична опозиція – це протидія, опір діючій державній владі. Політичну опозицію можна розглядати як протистояння різних суб'єктів суспільства державній владі: класи, верстви, соціальні групи, партії, рухи, окремі класи. В кожному разі йдеться не про внутрішньопартійну, а про внутрішньодержавну політичну опозицію.

Опозиція – це об'єктивне явище суспільного життя, породжене розподілом праці, соціальною структурою, рівнем життя різних груп населення, диференціацією їх потреб, інтересів і цілей. Чим вищий рівень підтримки влади з боку населення, чим вона більш легітимна, тим обмеженіші масштаби та вплив опозиції. Наявність в демократичних країнах багаточисельного середнього класу, який зацікавлений в стабільності, робить

неможливим виникнення масової опозиції. Активність опозиційних сил простежується, як правило, під час війн, економічних криз, глибоких суспільних перетворень, а економічні потрясіння, масове зубожіння стимулюють невдоволення населення, підживлюють його опозиційність. Одним з перших дослідників поняття «опозиція» був англієць Белінгбрук. Ще в XVIII ст. він обґрунтував конституційний принцип, який визначав сферу лояльної діяльності опозиції, який зводився до постійного забезпечення балансу влади, контролю та критики з боку опозиції діяльності уряду, внесення пропозицій щодо реформування державно-правових інститутів.[1; с.82]

Існують декілька критеріїв класифікації опозиції. В залежності від міри лояльності до державної влади розрізняють помірковану та радикальну (непримиренну) політичну опозицію. Перша за своєю сутністю конструктивно-критична, в більшості випадків здатна досягти консенсусу з владою. Друга відверто виступає за зміну існуючого політичного курсу з метою реалізації власної політичної лінії.

В залежності від змістовності політичного курсу опозиція може бути конструктивною та деструктивною. Перша формулює змістовні, ділові пропозиції, що відповідають національним інтересам, а дії іншої мають руйнівний для суспільства характер.

Умови функціонування формують опозицію легальну, нелегальну та напівлегальну. Легальна опозиція діє відкрито, дотримується основних законів і принципів існуючої політичної системи, вважає неприйнятним використання сили для здобуття влади. Її представники беруть активну участь в політичному житті суспільства.

Форми такої участі різноманітні: виборча діяльність, критика урядового курсу, вплив на прийняття політичних рішень, участь за певних обставин в діяльності владних структур.

Не дивлячись на наявність очевидних протиріч, влада і опозиція за цих умов виявляють лояльність один до одного, готовність до співробітництва та діалогу. Особливого значення набуває співпраця між владою та опозицією в кризових ситуаціях.

Нелегальна (підпільна) опозиція діє приховано, поза межами існуючої політичної системи. Її права та претензії не визнаються владними структурами. За власною ініціативою або ж реагуючи на репресивні дії влади щодо себе, нелегальна політична опозиція використовує насильницькі засоби боротьби, які неприпустимі для цивілізованого світу.

Напівлегальна опозиція включає в себе політичні сили, які утримуються від прямого протистояння владі, але в той же час не співпрацюють з нею.

Особливе значення набуває політична опозиція в суспільстві, яка знаходиться в перехідному стані, коли проходять глибоку зміни всього соціально-економічного устрою. В такій ситуації зростає небезпека використання насильства для досягнення політичних цілей. Якщо ж існуюча політична влада запізнюється з формуванням механізму зворотного зв'язку та модернізацією політичних інститутів, політична опозиція здатна активізуватись, а її діяльність може викликати не передбачувані наслідки.

Взаємовідносини між владою та опозицією залежить від характеру політичної системи. В тоталітарній та авторитарній політичних системах вони носять антагоністичний характер. І влада, і опозиція не визнають права один одного на існування. Влада придушує та переслідує опозицію, а опозиція, в свою чергу, намагається повалити існуючу владу. В цьому випадку політика стає сферою жорстокого протистояння влади та опозиції. В демократичних політичних системах існує можливість конструктивної взаємодії політичних сил, як тих, що знаходяться при владі, так і тих, що їм протидіють. Будучи невід'ємним компонентом демократичного суспільства і правової держави, опозиція не передбачає насильницьких дій з метою захоплення державної влади. Проблема взаємовідносин влади та опозиції особливо актуальна для посткомуністичних країн, в яких владі протистоять сили реставраторського напрямку та демократичні опоненти запроваджуваному курсу. Практика свідчить, що суспільство, яке реформується, з необхідністю вступає в етап, коли невдоволення частини населення цим курсом, що проводиться, породжує не тільки антидемократичні тенденції, але й демократичну опозицію, взаємодія з якою потребує від влади лояльності, готовності до діалогу з проблем корегування курсу реформ і реалізації конструктивних альтернатив йому. При цьому повинен виконуватись один з основних постулатів у відносинах між політичною владою та опозицією демократичного суспільства: влада повинна уникати завищеної самооцінки себе в якості єдиного носія демократичних цінностей, вміти вірно співвідносити стратегічні та практичні аспекти внутрішньополітичної боротьби.

З боку демократичної опозиції вимагається відповідальне ставлення до діалогу з владою, відмова від жорсткої та безкомпромісної критики, здатної викликати негативні для демократичного процесу наслідки. Непоступливість демократичної опозиції та зацікненість на справедливості перш за все власних пропозицій може стати причиною руйнації демократичного електорату і послаблення загального потенціалу системи. В будь-якому разі в механізмі прийняття рішень пріоритетними мають бути базові демократичні цінності, а не кон'юктурні міркування збереження або отримання влади.

Політичне протистояння влади та опозиції в Україні вперше набуло серйозних масштабів у 1989 році, коли в епіцентрі політичної боротьби перебували питання про вибори до Верховної Ради УРСР та місцевих органів

влади. Фахівці інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР констатували: «Створюється ситуація, коли актуальні питання, висунуті на порядок денний діалектикою демократичних процесів перебудови, слабо або зовсім не вирішуються в рамках існуючої моделі суспільних відносин» [2, с.62]

Найбільш поширеними та дієвими формами впливу на опозицію на офіційну владу в той час були демонстрації, мітинги, страйки, пікетування, голодування, тощо. Дедалі ці акції були більш масштабними, охоплювали значну частину населення в різних регіонах країни, а причиною цього була існуюча система, в якій партіям виділена другорядна роль. Помиляється той, хто вважає, що перехід до парламентської форми правління можливий лише за умов створення впливових політичних партій.[3, с.4] Для того, щоб на партії покласти свої надії, вкладати сили та кошти, у них повинна бути перспектива, якої поки що немає.

Характеризуючи владу та опозицію сучасної України, можна констатувати, що вони мають переважно одне коріння. В складі депутатських функцій опозиційних партій та блоків також є представники великого та середнього бізнесу, для яких головна цінність депутатського мандату – захист цього бізнесу політичними засобами, намагання запобігти перерозподілу власності або мінімізувати втрати від нього. Як і влада, українська опозиція схильна віддавати перевагу кулуарним способам політичної діяльності. Прикладом цього є підтримка окремими опозиційними фракціями програми політично та економічно чужого їм уряду В. Януковича, а також підтверджено лідерами КПУ та СПУ факту їх кулуарних переговорів з головою адміністрації президента про підтримку фракціями лівих партій законопроекту про зміни в Конституцію, який підготувала президентська адміністрація [2, с.8]

Як і влада, опозиція схильна до агресивності у відношенні до опонента і навряд чи відмовиться від методів силового тиску на нього, що красномовно демонструють ЗМІ, особливо, під час президентських перегонів 2014 року. Саме вони і розділили український електорат на дві частини, які дотримувались протилежних політичних позицій та спонукали події, подальший розвиток яких міг би дати непередбачувані наслідки. Виборці на Сході, як і на Заході України дивились ті канали телебачення, читали ті видання, чули тих політиків, які їм більше імпонували, говорили рідною їм мовою. Майже жодні засоби масової інформації не давали неупередженої, нейтральної інформації за участю як владних, так і опозиційних структур.

Цивілізований діалог між владою та опозицією можливий лише за умов цивілізованості його учасників. Демократична практика поняття влади пов'язує її не з персоналіями, а з правлячою політичною партією. В нашій державі, поки що, навіть формально, немає партії, що перебуває при владі.

Тому ми маємо певний парадокс: електорат оцінює ефективність та спроможність влади за результатами та наслідками економічної та соціальної політики уряду, але сам уряд в наших умовах жодного разу не репрезентує

владу. Більше за те, успіхи чи прорахунки урядової діяльності аж ніяк не впливають на долю парламенту, оскільки відповідальністю за його роботу інші владні структури не обтяжені. Збалансування цих двох гілок влади можливе через розподіл відповідальності за діяльність уряду між ним та Верховною Радою, а це можливо при створенні політично – концептуальної більшості, як блоку політичних партій, що відповідають за реальність та життєздатність цієї програми. Соціально-економічна парадигма блоку правлячих партій мусить стати відповідною парадигмою уряду. Водночас, криза урядової діяльності мусить стати ознакою парламентської кризи з відповідними наслідками для цього парламенту. В наших умовах як уряд, так і парламент не можуть поки що уособлювати реальну політичну владу. Тому відношення між владою та опозицією може замикатись лише на одній особі, яка репрезентує реальну владу в країні – на президенті. В цих умовах всі здобутки, як і прорахунки належать саме йому, чого не буває в демократичному суспільстві.

Стосунки української опозиції з владою складаються поза класичними сценаріями: більшість населення країни в цій ситуації знаходиться в опозиції до влади. Справедливим буде твердження про те, що всі учасники політичного процесу, які не належать до партії влади, а в наших умовах інколи й належать, складають резервну армію опозиції.

Деякі політологи звертають увагу й на соціокультурний феномен як підґрунтя опозиційності. За культурно-лінгвістичними ознаками наша опозиція поділяється на три основні групи. Їх об'єднує те, що всі вони не сприймають цю державу і цю владу як свою власну саме за культурно - цивілізаційними параметрами. По-перше, для носіїв української культури влада і структури, які вона розбудовує, зовсім не є українськими, а тому ворожими і неприйнятними. Влада не виправдала їхніх сподівань. По-друге, для тих, хто відчуває себе росіянином, Україна дискомфортна, оскільки надто українська. Третє-це духовні послідовники комуністичної цивілізації, які складають стійку опозицію до будьякої влади. Таким чином маємо в одному суспільстві три різних культури, що формують три типи опозиційності до влади [5, с.300]. Доки не вирішиться проблема гармонійного, толерантного балансу цих трьох складових, наше майбутнє залишиться невизначеним, приреченим на не прогнозовані конфлікти. Найменш захищеною частиною нашого соціуму є українство. Так, за всі роки незалежності наша держава не стала українською державою, а державою влади та олігархів.

Останнє десятиліття протистояння, як правлячої, так і опозиційної еліти призвели до того, що стратегічний курс України, як у внутрішній, так і в зовнішній політиці, на практиці залишився невизначеним. Існує величезна різниця між деклараціями та реальною дійсністю нашого політичного та соціально-економічного життя. У внутрішній політиці, наприклад, постійно проголошувався демократичний вибір, розбудова громадянського суспільства, захист прав і свободи громадян. На практиці в країні створена система адміністративної демократії, при якій демократичні норми існують формально, а в дійсності влада з року в рік

все більше намагалась контролювати вибір громадян. І прорахунок влади в тому, що вона не реформувала свої передвиборчі технології, своєчасно їх не обновлювала, інколи доводячи їх до абсурду. Це призвело до масового обурення електорату і, в першу чергу, української національної інтелігенції.

Вихід з положення, що склалося на сучасному етапі державотворення в Україні полягає в інституціоналізації опозиції. Частина опозиційних партій дійсно сьогодні переживає труднощі з визначенням свого місця в системі координат «влада-опозиція», через що їх опозиційність має скоріше анти персональний характер, спрямований проти конкретних осіб, наприклад, проти президента, прем'єра, а не проти їх програмних положень, ідеології, тощо. Усі ці негативні чинники призводять до того, що крім неконструктивних стосунків з владою, опозиція не може повноцінно здійснювати притаманні їй у демократичному суспільстві функції.

Цивілізована діяльність опозиції в Україні неможлива без зміни засобів та методів здійснення державної влади та проведення політичної реформи, яка повинна збалансувати повноваження між президентом, парламентом та урядом і забезпечити перехід до парламентсько-президентської форми правління. Слід запровадити схему, згідно з якою виборці обирають представників політичних партій до парламенту. Представники партій об'єднуються в парламентську більшість, яка бере участь у формуванні Уряду, Партій, об'єднані в більшість, несуть політичну відповідальність перед виборцями за результати діяльності Уряду. В свою чергу, парламентська меншість створює опозицію, яка отримує право та можливість публічної критики та контролю дій Уряду шляхом внесення альтернативних пропозицій.

Висновки. Існування політичної опозиції є необхідною ознакою демократичних політичних систем, оскільки її поява та розвиток впливають із самої ідеї демократії, яка має передбачити та врахувати всі точки зору, наявні у суспільстві стосовно напрямів державного і суспільного розвитку. Тому політична опозиція є своєрідним відзеркаленням офіційної влади, що набуває свого статусу лише в процесі чесної конкурентної боротьби з іншими політичними силами і може бути замінена ними у разі невиконання своїх обіцянок та втрати народної довіри. Внаслідок цього така взаємодія влади та опозиції є важливим свідченням політичного та ідеологічного плюралізму, свободи слова і гарантією забезпечення права громадян брати безпосередню участь у політичному процесі. Це в свою чергу дозволяє визначити рівень демократизації політичної системи, тобто рівень розвитку демократії в країні.

Опозиція має свої плюси та мінуси.

До позитивних рис можна віднести таке:

- сприяння відокремленню і відображенню інтересів груп населення, яких не влаштовують пріоритети соціального чи економічного розвитку;
- критика влади та протидія окремим рішенням;
- розвиток опозиції у напрямку критики, контролю та альтернативи дає змогу владним структурам враховувати альтернативні рішення і тим самим зменшувати конфліктність у суспільстві.

Що стосується негативного, то можна зазначити:

- фанатичний опір зближенню з країнами, які мають найновіші технології;
- амбіційні претензії опозиційних лідерів, тощо.

Важливим елементом, який дозволить покращити діяльність опозиції та підвищити ефективність її впливу на виконавчу владу, є нормативне забезпечення функціонування інституту опозиції. При цьому слід звернути увагу на те, що це – одне з прав людини і громадянина. Доречно процитувати пропозиції, зроблені дослідником Французом А.Й.: «...Слід зважати, що свобода опозиційної діяльності означає таке: а) єдиною детермінантою участі або неучасті є вільний особистий вибір кожного громадянина; б) будь-який примус, погрози, підкуп або щось подібне стосовно підтримки опозиції чи офіційного курсу влади забороняються і переслідуються законом; в) групи громадян та окремі громадяни можуть вільно вести опозиційну діяльність відповідно до Конституції і чинного законодавства України, виступаючи у ЗМІ, проводячи збори, мітинги, демонстрації тощо» [6, с.35].

Література

1. Политическая энциклопедия, В 2 т. III.2 / Национальный общественно-научный фонд; Руководитель проекта Т.Ю. Семигин; Науч-ред совет: пред совета Т.Ю.Семигин.-М.; Мысль, 2010-750с.
2. Бойко О. Політичне протистояння офіційної влади та опозиції в Україні: основні прояви, характерні риси та особливості (літо 1989 р. – лютий 1990 р.) // Людина і політика. – 2003. - № 3. – с.48-62.
3. Золотухін Г. Влада – опозиція: боротьба проти себе? // Віче. – 2003. - № 10. – с.74

4. Малинкович В. Большевики и меньшевики. Политический кризис в Украине: его причины и возможные последствия // День. – 2003. – 3 Января. – с. 4 – 5.

5. Пасько І. Громадянське суспільство: влада і опозиція // Войтенко І.О., Гончарук О.С., Привалов Ю.О. Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання. Наукова збірка. – К.: Стило. 2012. – с.368.

6. Француз А.Й. Політична опозиція у демократичній державі (правові аспекти аналізу) // Бюлетень Міністерства України. – 2004. - №5. – с.45

References

1. Political Encyclopedia, В 2 v. V.2 / Natsyonalnyy socialny nauchnyy Fund; Project Director H.Yu.Semyhin; Scien-ed council, council H.Yu.Semyhin. pre-M.; Thought, 2010-750s.
2. Boyko O. Political opposition to official authorities and the opposition in Ukraine, the main manifestation, characteristics and features (summer 1989 - February 1990) // Man and politics. - 2003. - № 3. - s.48-62.
3. Zolotukhin G. Power - opposition: the fight against themselves? // Veche. - 2003. - № 10. - p.74
4. Malynkovych V. Bolsheviks and Mensheviks. Political crisis in Ukraine: the ego Causes and consequences vozmozhnyye // Day. - 2003 - 3 January. - p. 4 - 5.
5. Pasko I. Civil society: government and opposition // IO Voitenko, O. Goncharuk, Privalov Y. Civil society in Ukraine: analysis of social construction. The scientific collection. - K.: Stylos. 2012. - s.368.
6. Frenchman AJ The political opposition in a democratic state (the legal aspects of the analysis) // Bulletin of the Ministry of Ukraine. - 2004. - №5. - p.45

Pruhnytska O.V.,

Senior lecturer in Sociology KSPU "KPI" them. I.Sikorsko

Ukraine, Kiev

THE GOVERNMENT AND OPPOSITION IN THE SYSTEM REPRESENTATIVE DEMOCRACY IN UKRAINE

Today the problem of political opposition in the context of the debate has become a serious resonance in the context of the discussion of structural change and on the international level, when political scientists - scientists pay attention to the rights and guarantees relating to opposition activities.

Key words: fight, power, democracy opposition.

УДК 321.01:340.125 [477]

Чижова О.М.,

*професор кафедри викладання соціально-гуманітарних дисциплін
НПУ імені М.П. Драгоманова**Україна, м. Київ*

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПРАГМАТИЧНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Розглядаються та аналізуються погляди відомих теоретиків прагматичної теорії: В. Джемса, В. Дьюї, Ч. Пірса. Автор підкреслює: багато політиків виховані на комуністичних засадах, а це накладає відбиток дублювання політики соціалізму; однак політики молодого покоління сформували своє прагматичне бачення розвитку політичної і економічної ситуації.

Ключові слова: влада, демократія, прагматизм, прагматична орієнтація.

Постановка проблеми. Після розпаду СРСР Україна стала на шлях побудови ринкових відносин, але укріпленню економіки заважала невідосконалена законодавча система, перетинання політики з власним бізнесом, що існує понині. Слід не забувати, що нинішнє покоління виховувалося старою гвардією, а тому виникає ще одна проблема нинішнього суспільства – кадри професіоналів набираються не за здібностями, а за приналежністю до тої чи іншої сім'ї, хоча немає нічого поганого в тому, що діти наслідують своїх батьків і йдуть в політику продовжувати їх добрі справи – слугувати народу, а не так, як деякі – продовжувати їх сімейний бізнес і прикривати свої гріхи за депутатською недоторканістю. Отже, якби нам не замилювали очі обіцянками та розповідали про чесність, на жаль, у нас не було б таких політиків, які б працювали для народу. Таких одиниць, бо отримавши владу і гроші, людина змінюється на очах і знову повторюється історія з «поганими» політиками, а звідси **мета статті** – з'ясувати, що наша країна не занепала, бо у нас вистачає розумних і кваліфікованих кадрів, які спочатку думають, а потім роблять і є патріоти (люди віддані справі, а не грошам), є вольовий, роботящий народ, який в руках розумного і сильного лідера може за короткий термін вийти на перші позиції в світі, що сприятиме розвитку і достатку в кожній родині. Це дасть можливість встановлювати нормальні ринкові відносини тоді, коли ми наведемо порядок всередині нашої держави і тільки тоді, коли наш середній клас стане переважає, оскільки він являє собою стабільний розвиток економіки і міць держави, не буде багатих і бідних, а буде золота середина, яка приведе Україну до процвітання. Сьогодні ці питання *актуальні*.

Виклад основного матеріалу. Політичні процеси вимагають потребу теоретичного осмислення проблем політичного розвитку, що виникають і динамічно змінюються в сучасних умовах, хоча існуючі наукові дослідження свідчать про необхідні можливості подальшої розробки широкого кола питань, пов'язаних з процесами демократизації, які відбуваються в нашій державі. Історія розвитку української держави свідчить: використання демократичних інститутів йде по лінії стабілізації існуючого ладу, а тому слід підкреслити, що демократія – це інше поняття.

Демократія – це одна із суспільно – політичних, морально-правових і культурних цінностей. Вона

виражає права людини та єдність загальнолюдських, класових, інтернаціональних і національних інтересів у політичному житті, а демократизація – організацію та функціонування державної влади на засадах визнання народу, є джерелом та носієм суверенітету у розв'язанні проблеми суспільного врядування. [1, с.177]

Наукове розуміння демократії полягає у визначенні її як основного способу організації, упорядкування та регулювання відносин між усіма елементами соціальної структури суспільства. Тут йдеться про економічну та соціальну демократію, а рівень розвиненості громадянського суспільства залежить від співвідношення цих сторін демократії, яка і є суттєвою ознакою цього суспільства. Але при цьому необхідно додати традиційні погляди на демократію як обов'язковий атрибут тільки владної сфери.

У зв'язку з цим потрібно ширше застосовувати прагматичний підхід до розуміння процесів, що відбуваються в політичній сфері. Такий підхід передбачає єдність соціологічного й політичного вимірів прагматизму та його критеріїв: емпіричний прагматизм В. Джемса, інструменталізм Д. Дьюї, операціоналізм Бріджмена, концептуалізм Льюїса, гуманізм Шиллера.

Сьогодні у суспільній думці з прагматизмом асоціюються багато ідеалів і цінностей – народовладдя, індивідуальні свободи і права людини, плюралізм, толерантність, загальний добробут, справедливість, гласність. Як один із напрямів філософії Модерну, прагматизм претендує на проект «реконструкції філософії», який ґрунтується на критиці традицій європейської методики, зокрема, дуалістичної філософії Декарта. Однак, у реальному житті не завжди прагматизм їх гарантує, а в перехідних суспільствах, в умовах незавершеності політичних процесів, використання цих критеріїв протистоїть ідеї розвитку (плюралізм, прагматизм, демократія, наприклад, можуть призвести до послаблення керованості суспільством або навіть до встановлення недемократичних форм правління). Доцільно згадати, що ідеї прагматизму систематизував, виклав, популяризував та прогнозував Джемс, який створив власну оригінальну теорію прагматизму, що спиралася на його філософію радикального емпіризму, психологію функціоналізму та тлумачення релігійного досвіду як необхідного елемента життя людини та її практичних дій. Отже, серцевина проблематики

українських реформ має витоки з багатого світового досвіду, який зростає з потреб суспільної практики, хоча не досить реальною є адаптація цього досвіду до української специфіки.

В сучасній теорії і практиці прагматизм Дьюї переносить увагу із внутрішніх на зовнішні чинники емпіричного досвіду, а це створює умови для досягнення високих цілей в умовах трансформаційних процесів, які мають місце сьогодні в Україні та розглядаються з точки зору пізнання у реальному контексті дослідження як певний конфліктний, згідно з Дьюї, екзистенційний акт. Інструменталізм Дьюї зосереджується на питанні про придатність ідей бути інструментами оптимального вирішення проблемних ситуацій, що склалися нині в Україні. Так, можна спостерігати хаотичність соціальних трансформацій, а межі сфери соціального хаосу не залишаються зміненими, вони постійно рухаються, амплітуда цих рухів визначається тим, які компоненти домінують на тому чи іншому етапі історичного розвитку певного суспільства. Соціальний аспект прагматизму виокремлюють Браун, Колен, Мід, Морріс, Хук та інші. [2, с.310]

Реальність в Україні така, що суспільство має політичні інститути, які хоча і демократичні, але закони визначені конституцією, порушуються, завдяки чому простежується тенденція збереження стану невизначеності на тривалий час.

Ч. Пірс, В. Джемс і Д. Дьюї у своїх працях досліджували прагматизм як інструмент регулювання суспільних відносин, обожнювали значення і в кінцевому результаті істинність поняття чи судження з практичними результатами, згідно з якими основними перешкодами консолідації демократії в Україні є слабкість політичних інтересів, а також недостатньо активна участь населення в політичному житті країни. Щоб подолати ці недоліки, як твердять політологи – прагматики, потрібен час для розробки наукових гіпотез. Згідно Ч. Пірсу, наукові гіпотези повинні оцінюватися, наскільки це можливо, висновками, які перевіряються, а також їх простотою і здатністю справлятися з новим доказом. «Тінізація суспільства» стає суттєвим негативним фактором, який зменшує можливість формування наукової гіпотези, або гіпотез, необхідних при визначенні стратегії розвитку українського суспільства, що приймає характер істини на думку В. Джемса і пов'язаний з прагматизмом.

Прагматизм, як відомо, виник у 70-ті рр. у США. За Ч. Пірсом, прагматизм – це готовність діяти особливим чином, прагнення до емоційного спокою, психологічне задоволення від подолання сумніву, з метою забезпечення віддалених наслідків; він спирається на установки філософії прагматизму – корисність «зацікавленого суб'єкта» в його цілеспрямованій діяльності у сфері політичних відносин, а звідси політичний прагматизм – це орієнтація на досягнення ефекту політичної діяльності залежно від гуманістичних, моральних критеріїв без урахування віддалених наслідків; він спирається на установки філософії прагматизму – корисність, раціональність, успішність.

Слід нагадати, що американський мислитель Д. Дьюї вважав еталоном людського досвіду морально – політичний досвід, згідно з яким для України є плідним

судження науковців про актуальність проблеми пізнання та трансформації цивілізації європейського типу в рамках світового процесу. Однак, на думку вченого сьогодні виявляється розрив між двома типами людського досвіду:

- перший – це наука та її застосування до технологій, що досягли практичних успіхів;
- другий – майнові суперечності, війни, конфлікти у сфері соціально – політичного життя.

Отже, ідея Д. Дьюї полягає в тому, щоб метод, який виправдовує себе в науці, застосовувати до політичних проблем, вирішення яких визначалось не авторитетом, не власними інтересами, а розумом, інтелектом. Як і в реальному житті, необхідно подолати розрив між наукою та цінностями та привести їх до можливої єдності.

Прибічники прагматизму твердять, що традиційна філософія не має практичної значимості, що дуже важливо для сьогоденної України, вона не зв'язана з реальною діяльністю людей, їх життям, інтересами, а оперуючи поняттями політична культура, політична свідомість, будує умозорові системи, які повторюють одна одну і не здатні створити нічого нового. Лише звернувшись до практики, зробивши метою допомогу людям у задоволенні їх життєвих потреб, прагматична філософія може вийти з кризи та зробити реалізацію політичної реформи, оптимізацію розподілу функцій влади, зміцнити нову державність та усунути дисбаланс між представницькою та виконавчою владою. [3, с.425]

Мета теорії прагматизму – сприяти прагненню людей подолати труднощі, досягти розумного щастя, поглибити фактори, що сприяють проведенню процесу демократизації. Ці процеси можливо здійснити завдяки досвіду, що являє собою серію непередбачуваних ситуацій, коли кругозір людини обмежений межами умов, які вимагають від людини прийняття швидкого, миттєвого рішення.

А для того, щоб діяти безпомилково, необхідний інструмент регуляції прагматичної поведінки – інтелект. На думку Д. Дьюї, задача людини – оптимально влаштуватись у світі, а ціль прагматизму – допомогти в цілому. Людський досвід – це єдиний реальний світ справжніх цінностей, всього того, до чого прагне людина, чим вона дорожить і що хоче зберегти у житті. Людський досвід тісно пов'язаний з істиною, яка допомагає вірити в результати внутрішньої динаміки розвитку держави. Тому дія чи діяння сприймаються як стійке вірування.

Визначаючи політико – стратегічний аспект стратегічного розвитку України і враховуючи її сучасні реалії, слід виходити з того, що вона перебуває у перехідному періоді розвитку, характерною ознакою якого є боротьба між відживаючим старим і новим, що народжується з точки зору прагматизму. Складність ситуації посилюється тим, що в Україні переплітаються два різні процеси: по-перше, здійснюється перехід від стану одного із залежних регіонів наддержави до стану досить самостійної держави; по-друге, руйнується стара авторитарно – бюрократична система і робляться проби утвердити нову модель суспільного розвитку, основними характеристиками якої повинні стати: змішана економіка, політичний плюралізм, громадянське суспільство, права і свободи особи, а також політичний плюралізм. Зв'язок між цими двома

процесами складний, хоча вихідні принципи досить чітко простежуються: досягнення реальної а не тільки формальної незалежності неможливе без глибоких соціальних перетворень всередині країни, а останні, в свою чергу, можуть бути результативними лише в незалежній демократичній державі.

Нині всі колишні соціалістичні країни переживають перехідний період (від авторитарно – тоталітарного суспільного устрою до демократичної правової держави, а в майбутньому – до громадянського суспільства. Перехідний період буде значно тривалішим, ніж передбачалось: не 5, а 10-15 років і відбуватиметься поетапно – прагматично:

I етап – фундаментальна зміна усталених політичних і економічних і економічних структур;

II етап – розвиток і закріплення демократичних процесів, зміцнення економічних інститутів, стабілізація виробництва;

III етап – політична консолідація як неодмінна умова економічного піднесення.

Україна, згідно прагматичної орієнтації, завершила початковий етап перехідного періоду – проголошення незалежності та набуття атрибутів держави і економічного облаштування, прийнято Основний Закон країни.

Україна назавжди залишила минуле і повернення до нього неможливе, вона набуває контурів сучасної, повноцінної і цивілізованої держави, політичну і економічну визначеність, але, вступивши в перехідний період, наша держава лише в найзагальніших рисах визначила, куди йти, і ще менше, як це робити.

Нинішній етап перехідного періоду відбувається в перманентній кризовій ситуації, яка охопила політику, економіку, соціальну та духовну сфери.

В політичній сфері зростає апатія до владних структур, надії на стабілізацію суспільно-політичного та економічного життя після останніх парламентських та президентських виборів, Всеукраїнського референдуму не виправдалися. Вищі органи законодавчої та виконавчої влади замість того, щоб зосередити свою увагу на розв'язанні назрілих політичних, економічних і соціально – прагматичних проблем, втягнулися в нове протистояння.

Країна переживає своєрідний синдром політичної перетомки. Ще не дійшло до соціального вибуху, але не має і співробітництва, довіри.

У процесі демократизації українського суспільства відбулося впровадження елементів ринкової економіки, сформовано засади конкурентної політичної системи; відбулася інституціоналізація механізмів державної влади; прийнято Конституцію, яка забезпечила можливість консенсусу політичних сил усього суспільства з принципових питань.

Висновки. На зламі XX – XXI ст. політична консолідація демократії в Україні окреслила такі завдання: адаптацію суспільства до нового політичного механізму; забезпечення взаємної лояльності влади й опозиції; легітимізацію правлячого режиму масовою

свідомістю, подолання розриву між владою і народом, забезпечення ефективності функціонування державного управління.

Слід підкреслити, що на сьогоднішній день вплив політичного прагматизму, його засад на політичне життя в Україні зростає. З погляду сьогодення, політичний прагматизм – це не тільки утилітарний підхід до повсякденних проблем, що відзначаються вузьким практицизмом і одіозним єднанням істини з корисністю, це, насамперед, теорія про доцільну діяльність людини, важливими принципами якої є: справа, потреба практичних дій, матеріальний інтерес, вирішальна роль волі у здійсненні людського досвіду і іншій.

Головна позитивна ідея політичного прагматизму – необхідність діяти, не покладаючись на авторитет, апріорні ідеї, випадок. Лише за допомогою діяння, а не бездіяння, Україна може подолати кризу у своєму перехідному періоді розвитку. Необхідно шукати кращі варіанти, випробувати і перевіряти їх, відбирати лише найефективніші, приймати обґрунтовані рішення, тобто керуватися розумом. Суть демократії, за політичним прагматизмом, полягає в умінні компетентно робити справу в процесі вільного необмеженого експериментування.

Одним із сучасних способів розглядання і прогнозування політичних подій є системний аналіз. На раціональному рівні будуються альтернативні моделі, які дозволяють вирішити наявні політичні протистояння. Моделі являють собою два або кілька шляхів вирішення проблем, виключаючи, обмежуючи одна одну. [4, с.35]

Отже, на рівні прагматичного вирішення, яке переслідує максимальну вигоду для політичної структури при мінімальних витратах на реалізацію програми, суб'єктом політики обирається модель, яка потім реалізується на практиці. [5, с.403]

Література

1. *Політичний словник*, За ред. М. Ф. Головатого та О.В. Антоноука. – К., 2005. – 735с.
2. *Філософський енциклопедичний словник за ред. В. І. Шинкарука*. – К.: Аврис, 2002. – 511с.
3. *Філософія політики. Короткий енциклопедичний словник за ред. В. П. Андрущенка*. – К.: Знання України. - 2002. – 455 с.
4. *Шляхтун П. П. Політологія*. – К.: Либідь, 2002.
5. *Человек и общество: краткий энциклопедический словарь – справочник (политология) Отв. ред. Борцов Ю.С.* – Ростов – на – Дону: Феникс, 1997 – 540с.

References

1. *Political Dictionary. Ed .. M.F. Holovaty and O. Antonuk*, - Kyiv, 2005. - 735s.
2. *Philosophical Encyclopedic Dictionary edited .. V.I. Shynkaruk*, - K.: outline, 2002. - 511s.
3. *Political Philosophy. Short Encyclopedic Dictionary edited. VP Andryushchenko*. - K.: Knowledge Ukraine. - 2002. - 455 p.
4. *Shlyakhtun P.P. Politics*. - K.: Lybid, 2002
5. *Man and Society: Brief Encyclopedic Dictionary - Directory (Political Science) Otv. Ed. Y.S. Bortsova - Rostov - on - Don: Phoenix, 1997 - 540s.*

Chizhova O.M.,

*Professor of the Department of teaching social and humanities disciplines
NPU of M.P. Dragomanova*

Ukraine, Kyiv

MAIN DIRECTIONS OF PRAGMATIC ORIENTATION UKRAINE AT THE PRESENT STAGE

Considered and analyzed views known theorists pragmatic theory: W. James, W. Dewey, Charles Beers. The author emphasizes: many politicians brought up on communist principles and it affects duplication policy of socialism; but the policy of the younger generation, who formed his pragmatic vision of the political and economic situation.

Key words: *power, democracy, pragmatism. pragmatic orientation.*

History. Philology

УДК 5718.01

Guliyeva Ilaha Nuraddin,

*the teacher of foreign languages at Azerbaijan Technical University, ilahi80@mail.ru**Azerbaijan, Baku***THE SOURCES OF ENGLISH-AZERBAIJANI LITERARY RELATIONS**

The aim of this article is to discuss the relationship between Azerbaijani and English literature. These relations were analyzed by discussing the research done by the English scientists in the field of Azerbaijani literature and vice versa. The article also provides information about translations of important literary works from English into Azerbaijani and from Azerbaijani into English. It is possible to find information about the mutual influence of English and Azerbaijani literature on each other.

Keywords: *Nizami Ganjavi, Azerbaijani literature, Shakespeare and Azerbaijani drama, English orientalists, Nizami's ideas*

Problem statement. Since ancient times people living in different parts of the world came to know each other, especially due to commercial relations and sometimes, unfortunately, due to wars. These relations influenced not only art and architecture, but also literature of different nations. For example, there are lots of similarities between the motifs of the myths of Ancient Greece and Ancient Rome.

Exposition of basic material. Even when the nations are not very close geographically, they still can have some literary relations. In this article we will try to shed some light on English-Azerbaijani literary relations. The main goal of this article is to determine how English literature influenced Azerbaijani literature and vice versa.

Medieval Azerbaijani literature has been studied by English orientalists, a number of works have been translated into English, and research has been conducted in this field. In 1929 the works by the Azerbaijani poet M.Falaki Shirvani (1108-1146), were published by the Persian scientist H.Hasan in London. A number of selected works by the famous Azerbaijani poet Nizami Ganjavi (1141-1209) were translated into English, research was done on his writings. His name is mentioned together with the prominent representative of the English Renaissance literature W. Shakespeare (1564-1616). The manuscript of Nizami's "Khamsa" belonging to 1539-1543 is being preserved in London (The British Museum). The English orientalist W. Jones translated 20 fables from "The Treasury of Mysteries" into English for the first time and have published them in Calcutta (1786). The work was later translated into English by prof. J.Hydon and G.Hossein Darab, professor of the Persian Language at the University of London (1945). Nizami's "Leyli and Majnun" was published in London by the English orientalist J.Atkinson in 1836. This work was republished twice later (1894, 1895). Doctor R.Gelpke translated the poem into English again and has published it in 1966. Nizami Ganjavi's "Seven Beauties" came out in London in 1924. The work was translated by C.Wilson.

Nizami's oeuvre was discussed in books like "Oriental Collections" by W.Ouseley (1797) and "Biographical Notices of Persian Poets" by sir Gore Ouseley (1846). The English scientist N.Bland fully translated "The Treasury of Mysteries"

into English and published it with explanations for the first time in Europe (London, 1844).

The first part of "Iskandarnama" – "Sharafname" was translated into English in prose by Henry Wilberforce-Clarke and came out in London in 1881.

The book "The Poems of Nizami" by L.Binyon published in London is about Nizami's works. Nizami's oeuvre was highly appreciated in books like "A literary history of Persia" (1920) by E.Browne, "Classical Persian Literature" (1958) by A.Arberry, "An Introduction to Persian Literature" (1970) by R.Levy and etc.

Nizami Ganjavi's humanist ideas, subjects and motifs of his works influenced English literature. Nizami's and Shakespeare's works are close in this respect. There are a number of similarities between the works of Shakespeare and Nizami who lived four centuries before Shakespeare. Both poets opposed the social injustice and shah-king tyranny, exposed wealth and money addiction and praised pure love. Contrasts created by money and gold in the society, protest against the socio-political system were depicted both in Nizami's "The Treasury of Mysteries" (1177) and in Shakespeare's "King Lear" (1605). The subjects of Shakespeare's "Romeo and Juliette" (1595) and Nizami's "Leyli and Majnun" (1188) are identical. Shakespeare talked about the gravity of the Earth and other planets, magnetism, etc as did Nizami four centuries before Shakespeare in his works like "Khosrov and Shirin" (1180) and "Iskandarnama" (1203). We come across the notion "to be or not to be" depicted in Shakespeare's "Hamlet" in Nizami's "Iskandarnama", too. Nizami puts life against death. We can see a number of similarities between Nizami's ghazels and Shakespeare's sonnets.

A number of works by M.Fuzuli, as well as his "Leyli and Majnun" were published in London in 1970. The poem was translated into English by the Turkish poet S.Huri. The English translation of the article about the life and works of M.Fuzuli by the Italian orientalist prof. A.Bombaci's was included in the book. Orientalist E.Gibb discussed M.Fuzuli's canon thoroughly in his book "A History of Ottoman Poetry" (London, 1904).

Our famous epic "The Book of Dede Korkut" was translated into English by G.Lewis in 1974 and was published

in London. The Polish poet Alexander Chodzko lived for 10 years (1830-1840) in Azerbaijan and rendered an invaluable service by gathering and publishing Azerbaijani literary works. His "Specimens of the Popular Poetry of Persia; Adventures and improvisations of Kurroglou, the bandit-minstrel of northern Persia" was published in London in 1842. In the introduction Korgoglu was compared with the heroes of classics of the world literature, as well as with the heroes of Cervantes and Ariston.

In the books like "A Literary History of Persia" (London 1902-1924), "A Literary History of Persia" (Cambridge, 1920-24) by E.Browne, "A History of the Ottoman Poetry" (London, 1904) by E.Gibb, information about the most prominent poets of Azerbaijani literature was provided.

"The vizier of Lankaran" by Mirzah Fatali Akhundov was translated into English by W.Haggard and G. Le Strange in 1882 in London. "The Pleaders of the Court", "Monsieur Jordan and Dervish Mastali Shah", and "The Bear that Knocked Down the Robber" were published in the book "Three Persian plays with literal English translation and vocabulary" by A. Rogers. "The Deceived Stars" was translated into English by J.Edward and published in the Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland in 1895.

Azerbaijan has a special place in English literature. The first and second parts of the book "Region of the Eternal Fire: An Account of a Journey to the Petroleum Region of the Caspian" by the English traveler C.Marvin was published in London in 1884 and 1888. This book gives thorough information about the history, natural resources, especially oil reserves of Azerbaijan. Pre and post-revolutionary Azerbaijan is described in the books like "Baku: An eventful history" by J.Henry (London, 1906), translation of the Statement of the peace delegation of the Republic of the Caucasian Azerbaijan to the Paris Peace Conference" (Paris, 1919) and "Across the Caucasus" by M.Pereira (London, 1973).

"The Turkish Language of Soviet Azerbaijan" by Cyril Gordon Simpson was published in Oxford in 1957. J.Jabbaly's poem "To my daughter", S.Vurgun's introduction from "Raport", a piece from A.Abdulhasan's "War", and the "to be or not to be" monologue from W.Shakespeare's "Hamlet" in the Azerbaijani language was included in the book.

"Azerbaijani Poetry" (1971), "Azerbaijani prose", an anthology (1977), as well as S.Vurgun's "Poems" (1976) were translated into English and published by the publishing house "Progress" in Moscow.

W. Shakespeare's "Macbeth", "Othello", "Hamlet", "King Lear", "Sonnets", "Selections", "Sonnets and poems", "Dramas and sonnets", D.Defoe's "Robinson Crusoe", J.Swift's "Gulliver's travels", W.Scott "Quentin Durward", G.Bayron's "The Giaour", "Oriental Tales", C.Dickens' "Peep" (an extract from "Great Expectations"), "Oliver Twist", M.Reid's "The Headless Horseman", R.L.Stevenson's "Treasure Island", A.Conan Doyle's "The Hound of Baskervilles", R.Kipling's "Mowgli", "Fairy Tales", A. Cronin's "Hatter's Castle", J.Aldridge's "Diplomat", etc. were translated into Azerbaijani. "The Devil's Disciple" a play by B.Shaw (1856-1950) was translated into Azerbaijani ("Azerbaijan" 1985, No12) and staged.

In 1980s the translation of books from English more expanded. "Five Brothers" – a collection of English fairy tales (Baku, 1982) (translated by S.Imanova and A.Abbasov), "Faraway lands and favorite songs" – a collection of selections from English folklore and English classic works (Baku, 1986) (translated by S.Mustafa), "The World" collocation of translations (Volume I, Baku 1983; Volume II, Baku 1986), "The Happy Prince and Other Tales" by O.Wilde (Translated by E.Shikhli) (Baku, 1986) were translated into Azerbaijani and published. V.Ovchinnikov's book "The roots of an Oak Tree" about the impressions and reflection on England and English people was translated into Azerbaijani by R.Savalan.

After gaining the independence the translation of books from English into Azerbaijani has boosted in Azerbaijan. "Selected works" by W.S.Maugham (Baku, Sharg-Garb, 2010) (Translated by Yashar), "Selected works" by Oscar Wilde (Baku, Sharg-Garb, 2013) (Translated by Kamran Nazarli) were translated into Azerbaijani. Vilayat Guliyev translated George Orwell's "1984" into Azerbaijani. The book was published in 2015 by "Ganun" publishing house.

W.Shakespeare's works have had an enormous influence on Azerbaijani drama and theatre. "Shakespeare and the Azerbaijani literature" is among the richest areas of the Azerbaijani-English literary relations. H.Vazirov translated Shakespeare's "Othello" into Azerbaijani in 1892 and staged it in 1904 in Shusha. This is the first translation from English, as well as the first translation of Shakespeare's work into Azerbaijani. Later W.Shakespeare's works were translated into Azerbaijani by different people like A.Hagverdiyev (Hamlet), J.Jabbarly (Hamlet, Othello), A.Shaig (Macbeth), A.Javad (Romeo and Juliet), H.Nazaly (Macbeth), K.Ibrahim (Macbeth), M.Ibrahimov (King Lear, The Twelfth Night), A.Sabri (The Taming of Shrew), T.Ayyubov (Sonnets, Hamlet, Two Gentlemen of Verona, Winter's Tale, Anthony and Cleopatra), Anar (The Tempest), S.Mustafa (The Sonnets), etc.

Shakespeare and his works were discussed in books like "William Shakespeare" by J.Jafarov (Baku, 1964), "Shakespeare on Azerbaijani Stage" by M.Mardanov (Albom, Baku, 1964), "Hamlet in Azerbaijani" by A.Tahmasib (Baku, 1980), etc.

Research has been done in the field of English literature, especially in the field of the English-Azerbaijani literary relations. Here are some of them: "Azerbaijani literature in the works of English scientists" by R.Gayibova (Baku, 1949), "Oriental words in Byron's Oriental Tales" by I.Rahimov (Baku, 1958), "Invasive wars and wars against independence by imperialism in the works of Bernard Shaw" by I.Omarov (Baku, 1966), "Works of Desmond Stewart (On the problems of modern English anthology)" (Baku 1968) by H.Guliyev, "On issues of translation of English poetry into Azerbaijani (On the basis of Byron's Oriental Tales)" by A.Rzayev (Baku, 1969), "On the history of research of the XIV-XVI century Azerbaijani poetry in Western European Oriental Studies" (Baku, 1984) by I.Arzumanova, "Fuzuli in the English literary criticism" (Baku, 1984), "The Problem of hero in modern English prose" (On the basis of works by J.Wayne) (Baku, 1986), "Shakespeare's Heritage in Azerbaijani literature" by U.Badalbayli (Baku, 1987).

Azerbaijan occupies a special place in the works of the prominent English writer J.Aldridge. He had been in touch with the Azerbaijani community since 1969. S.Khalilov wrote a dissertation on "Azerbaijan in the works of J.Aldridge".

In the almanac "Who is who" published in London in 1978, information was provided about Azerbaijani statesmen and cultural workers.

The English subject has a special place in Azerbaijani literature. The Azerbaijani poets S.Vurgun, Rasul Rza, O.Sarivalli and B.Vahabzadeh talked about England in their works, praised the subjects like love of motherland, smartness and philosophical thinking in the works of Byron and Shakespeare.

The "Heaven and "Hell" of William Blake by G.R.Sabri-Tabrizi, the professor of Edinburgh University was published in London in 1973. The delegation of the English educational workers visited Baku in 1956. Azerbaijani Culture days were held in England in October 1978. The representatives of the Azerbaijani culture performed in cities like London, Glasgow, Manchester, Edinburgh and Manchester.

In 1926 "Arshin mal alan" was staged in English in London. Although not focusing on Azerbaijan, the movie "The Oriental Story" shot by American business circles in 1941-1942 is based on the the above mentioned comedy.

Conclusions. In this article we tried to give detailed information about the research done in both countries. On the basis of analysis, we can say that the masterpieces of Azerbaijani literature stirred interest among the English orientalists. On the other hand, English literature, especially Shakespeare's works played its role in the development of Azerbaijani drama and theatre.

References

1. Khalilli S. *In light of the literary links*. Qartal press. Baku. (in Azerbaijani language). 2002. -166 s.
2. Khalilli S. *Classical poetry and literary connections*. Azerbaijan National Encyclopedia press. Baku. (in Azerbaijani language). 2003. -164 s.
3. Khalilli S. *Azerbaijan English literary connections*. Azerbaijan National Encyclopedia press. Baku. (in Azerbaijani language). 2003. – 166 s.

Илаха Гулиева Нураддин,

преподаватель иностранных языков в Азербайджанском Техническом Университете, ilahi80@mail.ru

Азербайджан, г. Баку

ИСТОЧНИКИ АНГЛО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ

Цель данной статьи состоит в том, чтобы обсудить отношения между азербайджанской и английской литературой. Эти отношения были проанализированы с помощью обсуждения исследований, проведенных английскими учеными в области азербайджанской литературы и наоборот. В статье также содержится информация о переводах важных литературных произведений с английского языка на азербайджанский и с азербайджанского на английский язык. Можно найти информацию о взаимном влиянии английского языка и азербайджанской литературы друг на друга.

Ключевые слова: *Низами Гянджеви, азербайджанская литература, Шекспир и азербайджанская драма, английские востоковеды, идеи Низами*

УДК 94 (477.54) «1905/1907»

Малютина О.К.,

*к.и.н., доцент кафедры украиноведения и латинского языка
Национального фармацевтического университета, malutahipo@i.ua*

Украина, г. Харьков

ХАРЬКОВСКАЯ ГАЗЕТА «УТРО» О НОВОМ ИЗБИРАТЕЛЬНОМ ЗАКОНЕ И ВЫБОРАХ В III ГОСУДАРСТВЕННУЮ ДУМУ

В статье проанализированы материалы харьковской газеты «Утро» относительно нового избирательного закона от 3 июня 1907 г., раскрыто отношение прогрессивного демократического издания к этому закону, комментарии «Утра» относительно предыстории его появления – недовольство власти оппозиционным характером II Государственной думы и ее роспуск. Освещен ход выборов в Государственную думу III созыва и тактика конституционно-демократической партии во время этой избирательной кампании, отраженные на страницах либерального издания.

Ключевые слова: газета «Утро», новый избирательный закон, кадеты, III Государственная дума.

Постановка проблемы. Революция 1905-1907 гг. способствовала появлению в Харькове кадетской периодики. С ноября 1906 г. начала выходить газета «Утро» под редакцией доцента историко-филологического факультета Харьковского университета П.Г. Риттера. Ежедневная газета «Утро» (1906-1916) продолжала традиции харьковских кадетских периодических изданий. С началом революции в период с октября 1905 г. по октябрь 1906 г. местный филиал кадетской партии поочередно издавал в Харькове газеты «Мир», «Волна», «Будущее», «Девятый вал», «Накануне», которые одна за другой «временно приостанавливались» (т. е. запрещались) местной властью. Первый редактор «Утра» П.Г. Риттер, учитывая печальный опыт своих предшественников, не афишировал партийную принадлежность газеты. Новый печатный орган, унаследовав материальную базу и идейно-политическую направленность предыдущих изданий, выходил как «ежедневная политическая, гражданская, экономическая газета».

Печатный орган был рассчитан на широкие слои достаточно образованных городских читателей: преподавателей, юристов, предпринимателей, служащих, чиновников, городских рабочих. Название стало символом, отображавшим ожидания, надежды на перемены и обновление. Приоритет демократических ценностей, оперативность, достоверность, эмоциональность в подаче материала, вот, что определяло характер нового издания.

С момента появления газеты «Утро» наиболее острые и болезненные темы обсуждались на ее страницах – аграрный, рабочий, национальный вопросы, свобода слова, печати и многое другое. Одним из ключевых вопросов, по-прежнему, оставался парламентаризм, эффективность работы народного представительства, работа II Государственной думы, изменение избирательного законодательства и результаты выборов в Думу III созыва.

Цель статьи – на основе материалов харьковской газеты «Утро» проанализировать отношение прогрессивного демократического издания к новому избирательному закону от 3 июня 1907 г., комментарии «Утра» относительно предыстории появления этого

закона – работы и роспуска II Государственной думы. Освещение выборов в Государственную думу III созыва, а так же материалы «Утра», отражавшие тактику конституционно-демократической партии во время избирательной кампании.

Изложение основного материала. По составу депутатов II Дума оказалась значительно радикальнее своей предшественницы, хотя по замыслу царской администрации должна была быть более лояльной к самодержавию. Из 518 депутатских мест во II Государственной думе левые партии и группы (трудовики, социал-демократы, эсеры, народные социалисты) получили 222 места, что составляло 43% от общего количества депутатских мест. Кадеты пытались создать думское большинство, объединившись с трудовиками, октябристами, Польским колом, мусульманской и казачьей группой. Говоря о тактике партии во II Думе, кадеты заявляли, что она будет не изменой. «Утро» опубликовало интервью П. Б. Струве газете «Слово», в котором он говорил: «Мы партия конституционная и конституционные способы борьбы не выпустим из рук. Образование конституционного центра может обеспечить работоспособность Думы» [1]. Блок с левыми для кадетов был не приемлем. Едины они были только в критике правительства, а так же при проведении решений не согласных с правительственным курсом. Когда партия сдерживала революционный радикализм левых, она, несомненно, встречала поддержку правых. Обвиняя левые партии в «революционном бланкизме», кадеты всячески отстаивали «мирный парламентский путь». Тактика левых во II Думе, которые отклоняли все правительственные законопроекты и бюджет, по мнению либералов, «оказалась далеко не на высоте». Лидер кадетов П. Н. Милоков заявлял: «Я прямо считал и считаю их (левых) одной из опасностей, которая постоянно угрожала Думе. Эта мысль высказывалась и в декларации фракции без всякого смягчения или утайки» [2].

Осуждая тактику левых, сами кадеты предпочитали тактику затяжек в рассмотрении правительственных законопроектов. Кадетское руководство воспринимало роспуск Думы как постоянную угрозу и стремилось избежать явных столкновений с правительством.

Выдвинув лозунг «сохранения думы», они отказались от лозунга «ответственного министерства», пошли на сокращение своих программных требований и прекратили «злоупотреблять» запросами в адрес исполнительной власти. Они сняли с обсуждения вопросы о смертной казни, политической амнистии, добились принципиального одобрения бюджета, таким образом, укрепив доверие к царскому правительству со стороны его западноевропейских кредиторов. Однако в Думе кадеты сохраняли довольно резкий оппозиционный тон. Их не могли удовлетворить ни программа правительства, ни тем более методы ее реализации, которые, в конечном счете, способствовали обострению политической и социальной напряженности в стране.

Некоторое смещение кадетской фракции вправо не помогло эффективной работе новой Думы. В ней активизировались как правые, так и левые фракции. Агрессивные столкновения между идейными противниками, шум и гвалт, оскорбительные выкрики с мест стали обычным явлением думских заседаний. Председатель Думы кадет Ф. А. Головин не имел решительности и воли пресекать безобразные выходки, а оставшиеся безнаказанными правые и левые депутаты распалились все более и более. «Утро» опубликовало наиболее яркие выдержки из письма профессора Мартенса, в котором он как частное лицо делился своими наблюдениями по поводу работы Думы: «Представительное собрание в котором раздаются лишь речи полные риторических излияний, недовольства и безграничной ненависти, не может создать нового порядка в государстве... Каждый из депутатов говорит, как член своей партии, и никто не говорит как гражданин... Неспособность понять законную естественную роль Думы подписывает для нее смертный приговор» [3].

Деструктивная позиция левых, оппозиционность центра, поведение правых, компрометирующее идею народного представительства, предопределили судьбу Думы. Тему возможного роспуска II Думы «Утро» поднимало с самого начала ее работы. В конце мая, когда угроза стала реальной, количество публикаций «К слухам о роспуске Государственной думы» значительно увеличилось [4].

1 июня глава правительства П.А. Столыпин выступил в Думе с обвинениями в адрес депутатов от социал-демократической фракции, которые якобы готовили военный переворот. Столыпин настаивал на отстранении от участия в заседаниях Думы 55 социал-демократов и немедленного лишения 16 из них депутатской неприкосновенности. Дума требовала доказательств и передала вопрос для изучения в комиссию, заключение которой должно было быть оглашено 4 июля. Не дожидаясь ответа Думы, Николай II 3 июня распустил Думу, опубликовал измененный избирательный закон и назначил выборы в новую Думу, которая должна была собраться 1 ноября 1907 года.

Значительное внимание газета «Утро» уделяла событию, происшедшему накануне роспуска II Государственной думы, в котором были задействованы видные представители конституционно-демократической партии. В субботу 2 июня в 12 часов ночи четверо

кадетских депутатов (В.А. Маклаков, П.Б. Струве, М.В. Челноков, С.Н. Булгаков), ранее имевшие неофициальные контакты со П.А. Столыпиным, отправились на встречу с председателем Совета министров в надежде как-то разрешить думский кризис. П. А. Столыпин держался доброжелательно, но был непреклонен. Этот поступок, получивший ироническое название «хождение к Каноссу» или «чашка чая с премьером», послужил причиной широкого возмущения против его участников в рядах кадетской партии.

«Утро» опубликовало перепечатку письма из кадетской «Речи», в котором упомянутые депутаты давали пояснение своим действиям: «Цель этой поездки – сделать последнюю попытку к выяснению политического положения. Попытка эта была предпринята по нашему личному почину, за нашей личной ответственности без чьего-либо ведома или уполномочия» [5]. В связи с этим событием состоялось экстренное заседание Центрального комитета партии Народной свободы, которое осудило «легкомысленный тактический шаг» своих членов. Было признано, что поступок отдельных депутатов был неожиданным для большинства партии, ее Центрального комитета и думской фракции. Указывалось, что отдельные члены без ведома партии не имели права предпринимать действия, ответственность за которые несет вся партия. Депутаты публично признали свою личную ответственность, слухи об их выходе из партии были опровергнуты в прессе [6].

Роспуск II Государственной думы и новый избирательный закон «Положение о выборах в Государственную думу», принятый царем без утверждения народного представительства, «Утро» оценило как государственный переворот, но комментировало без эмоций, в достаточно спокойном, деловом тоне.

В газете сразу появились полная публикация этого обширного и сложного документа, а так же анализ его основных положений [7]. Было отмечено, что общее количество депутатов в Думе сокращается на 100 человек (до 442), а так же значительно урезается представительство от окраин Российской империи. Существенным нововведением было деление городских избирателей на две курии по размеру имущественного ценза, причем каждая курия самостоятельно выбирала своих уполномоченных в губернское избирательное собрание. В первую курию входили так называемые «цензовые элементы», т. е. достаточно крупные собственники, которые избирали больше половины выборщиков. При такой системе большая часть выборщиков избиралась представителями дворянства и крупного промышленного капитала. Обозреватель газеты «Утро» отмечал сокращение избирательных прав крестьян и, особенно, рабочих. Теперь они избирались не своими куриями, а общим губернским избирательным собранием.

Прежний избирательный закон от 11 декабря 1905 г. с точки зрения правительственной бюрократии «слишком «благоприятствовал» крестьянам, относительно консервативного настроения которых, правительство имело ложные представления, и отводил большое

влияние рабочих массам фабричным городов» [8]. Новый избирательный закон исправлял эти «дефекты».

Таким образом, «Утро» четко выделяло главную особенность нового закона о выборах – резкое изменение соотношения выборщиков между куриями в пользу крупных собственников. Группа землевладельцев вместе с «первым разрядом городских выборщиков» т. е. крупными городскими промышленниками и предпринимателями, избирали 2/3 всех выборщиков.

Опыт первых двух Дум и новое избирательное законодательство позволяло предугадать расстановку сил в будущем парламенте: «центр составят октябристы с умеренными монархистами и так называемыми беспартийными правыми, правое крыло будут занимать противники конституционного строя – истинно русские люди а la Дубровин, Пуришкевич и компания, левое крыло в незначительном количестве займут кадеты и незначительные представители левых партий» [9].

В то время как российская куриальная система копировала наиболее консервативное западноевропейское избирательное законодательство, газета «Утро» сообщала читателям, что в Австрии начал работу рейхстаг, впервые созданный всеобщим, прямым, равным и тайным голосованием [10]. Сравнения и параллели напрашивались сами собой.

В Австрии с 1859 г. в результате завершения революции и реванша сил реакции депутаты в австрийский парламент избирались четырьмя куриями: первая курия от крупных землевладельцев, вторая представляла крупный капитал, третья – городское население и четвертая – сельские общины. Во второй половине 90-х гг. под мощным давлением общественного мнения в избирательный закон были внесены демократические изменения. Появилась пятая курия, так называемая курия всеобщего голосования, которая позволяла представителем всех политических партий, в том числе и социал-демократической, пройти в парламент.

«Утро» с сожалением констатировало, в то время как австрийское законодательство отказалось от всех ограничений и перешло к четырехчленной демократической избирательной системе, Россия консервировала и усиливала куриальную систему, целью которой было исключение из Думы голоса народных масс.

Среди видных членов партии кадетов звучали голоса в пользу бойкота III Думы. Несмотря на то, что будущая Дума виделась октябристской (правоцентристской), «Утро» предостерегало партию Народной свободы и ее сторонников от индифферентного отношения к выборам. Так, по мнению лидера партии П.Н. Милюкова: «Уклонение от выборов было бы ошибкой» [11]. Оппозиционные силы, даже оказавшись в меньшинстве, способны на конструктивную созидательную работу в парламенте и упускать такую возможность было бы недопустимо [12]. Конференция, организованная партией конституционных демократов 10-11 июня 1907г. в Териоках (Финляндия) большинством голосов приняла решение об участии партии в выборах.

Принятое решение порождало вопрос об избирательной платформе партии. Газетные публикации позволяют заключить, что и по этому поводу единства в партии не было. Часть партийцев настаивала на безусловном сохранении верности демократическим принципам, декларируемым Манифестом 17 октября. Такая позиция обеспечивала бы партии в новой Думе только левый фланг [13]. Другие высказывались в пользу «технического» блока через партию Мирного обновления с октябристами, в особенности по землевладельческой курии. Технический блок делал возможным прохождение большего количества депутатов от кадетов в Думу и не означал соглашения программного. Хотя правокадетское меньшинство (В. А. Маклаков, П. Б. Струве) не исключали такую возможность с целью создания конституционного центра. [14]. Внутренняя демократия всегда была присуща партии, однако оснований для ее раскола это не давало. Июльская партийная конференция дала однозначный ответ и на вопрос о возможных блоках, – ни каких соглашений с октябристами и правее их стоящими партиями и группами [15]. После конференции П.Н. Милюков в интервью, перепечатанном газетой «Утро», так характеризовал позицию партии: «Никаких передвижений вправо мы не сделаем. Кто хочет сближаться с нами, пусть идет к нам. Распускать себя в розовой водиче партия не намерена. Только с той окраской, в которую партия окрашена, она имеет смысл. Никакими окрашиваниями в другие цвета партия не будет заниматься» [16].

С началом избирательной кампании «Утро» уделяло внимание ситуации в Харькове [17]. Новый избирательный закон резко сокращал количество городов, выбирающих депутатов отдельно от своих губерний. Ранее Харьков, как и некоторые другие города, составлял самостоятельную избирательную единицу. По закону 3 июня 1907 г. город был объединен вместе с уездом в одно целое для избрания выборщиков в губернское избирательное собрание. Но выборы от общей территориальной единицы теперь осуществлялись на двух съездах, разделенных по цензам. К первому съезду принадлежали собственники недвижимого имущества в пределах города и городских поселений уезда в размере не меньше 1 тыс. руб. или торговых предприятий первых пяти разрядов. Ко второму съезду относились собственники недвижимости меньшей стоимости, которые выплачивали на протяжении не менее года основной промысловый налог на индивидуальную предпринимательскую деятельность. Каждый из этих съездов собирался отдельно и самостоятельно избирал квотируемое ему число выборщиков для губернского избирательного собрания. Так как норма представительства более обеспеченных горожан была выше, корреспондент газеты «Утро» был обеспокоен тем, чтобы участники второго съезда успели зарегистрироваться в городской управе во время, до публикации списков выборщиков. В противном случае они лишались своего избирательного права и ослабляли второй городской съезд, который потенциально мог дать прогрессивные, демократически настроенные элементы в Думу [17].

Новый избирательный закон значительно пошатнул представления населения о том, что депутаты Думы являются его представителями. Среди многочисленных ограничений введенных законом 3 июня 1907 г., обозреватель газеты «Утро» отмечал, и то, что новая Дума теряла право кассации результатов выборов на всех ступенях избирательной системы, которым она располагала ранее [18].

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. Осенью 1907 г. прошли выборы в III Государственную думу. Как и предполагалось, большинство мест в ней получили помещики и предприниматели. Состав Думы III созыва устраивал царское правительство, что обусловило ее функционирование в течении полного срока (1 ноября 1907 г. – 9 июня 1912 г.) Кадетам удалось провести всего 54 депутата. Партия утратила то руководящее положение, которое она занимала в I и II Государственной думе. Кадетская фракция не спешила с внесением в III Думу собственных законопроектов, однако продолжала выступать с думской трибуны с довольно резкой критикой правительственного курса.

Перспективными для дальнейшего изучения являются материалы газеты «Утро» по поводу работы конституционно-демократической партии в III Государственной Думе.

Литература

1. О тактике конституционных-демократов в Думе // Утро. – 1907. – № 68. – С. 1.
2. После роспуска Думы. П. Н. Миллюков о блоках // Утро. – 1907. – № 161. – С. 2.
3. Мартенс о Думе // Утро. – 1907. – № 112. – С. 2.
4. Слухи о роспуске Думы. Харьков 26 мая 1907 // Утро. – 1907. – № 147. – с. 1; Государственная Дума. Толки о роспуске // Утро. – 1907. – № 147. – с. 2; К слухам о роспуске Думы // Утро. – 1907. – № 148. – С. 2.
5. Объяснение конституционно-демократических депутатов в // Утро. – 1907. – № 157. – С. 2.
6. Из последней почты. В конституционно-демократической партии // Утро. – 1907. – № 157. – с. 2; На собрании конституционных демократов // Утро. – 1907. – № 157. – С. 2.
7. По поводу новой избирательной системы // Утро. – 1907. – № 154. – С. 1; Положение о выборах в Государственную думу // Утро. – 1907. – № 156.
8. Иностранная печать о России. Анатолий Леруа Болье о роспуске Думы // Утро. – 1907. – № 158. – С. 2.
9. Будущий состав III Думы. Харьков 8 июня 1907 // Утро. – 1907. – № 157. – С. 1.
10. Открытие австрийского рейхстага // Утро. – 1907. – № 160. – С. 2.
11. О выборах в III Государственную думу. Харьков 21 июня 1907 // Утро. – 1907. – № 168. – С. 1.
12. Положение и роль кадетов в III Думе // Утро. – 1907. – № 161. – С. 2.
13. В «кадетской» партии. Беседа с П. Ф. Струве // Утро. – 1907. – № 158. – С. 2.
14. На заседании конституционных-демократов // Утро. – 1907. – № 162. – С. 2.
15. После роспуска Государственной думы. Конференция конституционных-демократов // Утро. – 1907. – № 163. – С. 2.
16. Беседа с П. Н. Миллюковым // Утро. – 1907. – № 172. – С. 2.
17. Состав городских избирательных съездов // Утро. – 1907. – № 174. – С. 2.
18. Проверка депутатских полномочий по новому избирательному закону // Утро. – 1907. – № 176. – С. 2.

References

1. O taktike konstitutsionnyh demokratov v Dume // Utro. – 1907. – # 68. – S. 1.
2. Posle rospuska Dumy. P. N. Miliukov o blokakh // Utro. – 1907. – # 161. – S. 2.
3. Martens o Dume // Utro. – 1907. – # 112. – S. 2.
4. Slukhi o rospuske Dumy. Khar'kov 26 maya 1907 // Utro. – 1907. – # 147. – S. 1; Gosudarstvennaya Duma. Tolki o rospuske // Utro. – 1907. – # 147. – S. 2; K slukham o rospuske Dumy // Utro. – 1907. – # 148. – S. 2.
5. Obiasneniye konstitutsionno-demokraticeskikh deputatov // Utro. – 1907. – # 157. – S. 2.
6. Iz posledney pochty. V konstitutsionno-demokraticeskoy partii // Utro. – 1907. – # 157. – S. 2; Na sobranii konstitutsionnyh demokratov // Utro. – 1907. – # 157. – S. 2.
7. Po povodu novoy izbiratel'noy sistemy // Utro. – 1907. – # 154. – S. 1; Polozheniye o vyborah v Gosudarstvennuyu Dumu // Utro. – 1907. – # 156.
8. Inostrannaya pechat o Rossii. Anatol' Lerua Bol'ye o rospuske Dumy // Utro. – 1907. – # 158. – S. 2.
9. Budushchity sostav III Dumy. Khar'kov 8 iyunya 1907 // Utro. – 1907. – # 157. – S. 1.
10. Otkrytie avstriiskogo reikhshtaga // Utro. – 1907. – # 160. – S. 2.
11. O vyborah v III Gosudarstvennuyu Dumu. Khar'kov 21 iyunya 1907 // Utro. – 1907. – # 168. – S. 1.
12. Polozheniye i rol kadetov v III Dume // Utro. – 1907. – # 161. – S. 2.
13. V "kadetskoy" partii. Beseda s P. F. Struve // Utro. – 1907. – # 158. – S. 2.
14. Na zasedanii konstitutsionnyh demokratov // Utro. – 1907. – # 162. – S. 2.
15. Posle rospuska Gosudarstvennoy Dumy. Konferentsiya konstitutsionnyh demokratov // Utro. – 1907. – # 163. – S. 2.
16. Beseda s P. N. Miliukovym // Utro. – 1907. – # 172. – S. 2.
17. Sostav gorodskikh izbiratel'nykh syezdov // Utro. – 1907. – # 174. – S. 2.
18. Proverka deputatskikh polnomochiy po novomu izbiratel'nomu zakonu // Utro. – 1907. – # 176. – S. 2.

Maliutina O.K.,

*candidate of History, associate professor of Department of Ukrainian studies and Latin language,
National University of Pharmacy malutahipo@i.ua*

Ukraine, Kharkov

**KHARKIV NEWSPAPER “UTRO” ON THE NEW ELECTORAL LAW AND ELECTIONS
TO THE 3rd STATE DUMA**

The article analyzes the materials of the Kharkiv newspaper "Utro" on the new electoral law of June 3, 1907; it discloses the attitude of the progressive democratic edition to this law, comments shown in "Utro" regarding the history of its appearance, i.e. dissatisfaction with the opposition nature of the 2nd State Duma and its dissolution. The paper deals with the elections to the 3rd State Duma and tactics of the Constitutional Democratic Party during that election campaign, reflected in the pages of the liberal periodical.

Key words: *newspaper “Utro”, a new electoral law, the Cadets, the 3rd State Duma.*

УДК 81

Мамедова Нурлана Ариф гызы,

*диссертантка кафедры грамматики английского языка Азербайджанского университета языков,
nurlanamamedova777@gmail.com**Азербайджан, г. Баку*

КОГНИТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДИМИНУТИВОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье представлен анализ структуры, семантики и языкового функционирования выразителей категории диминутивности на примерах из художественной литературы с целью выявления универсальных характеристик этой категории и специфики ее выражения в структуре английского языка. Особое внимание уделено исследованию диминутивности как универсальной гносеологически-языковой категории, имеющей этноязыковую специфику своего формального воспроизведения и характеризующейся полисемантической.

Ключевые слова: национальная языковая картина мира, когнитивная лингвистика, фрейм, диминутив

Постановка проблемы. Важным является аспект когнитивного исследования английского языка. Используя дискурсивный подход, мы исследуем не только языковые особенности, но и особенности общения между людьми, их культуру и протекающие коммуникативные процессы. Актуальность исследования обусловлена общими тенденциями современной лингвистики к изучению универсальных и специфических черт английского языка в контексте национально-языковой картины мира.

Цель исследования заключается в комплексном анализе выразителей категории диминутивности в английском языке, выявлении универсальных и индивидуальных, формальных и функционально-семантических характеристик диминутивных единиц, их статуса в английской национальной языковой картине мира.

Для решения поставленных задач был применен комплекс традиционных методов лингвистического исследования: описательный метод, сопоставительный метод, метод контекстуального анализа, который помог выявить особенности семантико-функциональной актуализации выразителей категории диминутивности в разных контекстах.

Изложение основного материала. Сфера когнитивности выходит за пределы психологии и философии, она определенным образом охватывает всю отрасль гуманитарных наук и, конечно, самым непосредственным образом затрагивает языкознание. Когнитивность служит объяснением социального поведения с помощью действий, процессов познания человека. Процесс познания, свойственный человеку, является частью социума, и осуществляется под воздействием окружающих факторов.

На формирование мнения и поведения человека влияют также национальный менталитет, политические и религиозные факторы. А синтезом этих понятий является как раз лингвистика, которая имеет отношение ко всем темам общественной жизни.

Отметим, что каждый человек познает мир вокруг него посредством чувств, а также с помощью информации, которую ему сообщают в ходе устного общения другие люди или опосредовано (например, через учебники, словари, глоссарии, энциклопедии и другие

формы накопления знаний). Таким образом, посредством языка мы познаем те реалии действительности, которые имеют наибольшее значение для нас, как для определенной группы людей.

Всякий язык является носителем разных картин мира (наивной, научной, эстетической и т.д.). Каждая из таких картин входит в язык благодаря лексике, привнося в него черты самого человека, его культуры. Для разных народов путь между реальным миром и понятием, а также дальнейшим словесным выражением, различается. Это обусловлено историческими, географическими особенностями, спецификой жизни этих народов и, соответственно, развития их «общественного сознания» [1].

Каждый язык имеет свойственное только ему восприятие и членение мира, поэтому можем сделать вывод, что каждый язык имеет свою собственную особенную картину мира, где личность должна сформировать суть высказывания согласно этой картине. Этим обуславливается специфичное восприятие мира человеком, которое фиксируется в языке.

Между тем, когнитивность представляет, в первую очередь, точку зрения человека, которая предшествует действиям. Каждый человек является своеобразным наблюдателем, который, созерцая определенные события, поступки и т. п., формирует конкретное мнение, которое на самом деле является его собственным представлением об окружающем его мире.

С позиций когнитивности человек изучается в виде системы переработки информации, тогда как поведение того или иного человека рассматриваются и объясняются при помощи терминов его внутренних состояний. Данные состояния проявляются физически и могут подвергаться исследованию, поэтому в дальнейшем их интерпретируют в качестве получения, переработки, хранения, а затем и мобилизации информации для решения задач посредством рационального [2, с.94]. Именно с помощью когнитологии имеем возможность отграничить особенности английской лингвистики. А также выделить ее основные черты и стабильность использования обусловленных понятий относительно определенных ситуаций и личностей.

Целью когнитивистики является сопоставление логического и алогического, рационального и

нерационального в человеческом поведении, что интересует и лингвистику. Всякое слово включает в себе определенную информацию, влияющую на его восприятие. Если понятие вызывает ощущение угрозы или разочарование, то применение его в той или иной ситуации будет вызывать негативное восприятие самой ситуации в целом, и наоборот. Г.Г. Почепцов приводит в пример теорию Франка Лунца, создавшего небольшой словарь для республиканской партии конгресса США. В нем он пояснил, как разрешено и как нельзя называть определенные реалии американской жизни. Так, исследователь акцентировал внимание республиканцев на том, что обычные американцы довольно хорошо относятся к своему местному правительству, поэтому, если тот или иной политик начинает критиковать высшую власть, то он должен говорить «Вашингтон». Что касается «правильных» или «неправильных» слов, то, в частности, рядовые американцы не любят слов «глобализация», «глобальная экономика», «капитализм», поэтому вместо них нужно употреблять «экономика свободного рынка» и т.д. [3, с.318].

Человеческое сознание воспринимает один предмет на фоне другого. Одно и то же понятие может вызвать в зависимости от контекста его применения различные типы эмоций. Особенность восприятия зависит от многих факторов. Но приобретенные характеристики часто становятся такими, что используются постоянно и представляют предмет постоянно положительным или отрицательным.

Знаковым является случай переиздания в США классических романов «Приключения Тома Сойера» и «Приключения Гекльберри Финна» американского писателя Марка Твена с предварительным удалением из них всех «неполиткорректных» высказываний. В частности, заменили такие слова как «негр» и «раб». Первое считалось неполиткорректным для обозначения чернокожего человека, второе подразумевало человека, работавшего на белых господ, а значит – также было оскорбительным. Вместе с тем многие почитатели классической американской литературы считали, что подобные удаления оскверняют творчество великого писателя. Критики были уверены, что речь Марка Твена является отражением истории США, поэтому любая замена определенных слов нецелесообразна, более того – цензура с политкорректностью зашли слишком далеко.

Следует понимать, что политическая корректность является неотъемлемой частью национальной языковой картины мира. Это обязательный принцип коммуникативной действительности среди представителей американской культуры и культур англоязычных стран. Поэтому, сталкиваясь с выражениями английского языка, которые могут быть неправильно истолкованы с точки зрения их политкорректности, следует подходить к ним с особой тщательностью, особенно при переносе слова из одной языковой картины мира в другую. Например, в романе «Song of Solomon» лауреатки нобелевской премии по литературе в 1993 году Тони Моррисон встречаем такое диминутивное словосочетание как «*colored baby*»:

“The next day a colored baby was born inside Mercy for the first time” [4, с.10].

Для писательницы-афроамериканки характерно

описание жизни представителей чернокожего населения США, поэтому она повсеместно, особенно в речи своих персонажей, использует разговорную лексику, сленг и ругательства. При переносе этих выражений в русскую действительность, переводчики нередко используют прием эвфимизации, т. е. они смягчают использованные Т.Моррисон неполиткорректные слова и словосочетания. Так, при переводе романа «Песня Соломона» Е. Короткова не переводит *colored baby* дословно и не называет ребенка «цветным», ведь такое прилагательное будет звучать грубо. Вместо этого переводчик использует политкорректное слово «чернокожий», как наиболее соответствующее русской ментальности:

«На следующий день в стенах «Приюта милосердия» впервые родился чернокожий младенец». [5, с.14].

Между тем, представление американских исследователей-когнитологов о структуре и единицах памяти оформлены в терминах-понятиях *scheme, frame, scenario, script, scene*. Также следует выделить понятие семантической памяти. По мнению Е.И. Гусевой, семантической памятью необходимо считать особый умственный тезаурус, который систематизирует знания человека об тех или иных словах, а также прочие вербальные символы, их значения и референты. Семантической памятью называют память на слова, суждения, правила, понятия, абстрактные идеи и т.п., которая нужна для того, чтобы использовать язык [6, с.49].

Когнитологи пытаются описать когниции с позиций наивного восприятия мира. Наивное знание хорошо тем, что оно не чувствует давления над собой со стороны традиционных представлений. Когнитивная модель мира – это именно человеческое сознание, человеческая память. Когнитивную модель, пишет Г. Солсо, мы определяем как метафору посредством процессов обнаружения, хранения и использования информации. [7, с.217]. Идеальная модель мира в интерпретации когнитологов меняется на картину мира, воплощенную в языке. Вследствие этого строится модель внутреннего мира человека, которая основывается на языковых данных.

Каждое известное человечеству понятие или просто обычное слово содержат в себе конкретную информацию, своеобразную смысловую наполненность. Но эта информация обычно не достается с «рождения», а приобретается уже в течение жизни не без влияния внешних факторов. В частности, если мы берем за пример отношение к определенной стране, то конструирование взглядов на нее осуществляется при помощи семьи, друзей, школы, места работы, посредством СМИ и т.д. При этом возникновение новых метафор и символов характеризует изменение в развитии, политическом или экономическом направлении государства. Зачастую используемые метафоры и символы характеризуют эпоху и постоянно меняются. Так, к примеру, в романе «Черная стрела» Р.Д. Стивенсона встречаем:

“But now... I have no natural lord but poor King Harry the Sixth. God bless him! – the poor innocent that cannot tell his right hand from his left.” [8].

В данном отрывке действия происходят в 15 веке в Англии в период так называемой войны между Белой и Красной розой, т.е. между династиями Йорков и Ланкастеров, которые боролись за престол в течение

долгих лет. Эта война принесла кровопролитные бои и многочисленные жертвы между их сторонниками. Мы видим, как персонаж романа говорит о короле Генри VI, свергнутом Йорками и заключенного ими в лондонский Тауэр, где тот погиб при странных обстоятельствах (для Ланкастеров он погиб от рук убийц, для Йорков – от меланхолии из-за утраченного престола). Для говорившего, бывшего сторонника Ланкастеров, Генри VI – истинный монарх, свергнутый самозванцами, поэтому он называет его *the poor innocent*. Кроме того, он употребляет диминутив *poor King Harry the Sixth*. Фамильярное обращение к правителю *Harry*, демонстрирует нам, что данного персонажа король является дорогим человеком, к которому он испытывает сочувствие и симпатию. Естественно, что персонаж, который будет жить в других временных и исторических рамках, будет отзываться о монархе Генри VI без подобных эмоций и для такого человека этот правитель будет лишь исторической фигурой.

Отдельные метафоры и метафорические модели доминируют в разные исторические периоды. По теории исследователя метафор Дж.Лакоффа мы думаем и действуем в рамках нашей повседневной понятийной системы. При этом данная система в большинстве своем метафорична. Отсюда исследователь делает предположение, что суть метафоризации заключается в процессе взаимодействия между структурами знаний [9]. Благодаря уже имеющемуся опыту человек структурирует полученную информацию и формирует ее понимание, учитывая уже имеющееся взаимодействие с окружающей средой.

Когнитивная лингвистика особенно акцентирует внимание на том, что как активный носитель когниции человек играет двойную роль: с одной стороны он познает, с другой – является центром перспективы. Исследования последних лет отмечают совпадение между понятием языковой когниции и тем, что в рамках интерпретационной лингвистики в широком смысле принято называть интерпретацией, которая охватывает почти все действия над языком, в случае, когда для подобных действий возникает повод – речь.

Общечеловеческая когниция обуславливается заложенными в ней универсальными когнитивными стратегиями. Их использование посредством человеческого опыта приводит к тому, что оптимизируются стратегии и накапливаются «объектные знания». [10]. Итак, обращаясь к когнитивистике, мы обращаемся к языку в целом, анализируем особенности интерпретации тех или иных понятий, зависящих от ситуации потребления, ментальной составляющей, долговременной памяти, особенностей фона, в котором воспринимается предмет анализа языка и т. п.

Как мы уже отмечали, в языке фиксируются знания человека об окружающем его мире. Таким образом, познавая окружающую его действительность, человек фиксирует результаты познания в национальной лексике. Безусловно, диминутивы, как составляющая лексики определенного языка, также являются результатом познания мира определенным человеком, в них отображается национальная сущность явлений, предметов, процессов, а также избирательное отношение к ним, порождаемая национальной культурой, спецификой

рода деятельности и особенностями образа жизни определенного народа.

Рассмотрим некоторые примеры диминутивов в художественной литературе с точки зрения когнитивного аспекта их употребления.

Так, в романе Шарлоты Бронте «Джейн Эйр» есть такой эпизод:

“I was a discord in Gateshead Hall: I was like nobody there; I had nothing in harmony with Mrs. Reed or her children, or her chosen vassalage. If they did not love me, in fact, as little did I love them.”

Bessie, when she heard this narrative, sighed and said, “Poor Miss Jane is to be pitied, too, Abbot.”

“Yes,” responded Abbot; “if she were a nice, pretty child, one might compassionate her forlornness; but one really cannot care for such a little toad as that.”

“Not a great deal, to be sure,” agreed Bessie: “at any rate, a beauty like Miss Georgiana would be more moving in the same condition.”

“Yes, I doat on Miss Georgiana!” cried the fervent Abbot. “Little darling! – with her long curls and her blue eyes, and such a sweet” [11].

Мы видим, как двое слуг рассуждают о будущем 10-летней девочки Джейн, главной героини романа. Не беспокоясь о присутствии последней, они отзываются о ее внешности и прямо связывают с судьбой маленькой Джейн. С одной стороны слуги жалеют девочку, но с другой – они цинично рассуждают, что будь она красивым ребенком, ее участь и отношение к ней окружающий были бы другими. Уже в малом возрасте Джейн понимает это, она знает, что семья миссис Рид, у которой Джейн приходится жить, не испытывает по отношению к ней теплых чувств. Они считают ее обузой и неблагодарной особой. Такое отношение породило у ребенка своеобразное отношение к окружающему ее миру: она относится к людям, так как они относятся к ней. И если семейство не любит ее, то и она не чувствует ни к одному из ее членов особого расположения или добросердечия. (*If they did not love me, in fact, as little did I love them*). Надо отметить, что обществу Викторианской эпохи, как, впрочем, и современному, свойственно оценивать людей по внешности. Так, дочь миссис Рид, маленькая Джорджиана, несмотря на несносный характер, вызывает у окружающих приятные эмоции (*little darling*), поскольку имеет миловидное лицо с большими голубыми глазами. Тогда, как бесцветная и неприглядная Джейн, ни у кого не вызывает теплых чувств, хотя имеет доброе сердце (*but one really cannot care for such a little toad as that*).

В другом романе «Робинзон Крузо» Даниэля Дефо мы видим, как герой, потерпевший кораблекрушение, выживает на острове, куда его занесла судьба:

“The first shot I made among these creatures, I killed a she-goat, which had a little kid by her, which she gave suck to, which grieved me heartily; for when the old one fell, the kid stood stock still by her, till I came and took her up; and not only so, but when I carried the old one with me, upon my shoulders, the kid followed me quite to my enclosure” [12].

Рассказывая о подстреленном животном, рядом возле которого остался детеныш, персонаж четыре раза использует диминутив «*kid*», которым обычно называют маленьких детей, а не животных. Данный факт

свидетельствует, что Робинзон Крузо, прожив отшельником на острове долгое время, испытывает одиночество и нехватку общения не только с людьми, но и с другими живыми существами. Необходимость убить детеныша козы вызывает у Робинзона Крузо чувство вины. Поэтому даже создание, которое для него должно означать лишь пищу (до этого у персонажа не было оружия), вызывает у него умиленные чувства.

В романе «Большие надежды» Чарльза Диккенса персонаж Герберт Покет, компаньон и друг главного героя Пипа Пиррипа часто использует диминутивы по отношению к людям, которые ему симпатичны и близки. Так, Пипа он называет *poor dear Handel*. А вот свою невесту Клару он зовет диминутивами *dear little thing* и *the blessed darling*:

“...*the dear little thing* and I will walk quietly into the nearest church. Remember! The *blessed darling* comes of no family, *my dear Handel*, and never looked into the red book, and hasn't a notion about her grandpapa” [13].

Постоянное использование диминутивов в речи Гербертом Покетом указывает нам на то, что, несмотря на отсутствие средств к существованию и на холодность членов его семьи по отношению к своим детям, он сохранил позитивное отношение к миру. Юный Покет – оптимист, который верит в дружбу, в любовь. Он старается помочь своим близким и друзьям, чем может, поскольку испытывает к ним благожелательность и уважение.

Другой персонаж романа – юная Эстела. Ее вырастила странная и богатая женщина мисс Хэвишем. Обманутая накануне свадьбы мошенником, который сбежал, обокрав мисс Хэвишем, она отрывается от мира и сводит общение с ним к минимуму. При этом она воспитывает Эстелу в ненависти ко всем мужчинам. Повзрослев, Эстела должна разбить как можно больше мужских сердец – это главная мечта мисс Хэвишем. Неудивительно, что юная красавица растет бессердечной и холодной особой. Поэтому в детстве при первой встрече с Пипом, она дает ему пощечину и всячески унижает мальчика, который является всего лишь помощником кузнеца из деревни. Девочка использует в своей речи диминутивы, цель которых не высказать уменьшительно-ласкательное отношение, а, наоборот, оскорбить, обидеть и вызвать слезы у мальчика:

“*You little coarse monster*, what do you think of me now?” [13].

или “*Why don't you cry again, you little wretch?*” [13].

Еще один рассмотренный нами пример взят из романа Марка Твена «Приключения Тома Сойера». Автор описывает, как Том Сойер впервые встречает Бекки Тэчер. С присущим ему юмором М. Твен повествует о том, как мальчик, увидев прелестную незнакомую девочку, немедленно влюбляется в нее и совершенно забывает о своей прежней «любви», Эмми Лоренс:

“*As he was passing by the house where Jeff Thatcher lived, he saw a new girl in the garden – a lovely little blue-eyed creature with yellow hair plaited into two long-tails, white summer frock and embroidered pan-talettes. The fresh-crowned hero fell without firing a shot. A certain Amy Lawrence vanished out of his heart and left not even a memory of herself behind. He had thought he loved her to distraction; he had regarded his passion as adoration; and behold it was only a poor little evanescent partiality.*” [14].

Чтобы описать внешность девочки, которая «покорила» сердце юного озорника, автор использует диминутив «*a lovely little blue-eyed creature*», тем самым, давая нам понять, что Бекки очень красива. Слово *creature* в составе диминутива наталкивает на мысль о неземном создании, о миловидной ангелочке, который явился перед Томом Сойером и стер из памяти образ Эмми Лоренс. Употребленный далее диминутив *a poor little evanescent partiality* показывает, что мальчик со всей серьезностью своих лет размышляет о том, что его отношения к Эмми были не глубоким чувством, как он искренне думал, а лишь мимолетным увлечением, небольшим недоразумением.

Для задиры и смутьяна Тома Сойера проявить свою любовь – означает, что мальчик должен рисоваться всевозможными способами перед понравившейся ему девочкой, в надежде вызвать ее восхищение. Что Том и демонстрирует нам:

“*He worshipped this new angel with furtive eye, till he saw that she had discovered him; then he pretended he did not know she was present, and began to “show off” in all sorts of absurd boyish ways, in order to win her admiration.*” [14].

В данном отрывке романа «Приключения Тома Сойера» автор употребляет диминутив *all sorts of absurd boyish ways* для комического эффекта, чтобы показать нам забавность ситуации, которая для самого персонажа кажется довольно серьезной.

В другом романе Марка Твена «Принц и нищий» повествуется о двух похожих мальчиках, один из которых является наследником английского престола, а другой – бедняком, живущим в ужасных условиях и страдающим от побоев отца. Волею случая оба мальчика меняются местами: бедняк Том попадает в королевский дворец, а принц Эдвард – на улицы Лондона, где испытывает полноту жизни неимущих. Он голодает, попадает в тюрьму, разбойники, насмехаясь над ним, в шутку его коронуют. Поэтому Юный Эдвард познает всю подноготную бесправного существования низших слоев населения Англии. В один из таких моментов на улице он слышит о смерти своего отца и встречает Майлса Гендона, который спасает мальчика от рук вора Джона Кенти. Юный принц рассказывает собственную историю своему благодетелю. Естественно, что тот не верит ни единому слову мальчика:

“*Poor ruined little head, it shall not lack friend or shelter whilst I bide with the living. He shall never leave my side; he shall be my pet, my little comrade. And he shall be cured! – ay, made whole and sound – then will he make himself a name – and proud shall I be to say, ‘Yes, he is mine – I took him, a homeless little ragamuffin, but I saw what was in him, and I said his name would be heard some’*” [15].

Употребленные в данном отрывке диминутивы демонстрируют нам: Майлс Гендон проникся сочувствием к мальчику, и, несмотря на то, что он считает его маленьким оборвышем, у которого из-за тягостной жизни помутился рассудок, мужчина решает все равно помогать ему в будущем. Диминутивы *my pet* и *my little comrade* говорят нам о том, что Гендон испытывает покровительственное и даже в какой-то мере отеческое расположение к Эдварду. Более того, он верит, что мальчика можно исцелить от «недуга», и он однажды станет великим человеком.

Выводы. Английский язык является отражением моделирования ситуаций на когнитивном уровне. Он дает возможность влиять на массовое сознание, побуждать общество к действиям, формировать общественные ценности, отображать национальную картину мира и т.п. Все это может осуществляться и осуществляется на языковом уровне, с помощью диминутивов. Анализ репрезентации категории диминутивности в английском языке свидетельствует о гносеологически-языковой универсальности этой категории. Для диминутивных единиц в английской национально-языковой картине мира характерно воспроизведение как позитивных, так и негативных признаков малости диминутивами, о чем свидетельствует тенденция к реализации ими положительно-оценочной и отрицательно-оценочной семантики. Национально-языковая специфика диминутивных единиц в английском языке выражается их потенциальной способностью к выражению более широкого или более узкого семного ряда, а также эмоциональной насыщенностью и экспрессивной силой.

Литература

1. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода. [Электронный ресурс] / В.З.Демьянков. – Режим доступа: <http://www.infolex.ru/Cogni.html>.
2. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
3. Почепцов Г.Г. Психологические войны. – М.: Рефл-бук, 2000. – 523 с.
4. Morrison Toni. *Song of Solomon*. – Panther Books Frogmore, St Albans, Herts, 1980. – 336 p.
5. Моррисон Т. Песнь Соломона: Роман. Пер. с англ. Е.Коротковой. – М.: Прогресс, 1982. – 384 с.
6. Гусева Е. И. Когнитивная и прикладная лингвистика : учеб. пособ. к курсу «Общее языкознание. Лингвистика конца XX – начала XXI вв.». – Мариуполь: МГУ, 2007. – 116 с.
7. Солсо Р.А. Когнитивная психология. – М.: Трифола, 1996. – 598 с.
8. Stevenson, Robert Louis. *The Black Arrow*. [Электронный ресурс] / R.L. Stevenson. – Режим доступа: <http://www.gutenberg.org/files/848/848-h/848-h.htm>.
9. Лаккофф, Дж. Когнитивное моделирование. [Электронный ресурс] / Дж. Лаккофф. – Режим доступа: <http://www.metodolog.ru/01480/01480.html>.
10. Фрумкина, Р.М. Психолингвистика. [Электронный ресурс] / Р.М. Фрумкина. – Режим доступа: http://www.pedlib.ru/Books/4/0244/4_0244-1.shtml.
11. Bronte, Charlotte. *Jane Eyre*. [Электронный ресурс] / C. Bronte

– Режим доступа: <http://www.gutenberg.org/files/1260/1260-h/1260-h.htm>.

12. Defoe, Daniel. *The Life and Adventures of Robinson Crusoe*. [Электронный ресурс] / D.Defoe. – Режим доступа: <http://www.gutenberg.org/files/521/521-h/521-h.htm>.

13. Dickens, Charles. *Great Expectations*. [Электронный ресурс] / C. Dickens. – Режим доступа: <https://www.gutenberg.org/files/1400/1400-h/1400-h.htm>.

14. Twain, Mark. *The Adventures of Tom Sawyer*. [Электронный ресурс] / M. Twain – Режим доступа: <http://www.gutenberg.org/files/74/74-h/74-h.htm>.

15. Twain, Mark. *The Prince and the Pauper*. [Электронный ресурс] / M. Twain – Режим доступа: <http://www.gutenberg.org/files/1837/1837-h/1837-h.htm>.

References

1. Dem'jan'kov V.Z. / V.Z. Dem'jan'kov // *Kognitivnaja lingvistika kak raznovidnost' interpretirueschego podhoda*. Retrieved from: <http://www.infolex.ru/Cogni.html>.
2. Maslova V.A. *Lingvokulturologija*. – М.: Akademiya, 2001. – 208s.
3. Pocheptzov G.G. *Psihologicheskie vojny*. – М.: Refl-book, 2000. – 523 s.
4. Morrison, Toni. *Song of Solomon*. – Panther Books Frogmore, St Albans, Herts, 1980. – 336 p.
5. Morrison Toni. *Pesn' Solomona: Roman*. Per. s angl. E. Korotkovej. – М.: Progress, 1982. – 384 s.
6. Guseva E.I. *Kognitivnaja i prikladnaja lingvistika: uchebn. posob. k kursu "Obshee jazykoznanie"*. *Lingvistika kontza XX – nachala XXI vv.* – Mariupol': MGU, 2007. – 116 s.
7. Solso R.L. *Kognitivnaja psihologija*. – М.: Trivola, 1996. – 598 s.
8. Stevenson Robert Louis. / R.L. Stevenson // *The Black Arrow*. Retrieved from: <http://www.gutenberg.org/files/848/848-h/848-h.htm>.
9. Lakoff J. / J. Lakoff // *Kognitivnoe modelirovanie*. Retrieved from: <http://www.metodolog.ru/01480/01480.html>.
10. Frumkina R.M. / R.M. Frumkina // *Psiholingvistika*. Retrieved from: http://www.pedlib.ru/Books/4/0244/4_0244-1.shtml.
11. Bronte Charlotte. / Ch. Bronte // *Jane Eyre*. Retrieved from: <http://www.gutenberg.org/files/1260/1260-h/1260-h.htm>.
12. Defoe Daniel. / D. Defoe // *The Life and Adventures of Robinson Crusoe*. Retrieved from: <http://www.gutenberg.org/files/521/521-h/521-h.htm>.
13. Dickens Charles. / Ch. Dickens // *Great Expectations*. Retrieved from: <https://www.gutenberg.org/files/1400/1400-h/1400-h.htm>.
14. Twain Mark. / M. Twain // *The Adventures of Tom Sawyer*. Retrieved from: <http://www.gutenberg.org/files/74/74-h/74-h.htm>.
15. Twain Mark. / M. Twain // *The Prince and the Pauper*. Retrieved from: <http://www.gutenberg.org/files/1837/1837-h/1837-h.htm>.

Mammadova Nurlana Arif,

Department of English Grammar of Azerbaijan University of Languages, nurlanamamedova777@gmail.com

Azerbaijan, Baku

COGNITIVE FEATURES OF ENGLISH DIMINUTIVES

The article deals with the analysis of the structure, semantics, and language functioning of representative of the diminutive category by the examples in the literature for the purpose to identify universal characteristics of this category and the nature of its expression in the structure of the English language. Special attention is paid to the study of diminutives as a universal gnoseological-language category which has ethno-linguistic specificity of formal representation, and which is characterized by polysemy.

Key words: national language picture of the world, cognitive linguistics, frame, diminutive

УДК323:316.3(438)(091)«1948-1956»

Шваб Л.П.,

к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
lesyashvab@gmail.com

Україна, м. Луцьк

УЯВЛЕННЯ ПРО «НОВУ ЛЮДИНУ» В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПОЛЬЩІ 1948 – 1956 РОКІВ

У статті мовиться про зміни в політиці, економіці й культурі після знакових подій 1948 р. і їх вплив на формування уявлень про «нового поляка», який покликаний втілювати соціалістичний проект Польської об'єднаної робітничої партії й уряду держави. Широко розтиражований образ «нової людини», сконструйований комуністичною (сталінською) ідеологією 1948 – 1953 рр., розвіяла динаміка неконтрольованих лібералізаційних змін 1953 – 1956 рр. Моделі «нової людини» більше не існувало, навіть у пропаганді.

Ключові слова: «нова людина», «новий поляк», соцреалізм, ідеологічний наступ, «культурний фронт», лібералізація, «мала відлига».

Постановка проблеми. Після референдуму 1947 р., фальсифікованих виборів до парламенту 1948 р., ліквідації опозиції й підпорядкування ППС 1947 – 1948 рр.¹, «виявлення й нейтралізування «правонаціоналістичного» відхилення в ППР»² 1948 р., утворення ПЗПР³ 1948 р. тощо, Польща перейшла точку неповернення до питомої політики, хоч як би на це сподівалася частина її спільноти. Сталінізм, який «зайшов» у Польщу разом з першими урядами ППР, звершив свою кульмінаційну мету⁴: ліквідував свободу слова, ідей, віросповідання, незалежність медіа, самостійність організацій (в тому числі молодечих), демократичні засади парламентаризму; насадив колективізацію, індустріалізацію, релігійну нетерпимість, переслідування церков різних віросповідань, передусім католицької тощо. Відбулася заміна інструменту легітимації влади з націоналістичного на ідеологічний [26, с.178-179]. Проте, підігрівання націоналістичних почувань, як способу підтримання легального статусу влади, тривав продовж усієї історії ПНР⁵.

Мета написання дослідження. Виявити можливі зміни в системі поглядів на людину соціалізму під тиском трансформацій в політичному й соціальному укладі життя.

Виклад основного матеріалу. Від 1947 до 1953 р. включно гасло про «нову людину» широко пропагувалося в ЗМІ. Текст, поширений в газеті «Боротьба молодих» (14 вересня 1947 р.), був типовим для комуністичної преси: «Зростають у праці нові люди. Їх стає все більше й більше» [24]. «Новою людиною» тепер оголошували всіх будівничих соціалізму, а оскільки, як унаочнилося продовж трьох років політичного експерименту, «остаточна перемога соціалізму» відтерміновувалася, «нова людина» масово постала в процесі соціалістичного будівництва.

Але самі лише інституційні зміни, породжені політичними реформами (а також тиском і репресіями), не гарантували трансформації мислення людини. Це краще за інших, приміром за Б. Берута, розумів В. Гомулка, надаючи великого значення вихованню молодих людей.

Після виборів 1947 р., Міністерство освіти вдруге очолив С. Сжешевський, який у радіопроводі до початку нового навчального року, змалював образ нової школи, в якій «... немає місця для ворогів демократичної держави, для ворогів, які свідомо чи несвідомо діють проти її суверенності. Час безкарності скінчився» [20, с.2]. Ж. Карманова 1947 р. писала про завдання нової школи виховати «нову людину для нової Польщі» [9, с.42-43]. Програмні положення в освіті від тепер корелювалися з потребами суспільно-політичного устрою.

Міністерство освіти розпочало ідеологічний наступ. З усіх керівних посад в освітніх інституціях були звільнені члени ПСЛ⁷. Від квітня до вересня 1947 р. із бібліотек вилучено старі навчальні посібники, чим спровоковано гостру нестачу книг для школи. В квітні Політбюро ЦК ППР оголосило «ідеологічний наступ» на вчителів. В листопаді в початкових школах запроваджено новий предмет з питань громадського виховання. 8-літню початкову освіту замінено 7-річною. Скоротивши термін навчання в початковій школі, уряд, по-перше, заощадив кошти державної скарбниці, по-друге, на ринок праці на рік раніше влилися молоді, енергійні робітники й технічні працівники. У школах відбувалася так звана політехнізація навчання, яка разом з політизацією створювала тандем знання й уміння. Дж. Войдон, яка вивчає питання політичної пропаганди в підручниках школи, не простежує 1944-1948 рр., принаймні до 1947 р., виразної тенденції до ідеологізації навчання в школі. Погодимось з висновком Дж. Войден, але увиразнимо думку про посилення залежності школи від держави й

¹ Польська соціалістична партія (Polska Partia Socjalistyczna – PPS)

² Польська робітничка партія (1942 – 1948 рр.) (Polska Partia Robotnicza – PPR)

³ Польська об'єднана робітничка партія (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza – PZPR)

⁴ Як про це писала 1989 р. К. Керстен [7, с. 12].

⁵ Про це у деталях пише Маріуш Заремба [26].

⁶ ПНР – Польська Народна Республіка (1952 – 1989).

⁷ ПСЛ – Польська селянська партія (Polske Stronnictwo Ludowe – PSL)

підпорядкування навчання й виховання дітей потребам народного господарства, про що не раз говорила Ж. Карманова.

Саме в цей час Рада вищої школи⁸ декретом 28 листопада 1947 р. ліквідувала автономію вищих навчальних закладів, відкривши шлях до їх організаційного та ідеологічного контролю. На початку процесу відбулася заміна викладацького складу. Про це міністр говорив: «Ми хочемо іншої науки, ніж мали дотепер. Нам потрібна правдива й несфальшована наука, ми хочемо, щоб наукою стверджувалася народна демократія в Польщі. Для цього нам необхідно залучити нові кадри. Ми глибоко віримо, що ці нові люди опанують науковий метод не згірш, ніж старі кадри, які б з охотою залишили цей привілей для себе. Наша мета полегшити цим новим людям умови праці, піклування про них» [21].

Заміна кадрів – перша частина масштабного проекту перетворення вищої школи в «кузню теорії та ідеології польської народної демократії», бо «[...] немає у нас місця для ворогів нашого існування. В наших закладах немає місця псевдонауці, ворожій ідеології й політиці, замаскованій у псевдонаукову форму» [21]. Всіх тих, хто не позбувся «реакційного мислення» Ст. Єндриховський на конференції працівників науки у Відділі освіти і культури ЦК ППР 5 червня 1947 р. оголосив «найважливішим гальмом розвитку» [11, с. 191].

Йшлося про нетерпимість комуністичної влади до питомої польської інтелігенції й сплановане усунення її зі традиційних сфер діяльності. За планом, звільнені місця займатиме інтелігенція комуністичного штибу, та, що мислить категоріями «народної демократії», але в суспільній ієрархії, вибудованій комуністами, їй належатиме лише третє місце, після робітників і селян.

Після широкої «ідеологічно-патріотично-антикосмополітичної» кампанії, оголошеної секретарем ВКП(б) А. Ждановим в серпні 1946 р.⁹, Кремль почав перманентно сигналізувати польській владі про помічене ним відставання польської культури від суспільних і економічних змін, апелюючи до Ленінської тези про завдання нової літератури величати радянську людину праці. ЦК ППР, у відповідь, оголосив «ідеологічний наступ» на «культурному фронті»¹⁰, оскільки, зі слів Й. Борейши, художня література не спромоглася створити літературний образ нової людини, а все «топчється у цій важливій справі на одному місці» [1, с. 14]. Інший член ППР, свого часу посол РП у Франції, Є. Путрамент, застерігав, що польська література виявилася безборонною перед проникненням американської літератури, кінофільмів, західно-європейської капіталістичної філософії [11, с. 192]. Керівництво ППР готувало ґрунт для «культурної революції». Про її початок у першому номері газети «Нові шляхи» («Nowe Drogi») оголосив член партії Л. Кручковський. Поляків

закликали стати активними учасниками культурних революційних змін: «Ми повинні озброїтися для боротьби проти гнилих впливів європейського капіталізму» [11, с. 192], – закликав Є.Путрамент.

Подібна риторика звучала в багатьох інших виступах, приміром Ю. Бригірової, директорки департаменту МГБ¹¹, Ст. Єндриховського, члена Секретаріату ЦК ППР та ін., але виступ Б. Берута в листопаді 1947 р. по вроцлавському радіо – найважливіший маркер змін в культурній політиці ППР. Б. Берут озвучив типові формулювання: розвиток культури, підвищення освітнього рівня трудящих, обов'язок творчих людей перед людьми праці, культура повинна належати народові, контроль за змістом творів тощо, але його високий статус в державі¹² для всіх інших був вказівкою на те, що насуваються невідворотні зміни в культурній політиці. Комуністи прикривали свої дії за нібито турботою про збереження культурної тягlosti¹³, але заборонили святкування традиційних державних і релігійних свят, поділили культуру на прогресивну – народну, яку потрібно всебічно підтримувати і культивувати, і реакційну – шляхетську, приречену на зникнення й забуття. Ще 1946 р. Й. Борейша засумнівався в доречності поділу культури на «міську» і «селянську», на місці їх постала «всенародна» культура. Локальні культури приречені на зникнення, лише держава могла формувати стратегію культурного розвитку. «Надвіслянський соцреалізм» З. Ярославського став державною доктриною культури.

1947 р. у царині релігії, публічно проголошеною доктриною держави, була лаїчність культури, яка, по суті, застосовувалася як додатковий аргумент агресивного ставлення до церкви. В неофіційних дискусіях часто звучали застереження щодо лівацтва у справах релігії, але публічно держава прямувала до конфлікту з церквою. Вл. Гомулка не мав наміру боротися з костелом, саме так говорив на засіданні ЦК ППР 11 листопада, бо «партія отримає результат», коли «вороже, чи навіть негативне ставлення до костелу, налаштує проти неї більшість населення», але «боротьба з кліром, боротьба з невідконтрольним політиці кліром», як вважав генеральний секретар, «має в Польщі глибоке коріння»¹⁴. Ця Гомулківська формула ставлення до костелу кілька наступних десятиліть визначала політику держави, хоча на практиці не могла бути втілена.

Про початок «культурної революції» сигналізувала ліквідація Міністерства інформації й пропаганди. Партія взяла під абсолютний контроль інформаційну політику. З кожним наступним роком тиск пропаганди посилювався. Закривалися опозиційні й католицькі газети: «Покоління» («Pokolenie») – 1947 р., «Народна газета» («Gazeta Ludowa») – 1949 р., «Тижневик Варшавський» («Tygodnik Warszawski») – 1953 р., «Знак» («Znak») тощо; далі слідували звільнення редакторів, заміна кадрів

⁸ Утворена наприкінці 1946 р.

⁹ Йдеться про атаку А. Жданова на літературну й театральну інтелігенцію Ленінграда (серпень 1946 р.).

¹⁰ Borejsza J. Na rogatkach kultury polskiej / J. Borejsza. – Warszawa : Czytelnik, 1947. – 30 с., с. 14.

¹¹ МГБ – Міністерство громадської безпеки (Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego – MBP).

¹² Болеслав Берут (Boleslaw Bierut) (1892 – 1956) у 1947 – 1952 рр. – Президент Польщі.

¹³ У цьому переконував Й. Берман.

¹⁴ Приклади з висловлювань Вл. Гомулки, що дають вичерпну картину відношення генерального секретаря ППР до церкви в: Żagui J. [27].

¹⁵ «Народну газету» після втечі С. Миколайчика в листопаді 1947 р., продовжували випускати члени ПСЛ, прихильні до ППР.

редакцій, маніпуляції з тиражами продукції, цензура, перекриття джерел інформації, спускалися безпосередні інструкції секретаря ЦК Є. Бермана та ін. До 1947 р. ППР опанувала весь інформаційний простір.

Через підконтрольні засоби інформації, ППР готувала громадян до масштабного, так званого, «усупільнення» виробництва. У цій справі комуністи натикалися на труднощі: проти розширення державного планування в економіці пасивно виступали навіть функціонери середнього шаблону. До 1947 р. сталініст Г. Мінц не наважувався говорити про «націоналізацію» й «колективізацію» як пріоритети політики партії. А вже в квітні 1947 р., під час пленуму ЦК ППР, виголосив план прискорення процесу націоналізації промисловості, ліквідування приватної й обмеження кооперативної власності. Оголосивши приватну власність головною перешкодою на шляху до перемоги соціалізму, Г. Мінц дав зрозуміти, що між капіталізмом і соціалізмом партією зроблений вибір – соціалізм.

Сферою, де залишалася велика частка приватної власності, була торгівля. Оголошена партією в травні 1947 р. «битва за торгівлю», мала на меті порушити ринкову рівновагу на користь держави. Приватну торгівлю звинуватили в ескалації цін і обмежених можливостях держави для їх усунування. Діяла ціла система концесій й різноманітних утруднень, які б заохотили приватних власників покинути справу. Врешті-решт приватна торгівля була ліквідована. Схожий механізм діяв в усіх ділянках господарювання. В результаті, частка задіяних в приватному секторі скоротилася з 9,8 % (1947 р.) до 3,8 % (1949 р.), 1950 р. – статистика не фіксує працівників приватного сектору, 1955 р. – 0,2 % [2, с.59]. Між 1949 і 1950 р. держава мобілізувала громадський контроль за приватним сектором. Громадські податкові чи люстраційні комісії, громадські комітети боротьби з дороговизною й контролю за цінами, через ЗМІ, створювали атмосферу нетерпимості й засудження приватного власника [28, с.445 – 446]. З членів профспілок формувалися групи, які здійснювали спеціальні («зетвемівські») виїзди на села з метою розкуркулення селян чи контролю за приватними закладами. «Зетемпівські» «бригади легкої кавалерії» мали ще більші контрольні-репресивні повноваження [11, с. 196]. В липні 1947 р. працівник шахти «Ядвіга» В. Пестровський (формальний ініціатор) розпочав акцію «трудового змагання», що перетворилася на всепольський рух. У другій половині 1947 р. рух інституювався в Центральний комітет трудового змагання при Центральному комітеті професійних спілок. Увесь пропагандистський потенціал держави скеровувався на підтримку руху, проте продовж усієї історії ПНР, влада стикалася з безвідповідальністю працівників і неефективністю їх праці. Акція «трудового змагання» готувалася до Об'єднаного конгресу ППР і ППС, призначеного на грудень 1948 р. Тут збиралися оголосити про остаточні зміни у відношенні поляків до праці.

Перед Міністерством приєднаних земель у період, що описується, стояло основне завдання – «зцементувати людину на приєднаних землях в єдину національну спільноту». Для цього планувалося усунути (чи

мінімізувати) відмінності між трьома групами населення – автохтонами, осадниками з центральної Польщі й репатріантами зі Сходу [25, с. 152]. ППР тісно співпрацювала з Польським західним союзом. Союз саме наполегливо працював над формуванням постаті «кресового поляка», який би «заслоняв країну від можливої німецької агресії» [23, с. 178]. До цієї ж мети в локальному й у всепольському масштабах прагнула ППР.

У питанні інкорпорації західних земель і її спільноти в єдиний польський контекст комуністи наслідували міжвоєнну політику. Але на відміну від своїх попередників, справу «вирішили» декларуванням про «спаяність народу приєднаних земель з усією польською спільнотою». В дійсності існувала неподоланна відмінність між мешканцями цих та інших польських земель; тривав перманентний конфлікт між владою й прибулими на приєднані землі, з одного боку, й автохтонним населенням, з іншого; прибулі демонстрували недоброзичливість і зверхність над місцевим населенням.

Після створення в Шклярській Порембі у вересні 1947 р. Інформаційного бюро комуністичних і робітничих партій, ППР розпочала пропагандистську обробку населення в світлі рішень Комінформу про «два ворожі табори – імперіалістичний і демократичний, що перебувають у стані глобального конфлікту»; «демократичний (комуністичний) табір закликав боротися з імперіалізмом і капіталізмом за мир і соціалізм на мілітарному, економічному й культурному фронтах» [22, с.88]. Образ «ворожого табору», з якого на початку робили деякі виключення, приміром для Франції, у зв'язку з участю в урядовій коаліції членів компартії, згодом було уніфіковано з поняттям «капіталістичний» – отже, ворожий – такий, що підлягає критиці його культури, науки, мистецтва тощо.

Так Польща почала замикатися від зовнішнього світу, залишившись відкритою лише для впливів СРСР. В публічній риторичі, щоправда, не йшлося про ізоляцію, але звучали заклики до працівників науки, культури, інтелігенції «згуртуватися в боротьбі проти американської агресії». Альтернативні голоси, на кшталт голосу Вл. Беньковського, секретаря ЦК ППР, що не можна заперечувати всього західного, оскільки там також твориться антиімперіалістичний контекст, затерлися в лавині пропаганди. Сам Вл. Беньковський був звинувачений у право-націоналістичних поглядах і усунутий з партії. Робилися спроби абсолютного розірвання контактів із західним світом, в культурі й освіті вилучали будь-які позитивні приклади, що свідчили б про хоча б нейтральне ставлення до західних цінностей. Якщо до 1947 р. патріотизм поляків зрощувався на ворожому образі гітлерівської Німеччини, то після 1947 р. створено нову площину конфронтації – «за і проти імперіалізму, який символізували Сполучені Штати Америки й капіталістичні держави» [26, с.178]. Ворожий образ Німеччини пережив трансформацію: з німецького народу знято обвинувачення у призвідництві до війни [11, с.198]; література замкнулася на образі ворожого американського імперіалізму. З 1948 р. у пропаганді відсутні голоси позитивного ставлення до Заходу.

До першої половини 1948 р. Польща проходила так би мовити «лагідний» етап «культурної еволюції». Після, за влучним висловлюванням М. Фік, відбувся «прискорений перехід до нового етапу» [4, с.225-226]. Під час серпневого пленуму ЦК ППР (серпень 1948 р.), на якому було засуджено «право-націоналістичне відхилення» від лінії партії, критиці піддався також «ідеологічний еклектизм в культурі» [10, с.64]. Надалі промовці (на пленумі й поза ним) більше нічого не говорили про пов'язаність з традицією, лише повторювали «вроцлавський канон»¹⁶ [12, с.39-40].

Після серпневого пленуму з'явилася нова політична хвиля – самокритика. Навіть лояльні до партії особи, наприклад Й. Борейша чи С. Жолкевський, мусили критикувати самих себе за прогинання перед дрібноміщанською культурою, за толерування псевдомарксистської і немарксистської літературної критики, за ідеологічну нестійкість, слабку популяризацію звершень СРСР і ППР у царині культури та ін. Отже, в другій половині 1948 р. не могло бути й мови, щоб низка культурних явищ, наприклад, – виставка живопису сучасного мистецтва (остання відбулася в грудні 1948 р., але готувалася ще з весни, й піддалася гострій критиці), отримали дозвіл на проведення [4, с.225-226]. Зміни в лінії партії відбувалися настільки швидко, що їх можна було пояснити лише тиском ззовні, а дехто з партійців були настільки дезорієнтовані, що ще восени висловлювалися проти копіювання польською культурою радянського соцреалізму (С. Жолкевський).

Зміст цієї нової ідеології оприлюднено в документах Конгресу єдності у Вроцлаві 20 – 21 липня 1948 р. На Конгресі було створено Польський молодечий союз (ЗМП¹⁷) який 1955 р. налічував 2,1 млн. членів [8, с. 30]. ЗМП об'єднав усі відомі на той час молодечі організації за взірцем радянського комсомолу. Офіційно на союз поклалися завдання: виховувати, інтегрувати, освітчувати, мобілізувати, артикулювати й втілювати інтереси молоді, формувати світогляд, контролювати, й врешті, скеровувати дії. Документи організації вимагали від членів союзу пильного виконання завдань партії. ЗМП «поставляла» для ПЗПР членів з потрібними ідеологічними переконаннями. Партія, зі свого боку, отримала контроль над молоддю продовж свіглої доби дня.

За глобальним задумом партії, інша організація – Всезагальна організація «Служба Польщі», утворена 25 лютого 1948 р., об'єднувала молодь віком від 16 до 21 року; структурувалася на парамілітарних засадах: молодь організовувалася в загони, отримувала форму, діяли за наказом і командою, проходила політичний, військовий і професійний вишкіл; поза тим її використовували як дешеву робочу силу. Щорічно через вишкіл організації проходило близько мільйона осіб [29,

с.43-44,46]. Ця та інші організації¹⁸ мали на меті змінити образ молоді людини.

Спрямування розвитку шкільництва остаточно сформувала Освітня нарада ППР 30 листопада 1948 р. Від тепер зміст освіти мав відповідати основній ідеологемі партії про «загострення класової боротьби». Профільне міністерство цього ж місяця в «Директиві Міністерства освіти для авторів пропагандистських праць» вказало, що основне завдання школи – виховання постаті нової людини в рамках ідеології партії [11, с.201]. Отже, новий 1948/1949 навчальний рік почався із заборони релігії¹⁹. Щоправда, ще в навчальному 1954/1955 році 5894 початкових шкіл, а це 25,5 % шкіл цього типу, а також 123 (15,5 %) загальноосвітніх шкіл, зберігали релігію як спосіб виховання в питомій традиції [11, с.201].

1948 р. з'являються евфемістичні декларації, що головним завданням трирічного плану є «відбудова людини». Звучали вони на тлі рішень²⁰ Комінформу в справі колективізації сільського господарства, на серпнево-вересневому пленумі ЦК ППР, а згодом в «Ідейній декларації ПЗПР»²¹, ухвалений за текстом доповіді Г. Мінца, ідея колективізації була імплементована в польській політичній дискурсе. Об'єднавчий конгрес ППР і ППС у грудні 1948 р. остаточно визнав економічні пріоритети за індустріалізацією промисловості й колективізацією сільського господарства. В документах Конгресу знаходимо підтвердження планів суспільної, політичної, інформаційної, культурної, господарської уніфікації життя, яку часто пов'язують з початком «класичного» сталінізму в Польщі.

Продовж 1949 – 1950 рр. централізована польська держава уніфікувала «регіональну тожсамість гуралів, кашубів, сльонзаків», як джерело потенційного сепаратизму. І з'їзд ПЗПР в грудні 1948 р. визнав процес внутрішньої інтеграції завершеним. Уряд зупинив міграцію на присьданні землі й більше не експлуатував образ колонізатора-господарника, який стояв на захисті західного рубежу держави. Більше того, непомірні, завищені в порівнянні з іншими регіонами, податки спричинили відтік осадників. На Конференції, організованій Міністерством публічної адміністрації 25 березня 1948 р., було прийняте рішення ліквідувати регіональні наукові заклади, це стосувалося Наукової ради з питань приєднаних земель, Мазурського, Північно-Мазовецького, Балтійського інститутів, Сілезько-Домбровського товариства приятелів науки тощо. 1950 р. було ліквідовано Польський західний союз, Західну пресову агенцію й багато локальних видавництв. У такий спосіб держава розправилася з джерелами недержавного патріотизму.

З 1949 р. пропаганда замінила пізнавальний зміст навчальних посібників. 7 квітня Сейм ухвалив рішення про ліквідацію неграмотності серед осіб віком від 14 – до

¹⁶ Конгрес єдності у Вроцлаві 20 – 21 липня 1948 р.

¹⁷ ЗМП – Związek Młodzieży Polskiej (ZMP).

¹⁸ Робітничє товариство приятелів дітей, Селянське товариство приятелів дітей, від 1949 р. Товариство приятелів дітей; Шкільні кола приятелів СРСР, Товариство польсько-радянської дружби, Союз борців за свободу й демократію, Ліга оборони країни (від 1950 р. – Ліга приятелів солдат), Польський харцерський союз (від 1950 р. –

Організація харцерства ЗМП; 1949 – 1951 рр. діяла єврейська організація молодечий Бунт, але проект було швидко ліквідовано, незважаючи на те, що вплинути на свідомість чи поведінку польської єврейської молоді не вдалося.

¹⁹ 1947 р. в школах відмовлялися від молитви перед лекціями.

²⁰ Червень 1948 р.

²¹ Грудень 1948 р.

50 років. Така програма діяла й 1945 – 1948 рр., але проблема надалі залишилася не вирішеною. Головна спеціальна комісія з боротьби з неграмотністю запровадила повсюдну реєстрацію осіб, на яких поширювалася програма. 21 травня 1949 р. Комісія проголосила про подолання неграмотності, як масового явища. Якщо в цьому твердженні є похибка, бо питання таки не було вирішене до кінця, то все ж акція мала успіх.

1950 – 1953 рр. – роки повного ігнорування плюралізму в польській науці й мистецтві. Кампанія боротьби з негативними тенденціями в літературі й мистецтві відбувалася 1949 – 1951 рр. – з формалізмом, з 1949 р. – з космополітизмом, від кінця 1951 р. – зі схематизмом, а також кампанія за «народну форму й соціалістичний зміст» – з 1948 р. Усі мистецькі напрямки замінило одне поняття «соцреалізм». Й. Берман у соцреалізмі бачив набір правил, що стоять на сторожі «народного мистецтва» [11, с.201]. В дійсності за соцреалізмом стояли чіткі директиви партії, бо тільки через більшовицьку «ломку», на переконання Й. Бермана, пролягав шлях до соціалізму [11, с.206]. Ближче до 1953 р. свобода творчості перетворилася в абсурдне явище.

Школу оголошено «закладами виробництва». Тут (а також вищих навчальних закладах) заохочувалася атмосфера, що панувала на виробництві [19, с.53-54]. Після прийняття Конституції 1952 р., в навчальному 1952/1953 рр. було запроваджено «науку про конституцію» й обов'язкове вивчення російської мови (з п'ятого класу), як справ державної ваги. Вчителі проходили спеціальну ідеологічну підготовку. IV пленум ЦК ПЗПР поставив завдання масованої підготовки кадрів для виробництва.

Навчені кадри планувалося залучити на виконання завдань шестилітнього плану (1950 – 1955 рр.), що завершився б побудовою соціалізму в Польщі. 1950 р. підвищення виробництва продукції планувалося на 85 – 90 %, надалі ці показники (у планах) зросли до 158,3 % [3]. Чиновницький оптимізм змушував їх укрупнювати виробництво, залучати до виробництва сотні тисяч громадян. До 1950 р., задіяних на виробництві, зросло з 0,5 млн. до ¼ млн. осіб; мешканців міст у проміжку між 1949 – 1955 рр. – на 3,1 млн. осіб. Польща перетворилася в промислово-сільськогосподарську країну, але з екстенсивним розвитком. Тому мобілізація відбувалася за рахунок людського фактора, приміром до виробництва залучали жінок, яким платили менші зарплати, ніж чоловікам, продовжували тривалість робочого дня тощо. Створений завдяки суспільній і господарській мобілізації робітничий клас, і мав позірні ознаки тієї нової людини соціалізму, проголошеної після 1948 р.

Після VI Пленуму ЦК ПЗПР 1951 р. намітилися тенденції, що порушували стереотипи сталінізму. Б. Берут у рефераті «Боротьба польського народу за мир і Шестилітній План» 130 разів ужив слово народ у різних формах, і 13 разів – Р. Дмовський. М. Мазур порівнює конкретну зміну відношення до нарації народу з тією, яку здійснив Сталін у роки Другої світової війни [11, с.206]. Здається мобілізаційні плани на «фронті боротьби за шестилітній план» провалилися, тому влада звернулася до патріотичних почувань поляків, глибоко закорінених у їх свідомості. Національні гасла експлуатувалися в

передвиборчій кампанії до Сейму в листопаді 1952 р. Але генеральною лінію пропаганди залишався інтернаціоналізм і культ Радянського Союзу.

Зі смертю Сталіна в політиці надалі панувало *status quo*. Нова ситуація щонайменше принесла процес проти єпископа Ч. Качмарика, інтернування примаса С. Вишенського; далі знищувалися політичні в'язні тощо. Через місяць після смерті Сталіна почали проявлятися ще мало уявлені ознаки змін. Інструкції Головної урядової комісії з контролю за пресою, публікаціями й видовищами доводилося до відома ЗМІ про недопущення «некоректного висловлювання на адресу лідерів західних держав» (також Ейзенхауера) [18, с. 100]. Наслідки наступили після слів Ейзенхауера 16 квітня 1953 р. про роззброєння, які несподівано опублікувала газета «Правда». Л. Берія, М. Хрущов висловилися за лібералізацію внутрішньої системи, нормалізацію міжнародних стосунків.

Сигнал з Радянського Союзу польське керівництво зрозуміло як акт до дій лібералізації (IX Пленум ЦК і II З'їзд ПЗПР, березень 1954 р.). Ситуація виявилася не прогнозованою навіть для ЗМІ. Редактори видань на зустрічі з Е. Охабом і Й. Берманом 21 грудня 1954 р. попросили встановити рамки дозволеної правди, бо вони не розуміють про що можуть писати, а про що – ні [13, с.5]. Лібералізаційна поступовість обірвалася у вересні 1954 р., коли Ю. Святоло почав викривати дії польських спецслужб на радіо в США.

Динаміка неконтрольованих змін продовж 1954 р. зруйнувала образ нової людини, сконструйований комуністичною (сталінською) ідеологією. Набір її ознак, тісно переплених з політичною й економічною рацією держави, тепер розчинився в журналістських писаннях. 1955 р. термін «нова людина» важко знайти навіть в медіа. Дехто з консервативних комуністів, приміром Адам Полевські, виступали в «Літературному житті» («Życie Literackie») з дописами про мораль: «Нехай самолюбність, догідливість, цинізм і практицизм, споживацьке відношення до соціалізму трактуються молоддю як боягузтво, підлабузництво, огидливість, брехливість» [16]. Повторював, що з психіки людини потрібно усунути бажання «легко жити», прагнення примітивних переживань і приємностей, потрібно «боротися з облудою, брехливістю, подвійною мораллю, формалізмом і фразерством» [16]. Щоправда статей такого змісту траплялося все менше, принаймні оптика «людина повинна...», змінилася на «господарство потребує...», або ж безособове – «необхідно...». Що справді похитнула «мала відлига», то це віру в скоро прийде щастя. Інші світоглядні моделі – прихильня перед Радянським Союзом, визнання авторитету влади тощо – обігрувалися пропагандою до 1956 р. Повоєнну ієрархію цінностей зруйнувала деструкція держави як суверена.

1955 р. маркували ще старі пропагандистські прийоми: надалі заборонялися висловлювання, що суперечили «генеральній лінії партії», критикувалися «надужиття» свободою слова та ін. В наступні місяці загальна ситуація в державі й такі пропагандистські акції змінювалися.

Наприкінці 1955 р. пропагандистські заклики зникли зі сторінок шкільних посібників, з програми вилучено

предмет «наука про Конституцію»; з'явилися інтелегентські клуби, приміром Клуб кривого кола [15]; V Світовий молодіжний фестиваль у Варшаві виявив штучність уявлень соціалістичної молоді. Навіть вірний партії Б. Суходольський у листопаді 1955 р. мусив визнати: «Ми не достатньо добре розуміли, що поширення культури мало на меті виховати конкретних людей, а не лише забезпечити доступ до культурних цінностей» [6, с.44]. А Київській наслідився з «наївного соціалістичного реалізму», який змінив «скептичний соціалістичний реалізм» і відкрив шлях для нових відкриттів [17]. Але соціалістична преса продовжувала виконувати замовлення партії на поширення соціалістичної свідомості, соціалістичної ідеології й культури, виховання нової людини – будівника соціалізму [14, с.88]. Проте, сам термін «новолюдина» згадувався лише в посиланнях на старі документи. В пропаганді більше акцентувалася увага на способі керівництва державою, й менше – на перемінах в самій новій людині. В пресі фіксуються нові теми: «некомпетентність», «привілеї влади», «бюрократія», «порушення права», «фатальна матеріальна ситуація», «господарська некомпетентність», «реабілітація в'язнів» тощо. XIX сесія Ради культури й мистецтва 24 – 25 березня 1956 р. розкритикувала соцреалістичну естетику, засудила цензуру й культурну політику держави. Паралельно існувала й інша опція – надсилно заідеологізована, але оперта на традиційно польське засудження «помилки і викривлень». Тексти з таким змістом часто траплялися в пресі – «Народний трибуни» («Трибуна Ludu»), «Трибуни свободи» («Трибуна Wolności»).

Висновок. Народний бунт 28 червня 1956 р. тільки підтвердив фіктивність і слабкість системи. VII і VIII Пленуми ЦК ПЗПР оголосили про тривалу ревізію системи. Але жодна з подій червня – жовтня 1956 р. не мали впливу на зміну моделі нової людини, оскільки вона більше не існувала, навіть в пропаганді.

Література

1. Borejsza J. *Na rogatkach kultury polskiej* / J. Borejsza. – Warszawa : Czytelnik, 1947. – 30 с.
2. Chumiński J. *Ruch zawodowy w Polsce w warunkach kształtującego się systemu totalitarnego 1944 – 1956* / J. Chumiński. – Wrocław : Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, 1999. – 428 s.
3. Dz.U. – 1950. – Nr 37. – Poz. 344.
4. Fik M. *Kultura polska po Jałcie* / M. Fik. – Warszawa : Polonia, 1989. – 835 с.
5. *Instrukcja dla Wojewódzkich Urzędów Kontroli Pracy z GUKPPrW, Warszawa 24 lipca 1953 r.* // ААН, Гłówny Urząd Kontroli Pracy, Publikacji i Widowisk, 1/398(9/1a).
6. Kądzielski J. *O problemie modelu rewolucji kulturalnej* / J. Kądzielski. – Łódź ; Warszawa : Państwowe Wydaw. Naukowe, 1964. – 165 s.
7. Kersten K. *Geneza i dynamika stalinizmu w Polsce (1944 – 1956)* / K. Kersten. – *Warszawskie Zeszyty Historyczne*. – 1989. – Z. 3. – С. 3 – 13.
8. Kosiński K. *Oficjalne i prywatne życie młodzieży w czasach PRL* / K. Kosiński. – Warszawa: Rpsner & Wspólnicy, 2006. – 416 s.
9. Kuroczko E. *O postawę społeczną nauczyciela* / E. Kuroczko. – Warszawa : Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1947. – 47 s.
10. Maciag W. *Literatura Polski Ludowej 1944 – 1964* / W. Maciag. – Warszawa : Państw. Instytut Wydawniczy, 1974. – 561 s.
11. Mazur M. *O człowieku tendencyjnym. Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944 – 1956* / M. Mazur. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009. – 671 s.
12. *Nadzieje i rzeczywistość kultury. Antologija publicystyki czterdziestolecia Polski Ludowej* [oprac. J. Skrzypiec, J. Kujawa, J. Figura]. – Warszawa : Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1986. – 231 s.
13. *Narada redaktorów z udziałem tow. Ochaba i Bermana, 21 grudnia 1954 r.* // ААН, KC PZPР, 237/VIII-361.
14. *Nim będzie zapomniana. Szkice o kulturze PRL-u* [red. St. Bednarek]. – Wrocław : Uniwersytet Wrocławski. Wydawnictwo, 1997. – 251 s.
15. *Notatka w sprawie Klubu Krzywego Koła, 26.X. 1955 r.* // ААН, KC PZPР, 237/XVIII-111.
16. *Nowa Kultura*. – 1955. – Nr 50.
17. *Nowa Kultura*. – 1956. – N 2.
18. *Pismo instrukcyjne nr 7, Warszawa 8 kwietnia 1953 r.* // ААН, Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, 1/398(9/1a).
19. Potyrała B. *Oświata w Polsce w latach 1949-1956* /B. Potyrała. – Wrocław : Uniwersytet Wrocławski. Wydawnictwo, 1992. – 140 s.
20. *Skřzeszewski S. Przemówienie (radiowe) do nauczycielstwa z okazji nowego roku szkolnego wygłoszone 3 września 1947 r.* // *Nowa Szkoła*. – 1947. – Nr 2 – 3. – S. 1 – 3.
21. *Skřzeszewski S. Zdemokratyzować szkoły wyższe* // *Nowa Szkoła*. – 1947. – Nr 5 – 6. – S. 1 – 5.
22. *Ślusarczyk J. Polityczna działalność Ruchu Obrońców Pokoju na tle rozwoju sytuacji międzynarodowej 1948 – 1989* / J. Ślusarczyk. – Białystok: Dział Wydawnictw i Poligrafii, 2000. – 440 s.
23. *Strauchold G. Myśl Zachodnia i jej realizacja w Polsce Ludowej w latach 1945 – 1957* / G. Strauchold. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003. – 481 s.
24. *Walka Młodych*. – 1947 (14 września). – Nr. 45.
25. *Władze komunistyczne wobec Ziem Odzyskanych po II wojnie światowej. Materiały z konferencji* [pod red. S. Łacha]. – Słupsk: Wydawnictwo Uczelniane WSP, 1997. – 326 c.
26. *Zaremba M. Komunizm legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce* / Marcin Zaremba. – Warszawa : TRIO ISP PAN, 2001. – 427 s.
27. *Żaryni J. Ofenzywa kłeru a nasze zadanie...1947* // *Biuletyn Główniej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej*. – 1993. – T. 36. – S. 98 – 127.
28. *Ziemia Z. W. Prawo przeciwko społeczeństwu. Polskę prawo karme w latach 1944 – 1956* / Z. W. Ziemia. – Warszawa : Kawdruk, 1997. – 485 s.
29. *Związek Młodzieży Polskiej na wsi. Wybór dokumentów 1948 – 1956 / Wybór i oprac. S. Jarecka-Kimłowska*. – Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1987. – 225 s.

Shvab L.P.,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the World History Department Lesya Ukrainka Eastern European National University, lesyashvab@gmail.com

Ukraine, Lutsk

**THE CONCEPT OF “NEW HUMAN” IN THE SYSTEM OF SOCIAL AND POLITICAL TRANSFORMATIONS
IN POLAND 1948 – 1956**

The article is devoted to changes in politics, economics and culture after the events in 1948 and their influence on formation of “new human” concept which had to realize Polish United Workers’ Party and state government socialist project. Widespread concept of “new human”, made by communist Stalin ideology in 1948-1956 was damaged by dynamics of uncontrolled liberal changes in 1953 – 1956. The model of “new human” did not exist anymore, even in propaganda.

Key words: “new human”, socialism, ideological attack, “cultural front”, liberalization, “Small Thaw”.

УДК 343

Бауманис Янис,

*д.ю.н., Научно-аналитический советник Департамента уголовных дел Верховного Суда Латвийской Республики, janis.baumanis@at.gov.lv**Латвийская Республика, г. Рига***ОБЩИЙ ОБЗОР ПРОБЛЕМАТИКИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ УГОЛОВНО ПРАВОВЫХ НОРМ ЛАТВИЙСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

Для того, чтобы осуществить намерение Европейской комиссии об общей интерпретации основных юридических понятий используемых в уголовном праве Европейского Союза, необходима единая интерпретация уголовно правовых норм, в том числе и в них использованных понятий в рамках уголовного права отдельного государства Европейского Союза. В статье автор предлагает общий обзор проблематику интерпретации уголовно правовых понятий и норм Латвийской Республики, таким образом отображая сложность единой интерпретации уголовно правовых понятий и норм в рамках всего Европейского Союза.

В рамках темы автор приходит к выводу, что в случаях, когда в пледу действий законодателя есть незаполненные места, их необходимо заполнять на практике. Наиболее подходящим материалом для заполнения этих пустот является обоснованные и аргументированные выводы существующие в доктрине, которые, оценив обстоятельства конкретного дела, применители правовых норм интегрируют в постановления, создавая юдикатуру.

Ключевые слова: интерпретация норм, уголовное право

Постановка проблемы. В сообщении Европейской комиссии для Европейского парламента, Европейского комитета по экономическим и социальным делам и Комитета регионов по пути к уголовно правовой политики Европейского Союза: «Обеспечение эффективного применения политики Европейского Союза с уголовно правовой помощью» [1] изложен обзор согласованной и последовательной уголовно правовой политики Европейского Союза до 2020 года, отмечая, что должно существовать общее понимание основных принципов, которые легли в основу правовых норм в области уголовного права Европейского Союза, например об интерпретации основных юридических понятий используемых в уголовном праве Европейского Союза.

По мнению автора, для того, чтобы осуществить данную задачу и таким образом достичь общее толкование понятий уголовного права на уровне Европейского Союза, необходима единая интерпретация уголовно правовых норм, в том числе и в них использованных понятий в рамках уголовного права отдельного государства Европейского Союза.

В данной статье автор предлагает общий обзор проблематику интерпретации уголовно правовых понятий и норм в рамках отдельного государства Европейского Союза – Латвийской Республики. Таким образом, **цель статьи** отобразить сложность единой интерпретации уголовно правовых понятий и норм в рамках всего экономического и политического объединения более двадцати европейских государств, каким является Европейский Союз.

Изложение основного материала. В начале необходимо отметить, что при принятии или изменении редакции правовой нормы, законодатель в неё включает определённый смысл и содержание, которое нормоприменители раскрывают при интерпретации правовой нормы и в ней используемых понятий. Интерпретация уголовно правовых норм как процесс и его результат является инструментом позволяющим нормоприменителю раскрыть содержание и суть нормы. В уголовном праве данный инструмент используется в квалификации преступных деяний, в применении уголовно правовых принудительных мер, а также в применении других институтов уголовного права.

Каждая правовая норма формулируется словами. Ознакомившись с содержанием любого Толкового словаря, можно констатировать, что почти каждому слову даются несколько разъяснений. Данную проблему, когда отдельному слову предаётся несколько значений, необходимо регулярно решать применителям правовых норм.

Например, в постановлении Департамента уголовных дел Верховного Суда Латвийской Республики от 14 февраля 2014 года в деле № SKK - 22/2014 (уголовный процесс № 21210025113)7 закреплён вывод связанный с понятием – права, которое используется при квалификации преступных деяний против безопасности движения: «[л]ишение прав водить транспортное средство является одним из видов ограничения прав как наказания и этот вид ограничения прав нельзя интерпретировать в узком смысле. В Уголовном законе, как и других законах, используются понятия с разной степенью абстракции. Верховный Суд указывает, что в

понимании второй части статьи 262 Уголовного закона понятие «права» не означает водительское удостоверение транспортного средства, которое у лица физически можно отнять, а означает общие права лица управлять любое в статье 261 Уголовного закона указанное транспортное средство».

В данном примере интерпретации подвергнуто только одно в Уголовном законе используемое понятие. Но, в Уголовном законе Латвийской Республики более 45 000 слов. Причём, одному и тому же слову в разных контекстах присвоено различное содержание.

Например, содержание слова: «потерпевший» используемый в третьей части 51 статьи Уголовного закона в следующем контексте: «[...] если совершено особо тяжкое преступление, в результате которого наступила смерть потерпевшего [...]» отличается от содержания слова: «потерпевший» в контексте второй части 58 статьи Уголовного закона: «[...] при наличии мирового соглашения с потерпевшим [...]». В первом случае слово «потерпевший» обозначает только жертву преступного деяния, но во втором случае потерпевшим может быть переживший супруг, кто-либо из родственников умершего по восходящей или нисходящей линии, усыновитель, родственник первой степени по боковой линии.

В дополнение указанному необходимо добавить, что в нормах Уголовного закона много оценочных понятий, из которых содержание нескольких, в том числе таких как «существенный вред», «крупный размер» и «тяжкие последствия», раскрывают нормы закона «О порядке вступления в силу и применения Уголовного закона». Тем не менее, содержание большинства оценочных понятий в нормативных актах не раскрывается.

Например, одним из оценочных понятий является «злостность», которое используется с различными словами, такими как: «использование», «уклонение», «неисполнение» или «обеспечивание». В интерпретации понятия «злостность», его в основном связывают с субъективной стороной преступного деяния. В этом смысле злостность свидетельствует о умысле. Так же возможно понятие «злостность» относить только к характеристике конкретного преступного действия, например, злостное использование это противоправное использование. Таким образом одни и те же понятия в уголовном праве могут быть отнесены к различным элементам состава преступного деяния.

Для дополнительного подтверждения данного вывода автор предлагает рассмотреть интерпретацию уголовно правовых норм, в которых используется понятие «интерес». Необходимо признать, что чаще всего интересы ассоциируются с психологическими процессами. В психологии интерес это один из видов эмоции. Кэррол Еллис Изард (Carroll Ellis Izard), анализируя интерес как эмоцию, отмечает: «Эмоция интереса рассматривается нами как одна из врождённых базовых эмоций и как доминирующее мотивационное состояние в повседневной деятельности полноценного, здорового человека» [2 с.122]. Но в теории уголовного права понятие: «интерес» чаще всего анализируется не в рамках психического отношения лица, а в рамках

признаков входящих в объективную сторону преступного деяния и в объект преступного деяния.

В Уголовном законе понятие: «интерес» упомянут более чем в пятидесяти статьях, причём, содержание этого понятия в разных нормах различен, что создаёт особое значение для правильной интерпретации упомянутого понятия.

Отдельное понятие в различных контекстах очень часто обладает индивидуальным содержанием, раскрыть которое возможно только в рамках конкретного контекста правовой нормы, беря во внимание время вступления в силу конкретной нормы. Количество слов Уголовного закона подлежащих интерпретации становится больше в ситуации, когда интерпретируются старые редакции нормативного акта.

Как известно, в соответствии со второй частью 5 статьи Уголовного закона «[з]акон, не признающий наказуемость деяния, смягчающий наказание или иным образом благоприятствующий лицу, если только соответствующим законом не установлено иное, имеет обратную силу, то есть распространяется на деяния, совершенные до вступления в силу соответствующего закона, а также на лицо, которое отбывает наказание или отбыло наказание, но за которым сохраняется судимость.» Таким образом на практике нормоприменителям часто необходимо интерпретировать содержание уголовно правовых норм, которые в актуальной редакции изменены.

Эту проблему усугубляет факт, что нормы Уголовного закона в Латвийской Республике часто изменяются, делая сложнее интерпретацию даже отдельного уголовно правового понятия.

При интерпретации правовой нормы, необходимо правильно определить применяемую правовую норму во времени (интертемпорально).

Исследовательница Инеса Никульсева справедливо указывает: «В публичном праве в соответствии с общим принципом нормы закона обладают немедленной силой, если только в самом законе не предполагается иначе. Часто в отношении к интертемпоральному применению необходимо брать во внимание переходные положения соответствующего закона или особые условия соответствующей правовой отрасли, например, в сфере уголовного наказания. Всё же знание теории права про интертемпоральное применение норм часто не хватает» [3]. Данные выводы в контексте уголовного права можно отобразить, например, рассмотрев изменения в статье 160 Уголовного закона Латвийской Республики. С законом от 15 мая 2015 года «Изменения в Уголовном законе» содержание и название упомянутой нормы была сформулирована в новой редакции, в результате чего фактически было изменено название преступного деяния. До поправок в упомянутой норме была предусмотрена уголовная ответственность за насильственное удовлетворение половой страсти, после поправок – за сексуальное насилие. Данные поправки в законе усложнили интерпретацию понятия: «сексуальное насилие», так как это понятие в Уголовном законе существовало до изменений, сделанными законом от 15 мая 2015 года. А именно, в статье 71² Уголовного закона, которая предусматривает уголовную ответственность за

преступления против человечества, была и всё ещё существует формулировка: «[...] изнасилование, вовлечение лиц в сексуальное рабство, принуждение к проституции, принудительная стерилизация или оплодотворение или другое похожей тяжести сексуальное насилие, [...]». Таким образом в статье 71² Уголовного закона используется понятие: «сексуальное насилие» включает в себя и другие насильственные преступления против половой неприкосновенности, в том числе изнасилование, а в статье 160 Уголовного закона понятие «сексуальное насилие» исключает другие похожие преступления.

С 1 апреля 1999 года, когда в Латвийской Республике вступил в силу Уголовный закон, каждый год в Саеиме принимались один несколько законов «Изменения в Уголовном законе». В 2015 году количество законов с которыми были изменены нормы Уголовного закона достигло полусотни. В результате этих изменений непрерывно изменяются главным образом составы преступных деяний, предусматривая в них новые квалифицирующие признаки, а также удаляя, изменяя или уточняя существующие признаки.

В подтверждение изложенного утверждения, можно рассмотреть одну норму Уголовного закона, которая публично много была упомянута в Латвии в связи с приговором Лиепайского Суда от 13 июля 2015 года в условно называемом «деле педофилов», то есть рассмотреть содержание статьи 162 Уголовного закона.

Упомянутая норма предполагает уголовную ответственность за развращение. В её редакции, которая была в силе до 14 июня 2014 года, когда в силу вступил закон «Изменения в Уголовном законе» от 15 мая 2014 года, понятия «насилие» не было. После совершения изменений в статье 162 Уголовного закона видно, что насилие является одной из квалифицирующих признаков развращения.

В Особой части Уголовного закона с последними изменениями, которые вступили в силу 19 февраля 2015 года, понятие: «насилие» упомянуто в сорок одной статье. Притом, диапазон насильственных преступных деяний в Особой части Уголовного закона намного шире, так как в большинстве случаев описания этих преступных деяний понятие «насилие» не упоминается. Например, в статьях, которые предполагают ответственность за убийство при отягчающих или особо отягчающих обстоятельствах, за умышленное тяжкое телесное повреждение, а так же за нападение на представителя власти или иное государственное должностное лицо нет понятия «насилие». Необходимо упомянуть, что, когда в 1961 году в силу вступил Уголовный кодекс Латвийской Советской Социалистической Республики (в дальнейшем – ЛССР), в его Особой части понятие «насилие» использовалось только в двадцати двух статьях, что фактически на половину меньше, чем в данный момент в Особой части Уголовного закона.

В словаре латвийского языка содержание понятия насилия расшифровывается следующим образом: «[н]асилие – использование грубой власти, физической силы; незаконное принуждение» [4 с.1150]. Такое разъяснение раскрывает существующую в латвийском

языка этимологическую связь понятия «насилие» со словами «власть» и «действие», которое незаконное.

Но в юриспруденции всё становится намного сложнее. Например, у многих может вызвать удивление, что учинение боли не является обязательным признаком насилия. Вторичное значение этого признака в понятие насилия выделяется в словаре юридических понятий: «[н]асилие – средство для достижения определённой преступной цели. Насилие по своей интенсивности может быть связана как с причинением физической боли или телесных повреждений, так и без причинения физической боли, например, связывание, заключение в закрытое помещение и т.д.» [5 с.290].

В уголовном законе много норм, предполагающих уголовную ответственность за насильственные преступные деяния с формальным составом, в котором последствия не являются обязательным признаком объективной стороны преступного деяния. В перечень таких преступных деяний входит уже упомянутое развращение с использованием насилия.

Таким образом невозможно раскрыть содержание понятия насилия в уголовном праве с упоминанием причинения боли или иных последствий, в том числе телесных повреждений.

В наши дни в разъяснении насилия часто используется перечисление форм насилия, выделяя физическое, сексуальное и психологическое или эмоциональное насилие. Например, в 91 пункте 1 статьи Закона о защите прав детей даётся следующее разъяснение: насилие – все виды физической или эмоциональной жестокости, сексуальное насилие, небрежность или другой вид поведения, который угрожает или может угрожать жизни, здоровью, развитию и достоинству ребенка.

В дополнение необходимо добавить, что в контексте исправлений в Закона о защите прав детей широко дискутировалось об необходимости понятием: «насилие» также обозначать курение вблизи детей, что несомненно отражает разнообразие интерпретаций данного понятия.

Исследовательница Аига Миеринья, излагая в контексте международного и национального права тему о защите против насилия в семье, как проявления насилия упоминает не только физическую агрессию и нападение, психологическое воздействие и сексуальное насилие, но и указывает, что существует: «[...] экономическое насилие (использование финансового преимущества, сокрытие доходов, лишение доходов потерпевшего лица, запрет получения доходов и т.д.), а так же насильственный контроль (преследование, слежка, встреча у дома, места работы, регулярное и нежелательное названивание, высылание СМС или писем по электронной почте, запрет встречи с детьми, родственниками или друзьями и т.д.)» [6].

Кроме того в понятие насилия иногда включается так же мобинг, или психологическое насилие на рабочем месте, stalking, или преследование лица, и другие виды психологического или эмоционального насилия.

Признаётся, что «[б]ольшинство авторов согласны, что в психологии насилие включает как минимум двенадцать категорий взаимодействия насильника и жертвы» [7], в перечне которых исследователь Игорь Фурманов упоминает не только угрозы физическому

здоровью, но и монополизацию информации, критику, использование привилегированного положения мужчины (женщины) в семье и другие виды. Эти и ещё много других видов психологического или эмоционального насилия во всех их проявлениях в Латвии не криминализированы.

Беря во внимание существование различных форм насилия, важно в уголовном праве в интерпретации понятия «насилие» не достичь порога аналогии. Как указывает прокурор Марис Лея: «Главным критерием для разграничения интерпретации правовых норм и аналогии является словесный текст закона. Если результат интерпретации больше не перекрывается с буквальным текстом закона, тогда достигнут порог аналогии» [8]. Таким образом как раз контекст нормы создаёт результат интерпретации понятия насилия. В статье «Интерпретация уголовно правовых норм» Марис Лея даёт детальный обзор о развитии интерпретации понятия насилия в судебной практике Федеративной Республики Германии, разделяя это развитие на три этапа: «[в] начале под насилием понималась применение физической силы, с которой преодолевается ожидаемое или осуществляемое сопротивление. Позже насилие определялась как физическое действие, которое являлось причиной предотвращения ожидаемого или осуществляемого сопротивления, независимо от интенсивности применяемой силы. Этот подход допускал, что насилием признавалась также такое действие, с которым виновное лицо лично физическую силу в отношении потерпевшего не применяет (например, если сломлена воля потерпевшего с использованием наркотических средств и т.д.). И, наконец, в третьем этапе воздействие виновным лицом на тело жертвы вообще потеряло свое решающее значение. Было признано, что достаточно, если с небольшим усилием виновное лицо вызывает только психически детерминированный процесс, с которым совершает неотразимое принуждение жертвы. [...] Таким образом насилием признали так же такие действия как блокирование дороги, закрытие двей и т.д.» [8]

В продолжении Марис Лея указывает, что порог аналогии был бы достигнут, если насилием признали бы физическое присутствие лица, которое создаёт только психиатрического характера воздействие на потерпевшего. Тем не менее, достаточно относительно небольшого влияния физической силы для признания его насилием. Например, как указывает Марис Лея, в Федеративной Республике Германии следующие действия были признаны достаточными, чтобы их квалифицировать как насилие: «[...] протестанты, чтобы парализовать въезд автомобилей на строительную площадку, приковали себя к воротам, которые находились перед въездом на строительную площадку» [8].

Подводя итоги вышесказанного, можно сделать вывод, что интерпретация понятия насилия в уголовном праве невозможна за рамками конкретной нормы Уголовного закона.

Намного сложнее становится интерпретация понятия насилия, оценивая не только характер насилия, но и его последствия.

В толковых словарях юридических понятий можно найти разъяснения насилия, в которых упоминаются последствия: «[н]асилие – умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью без отягчающих обстоятельств, умышленное причинение лёгкого вреда здоровью или побои либо насильственное лишение свободы» [9 с.1152].

В постановлении Сената Департамента уголовных дел Верховного Суда Латвийской Республики от 5 января 2006 года в деле № SKK - 12 указано: «причинение лёгкой тяжести телесных повреждений тоже является насилием и созданием физических страданий, поэтому в дополнительной квалификации статьёй 130 Уголовного закона нет необходимости. Кроме того в общей норме – в статье 130 Уголовного закона предполагается легче наказание ни как в специальной – статье 174.» Такой же вывод о статье 130 Уголовного закона, которая предполагает уголовную ответственность за умышленные легкие телесные повреждения и о статье 174 Уголовного закона, которая предполагает уголовную ответственность за жестокость и насилие в отношении несовершеннолетнего, указан также в постановлении Сената Департамента уголовных дел Верховного Суда Латвийской Республики от 29 ноября 2007 года в деле № SKK – 634/07.

Насилием по мнению автора, является действие или бездействие, независимо от того, было ли в результате его причинены последствия здоровью или жизни лица. Последствия которые причинены в результате насилия, особенно телесные повреждения средней тяжести и тяжкие, не говоря уже о смерти, не нужно включать в понятие насилия, а квалифицировать их отдельно. Такой подход было бы легче понять и обществу. В свою очередь, если законодатель упомянутые последствия желает включить в состав конкретного преступного деяния, тогда ему их необходимо бы было конкретно указать в диспозиции конкретной нормы.

В продолжении темы автор желает указать, что различная интерпретация отдельных уголовно правовых понятий может стать основанием также к изменениям в Уголовном законе.

Например, в постановлении Департамента уголовных дел Верховного Суда Латвийской Республики от 31 августа 2011 года в деле № SKK – 257/2011 обосновано признаётся, что, чтобы квалифицировать деяние в соответствии с второй частью статьи 279 Уголовного закона, достаточно если произойдёт самовольное действие, предусмотренное в первой части, если оно связано с насилием.

В первой части упомянутой нормы была предусмотрена уголовная ответственность за действие, если в результате этого действия причинён вред (преступное деяние с материальным составом), а во второй части было указано: «Те же действия, [...] если они связаны с насилием или угрозой насилием».

Данное постановление во многом стало основанием тому, что во многих статьях Уголовного закона, в которых законодатель желал предусмотреть преступные деяния с материальным составом, понятие «действие» было заменено понятием «преступное деяние».

Но упомянутое также привлекло внимание законодателя к понятию «деяние». В законопроекте «Изменения в Уголовном законе» (№ 151/Lp12) как одна из предусмотренных поправок предполагает: «заменить в диспозиции второй части 319 статьи слова «такое же деяние» словами «в первой части данной статьи предусмотренное преступное деяние»». Данные поправки связаны с выводом профессора Юридического факультета Латвийского Университета Улдиса Крастиньша: «[н]е всегда одинаково понимается понятие «деяние». Одни считают, что это только действие или бездействие, другие, что в данное понятие включаются также и вредные последствия, которые связаны с действием или бездействием. По моему в первой части 6 статьи Уголовного закона ясно сказано, что деяние это действие или бездействие. Действие или бездействие становится преступным деянием, если в законе за его совершение предусмотрена уголовная ответственность. Вредные последствия в уголовном праве оцениваются как независимый признак объективной стороны преступного деяния, если они предусмотрены в числе признаков конкретного преступного деяния» [10].

Беря во внимание, что в 6 статье Уголовного закона указана неосторожность как форма вины, необходимо признать, что данный вывод противоречит тому, что указывал профессор Улдис Крастиньш: «[в] Уголовном законе неосторожность как форма вины признаётся только в связи с вредными последствиями, то есть в преступных деяниях с материальным составом» [11].

Кроме того, абсурдно, что только со словом «преступное» понятие «деяние» охватывает последствия и другие признаки преступного деяния. Таким образом последствие фактически признаются факультативным признаком объективной стороны преступного деяния. Подобная суженная интерпретация понятия «деяние» может создать нежелательные последствия, связанные с интерпретацией многих норм, в том числе уголовно-процессуальных норм.

Например, во 2 пункте первой части 372 статьи Уголовно-процессуального закона указано, что уголовный процесс начинает процессуально уполномоченное должностное лицо, принимая постановление, в котором указывается краткое описание деяния, насколько это известно на момент его начала, во второй части 373 статьи Уголовно-процессуального закона закреплено: «то обстоятельство, что сведения не содержат достаточной информации для первоначальной квалификации деяния, не может служить основанием для отказа начать процесс». Разве в этих нормах понятие «деяние» не включает в себя все признаки преступного деяния? По мнению автора, как раз в первой части 1 статьи Уголовного закона чётко указано, что понятие: «деяние» включает все признаки преступного деяния. В данной норме указано, что «уголовной ответственности и наказанию подлежит только лицо, виновное в совершении преступного деяния, то есть умышленно (преднамеренно) или по неосторожности совершившее предусмотренное настоящим Законом деяние, содержащее все признаки состава преступного деяния».

Обобщив изложенное, необходимо признать, что, отсылаясь на в постановлении Департамента уголовных

дел Верховного Суда Латвийской Республики от 31 августа 2011 года в деле № SKK - 257/2011 обосновано сделанный вывод про понятие «действие», нет необходимости исправлять нормы Уголовного закона в которых используется понятие «деяние». В тоже время такие исправления, несмотря на изложенное возможное негативное воздействие в связи с интерпретацией в Уголовно-процессуальном законе используемых понятий, в общем нужно признать как положительные. Они приводят в порядок содержание норм уголовного права системно.

Встречаемые проблемы в открытии содержания и смысла уголовно правовых норм решаются, используя признанные методы интерпретации. В юриспруденции как методы интерпретации правовых норм признаются: грамматический, системный, исторический и телеологический метод. Данное акцентировано в постановлении Департамента уголовных дел Верховного Суда Латвийской Республики от 2 декабря 2014 года в деле № SKK - 802/2014 (уголовный процесс № 11517024607), в котором в дополнение указанному закреплён вывод, что: «[т]очки зрения учёных права об интерпретации отдельных норм права является доктринальным толкованием и не является обязательным судам в применении правовых норм».

Необходимо признать, что в уголовно правовых исследованиях можно найти противоположное отношение, то есть, что в процессе интерпретации значимое место занимает не только юдикатура, но и использование и анализ выводов высказанных в науке права [8].

В юдикатуре Латвии довольно часто используется доктринальное толкование. Например в постановлении Департамента уголовных дел Верховного Суда Латвийской Республики от 2 декабря 2014 года в деле № SKK - 306/2014 (уголовный процесс № 11519004512) Верховный Суд признал, что суд апелляционной инстанции неправильно интерпретировал 11 пункт первой части 48 статьи Уголовного закона и в связи с этим необоснованно заключил, что обвиняемый ему инкриминируемые преступные деяния не совершил из корыстных побуждений. Это заключение Верховный Суд обосновывает, отсылаясь на выводы ведущих исследователей: «[к]орысть это мотив преступного деяния, то есть, это внутреннее побуждение человека, склонность, которая направляет желания лица на совершение преступного деяния (см. У.Крастиньш, В.Лихолая, А.Ниедре. Уголовное право. Общая часть. Третье дополненное издание. Научный редактор профессор У.Крастиньш. Рига, Tiesu namu aģentūra, 2008, стр.175.)», таким образом придя к заключению: «[р]еализуя психотропное вещество за определённую сумму денег, даже если в долг, то есть, отложив получение денег на позже, обвиняемая Н.С. несомненно действовала в корыстных побуждениях».

В упомянутом примере интерпретация уголовно правовой нормы происходит, используя как тезисы закреплённые в доктрине опубликованные выводы ведущих исследователей права. В свою очередь в постановлении Департамента уголовных дел Верховного Суда Латвийской Республики от 24 апреля 2014 года в

деле № SKK - 8/2014 (уголовный процесс № 1120003771) Верховный Суд как используемые в применении правовых норм признаёт материалы ведущих исследователей, которые не были опубликованы: (В.Лихолая, Г.Кутрис. Мнение об интерпретации правовых норм: неопубликованные материалы; С.Кайя, Д.Межулис. Мнение об интерпретации правовых норм: неопубликованные материалы). В большой степени опираясь на неопубликованные мнения упомянутых исследователей, Верховный Суд указывает, что в случаях, когда осуждённому, который отбывает наказание лишением свободы в соответствии с предыдущим приговором, в новом деле применена мера пресечения – заключение под стражу – отбывание наказания в соответствии с предыдущим приговором приостанавливается, так как цели заключения под стражу и лишения свободы различны и закон не предполагает возможность лица находится одновременно в обоих этих статусах, притом, применение заключения под стражу направлено на дополнительные ограничения лица, отбывающего наказание лишением свободы. Таким образом неотбытое наказание в соответствии с предыдущим приговором считается от дня принятия постановления о применении заключения под стражу, в свою очередь время заключения под стражу в соответствии с пятой частью 52 статьи Уголовного закона засчитывается в срок наказания в новом деле.

Беря во внимание, что на судебной практике иногда используется доктринальная интерпретация, важным является вопрос, какие выводы ведущих исследователей признаются частью доктрины. По мнению автора, ответ на этот вопрос связан с пониманием применителя правовой нормы об справедливости и морали.

Практика использования доктринальной интерпретации содержит риск связанный с субъективностью применителя правовой нормы.

Преподавательница Кафедры теории права и исторических наук Юридического факультета Латвийского Университета Диана Апсе, цитируя вывод председателя Федерального Верховного Суда Германии Гинтера Хирша (Günter Hirsch): «[в]сё же судья, основываясь только на идею справедливости и субъективные соображения морали, не может отказаться от повиновения закону. Главная проблема в том, в каких случаях и как далеко судья может отступить от буквального смысла закона и от воли законодателя; какие методы в таких случаях необходимо использовать; является ли главной целью толкования выяснение реальной воли законодателя или также сути закона», отображает вывод: «главные возражения критиков против дальнейшего создания права судей связаны с неправильным выбором методологии. Утверждается, что судьи методологию корректируют для желаемого результата и, игнорируя реальную волю законодателя (по мнению автора, законодателя больше характеризует интересы и политический компромисс), способствуя переходу от демократического правового государства к государству олигархических судей.» [12]

Надо признать, что нормы закона не должны быть превращены в подробные инструкции. В связи с этим, в случаях, когда в плоду действий законодателя есть

незаполненные места, их необходимо заполнять на практике. Наиболее подходящим материалом для заполнения этих пустот является обоснованные и аргументированные выводы существующие в доктрине, которые, оценив обстоятельства конкретного дела, применители правовых норм интегрируют в постановления, создавая юдикатуру.

Выводы. Подводя итоги вышесказанного, можно сделать вывод, что правильная интерпретация отдельных норм Уголовного закона и в них используемых понятий является гарантом справедливого урегулирования уголовно-правовых отношений. В существующей практике главное, чтобы во всех уголовных процессах уголовноправовые понятия в связи с одним и тем же преступным деянием интерпретировались бы единообразно.

Литература

1. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions towards an EU criminal policy: Ensuring the effective implementation of EU policies through criminal law.* Brussels, 20.09.2011 COM(2011) 573 final. Доступна: http://ec.europa.eu/justice/criminal/files/act_en.pdf
2. Изард, К.Э. Психология эмоций. Санкт-Петербург: Питер, 2009.
3. Nīķuļceva, I. Likums un tā grozījumi. Доступна: <http://jurisprudence.geek.lv/TiesibuTalakveidosana/3-LikGroz.pdf>
4. Latviešu valodas vārdnīca. Autoru kolektīvs. Atb. red. D.Ģuļevska. Rīga: Avots, 2006.
5. Juridisko terminu vārdnīca. Autoru kolektīvs I.Krastiņa vadībā. Rīga: Nordik, 1998.
6. Mierīņa, A. Aizsardzība pret vardarbību ģimenē starptautiskā un nacionālā tiesību skatījumā. Jurista Vārds Nr.32 (884).
7. Furmanovs, I. Psiholoģiskā vardarbība laulāto attiecībās. Доступно: <http://www.saulesjosta.lv/index.php/psihologija/1233-psihsoloģiska-vardarbiba-laulato-attiecibas.html>
8. Leja, M. Krimināltiesību normu interpretācija. Доступно: <http://www.lpbiedriba.lv/publikacija3/6/>
9. Юридический словарь. Под ред. А.Н.Азрилияна. Москва: Институт новой экономики, 2007.
10. Krastiņš, V. Vērtējuma jēdzieni Krimināllikuma normās. Jurista Vārds Nr. 24 (723).
11. Krastiņš, V. Darbības un bezdarbības izpratne krimināltiesībās. Jurista Vārds Nr. 16 (868).
12. Apse, D. Tiesību zinātne un tiesnešu tiesības. Latvijas Universitātes žurnāls Nr.4. Juridiskā zinātne. Tiesību zinātnes nākotne, 2. 2013.

References

1. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions towards an EU criminal policy: Ensuring the effective implementation of EU policies through criminal law.* Brussels, 20.09.2011 COM(2011) 573 final. Доступна: http://ec.europa.eu/justice/criminal/files/act_en.pdf
2. Yzard, K.E. Psychology of emotions. Peterborough: Peter, 2009.
3. Nīķuļceva, I. Likums un tā grozījumi. Доступна: <http://jurisprudence.geek.lv/TiesibuTalakveidosana/3-LikGroz.pdf>
4. Latviešu valodas vārdnīca. Autoru kolektīvs. Atb. red. D.Ģuļevska. Rīga: Avots, 2006.
5. Juridisko terminu vārdnīca. Autoru kolektīvs I.Krastiņa vadībā. Rīga: Nordik, 1998.

6. Mieriņa, A. Aizsardzība pret vardarbību ģimenē starptautiskā un nacionālā tiesību skatījumā. *Jurista Vārds* Nr.32 (884).

7. Furmanovs, I. Psiholoģiskā vardarbība laulāto attiecībās. *Дослідження*: <http://www.saulsrojsta.lv/index.php/psihologija/1233-psihologiska-vardarbiba-laulato-attiecibas.html>

8. Leja, M. Krimināltiesību normu interpretācija. *Дослідження*: <http://www.lpbiedriba.lv/publikacijas3/6/>

9. *Юридический словарь*. Под ред. А.Н.Азрылыяна. Москва: Институт нововведений, 2007.

10. Krastiņš, U. Vērtējuma jēdzieni Krimināllikuma normās. *Jurista Vārds* Nr. 24 (723).

11. Krastiņš, U. Darbības un bezdarbības izpratne krimināltiesībās. *Jurista Vārds* Nr. 16 (868).

12. Apse, D. Tiesību zinātne un tiesnešu tiesības. *Latvijas Universitātes žurnāls* Nr.4. *Juridiskā zinātne. Tiesību zinātnes nākotne*, 2. 2013.

Baumanis Janis,

Dr.jur., Scientific Adviser of Department of Criminal Cases The Supreme Court of The Republic of Latvia,
janis.baumanis@at.gov.lv

Latvijas Republika, Rīga

REVIEW OF PROBLEMS RELATED TO THE INTERPRETATION OF NORMS OF THE CRIMINAL LAW IN THE REPUBLIC OF LATVIA

In order to implement the European Commission's concept of a single interpretation of the basic legal notions used in the criminal law of the European Union, norms of the criminal law, including notions included therein, should be interpreted in a single manner within the framework of a certain European Union country. In the article, the author reflects the problems related to the interpretation of norms of the criminal law in the Republic of Latvia, pointing out the difficulties, which could occur in interpreting norms of the criminal law in a single manner on the European Union scale.

Within the framework of the subject for discussion, the author concludes that where fruits of lawmaker's activities are "not without gaps", the practice requires "to fill such gaps". The most suitable material for filling "gaps" is reasoned and substantiated opinions set out in the doctrine, which, after analyzing specific facts of the matter, legal norm applicators integrate into adjudications, creating judicature.

Key words: *epy Interpretation of Norms, the Criminal Law*

УДК 332.1+339.137

Верстяк О.М.,*к.е.н., доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки
Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ, oks1982@gmail.com**Україна, м. Чернівці*

ПРИКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО І КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті висвітлено суть, основні принципи, рівні реалізації прикордонного співробітництва, методологічний інструментарій для оцінки конкурентоспроможності прикордонного регіону. Показано етапи стратегічного управління здійснення прикордонного співробітництва. Обґрунтовано результативність прикордонного співробітництва і державної конкурентної політики.

Ключові слова: *національна конкурентоспроможність, конкурентоспроможність регіону, прикордонне співробітництво, результативність прикордонного співробітництва, державна конкурентна політика.*

Постановка проблеми. Прикордонне співробітництво є важливою складовою сучасних міжнародних зв'язків регіонів, оскільки саме на кордоні безпосередньо перетинаються багато життєво важливих проблем держав, включаючи зовнішньополітичні, економічні, гуманітарні контакти. Співпраця в прикордонній зоні є необхідною ланкою системи економічної інтеграції України в світовий економічний простір та стає на шляху до підвищення конкурентоспроможності країни.

Значення прикордонного співробітництва особливо зростає в епоху світової інтеграції, коли знижується бар'єрна функція кордону, суттєво збільшується швидкість переміщення матеріальних, фінансових, інформаційних та людських ресурсів. Водночас, прикордонний пояс економічно слабких регіонів створює загрози державній економічній безпеці, знижує конкурентоспроможність країни і перешкоджає розвитку міжнародного співробітництва.

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю удосконалення управління розвитком прикордонного економічного співробітництва різних територій і створення результативного механізму взаємодії та впливу прикордонного співробітництва на конкурентоспроможність національної економіки України.

Проблеми розвитку і конкурентоспроможності регіонів досліджували у своїх роботах такі зарубіжні та вітчизняні науковці як: С. Галунов, Н. Каложнова, З. Манів, О. Овчар, Л. Ушвицький, В. Парахіна, Ю. Перський, П. Петров, Ю. Семакіна. Питанням національної конкурентоспроможності присвячено праці: Л. Антонюк, Я. Базилюк, Д. Лук'яненко, А. Поручника та багатьох інших. Разом із тим, існує потреба в подальшому дослідженні взаємопов'язаних проблем розвитку прикордонного співробітництва та національної конкурентоспроможності низки країн, зокрема України. Оскільки, в умовах загострення глобальної конкурентної боротьби суттєво актуалізується питання активізації інвестиційної, спільної економічної діяльності у регіонах, розвитку інфраструктурних

проектів, що наближатиме Україну до створення європейських стандартів життя.

Мета роботи полягає у представленні результативного механізму взаємодії та впливу прикордонного співробітництва на конкурентоспроможність національної економіки України.

Виклад основного матеріалу. Національна конкурентоспроможність стала однією з найбільш важливих проблем уряду в кожній державі. Проте, не дивлячись на всі дискусії, дебати і публікації на цю тему, до теперішнього часу не існує переконливої теорії, що пояснює конкурентоспроможність в національних масштабах. Більш того, не існує навіть загальноприйнятого визначення поняття конкурентоспроможності стосовно країни. І, якщо поняття конкурентоздатної компанії виявляється абсолютно зрозумілим, цього не можна сказати про поняття конкурентоздатної країни.

Як зазначено у [1] при аналізі визначення поняття «конкуренція», здійснене різними вченими-економістами, було з'ясовано, що конкуренція, як наукове поняття-багатоаспектне і в кожному випадку її зміст визначається залежно від цілей, у зв'язку з якими вона сформована.

Конкурентоспроможність виявляється лише в умовах конкуренції і через конкуренцію [1]. Слід звернути увагу на багатозначність трактувань сутності поняття «конкурентоспроможність» сучасними вченими-економістами [2, 3].

На нашу думку, жодне з вище вказаних пояснень не є само по собі достатнім для раціонального пояснення конкурентоздатності національної економіки. Частка істини міститься в кожному з них, але існує, очевидно, ширший, складніший ряд чинників. Відсутність простого пояснення свідчить про існування фундаментальнішого питання. Слід додати, що жодна країна не може бути конкурентоздатною в усьому.

Основна мета кожної держави полягає в досягненні високого і постійно зростаючого рівня життя для своїх громадян. Можливість реалізації цієї мети залежить від

ефективності таких основних складових економічного зростання країни, як: стимулювання інтеграції національної економіки в світове господарство; трансферт технологій; підвищення кваліфікації національних трудових ресурсів; підвищення ефективності національного бізнесу; високі соціальні стандарти; розвиток транскордонного співробітництва.

Конкурентоспроможність економіки країни, таким чином, визначається і ступенем її залучення до прикордонного співробітництва, яке дає можливість поступово підвищувати рівень соціально-економічного розвитку відповідних територій, значимість місцевих влад у розвитку співробітництва з органами влади територій сусідніх регіонів, країн, що дає змогу залучити їх до активної міжнародної співпраці [4].

Прикордонне співробітництво, як відомо, передбачає співпрацю між територіями (регіонами), розташованими вздовж кордонів сусідніх держав.

Основні принципи транскордонного (прикордонного) співробітництва ґрунтуються на умовах:

- конституційності та законності;
- чіткого розподілу завдань, повноважень та відповідальності між суб'єктами транскордонного співробітництва;
- гармонізації загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів;
- забезпечення рівних можливостей для регіонів України щодо співпраці з територіальними громадами або органами влади сусідніх держав у рамках транскордонного співробітництва;
- розмежування відповідальності та повноважень між центральними та місцевими органами виконавчої влади з метою найбільш ефективного вирішення проблемних завдань;
- забезпечення здатності суб'єктів транскордонного співробітництва в межах, визначених законодавством, самостійно вирішувати питання розвитку територій та створення ефективних механізмів забезпечення їхньої участі у транскордонному співробітництві;
- підвищення ролі та відповідальності суб'єктів та учасників транскордонного співробітництва [4].

Таким чином, транскордонне співробітництво ґрунтується на принципах, пов'язаних зі взаємною повагою суверенітету, національного законодавства, територіальною цілісністю, недоторканістю державних кордонів; ненанесенні шкоди здоров'ю громадян та навколишньому середовищу, шкоди економічним і іншим інтересам; взаємній вигоді, мирному дозволі прикордонних суперечок; невтручання у внутрішні справи інших держав-учасників, повазі прав і свобод громадян держав-учасниць; скоординованості дій учасників прикордонного співробітництва [5].

Виокремлюють чотири рівні реалізації транскордонної співпраці:

- міжнародний рівень: реалізується політика загальноєвропейських інтересів, здійснюється координація національних регіональних політик для збалансованого розвитку європейського простору;

- державний рівень: виробляється національна політика транскордонного співробітництва та узгоджуються національні інтереси із загальноєвропейськими, а також здійснюється гармонізація національних та регіональних цілей;

- регіональний рівень: реалізується регіональна політика транскордонного співробітництва з урахуванням інтересів держави та місцевих органів влади, здійснюється координація між регіонами сусідніх країн. На цьому рівні для здійснення співробітництва здебільшого створюються такі транскордонні утворення, як єврорегіони, міжнародні асоціації, організації, фонди та Робочі співтовариства;

- місцевий (локальний) рівень: здійснюється координація планів розвитку місцевої влади з істотною увагою до регіональних та національних інтересів, відбувається конкретна співпраця між суб'єктами прикордонних територій [6, с.182-183].

З огляду на набутий досвід розвитку прикордонних відносин транскордонне співробітництво на місцевому рівні здебільшого здійснюється у таких формах у рамках виконання проєктів, шляхом прямих контактів, на рівні Робочих груп [7, с.19].

Регіон країни, в свою чергу, став об'єктом оцінки конкурентоспроможності у працях вітчизняних науковців, відносно недавно. Конкурентоспроможність регіону слід розглядати з позиції соціально-економічної ситуації та порівнювати з показниками інших регіонів-конкурентів. Здатність регіону виявляти, створювати і використовувати конкурентні переваги в порівнянні з іншими регіонами і означає демонструвати свою конкурентоспроможність. Наявність управлінських, ресурсних, фінансових, виробничих, науково-технічних, кваліфікаційних можливостей безпосередньо впливають на конкурентоспроможність регіону. В результаті, грамотне, раціональне використання даних можливостей сприятиме покращенню таких показників як, рівень життя та зайнятість населення.

Під час порівняння соціально-економічного становища прикордонних регіонів, насамперед, береться до уваги показник інвестиційної привабливості. Однак, крім цього показника, необхідно формування цілісної системи різнопланових показників, що відображають конкурентні переваги регіону при виділенні ключових показників конкурентоспроможності (обсяг валового регіонального продукту, зовнішньоторговельний оборот, показники рівня життя населення). В останні роки почали з'являтися різні методики оцінки конкурентоспроможності регіонів. На думку докторів економічних наук Л.І. Ушвіцького і В.Н. Парахіної, система можливих показників конкурентоспроможності може включати:

І. Показники наявності та ефективності використання ресурсів регіону: обсяг валового регіонального продукту; темп зміни обсягу валового регіонального продукту; число збиткових підприємств; обсяг роздрібно-товарообігу; експорт продукції регіону; обсяг природних запасів нафти і газу (вуглеводневих ресурсів); наявність природних ресурсів крім вуглеводневих; забезпеченість

регіону автомобільними дорогами з твердим покриттям; географічне положення регіону по відношенню до зовнішньоторговельним виходів країни.

II. Показники життєвого рівня населення регіону: середня заробітна плата працюючого населення; рівень безробіття; величина прожиткового мінімуму; обсяг платних послуг для населення; забезпеченість населення житлом і обсяг інвестицій в житлове будівництво; частка незаможного населення; рівень злочинності.

III. Показники інвестиційної привабливості та активності регіону: обсяг інвестицій в основний капітал; темпи зростання інвестиційної активності; інвестиції в розрахунку на одного жителя; рівень політичної стабільності в країні і регіоні [8].

Для співставлення і розрахунку індекса конкурентоспроможності регіонів застосовуються методики рейтингових зіставлень. Вони являють собою спосіб агрегування ряду окремих показників в більш загальний показник. Методика рейтингових зіставлень передбачає на першому етапі відбір рейтингових показників на основі теоретичного аналізу, де кожен показник характеризує властивість або фактор конкурентоспроможності. Другий етап-нараховування балів по кожному з факторів (показників), під час якого здійснюється шкалювання показників. Третій етап-агрегування шкальованих показників в підсумковий загальний показник. Такими загальними показниками прийнято вважати: обсяг валового регіонального продукту на душу населення, частку експорту у валовому регіональному продукті, а також темпи зростання валового регіонального продукту [9, с.188-189].

Ці та подібні методики цілком можуть застосовуватися при оцінці конкурентоспроможності прикордонного регіону. Крім того, вважається за необхідне використовувати компаративістські методики, порівнюючи показники певного регіону з іншими прикордонними територіями та регіонами [8].

У Законі України «Про транскордонне співробітництво» зазначається, що метою державної

політики у сфері транскордонного співробітництва є створення умов для підтримки й заохочення участі у цих процесах суб'єктів господарювання, розвиток взаємовигідних зв'язків, підвищення соціально-економічного розвитку регіонів та якості життя населення [10]. У сучасному світі створення такої системи може здійснюватись спираючись на методологію стратегічного управління у послідовності виконання етапів:

- формулювання стратегії (розвиток загального бачення та формулювання місії; встановлення довготривалих цілей; визначення, оцінка та вибір стратегії);

- виконання стратегії (організаційне забезпечення створення структури управління; маркетингове, фінансове, бюджетне, науково-дослідне та інформаційне забезпечення);

- оцінка стратегії (аналіз та оцінка виконання стратегії) [11, с.14-15].

Ієрархія рівнів здійснення транскордонного співробітництва визначає ієрархію загального бачення співробітництва, стратегічних цілей та завдань за принципом вкладеності і відповідності. При цьому, для кожного рівня необхідним є формування вектора цілі з мінімізацією вектора помилки. Вектор цілі визначається фіксацією стану певного параметру об'єкта транскордонного співробітництва на момент прийняття рішення, його значення при завершенні програми співробітництва (чи його етапу) та технології досягнення поставленої мети. Вектор помилки мінімізується через визначення базових чинників впливу на процес координації проектів та програм транскордонного співробітництва. Досліджуючи досвід формування системи цілей транскордонного співробітництва, можна виділити певні чинники, що обумовлюють якість їх формування та здійснення (рис. 1).

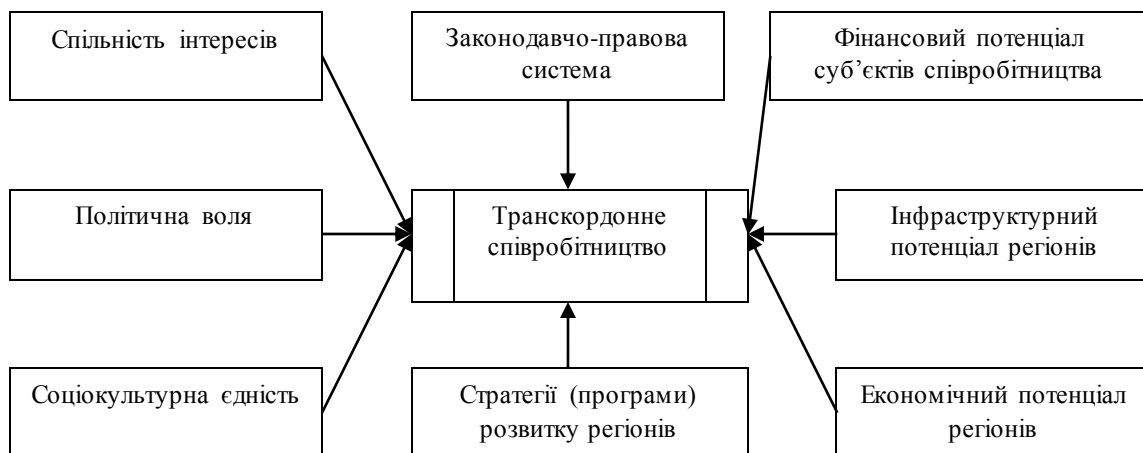

Рисунок 1. Чинники, що впливають на результативність транскордонного співробітництва [12 с.63]

Однак, як відомо, прикордонні регіони, які дуже часто є периферійними, стикаються зі специфічними проблемами соціально-економічного, соціально-культурного, політичного і інституційного характеру. Тому, виникає необхідність під керівництвом зацікавлених сторін (держав) шукати спільні з сусідами відповідні рішення.

Так характер взаємин міждержавних відносин та прикордонного співробітництва впливає на особливості сприйняття кордону елітами і громадськістю обох країн, на формування тих стимулів, які впливають на знаходження балансу між пріоритетами забезпечення прикордонної безпеки і розвитку трансграничного співробітництва. Прикордонна безпека, в свою чергу, визначається як прийнятний для правлячої еліти і громадської думки країни і її прикордонних територій стан захищеності меж країни від небезпечних трансграничних потоків і умов, які створюють серйозне порушення встановленого державою прикордонного режиму та/або територіальної цілісності країни. Такий стан досягається, головним чином, шляхом заходів, здійснюваних силами, відповідальними за охорону кордону і контроль над трансграничними потоками.

Умовно С.В. Голунов виділяє три взаємопов'язані групи проблем безпеки в зоні кордону. Перша з них є

породженням нелегальних або небажаних трансграничних потоків, включаючи наркотрафік, інші види контрабанди, небажану міграцію, загрозу проникнення терористів на суміжну територію, локальну трансграничну злочинність, санітарно-епідеміологічні проблеми і т.д. Другу групу утворюють виклики і ризики, які стають наслідком несприятливих умов на прикордонній території: ірредентистські етнічні конфлікти, військові інциденти трансграничного характеру і т.д. Третя група включає ті проблеми (які, в основному, можна кваліфікувати як ризики), які є породженням самого прикордонного режиму: виникнення перешкод нормальному трансграничному сполученню, відносини корупції та здирицтва і т.д. [13].

Таким чином, комплексна оцінка сучасного зв'язку результативності прикордонного співробітництва та державної конкурентної політики, що базується на науково-методичній платформі (принципах, аналітичному інструментарії, шкалі вимірювання результативності прикордонного співробітництва) дозволила охарактеризувати механізм взаємодії та впливу прикордонного співробітництва на конкурентоспроможність національної економіки (рис. 2).

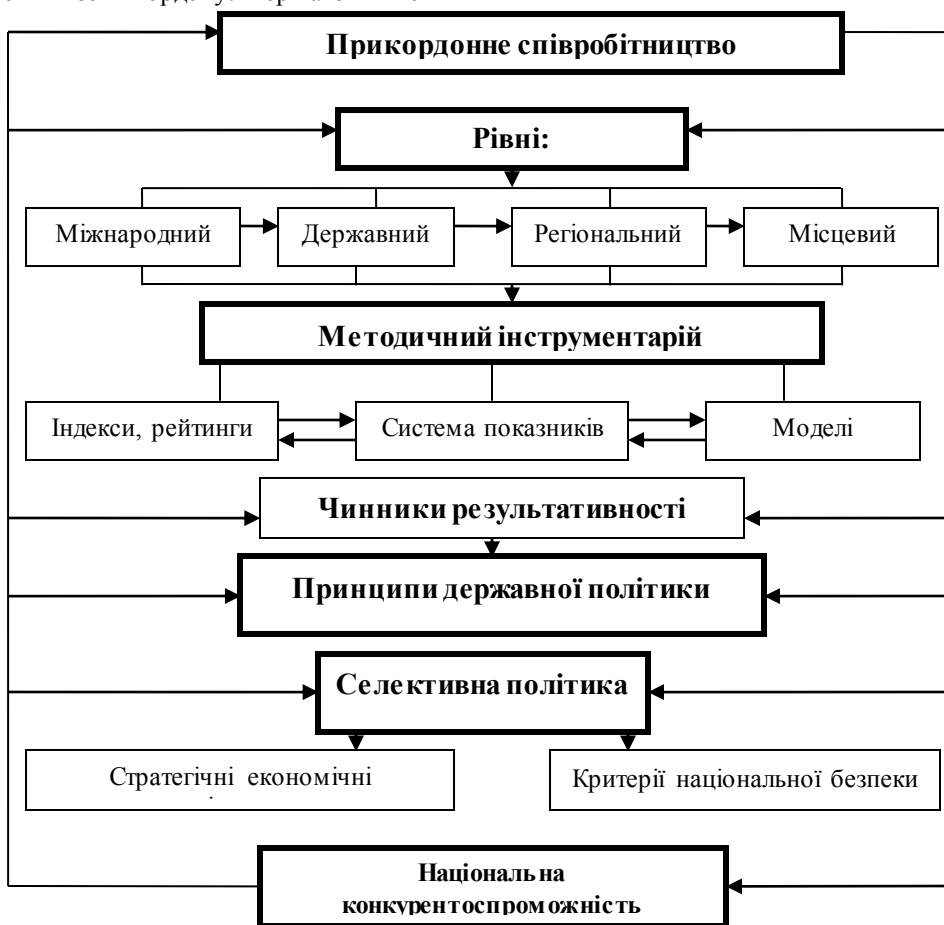

Рисунок 2. Виявлення впливу прикордонного співробітництва на конкурентоспроможність національної економіки (Складено автором)

Позитивна результативність прикордонного співробітництва і державної конкурентної політики уможливилось не лише внаслідок існування комплексу загальносвітових, галузевих, корпоративних, регіональних, країнових соціально-економічних передумов (наявний економічний, ресурсний потенціал, адміністративний, культурно-освітній, розгалуженість транспортної системи, наявність конкурентних переваг у міжнародному поділі праці), а й адекватною мотивацією суб'єктів господарювання з превалюванням стратегічно орієнтованих мотивів та мінімізацією прагматично-агресивних.

Висновки. Отже, вплив прикордонного співробітництва в усіх його вимірах (міжнародний, державний, регіональний, місцевий), за відповідною методикою оцінки конкурентоспроможності прикордонного регіону, через чинники, що впливають на результативність прикордонного співробітництва та принципи державної політики у сфері трансграничного співробітництва, відображає ступінь відкритості і готовності національної економіки до високого конкурентного статусу з урахуванням стратегічних пріоритетів та критеріїв національної безпеки.

Література

1. Рыбакова О.В. Конкуренция и конкурентоспособность: экономическая суть та фактори підвищення [Електронний ресурс] / О.В. Рыбакова. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvamu_ekon/2009_7/09rovaiif.pdf.
2. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізми реалізації / Антонюк Л.Л. Монографія. – К.: КНЕУ, 2004. – 275 с.
3. Базилюк Я.Б. Конкуренциоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення / Базилюк Я.Б. – К.: НІСД, 2002. – 132 с.
4. Манів З.О. Регіональна економіка [Електронний ресурс] : навч. посіб. / З.О. Манів. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1942120338790/rps/mizhregionalne_prikordonne_spivrobotnitstvo_instrumenti_realizatsiyi_regionalnoyi_ekonomicinoyi_politiki.
5. Семакіна Ю.А. Приграничное сотрудничество муниципальных образований (муниципально-правовое исследование) [Электронный ресурс] : дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право» / Ю.А. Семакіна ; Омск, гос. ун-т. им. Ф.М. Достоевского. – Омск, 2014. – 234 с. – Режим доступа : https://istina.msu.ru/media/dissertations/dissertation/1ed/693/6853176/Dissertatsiya_Semakina.pdf.
6. Петров П.Ю. Стратегічне забезпечення трансграничного співробітництва / П.Ю. Петров // Соц.-ек. проблеми сучас. періоду України. – 2014. – Вип. 3(107). – С. 181-188.
7. Овчар О. М. Розвиток трансграничного співробітництва в умовах Європейської політики сусідства : метод. рек. авт. кол. / О. М. Овчар, В. М. Кривцова, Н. І. Кадук. – К.: НАДУ, 2010. – 40 с.
8. Ушвицкий Л. И. Конкуренциоспособность региона как новая реалия: сущность, методы оценки, современное состояние [Электронный ресурс] / Л.И. Ушвицкий, В.Н. Парахина // Сборник научных трудов СевКавГПУ. Сер. Экономика. – 2005. – №1. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/konkurentosposobnost-ekonomiki-prigranichnyh-regionov#ixz4LZJXFour>.

9. Калюжнова Н.Я. Конкуренциоспособность регионов: теоретико-прикладные аспекты. коллект. моногр. / Под ред. Ю.К. Перского, Н.Я. Калюжновой. – М.: ПИЭС (МГУ), 2003. – 472 с.

10. Про трансграничное співробітництво : Закон України від 16.10.2012 р. № 5446-VI // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>.

11. Fred R. D. Strategic management: concepts and cases / R. D. Fred. – 13th ed. – Prentice Hall : Pearson Education, Inc., 2011. – 985 p.

12. Петров П.Ю. Чинники розвитку трансграничного співробітництва Росії та України / П. Ю. Петров, О. О. Кочкін // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2014. – №3. – С. 60-64.

13. Толунов С.В. Фактор безопасности в политике России и Казахстана по отношению к их общей границе [Электронный ресурс]: автореф. на соиск. уч. степени докт. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / С.В. Толунов ; Нижегород. гос. ун-т им. Н.И. Лобачевского. – Нижний Новгород, 2008. С.22. – Режим доступа: <http://www.academia.edu/7910152/>.

14. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: Монографія: У 2 т. – III. I / [Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Л.А. Антонюк та ін.]. – К.: КНЕУ, 2006. – 816 с.

References

1. Рыбакова О.В. Конкуренциоспособность: экономическая суть та факторы підвищення [Электронный ресурс] / О.В. Рыбакова. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvamu_ekon/2009_7/09rovaiif.pdf.
2. Antonjuk L.L. Mizhnarodna konkurentospromozhnist krain: teoriia ta mekhanizmy realizatsii / Antonjuk L.L. Monohrafiia. – K.: KNEU, 2004. – 275 s.
3. Bazyliuk Ya.B. Konkurentospromozhnist natsionalnoi ekonomiky: sutnist ta umovy zabezpechennia / Bazyliuk Ya.B. – K.: NISD, 2002. – 132 s.
4. Maniv Z.O. Regionalna ekonomika [Elektronnyi resurs] : navch.posib. / Z.O. Maniv. – Rezhyim dostupu : http://pidruchniki.com/1942120338790/rps/mizhregionalne_prikordonne_spivrobotnitstvo_instrumenti_realizatsiyi_regionalnoyi_ekonomicinoyi_politiki.
5. Semakina Yu.A. Prigranichnoe sotrudnychestvo munitsypalnykh obrazovaniy (munitsypalno-pravovoe issledovanye) [Elektronnyi resurs] : dys. na soyskanye uch. stepeny kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.02 «Konstytutsyonnoe pravo; konstytutsyonnyi sudebnyi protsess; munitsypalnoe pravo» / Yu.A. Semakina ; Omsk, gos. un-t. im. F.M. Dostoevskogo. – Omsk, 2014. – 234 s. – Rezhyim dostupa : https://istina.msu.ru/media/dissertations/disser tation/1ed/693/6853176/Dissertatsiya_Semakina.pdf.
6. Petrov P.Iu. Stratehichne zabezpechennia transkordnonoho spivrobotnytstva / P.Iu. Petrov // Sots.-ek. problemy suchas.periodu Ukrainy. – 2014. – Vyp. 3(107). – S. 181-188.
7. Ovchar O. M. Rozvytok transkordnonoho spivrobotnytstva v umovakh Yevropeiskoi polityky susidstva : metod. rek. avt. kol. / O. M. Ovchar, V. M. Kryvtsova, N. I. Kaduk. – K.: NADU, 2010. – 40 s.
8. Ushvitskyi L. Y. Konkurentosposobnost rehiona kak novaia realiia: sushchnost, metody otsenky, sovremennoe sostoianye [Elektronnyi resurs] / L.Y. Ushvitskyi, V.N. Parakhina // Sbornik nauchnykh trudov SevKavHTU. Ser. Ekonomika. – 2005. – №1. –

Rezhym dostupa : <http://cyberleninka.ru/article/n/konkurento-sposobnost-ekonomiki-prigranichnyh-regionov#ixzz4LZJXFou>.

9. Kaliuzhnova N.Ia. Konkurentosposobnost rehyonov: teoretyko-prykładnye aspekty. kollekt. monohr. / Pod red. Yu.K. Perskoho, N.Ia. Kaliuzhnovoi. – M. : TEYS (MIFU), 2003. – 472 s.

10. Pro transkordonne spivrobitnytstvo : Zakon Ukrainy vid 16.10.2012 r. № 5446-VI // Verkhovna Rada Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>.

11. Fred R. D. Strategic management: concepts and cases / R. D. Fred. – 13th ed. – Prentice Hall : Pearson Education, Inc., 2011. – 985 p.

12. Petrov P. Yu. Chynnyky rozvytku transkordonnoho spivrobitnytstva Rosii ta Ukrainy / P. Yu. Petrov, O. O. Kochkin //

Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikhi sprav imeni E. O. Didorenka. – 2014. – №3. – S. 60-64.

13. Holunov S.V. Faktor bezopasnosti v polityke Rossyy y Kazakhstana po otnosheniyu k ykhi obsheci hranytse [Elektronnyi resurs]: avtoref. na soysk. uch. stepeny dokt. polyt. nauk. : spets. 23.00.02 «Politycheskye ynstytuty, etnopolitycheskaya konfliktolohiya, natsionalnye y politycheskye protsessy y tekhnolohyy» / S.V. Holunov ; Nyzhehor. hos. un-t ym. N.Y. Lobachevskoho. – Nyzhnyi Novhorod, 2008. S. 22. – Rezhym dostupa : <http://www.academia.edu/7910152/>.

14. Upravlinnia mizhnarodnoiu konkurentospromozhnistiu v umovakh hlobalizatsii ekonomichnoho rozvytku : Monohrafiia: U 2 t. – T.I / [D.H. Lukianenko, A.M. Poruchnyk, L.L. Antoniuk ta in.]. – K. : KNEU, 2006. – 816 s.

Verstyak Oksana,

PhD, Associate professor of the Department of Economic Theory and International Economics
Chernivtsi Trade and Economics Institute of the Kyiv National Trade and Economics University
oks1982@gmail.com

Ukraine, Chernivtsi

CROSS-BORDER COOPERATION AND COMPETITIVENESS OF THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE

The article describes the essence, key principles, levels of implementation of cross-border cooperation, methodological instruments to assess the competitiveness of a near-border region. This shows phases of strategic management of cross-border cooperation. Authors provide grounds for the productivity of cross-border cooperation and governmental competition policy.

Key words: national competitiveness, region competitiveness, cross-border cooperation, productivity of cross-border cooperation, governmental competition policy.

УДК 332.2

Жук О.П.,

*к.е.н., доцент кафедри геодезії та картографії Національного університету біоресурсів і природокористування України, oleksiy_zhuk@ukr.net**Україна, м. Київ*

ЕКОЛОГІЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО ВИКОРИСТАННЯ ОРНИХ ЗЕМЕЛЬ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті аналізується сучасний стан використання та охорони земельних ресурсів Київської області. Обґрунтовано доцільність доповнення класифікації придатності орних земель за агроекологічними та агробіологічними вимогами окремих культур показниками еколого-технологічних характеристик територіального аспекту (крутість і довжина схилів, розмір змиву верхнього шару ґрунту в т/га). Визначено, що 131244 га орних земель не відповідають екологічно доцільному використанню в господарському обігу земель. На основі методів аналізу та порівняння встановлено ефективність даного підходу.

Ключові слова: *раціональне використання орних земель, еколого-технологічні показники, екологічнобезпечне землекористування.*

Постановка проблеми. Враховуючи аналіз сучасного використання і охорони земельних ресурсів новостворених агроформувань в Київській області, необхідно зазначити, що раціональне використання сільськогосподарських угідь і перш за все орних земель, трактується не однозначно. Воно повинно забезпечувати економічний ефект суспільству та охорону природних ресурсів і поліпшення навколишнього природного середовища, відтворення родючості ґрунтів як одного із його складових. Отже, підходи до раціоналізації сільськогосподарського землекористування слід розглядати під кутом зору узгодження екологічних і економічних аспектів використання земельних ресурсів і в першу чергу ріллі, яка має досить потужне антропогенне навантаження в результаті найбільш інтенсивного використання. Таке узгодження обумовлює необхідність удосконалення розміщення виробництва продукції рослинництва стосовно територіальних природно-кліматичних особливостей та застосування відповідних механізмів економічного стимулювання раціонального використання земель і відтворення родючості ґрунтів, створення на цій основі сприятливого життєдіяльного середовища. Ці процеси можуть забезпечуватися на основі показників синтезованої земельно-інформаційної системи, яка містить інформацію про взаємозв'язки, що утворилися на основі еволюційного розвитку між сільськогосподарськими культурами і навколишнім природним середовищем. Такою системою виступає природно-сільськогосподарське районування, що характеризує властивості і якість ґрунтів та агробіологічні вимоги основних сільськогосподарських культур до природного середовища і перш за все ґрунтового, показники про врожайність цих культур, виробничі витрати, доходи.

При визначенні придатності ґрунтів відповідно до оптимальних агробіологічних та агроекологічних вимог окремих культур й оцінці земель у цілому головним фактором є об'єктивність, яка забезпечується в певній

послідовності географічним і аналітичним методами. Таке поєднання зумовлюється тим, що в складному взаємозв'язку чинників, які впливають на відтворення виробництва в сільському господарстві, немає можливості виділити один або кілька з них, що інтегрально відбивали б багатоплановість природно-економічних умов за один прийом. Тому врахувати складний взаємозв'язок цих чинників можна послідовним розподілом території залежно від масштабності впливу природно-економічних факторів і застосуванням методів математичної статистики. Вказаний розподіл (районування) полягає у виділенні за певною системою таксономічних одиниць на території, яку вивчають. Такими одиницями є природно-сільськогосподарська зона, гірська природно-сільськогосподарська область, природно-сільськогосподарська провінція, природно-сільськогосподарський округ і район [1-4].

Науково-методичні принципи зазначеного розподілу території достатньо висвітлені в науковій літературі. На їхній основі здійснено природно-сільськогосподарське районування Київської області [2, с.124-126]. Вказана система (районування) розглядається як основа для здійснення класифікації придатності ґрунтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання класифікації придатності ґрунтів до вимог окремих культур і до оцінки земель в цілому розглядається в наукових працях відомих вчених: Бабміндри Д.І., Добряка Д.С., Канаша О.П., Полупана М.І., Розумного І.А., Третяка А.М. та ін. Вони базуються на властивостях і ознаках, що характеризують добротність ґрунтів. Враховуючи цільове використання земель, що є суспільно необхідним для виробництва продукції рослинництва, добротність ґрунтів треба визначати відносно оптимальних агробіологічних, агроекологічних вимог окремих культур [3, с.13]. А ціну землі слід встановлювати тільки на основі вартісних або цінкових категорій, в яких акумулюється взаємодія сукупності природно-екологічних, суспільних, антропогенних

чинників використання земель, тобто їхня прибутковість, доходність, ефективність. Детальніше з еколого-економічних позицій класифікацію придатності земель розглядає Третяк А.М. [5, с.82-89]. В основу класифікації орних земель покладено економічну оцінку земель – окупність витрат виробництва.

Оцінюючи у цілому позитивно вказані підходи та критерії класифікації, можна стверджувати, що при першому і другому підходах недостатньо враховуються числові показники еколого-технологічних характеристик територіального аспекту. Саме вони (крутість і довжина схилів, розмір змиву верхнього родючого шару ґрунту, т/га) у значній мірі впливають на придатність орних земель для вирощування сільськогосподарських культур та технологічні витрати. Іншими словами, еколого-технологічні показники повинні доповнювати згадану класифікацію придатності.

Мета статті – обґрунтувати доцільність доповнення класифікації придатності орних земель за агроекологічними та агробіологічними вимогами окремих культур показниками еколого-технологічних характеристик територій.

Виклад основного матеріалу. Основні положення класифікації придатності орних земель за еколого-технологічними показниками, як наукова передумова їх раціонального (екологічнобезпечного) використання і охорони, слугують базисом для розробки системи заходів в процесі землевпорядного проектування. Вказана база формується при підготовчих роботах, шляхом натурних обстежень і коригуванні планового матеріалу. При натурних обстеженнях уточнюються на місцевості межі підкласів придатності за показниками ухилів, а також встановлюються експозиції схилів, які можуть бути використані для виділення робочих ділянок, особливо коли на вказаній ділянці розміщуються просапні культури. Також може виникнути потреба у натурному ґрунтовому обстеженні для уточнення еродованості ґрунтів. Матеріали цих обстежень слугуватимуть як додаткова інформація для розробки класифікації придатності орних земель в досліджуваному регіоні за еколого-технологічними показниками. Матеріали натурних обстежень дозволяють уточнювати результати аналізу рівня використання орних земель на різних стадіях землевпорядного проектування: при розробці регіональних програм використання і охорони земельних ресурсів, проектів землеустрою адміністративно-територіальних утворень, проектів землеустрою сільськогосподарських підприємств. Уточнені дані, за рахунок натурних обстежень, враховані також при розміщенні основних товарних сільськогосподарських культур, оцінці структури посівних площ та її удосконаленні, формуванні екологізрівноважених агроландшафтів.

Отже, з урахуванням еколого-технологічних характеристик, визначено площі з різними природними можливостями й обмеженнями на рівні регіону, що являє собою просторовий базис для екологічно і економічно обґрунтованого розміщення виробництва продукції землеробства.

Таким чином, одним із ключових етапів застосування матеріалів природно-сільськогосподарського районування виступає розподіл орних земель за придатністю ґрунтів та агроекологічних умов для вирощування основних товарних сільськогосподарських культур (озима пшениця, озиме жито, ячмінь, овес, кукурудза, картопля, льон, цукровий буряк, соняшник).

Враховуючи державне регулювання в галузі використання і охорони земельних ресурсів згідно чинного земельного законодавства, розподіл орних земель за їх придатністю для вирощування вказаних товарних сільськогосподарських культур має здійснюватись в розрізі адміністративних районів. Площі за градаціями придатності визначаються за даними про агрокліматичні вимоги вирощування вказаних культур до тепла, вологи, світла на різних фазах розвитку. До градації придатності віднесені площі першого, другого і третього підкласів придатності для груп всіх зернових, першого і другого – для кукурудзи на зерно, картоплі, льону, соняшнику, цукрового буряку, тобто землі на яких вирощування вказаних культур не супроводжується докорінними меліоративними заходами, четвертий підклас – малопродатні і п'ятий – непридатні. Такий розподіл, за вказаними градаціями, показує можливість визначити обсяги виробництва продукції окремих культур в умовах близьких до екологічного оптимуму. Цей процес має два важливі моменти (аспекти). З однієї сторони це вирішальний крок у створенні реальних передумов для формування екологічнобезпечного землекористування, шляхом порівняльного аналізу територій за сприятливістю агроекологічних умов для певних культур, або їх груп. З іншої – це можливість динамічного реагування землекористування до ринкових умов, яке забезпечить екологічно доцільне і економічно ефективне пристосування до відповідного попиту виробництва продукції рослинництва в ринковому середовищі.

Порівнюючи розподіл орних земель за придатністю ґрунтів та агроекологічних умов для вирощування основних товарних сільськогосподарських культур з динамікою зміни структури посівних площ сільськогосподарських культур за останні 24 роки (табл. 1), можна зробити такі висновки: площі орних земель з найкращими показниками (перший і другий підкласи придатності) повністю забезпечують вказану структуру посівів. Особливо це стосується просапних культур.

Динаміка зміни структури посівних площ області (1990-2014 рр.) засвідчує чітке реагування на формування і розвиток ринкових відносин. Зростає питома вага зернових культур із 41,7% до 48,8%, ріст технічних культур з 8,7% до 32,4% при зниженні питомої ваги цукрових буряків фабричних з 91,2% до 5,9% в структурі технічних культур. Це обумовлено перерозподілом зон вирощування у відповідності з придатністю ґрунтів та агроекологічних умов.

Таблиця 1 – Динаміка зміни структури посівних площ сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств.

	1990		2000		2014	
	площа, тис. га	%	площа, тис. га	%	площа, тис. га	%
Вся посівна площа	1423,6	100,0	1217,4	100,0	1155,4	100,0
Зернові культури	593,5	41,7	587,3	48,2	563,0	48,8
у тому числі:						
озима пшениця	291,7	49,1	254,7	43,4	188,5	33,5
ярий ячмінь	85,2	14,4	110,9	18,9	77,8	13,8
зернобобові	82,7	13,9	30,7	5,2	29,3	5,2
Технічні культури	124,5	8,7	83,1	6,8	374,5	32,4
у тому числі						
цукрові буряки (фабричні)	114,5	91,9	55,3	66,5	22,2	5,9
соняшник	4,8	3,9	21,7	26,1	116,8	31,2
Картопля та овоче-баштанні	124,3	8,7	124,9	10,3	123,0	10,6
Кормові культури	571,2	40,1	407,8	33,5	94,9	8,2
у тому числі						
трави	139,5	24,4	130,7	32,1	32,3	34,2
багаторічні трави	210,1	36,8	157,1	38,5	44,4	46,8

Примітка. Дані сформовані за матеріалами [6].

Позитив вказаного перерозподілу підкріплюється зростанням урожайності, валової продукції, продуктивності праці в рослинництві, збільшенням доходності сільськогосподарських підприємств [6]. Отже, розподіл орних земель по придатності ґрунтів та агроекологічних умов для вирощування основних товарних сільськогосподарських культур необхідно картографувати по кожному адміністративному району з нанесенням меж новостворених агроформувань. Такі карти будуть слугувати науковою передумовою екологічно безпечного використання орних земель з урахуванням ринкового середовища. А враховуючи, що орні землі виступають однією із найбільш важливих і найбільш інтенсивно використовуваних складових агроландшафтів, і в цих умовах забезпечують екологічно безпечне землекористування, а значить і надійну їх охорону.

Проведений системний аналіз рівня використання і охорони земельних ресурсів в досліджуваному регіоні встановив, що 131244 га орних земель не відповідають екологічно доцільному використанню в господарському обігу земель. Такі орні землі підлягають трансформації під інше функціональне використання (залуження, перевід у пасовища), із зміною цільового використання (заліснення), або під консервацію (перелогі) з

подальшим відновленням існуючого функціонального використання.

Висновки. Оцінюючи підхід класифікації орних земель, що базується на природно-сільськогосподарському районуванні та даних економічної оцінки, встановлено про недостатність в них числових показників еколого-технологічних характеристик територіального аспекту (крутість і довжина схилів, розмір змиву верхнього шару ґрунту в т/га), які значною мірою впливають на придатність орних земель для вирощування сільськогосподарських культур та технологічні витрати. Отже, еколого-технологічні показники повинні доповнювати класифікацію придатності ґрунтів за агроекологічними та агробіологічними вимогами окремих культур.

Література

1. Бабміндра Д.І. Територіальний природно-сільськогосподарський поділ Запорізької області та оптимізація землекористування / Д.І. Бабміндра // Землепорядний вісник, - 2003. - №1. - С. 35-39.
2. Добряк Д.С. та ін. Методичні рекомендації щодо здійснення природно-сільськогосподарського районування (зонування) земель України / Д.С. Добряк, О.П. Қанаши, С.О. Осипчук та ін. // Землепорядний вісник, - 2004. - №4, - С.53-56.
3. Добряк Д.С. Класифікація сільськогосподарських земель як наукова передумова їх екологічно безпечного використання / Д.С. Добряк, О.П. Қанаши, Д.І.Бабміндра, І.А. Розумний - К.: Урожай, - 2007 - 464 с.
4. Жук О.П. Природно-сільськогосподарське районування як основа синтезуючої інформаційна система / О.П. Жук // Землеустрій і кадастр, - 2007. - №2. - С. 64-71.
5. Претяк А.М. Землепорядне проектування: еколого-ландшафтне землепорядкування сільськогосподарських підприємств / А.М. Претяк, В.М.Другак, Р.А. Претяк, Л.А. Гунько. - К.: Аграрна наука, 2007. - 120 с.
6. Сільське господарство України. Статистичний збірник 2014 / Державна служба статистики України. - К.: Держ. Служба статистики, 2015. - 380 с.

References

1. Babmindra D.I. Teritorial'nyi prirodno-sil'skogospodars'kiy podil Zaporiz'koї oblasti ta optimizatziya zemlekoristuvannya / D.I. Babmindra // Zemleporiadnyi visnik, - 2003. - №1. - S. 35-39.
2. Dobryak D.S. ta in. Metodichni rekomendatsii shchodo zditsnennya prirodno-sil'skogospodars'kogo rayonuvannya (zonuvannya) zemel' Ukraini / D.S. Dobryak, O.P. Kanashi, S.O. Osipchuk, ta in. // Zemleporiadnyi visnik, - 2004. - №4, - S. 53-56.
3. Dobryak D.S. Klasifikatsiya sil'skogospodars'kikh zemel yak naukova peredumova ikh ekolohobezpechnogo vikoristannya / D.S. Dobryak, O.P. Kanashi, D.I. Babmindra, I.A. Rozumnyi - K.: Urozhay, - 2007 - 464 s.
4. Zhuk O.P. Prirodno-sil'skogospodars'ke rayonuvannya yak osnova sintezuyuchoї informatsiyna sistema / O.P. Zhuk // Zemleustriy i kadastr, - 2007. - №2. - S. 64-71.
5. Tretyak A.M. Zemleporiadne proektvuvannya: ekoloholandschaftne zemleporiadkuvannya sil'skogospodars'kikh pidpriemstv. / A.M. Tretyak, V.M. Drugak, R.A. Tretyak, L.A. Gun'ko. - K.: Agrarna nauka, 2007. - 120 s.
6. Sil'ske gospodarstvo Ukraini. Statistichniy zbirnik 2014 / Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini. - K.: Derzh. Sluzhba statistiki, 2015. - 380 s.

Zhuk O.P.,

candidate of economical sciences, assistant professor of geodesy and cartography National University of Life And Environmental Sciences Of Ukraine, oleksiy_zhuk@ukr.net

Ukraine, Kyiv

ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC ASPECTS OF SUSTAINABLE USE OF ARABLE LAND KYIV REGION

The article analyzes the current state of using and protection the land resources of Kyiv region. Proved the expediency supplement of arable land suitability classification for agro-ecological and agro-biological requirements of individual cultures indicators of ecological and technological characteristics of the territorial aspect (slope and length of the slopes, the size of flushing the upper soil layer in t/ha). Determined that 131,244 hectares of arable land don't meet ecological expedient use in commercial turnover of land. Based on the comparison and analysis methods established the effectiveness of this approach.

Key words: *sustainable use of arable land, environmental and technological performance, ecologically safe land.*

УДК 336.1

Sydorchuk A.A.,*candidate of economic sciences, associate professor, of Ternopil National Economic University,
a.sydorchuk@tneu.edu.ua**Ukraine, Ternopil*

INDICATORS EVALUATION OF BALANCED FUNDS OF STATE SOCIAL INSURANCE

This article is devoted the indicators evaluation of balancing funds of state social insurance. These indicators have used for the conclusion about modern financial condition kinds of social insurance in Ukraine. The article used methods of observation and measurement. An evaluation shows the smallest capacity in conducting its independent financial policy of the Pension Fund of Ukraine, and most of all – in the social insurance against industrial accidents and temporary diseases in Ukraine.

Keywords: indicators, state social insurance, the financial resources.

Introduction. Elements of social security actively being used in Ukraine since independence at 1991. The Bismarck model as basis system social defense of Ukraine population has been building for last 25 years. The elements of social insurances must be filled not formal (as it was in the days of the USSR), but real financial meaning.

However, we can see the trend to increase public finance of Ukraine. Namely, the replacement of insurance payments as sources of forming social security funds (SSF) on tax incomes from the state budget. This is determined change the place between budget funds and social insurance funds for the first into meet the growing social needs of the population. This testifies about unbalanced of financial resources the Bismarck models in Ukraine. That modifies essence and worsens the financial state of social insurance funds by Ukraine. As the result, firstly, it is impossible to work out long-term economic politic in this sphere of the financial system. Secondary, it is the inefficiency of the basis of social security of Ukrainian population in general.

Such position is specified for lack of the proper macroeconomic pre-conditions for an input and existence the Bismarck model in Ukraine. That is the insignificant rates of development Ukraine's economy, low level of incomes working population and high inflation rates. One of the *pressing questions* on the modern stage there is an increase the balancing of financial resources SSF, forming of that must be base do only on the internal sources.

Despite the academic interest to the sphere of state social insurance, for example, Nadtochiy B., Shavaryna M., Shamanska N., Yuriy S., the question about financial resources of state social security, especially to the evaluation of their balanced, is paid insufficient attention from economists. The **actuality** of the article is stipulated ponderability of the above-mentioned problems, theoretical and practical value of their decision. The **aims article** is research practice the financial resources of state social insurance in Ukraine through evaluating their status and finding ways to improve balancing.

Overview of result. In the context of considering the financial resources of any financial relationships (including, the state) we should make the evaluation of their balancing. That means those resources have to achieve a state of distribution and use, which will ensure the independence of the entity from external sources [1, p.82]. This condition is determined responsibility as the ability to timely repay its payment obligations [2, p.116]. In other words, balancing the financial resources for state social insurance funds reflects a situation where these funds provide, on the one hand, independent of external funding (funds of a budget system), and the other – the ability to repay commitments.

On the basis of the financial analysis it has determined the following tasks that will help evaluation balancing of the financial resources by the social insurance system:

1. examine the sources and rate of incomes the each of SSF that add up to the financial resources social insurance system;
2. trace social insurance system the dependence on external sources (first of all the State budget of Ukraine);
3. determine the proportion of internal financial resources of an each type of social insurance;
4. evaluate of balancing the SSF using of certain indicators (ratios analysis);
5. identify the main factors that contribute to a favorable or critical stages of social insurance in Ukraine; to develop measures for financial stabilization in case of need.

The level of balancing the SSF is analyzed with the used to indicators (coefficients). Information base for these calculations are reports about SSF's budgets on the implementation of their incomes and expenditures.

Table 1¹ contains indicators evaluation balancing financial resources of the state social insurance system as a whole and in types. These indicators, in our opinion, are:

1. the ratio of internal financial resources (RIFR);
2. the ratio of external and internal financial resources (REIFR).

¹ Developed by the author

Table 1 – Indicators evaluation balancing financial resources SSF

Indicators	The formula	The economic interpretation
The ratio of internal financial resources RIFR	$RIFR = IFR/SFR$ IFR – the sum of internal financial resources of a particular type of state social insurance; SFR – the total sum of financial resources of the state social insurance.	Means the ability of the SSF's internal financial resources to repay their commitments. The higher the score the better the financial condition of SSF and the more opportunities independent financial policy will be organized. When RIFR equal 1, the current liabilities of SSF are financed exclusively through internal financial resources.
The ratio of external and internal financial resources REIFR	$REIFR = EFR/IFR$ EFR – the sum of external financial resources of a particular type of state social insurance IFR – the sum of internal financial resources of a particular type of state social insurance.	Means the number of SSF's external financial resources from the State budget per 1 UAH SSF's internal financial resources. Growing indicator indicate the dependence of trust SSF's from external sources of funding and the loss the balancing of financial resources.

The reasons for unbalancing financial resources SSF are:

1. failure to plan for incomes and expenditures SSF;
2. ineffective policy of state social insurance (increased expenditures at constant or reduced internal incomes);

3. reduction of ability (reduction in income) payers of insurance fees due to the general decline of the economy;
4. a high level of insurance fees, which leads to "shadow" wages.

Table 2 – The indicators evaluation balancing financial resources SSF according to separate kinds during the 2004-2016 years

Indicators	2004	2007	2010	2013	2016
RIFR for Fu	99.981	99.041	99.042	99.073	99.921
REIFR for Fu	0.013	0.006	0.009	0.009	0.004
RIFR for Ft	99.716	99.418	98.469	100.000	98.954
REIFR for Ft	0,003	0.006	0.016	0.000	0.011
RIFR for Fa	100.000	100.000	100.000	100.000	100.000
REIFR for Fa	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
RIFR for Fp	84.349	73.546	65.684	72.531	42.669
REIFR for Fp	0.185	0.356	0.522	0.379	1.344

¹ Fu – State social security fund of unemployment (FUn);

² Ft – State social security fund of temporary disability (FTd);

³ Fa – State social security fund of accidents (Fa);

Fp – State pension insurance fund (FP);

Table 2¹ contains the indicators evaluation balancing financial resources SSF according to separate kinds during the 2004-2016 years.

The data in Table 2 indicates that pension insurance is balancing their financial resources in the analyzed period the worst. We can see the Pension Fund of Ukraine on 1 UAH internal financial resources accounted for 1.34 UAH their external financial resources at 2016 year. But this indicator was only 0.18 UAH at 2004 year. Dependence financial resources state pension insurance has increased more than 7 times in Ukraine. Despite, trend other kinds of state social insurance have not undergone such radical changes.

These changes can be explained by rising declared pensions (especially in 2005 when they first reached a subsistence level) and that this structure is a result of social policy in the field of pension insurance, which has been conducting since 2004 in Ukraine.

Table 3² contains the data of GDP and internal financial resources SSF in Ukraine during the 2004-2016 years.

¹ Compiled by the author based on accounting data reports about SSFs budgets on the implementation of their incomes and expenditures for 2004-2016 years

² Compiled by the author based on accounting data reports about SSFs budgets on the implementation of their incomes and expenditures and State Statistics Department for 2004-2016 years

Table 3 – GDP and the financial resources state pension insurance of Ukraine and their proportion during 2004-2016 years

Indicators	2004	2007	2010	2013	2016 plan
Uah	7.544	751.16	1120.585	1522.657	1801.116
F	39.249	97.857	165.686	250.539	257.725
I	33.106	71.970	108.829	181.718	109.967
Proportion FR Fp per GDP	0.110	0.130	0.148	0.165	0.143
Proportion internal FR Fp per GDP	0.093	0.096	0.097	0.119	0.061
Change rate GDP, y/y, %	-	210.089	149.181	135.881	118.288
Change rate FR Fp, y/y, %	-	249.324	169.314	151.213	102.868
Change rate internal FR Fp, y/y, %	-	217.393	151.214	166.976	60.515

The data in Table 3 indicates that GDP has increased 5 times in Ukraine at 2016 year compared 2004 year. Despite, financial resources the Pension Fund of Ukraine has increased more than 6 times in Ukraine at the same period. Herewith internal financial resources the Pension Fund of Ukraine has increased more than only 3 times in Ukraine at 2016 year compared 2004 year. So, the main reason for unbalancing financial resources the Pension Fund of Ukraine during 2004-2016 years is an ineffective policy of state pension insurance (increased expenditures at constant or reduced internal incomes).

Increasing the share of financial resources in the GDP during 2004-2016 years took place extensive way – the budget resources distributed for the state insurance funds.

This practice of financial security social security of population changes the nature and purpose of separate financial institutions of the state. Its continuation is evidence of the imbalance of public financial resources at a dangerous rate that can be overcome only through administrative methods.

Conclusions and discussion. At the present stage of development of Ukraine's financial system, social insurance resources formed in amounts sufficient to finance only the needs of the unemployed, victims of industrial accidents and temporarily disabled. So, the smallest capacity in conducting its independent financial policy of the Pension Fund of Ukraine, and most of all – in the social insurance against industrial accidents and occupational diseases in Ukraine. Therefore, Pension Fund of Ukraine as an insurance fund cannot be in the modern system social defense of Ukraine population. Our conclusion is based on the fact that fund over 50% of its resources has formed from external sources. This figure during the 2004-2016 years isn't improving.

Further Study. Solving problems balancing financial resources pension insurance is perspectives for further study. Developed indicators RIFR and REIFR by the author will help to us evaluation of balanced funds of state social insurance.

Literature

1. Федорович П. В. *Фінансовий аналіз : навч.-метод. посіб. / П. В. Федорович, О. М. Загородна, В. М. Серединська. – Тернопіль : ПЦАІТ, 2001. – 82 с.*
2. Ван Хорн Дж. К. *Основы управления финансами / Дж. К. Ван Хорн; [пер. с англ.]. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 116 с.*
3. Надточій Б. *Роль соціального страхування в умовах соціальної держави та ринкової економіки [Електронний ресурс] / Б. Надточій. – Режим доступу : http://www.pension.kiev.ua/pensref/events/conferences/20030415materials.html#_ftnref1.*
4. Шаварина М. П. *Соціальне страхування : навч. посіб. / М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – Тернопіль, 2003. – 257 с.*

References

1. Fedorovych P. V. *Finansovyy analiz: navchal'no metodychnyy posibnyk / P. V. Fedorovych, O. M. Zagordna, V. M. Seredyn's'ka – Ternopil' : TANG, 2001. – 82 s.*
2. Van Horn D. K. *Osnovy upravleniya finansami / D. K. Van Horn. – M. : Finansy i statistika, 1999. – 116 s.*
3. Nadtochiy B. *Pol' social'nogo strachuvannya v umovach social'noi derzhavy ta rynkovoї ekonomiky [Elektronnyy resurs] / B. Nadtochiy. – Rezhym dostupu : http://www.pension.kiev.ua/pensref/events/conferences/20030415materials.html#_ftnref1.*
4. Shavaryna M. P. *Social'ne strachuvannya : navchal'nyy posibnyk / M. P. Shavaryna, N. V. Shamans'ka. – Ternopil', 2003 – 257 s.*

Сидорчук А.А.,

к.економ.н., доцент, доцент кафедри фінансів ім. С.І.Юрія Тернопільського національного економічного університету, a.sydorchuk@tneu.edu.ua

Україна, м. Тернопіль

ПОКАЗНИКИ ОЦІНКИ ЗБАЛАНСОВАНІСТІ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

Стаття присвячена показникам оцінки збалансованості фінансових ресурсів державного соціального страхування. Дані показники використовуються для висновку про сучасний фінансовий стан окремих видів державного соціального страхування в Україні. У статті використані наукові методи спостереження та вимірювання. Дослідження показало, що найменше можливостей у проведенні своєї незалежної фінансової політики є у Пенсійного фонду України, а найбільше – у страхування від нещасних випадків на виробництві та тимчасової втрати працездатності в Україні.

Ключові слова: показники, державне соціальне страхування, фінансові ресурси

УДК 35.071.6

Сидорчук О.Г.,

к.держ.упр., доцент кафедри державного управління та місцевого самоврядування
Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при
Президентіві України, sydorko91@gmail.com

Україна, м. Львів

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ЗОВНІШНІХ ТА ВНУТРІШНІХ ЗАГРОЗ

У статті проаналізовано наявні в Україні проблеми забезпечення соціальної безпеки в умовах посилення зовнішніх та внутрішніх загроз. Запропоновано перелік заходів стратегічної та тактичної спрямованості для формування та впровадження системи забезпечення соціальної безпеки України. Обґрунтовано необхідність застосування діагностичних інструментів в системі державного та регіонального управління для мінімізації соціальних ризиків та загроз через запровадження соціологічного моніторингу стану соціальної безпеки країни та її регіонів

Ключові слова: соціальна безпека, соціальні загрози, державне та регіональне управління

Постановка проблеми. Необхідність швидкого та докорінного реформування базових соціальних інститутів українського суспільства на шляху до європейського майбутнього у поєднанні із необхідністю протистояти військовій агресії поставили українське суспільство перед найбільшими викликами та загрозами з моменту набуття Україною незалежності. З одного боку, драматичні події, що відбуваються, сприяють згуртуванню і самоусвідомленню української політичної нації, розкривають великий потенціал громадянської самоорганізації, що існує в українському суспільстві. З іншого – ці ж самі події загострюють питання забезпечення всіх складових національної безпеки держави.

Однією з таких складових є соціальна безпека українського суспільства, як стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства від загроз, що на них впливають. Очевидно, що неможливість захистити навіть базові потреби і інтереси громадян створюють соціальну напругу та, як наслідок, реальну загрозу керованості внутрішніх процесів в державі та можливостям подолання глибокої системної кризи, в якій опинилась Україна [1, с.298-305].

Саме забезпечення соціальної безпеки українського суспільства (яка розуміється як складова загальнонаціональної безпеки) має стати центральним концептом, біля якого повинна структуруватися діяльність всіх гілок влади на всіх її рівнях, бо саме гарантування як мінімум базового рівня соціальної безпеки є необхідною передумовою сприйняття суспільством та успішної реалізації всіх інших реформ

Слід зазначити, що в існуючих умовах базові параметри соціальної безпеки значно погіршилися (в першу чергу як наслідок військового конфлікту на Сході України). І тим більшу увагу необхідно приділяти подоланню загроз соціальній безпеці (зокрема – безробіття, бідність, депопуляція, низький рівень системи соціального захисту, погане фізичне та соціальне самопочуття населення, а також наслідки військової агресії – загиблі, поранені та їх сім'ї, необхідність

адаптації та реабілітації учасників бойових дій, більше ніж 1,3 млн. внутрішньо переміщених осіб з усіма проблемами які із цього витікають).

Систематизація перешкод, негараздів і негативних наслідків тривалої критичної нестабільності визначила загрози соціальній безпеці, а саме: наявність та збільшення реальних соціальних ризиків і небезпек, обмеження можливостей людського розвитку, незбалансованість соціальної політики та сталого розвитку, неприйняття соціальної відповідальності суб'єктами соціальної політики, надмірна централізація соціальної політики, низька роль громадянського суспільства у формуванні соціальної політики та національної безпеки, низький рівень демократизації суспільних відносин.

Метою роботи є обґрунтування необхідності створення системи забезпечення соціальної безпеки України, як однієї з ключових складових системи національної безпеки та соціальної політики, а також необхідної умови розвитку та залучення людського потенціалу українського суспільства в контексті процесів євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сфері як наукових досліджень, так і практичної діяльності питання соціальної безпеки поступово стає інтегруючим багатоаспектним концептом, що поєднує дослідження і практичну діяльність в різних сферах, які торкаються питань захисту соціальних інтересів особи і суспільства від впливу факторів, які їм загрожують [2, с.129-133]

Так, питання соціальної безпеки використовується при розробці соціальної політики держави, де забезпечення соціальної безпеки розглядається як одна з пріоритетних складових національної безпеки [3, с.201], також досліджується зв'язок соціальної безпеки із можливостями розвитку особистості; в науковий обіг вводиться поняття «соціальна безпека підприємства» та ін. Це свідчить про значний евристичний потенціал поняття «соціальна безпека» при дослідженні соціально-відтворювальних процесів у суспільстві, а також про

значущість соціальної безпеки як передумови їх успішності.

Виклад основного матеріалу. Система забезпечення соціальної безпеки України потребує визначення стратегічних пріоритетів у загальній системі національної безпеки та соціальної політики. За будь-яких умов держава повинна опікуватися стратегіями збереження і процвітання нації, формування та досягнення оптимістичних перспектив для нинішнього та майбутнього поколінь. Одночасно вихід країни із скрутного стану обумовлює необхідність визначення першочергових дій та кроків. У зв'язку з цим необхідно встановлювати довгострокові стратегічні цілі, прагнути до їх реалізації, а на короткостроковий термін виявити тактичні коротко- та середньострокові цілі й забезпечувати їх досягнення.

Державний бюджет України, Програма діяльності Кабінету міністрів України спрямовані на обмеження витрат на соціальні цілі. Але є порогові критичні межі, за якими неприпустимо здійснювати економію витрат, бо вона може стати втратою головної цінності, проголошеною Конституцією – життя і здоров'я людини. Саме через забезпечення соціальної безпеки виникають такі можливості. Але Стратегією національної безпеки України, яку підготовлено Національним інститутом стратегічних досліджень та схваленої Указом Президента України №287/2015 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. "Про стратегію національної безпеки України" такі можливості зникають. За метою та змістом цієї стратегії не буде відбуватись досягнення стратегічних соціальних цілей, бо вони не визначені в правовому документі і не планується їх реалізація.

В умовах посилення зовнішніх і внутрішніх загроз правове обґрунтування доцільності розробки Стратегії соціальної безпеки України набуває особливої значущості. Це обумовлено відсутністю у змісті Стратегії національної безпеки України (від 6.05.2015 р.) окремої підсистеми з соціальної безпеки, що суперечить як діючому законодавству України про національну безпеку, де до кола її сфер включено соціальну безпеку. Також це суперечить міжнародним законодавчим нормам, де соціальна безпека, згідно зі стратегіями національної безпеки розвинених країн (США, КРАЇН ЄС, Японії тощо), є одним з пріоритетних напрямів державної політики. Зокрема, із семи провідних ініціатив, закріплених в Стратегії ЄС «Європа 2020», дві безпосередньо стосуються сфери соціальної безпеки: "Європейська платформа проти бідності" – спрямована на забезпечення соціально-територіальної згуртованості та "Програма для нових умінь та робочих місць" для модернізації ринків праці та розширення можливостей людей через розвиток їх трудових та професійних навичок протягом життя [4]

Також широке коло питань соціальної безпеки та захисту наводиться в Європейській соціальній хартії, яку Україна ратифікувала ще в 2006 році [5]. На сьогодні вкрай гостро постають проблеми інформаційного забезпечення соціальної безпеки України. Державна соціальна політика, система національної безпеки повинна мати якісне та своєчасне інформаційне

забезпечення щодо стану соціальної безпеки та тенденцій її змін. Не вирішеною залишається проблема формування міцної інформаційної бази, підґрунтям якої мають стати результати моніторингових соціологічних досліджень на національному та регіональному рівнях щодо стану соціальної напруженості, соціальної конфліктності, а також бачення населенням стратегічних пріоритетів розвитку держави та регіонів.

Соціальні загрози національній безпеці формуються перш за все на рівні регіонів, але систематичне відстеження цих процесів не відбувається. Брак соціологічної інформації щодо стану, динаміки змін в регіонах, актуалізації соціальних ризиків та небезпек, рівня соціального самопочуття населення та способів стабілізації ситуації значно перешкоджає чинній системі державного соціального управління.

У розвинутих країнах світу формування та реалізація стратегій в системі соціального управління супроводжується відповідним соціологічним супроводом, це є нормою. В Україні ж на сьогодні є лише усвідомлення запиту на таку норму, а практичної реалізації – немає. Ще за мирних часів у науковців, держслужбовців, фахівців з державного та регіонального управління чітко сформувалася позиція про необхідність впровадження соціологічного моніторингу в розрізі регіонів та використання його результатів при формуванні стратегій регіонального розвитку, місцевого самоврядування в умовах децентралізації, а також стратегій територіального маркетингу. На сьогодні ж ця проблема стала ще більш гострішою. Тому мобілізація управлінського і наукового потенціалу регіонів України щодо ініціювання та вирішення проблеми впровадження в практику державного регіонального управління соціологічного моніторингу в розрізі регіонів України стало ще більш актуальним і затребуваним. Джерелом фінансування такого соціологічного моніторингу в регіонах України міг би стати Державний фонд регіонального розвитку. У Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України під час обговорення структури проекту Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року схвально відреагували на цю пропозицію. Без створення системи оцінки соціальної безпеки з визначенням гостроти та вагомості загроз соціальній безпеці, яка повинна базуватись на статистичній та соціологічній інформації, державне регулювання та управління цими процесами буде залишатись малоефективним.

Висновки. Таким чином, для забезпечення функціонування та розвитку системи соціальної безпеки України в умовах посилення внутрішніх та зовнішніх небезпек для людини, для країни та її регіонів мають бути визначені пріоритети стратегічного та тактичного характеру. Заходи із забезпечення соціальної безпеки в умовах воєнного конфлікту потребують обов'язкової диференціації за терміном здійснення. Пріоритетними за часом повинні бути дії, які необхідно реалізувати терміново через настання значних негативних наслідків в разі їх невиконання. В цьому сенсі потребують визначення та реалізації заходи, які відповідають вимогам часу. Заходи мають носити і стратегічну, і тактичну спрямованість. Ними мають стати:

– розробка та впровадження Стратегії розбудови миру, Стратегії забезпечення національної безпеки; Стратегії соціально-економічного розвитку України та її регіонів;

– розробка та впровадження Стратегії соціальної безпеки України, основною метою якої має стати підвищення рівня соціальної безпеки особистості, держави, регіонів;

– запровадження на законодавчому рівні експертизи державних та регіональних програм та стратегій, нормативно-правових актів, великих інвестиційних проєктів та угод щодо їх відповідності вимогам забезпечення соціальної безпеки особистості, суспільства і держави та її регіонів;

– започаткування моніторингу соціальної безпеки на підставі статистичної та соціологічної інформації, залучення кадрових, науково-методичних, інструментальних ресурсів науково-дослідницьких установ (вищі навчальні заклади, установи НАН України та ін.) та громадських організацій до проведення науково-прикладних робіт із вивчення, адаптації та розробки дієвих механізмів забезпечення соціальної безпеки;

– розробка та впровадження Державної програми з соціального захисту населення з урахуванням трагічних подій 2013-2015 рр.;

– створення за безпосередньої участі інститутів громадянського суспільства національної мережі регіональних ресурсно-моніторингових центрів як інструменту забезпечення ефективного та скоординованого залучення потенціалу громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки на регіональному та місцевому рівнях.

– удосконалення механізмів інституційного забезпечення соціальної безпеки; сприяння розвитку соціального партнерства між органами та структурами виконавчої влади щодо досягнення цілей соціальної безпеки, а також між владою та громадянським суспільством.

Література

1. Сидорчук О.Т., Панькова О.В. Ресурси громадянського суспільства в процесах забезпечення соціальної безпеки України та її регіонів [Шекст] / Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Економічні науки. – 2016. – Випуск 11. – С. 298-305].

2. Сидорчук О.Т. Механізми залучення соціальних ресурсів громадянського суспільства у контексті забезпечення соціальної безпеки України [Шекст] / О.Т. Сидорчук // Вісник економічної науки України. – 2016. – № 1. – С. 129–133].

3. Новікова О.Ф. Соціальна політика в системі державного та регіонального управління [Шекст] / О.Ф. Новікова // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць / ДВНЗ "Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". Спец. вип., Т. 2 : Соціально-трудова відносина: теорія та практика : у 3 т., 2010. – С. 198-205];

4. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. An EU Strategy for Youth – Investing and Empowering. A renewed open method of coordination to address youth challenges and opportunities, COM (2009) 200 final, Brussels, 27.4.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0200:FIN:EN:PDF>.

5. Європейська соціальна хартія (ETS N 163) // Страсбург, 3 травня 1996 р. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, N 51) [Хартію ратифіковано із заявами Законом N 137-V(137-16) від 14.09.2006, ВВР, 2006, N 43, ст. 418] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062

References

1. Sydorчук O. G., Pan'kova, O. V. resursy gromadjans'kogo suspil'stva v prozesah zabezpechnnja social'noji bezpeky Ukraïny ta jiji regioniv [Text] / O. G. Sydorчук, O. V. Pan'kova // Visnyk Kam'janecz'-Podil's'kogo nazional'nogo universytetu im. I. Ogijenka. ekonomichni nauky. – 2016. – vypusk 11. – S. 298-305

2. Sydorчук O. G., Mehanizmy zaluchennja social'nyx resursiv gromadjans'kogo suspil'stva u kontekst zabezpechnnja social'noji bezpeky Ukraïny [Text] / O. G. Sydorчук // Visnyk ekonomichnoji nauky scientia de Ukraïny. – 2016. – No. 1. – S. 129-133].

3. Novikova O. F. Social'na polityka v systemi derzavnogo ta regional'nogo upravlinnja [Text] / O. F. Novikova // Formuvannja rynkovoji ekonomiky: zb. nauk. pr. // DVNZ "Kyjiv's'kyj naz. ekon. un-t im. V. Het'mana" / Spec. vyp., vol. T- 2: Social'no-trudovi vidnosyny: teorija ta praktyka: u 3 t., 2010. – S. 198-205

4. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. An EU Strategy for Youth – Investing and Empowering. A renewed open method of coordination to address youth challenges and opportunities, COM (2009) 200 final, Brussels, 27. – [Electronnyj resurs].- Dostup: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0200:FIN:EN:PDF>.

5. Evropejs'ka sozial'na hartija (ETS N 163) // Strasburg, 3 travnja 1996 r. VVR Ukraïny, 2007, N 51) [Hartiju ratifikovano Zakonom N137-V(137-16) vid 14.09.2006, VVR, 2006, N43, st. 418] / [Electronnyj resurs].- Dostup: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062

Sydorchuk Orystlava

PhD, Associate Professor, Post-Doctoral Scholar of Public Administration Department
Lviv Regional Institut of Public Administration National Academy For Public Administration Under The President Of
Ukraine, sydorko91@gmail.com

Ukraine, Lviv

PROBLEMS AND WAYS OF ENSURING SOCIAL SECURITY OF UKRAINE IN THE FACE OF INCREASING EXTERNAL AND INTERNAL THREATS

The article identifies the most urgent problems of social security of Ukraine in the face of increasing external and internal threats. The strategic and tactical ways of formation of a social security system of Ukraine and its ensuring are proposed. The necessity of the use of diagnostic instruments in the system of state and regional management for minimizing social risks and threats through the development and implementation of sociological monitoring of the state of social security of the country and its regions is justified.

Key words: social security, social threats, public administration

УДК 332.26

Shevchenko O.V.,

*assistant department of Geodesy and Cartography, of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
shevchenko_olexandr@mail.ru**Ukraine, Kiev*

WAYS OF OPTIMIZATION OF THE USE, RECREATION AND PROTECTION LAND RESOURCES

Contemporary interpretation of the concept of «optimization using of land resources» were submitted. Main problems of optimization land resources use were analyzed. Optimization and rationalization peculiarities of land resources use were investigated. The optimization mechanisms of use, reproduction and protection of land resources were offered.

Keywords: land resources, optimization, land use, efficiency, ecological optimization, economic optimization, rational use.

Problem statement. The land resources are one of major economic assets of the state, unique on the properties. They provide functioning of economy and society, are reliable basis of socioeconomic development of country, however the modern state of the land resources of Ukraine is characterized by the increasing influence of negative processes that lead to decrease in their productivity. The necessary condition of conduct of high-producing and competitive agricultural production is maintenance and fertility-improving of soils, warning of becoming and prevention of degradation processes, which significantly affects the nature of land use. For this reason the scientific providing of optimization use and land protection of the agricultural setting behaves to the number of the priorities of environmental and economic science and land management.

The purpose of the article is a search of mechanisms of optimization use, recreation and land resources protection in conditions of reformation of property relations.

Exposition of basic material. The protracted unsystematic use of naturally-resource potential and violation in the process of mastering of territory and economic activity of natural balance in the structure of lands entailed the origin of a number of ecological-economic problems. These include: the active development of degradation processes of soils, their dehumidification and decalcification, overcrowding an agricultural technique; unbalanced application of mineral fertilizers and pesticides; inefficient exploitation of the irrigator and drained systems; ground contamination with radionuclides and heavy metals, etc. All these negative developments made necessary of path searching and mechanisms optimization of land use. Nowadays the search of ways optimization of land use is one of the most immediate problem in the decision of that an important role belongs to the scientific ground of principles of territory organization taking into account the structural and dynamic characteristics of land resources [1].

In the process of realization the land reform, there is a redistribution of lands after the landowners and land users, conditions are creating for equal development of different forms managing on land, forming diverse agrarian sector, and through them there are searches of the rational use and land protection. There was a quite wide range of obstacles to the

formation a new land relations because the land reform was not spared proper attention to development of the legal providing mechanism optimization of land use.

First the problem of structure optimization on territory of the Russian empire began to occupy the great soil scientist V.V. Dokuchaev, who expressed opinion that that the agricultural regions should follow a certain ratio between arable land, meadows, marshes, ponds and woodland. Such correlation must conform local ground-climatic conditions and character of the grown agricultural produce. V. Dokuchaev emphasized that violation of these norms leads to land degradation, reduction of humus content in them, productivity and other negative consequences. Therefore, agricultural land optimization should be aimed at finding the most economically and environmentally viable options for the organization and land use in agricultural production.

Under optimization (from lat. *optimus* – the best) understand the process of grant to anything of the most advantageous correlations in relation to existent descriptions. Land use optimization is a process of forming such structure of lands that will provide the effective land use in a most degree. Last it is possible to describe as a process of organization of land property and land use with taking into account the complex ecological-economic measures in relation to forming of territory [2].

Under land use optimization also understand a process by which land is used most rational, its productive properties provide though not maximal, but ecologically proof effect for maintenance of soils fertility [3].

Therefore, land use optimization – a set of measures for finding the optimum variant of land-tenure with the aim of land use in an environmentally safe, socially and economically viable mode with maximum preservation of natural land features.

Land use – is part of a single land fund that limits on locality, regulated by legislation and used by man for satisfaction of the necessities, including material [4].

Land resources optimization is to find a version of economic activity, at which the meet necessary requirements in agricultural products and also in land as a basis of spatial and population settlement.

There are two stages of land use optimization – environmental and economic.

In ecological optimization should be understood measures aimed at reducing the anthropogenic impact on land, removed from intensive land use, whose properties cannot ensure sustainability of agro-ecosystems and preservation, restoration and expansion of ecologically stable areas (land occupied by perennial plantations, meadows, pastures, waters and forests).

Ecological optimization involves conservation of degraded and marginal soils of arable land and the transformation of degraded grasslands on the principles of ecologically appropriate use [5].

Basis of economic direction of land-tenure optimization are indexes that characterize productive, rather than the natural environment properties of land. The essence of economic optimization is to obtain the maximum profit that provides diversion of land for those lands for which they are suitable and will give the highest returns.

As marks A.G. Martyn [5], concrete direction of economic land use optimization is determined by the select criterion of optimality.

This index is a functional dependence arguments of which are data on the distribution of soil differences by farmland and a matrix of relevant economic indicators of the economic impact of the soil differences in these lands.

Land use optimization as environmentally safe and economically viable in the public interest and harmonious state land under current conditions involves primarily of internal land optimization, which should include measures aimed at protecting soil from degradation processes and increase their fertility potential, on the one hand, and the increase in effective fertility – the other, which requires the implementation of science-based approaches to land management [6]:

- agrolandscape, which takes into account the full range of conditions, environmental factors and components (climate, soil, topography, hydrological regime and so on.). In the unity of the economic activity of agricultural enterprises and industrial infrastructure, it aims to create favorable environmental and socio-economic conditions of production;
- adaptation, the essence of which lies in adapting to the conditions of business environment. It provides not only high-performance (regulatory) effect of intensification of production factors, but also sustainable use of soil and climatic potential;
- ecological, in which the system is implemented measures to protect the land against all kinds of degradation, creating conditions that ensure the ecological balance in agricultural landscapes;
- economic, that provides the receipt of a maximum of products at the minimum (optimal) charges of production;
- ecological-normative, in which the record maximum allow able load on the soil and the maximum permissible concentrations of harmful substances both in the soil and in plants;
- stimulation, that combines measures of economic development incentives for sustainable of land use resources and sanctions for their improper use (up to the deprivation of land);

- agroecological monitoring, providing continuous monitoring and control of the quantity and quality of land resources.

As known, the main problem of optimal allocation of land resources is that each branch has received most suitable for it land, provided that no other industry cannot use them with great ecological and economic effects at the lowest possible resource and energy consumption.

Thus, the binding is fundamental review of the current structure of land resources and land. First of all, it is needed to set the criteria localization of poorer quality land with no interest for agriculture and can be reserve for increasing the area of other land categories. It will give an opportunity more rationally use land resources, taking into account their potential fitness, financial viability and ecological admission. Moreover, the draft National Program land use and protection provides a significant increase in non-agricultural areas of different land categories. Land of natural reserve and other nature protection purpose is planned to increase by 3,5 million hectares. The areas for forestry purposes should be increased by 5,7%, recreation – 7%, and the land of historical and cultural significance – by 114,4% [7]. This can be achieved by separating lands of inferior quality, which is not of interest to agricultural production (in general and in the arable land in particular), but that may be involved for effective use within other categories of land for the intended purpose.

Thus, rational environmental management in agriculture should begin with land use resources optimization, in other words the effective organization of the territory with ecologically and economically reasonable and expedient correlation of agricultural lands, forest planting, land protection and nature protection purpose.

Conclusions. For successful land use resources optimization in our state it is necessary to decide the row of next problems: to liquidate imperfection of the current land legislation on questions of protect and land use resources (first of all in part of statement and introduction of norms of optimal correlation of the lands); to focus more attention on the issue of land use resources optimization not only within agricultural landscapes, but also on all lands; to improve methodological approaches to land use resources optimization.

The strategic aim of perspective development of land use consist on the basis of optimal land use resources and other to create the effective system of land relations, that will provide material welfare of population and ecological safety of country. Thus, it is possible to assert

That the ways of land use resources optimization offered in this research can be accepted as a necessary condition of ecological and economic improvement of land-tenure and the promotion of favourable territorial environment for the conduct of high-performance agricultural production with the observance of ecological requirements.

Література

1. Коломієць А.П. Особливості оптимізації сільсько-господарських землекористувань в процесі реформування земельних відносин / А.П. Коломієць // Міжвідомчий тематичний науковий збірник «Землеробство». – 2012. – № 84. – С. 63–68.
2. Бєспалько Ф.І. Теоретичні основи оптимізації земель сільськогосподарського призначення / Ф.І. Бєспалько, С.Ю. Хрищук // Вісник Національного університету водного

господарства та природокористування – 2012. – № 4. – С. 224–230.

3. Претяк А.М. Наукові основи економіки землекористування та землевпорядкування / А.М. Претяк, В.М. Друзак, – К.: ЦЗРУ, 2003. – 337 с.

4. Претяк А.М. Класифікація земель за їх категоріями, типами землекористування, цільовим призначенням і дозволене використання земель / А.М. Претяк, Н.М. Дорош // Землевпорядний вісник, – 2009. – № 5. – С. 21–31.

5. Мартин А.Г. Оптиміальність землекористування: сучасне розуміння та шляхи досягнення / А.Г. Мартин // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Землевпорядна освіта, наука та виробництво: сьогодення та перспективи очима молодих вчених». – К.: ППОВ ЦЗРУ, 2003. – С. 85–92.

6. Дмитриенко В.А. Оптимизация структуры агроландшафта / В.А. Дмитриенко, Ю.А. Махортов // Земледелие. – 1998. – № 3. – С. 18–19.

7. Карплюк І.Р. Оптимізація використання земель за їх придатністю / І.Р. Карплюк // Землеустрій і кадастр. – 2008. – № 1. – С. 10–11.

Reference

1. Колومیєць Л.Р. Особливості оптимізації сільськогосподарських землекористувань в процесі реформування земельних відносин / Л.Р. Колومیєць // Міжвідомчий тематичний науковий збірник «Землеробство». – 2012. – № 84. – С. 63–68.

2. Bepalko R.I. Teoretychni osnovy optymizatsiyi zemel silskohospodarskoho przyznachennya / R.I. Bepalko, S.Y. Hryshchuk // Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannya. – 2012. – № 4. – С. 224–230.

3. Tretyak A.M. Naukovi osnovy ekonomiky zemlekorystuvannya ta zemlevporядkuvannya / A.M. Tretyak, V.M. Druhak, – К.: TSZRU, 2003. – 337 p.

4. Tretyak A.M. Klsyfykatsiya zemel za yih katehoriyamy, typaramy zemlekorystuvannya, tsilovym przyznachennym i dozvolene vykorystannya zemel / A.M. Tretyak, J.M. Dorosh // Zemlevporядnyy visnyk, – 2009. – № 5. – С. 21–31.

5. Martin A.G. Optymalnist zemlekorystuvannya: suchasne rozumynny ta shlyahy dosyahnennya / A.G. Martin // Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Zemlevporядna osvita, nauka ta vyrobnytstvo: sohodennya ta perspektyvy ochyma molodyh vchenyih». – К.: TOV TSZRU, 2003. – С. 85–92.

6. Dmytryenko V.L. Optymyzatsyya struktury ahrolandshafta / V.L. Dmytryenko, Y.A. Mahortov // Zemledelye. – 1998. – № 3. – С. 18–19.

7. Karpyuk I.R. Optymizatsiya vykorystannya zemel za yih przydatnistyu / I.R. Karpyuk // Zemleustriy I kadastr. – 2008. – № 1. – С. 10–11.

Шевченко О.В.,

асистент кафедри геодезії та картографії Національного університету біоресурсів і природокористування України, shevchenko_olexandr@mail.ru

Україна, м. Київ

НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ, ВІДТВОРЕННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Подано сучасне трактування поняття «оптимізація використання земельних ресурсів». Проаналізовано основні проблеми оптимізації використання земельних ресурсів. Досліджено особливості оптимізації та раціоналізації використання земельних ресурсів. Запропоновано механізми оптимізації використання, відтворення та охорони земельних ресурсів.

Ключові слова: земельні ресурси, оптимізація, землекористування, ефективність, екологічна оптимізація, економічна оптимізація, раціональне використання.

Editor-in-Chief	M.A. Zhurba
Deputy Editor-in-Chief	I.O. Kuzmichenko
Deputy Editor-in-Chief	E.B. Talishinski
Proofreader	E.V. Starychenko
Designer	T.H. Aldakimova
Makeup	E.V. Starychenko

Journal Editorial Staff Contact Information.

Post Address: 92600 Ukraine, Svatove,
106 Kominternu Str. Sobornist
Journal «Virtus» Editorial Staff,
tel: +38(050)2273003,
e-mail: itg-conference@mail.ru
website: <http://www.virtus.conference-ukraine.com.ua>

Signed for printing 03.10.2016.

Format 60×84 1/8. Paper offset. Font Times.

Offset printing. Conventional printed sheet 20,0 Publisher's sheet-copy 20,0

Circulation 500 copies. Order 3007.

Publishing house of Centre de Pédagogie Moderne
"Apprentissage sans Frontières", Montreal, CANADA

7275, boul. Langelier, CP88022

Montreal, QC, H3S 3G9, CANADA

info@pedagogiemoderne.com, Tel +1(514) 458-0399

Publishing house of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

Registration certificate: series DK No. 1620 from 18.12.03

Address of the University: Tsentralnyy Avenue., 59-A

Severodonetsk, 93400, Ukraine

publisher's e-mail : vidavnicvostnu.ua@gmail.com.

Printed PE Shpak V.B.

The certificate on the state registration B02 No. 924434 from 11.12.2006

Ternopil, Prosvity St.6., phone 8 097 99 38299, E-mail tooums@ukr.net
